W. ST. REYMONT

SELJACI

III

PROLJEĆE

MATICA HRVATSKA

4466

[illegible]
[illegible]

[illegible]
1940

WŁADYSŁAW ST. REYMONT

SELJACI

SAVREMENI ROMAN

III

PROLJEĆE

PREVEO JULIJE BENEŠIĆ

ZAGREB 1934
REDOVITO IZDANJE „MATICE HRVATSKE“

Naklada Pramatice nakl. k. d.
Petar Kvaternik i drugovi - Zagreb

Tisak
Zaklade Tiskare
Narodnih Novina - Zagreb

PROLJEĆE

I

Bio je proljetni dan na uranku.

Travanjski se dan lijeno dizao s ležaja mraka i magle, kao momak, što je legao izmoren radom, a neodmorivši se sasvim, mora da se digne prije dana, da se smjesta lati pluga i prihvati oranja.

Počelo se daniti.

Ali još je vladala ukočena tišina, samo što je obilno kapala rosa s usnuloga drveća u neprozirnoj magluštini.

Nebo se kao kakva ponjava plavkasta, rosna i puna vlage, proteglo nad crnom zemljom, nijemom i posve utonulom u tmini.

Magle su kao mlijeko, zapjenjeno u muzlici, pokrile livade i polja u nizini. Pijetli su se natjecali pjevajući negdje po selima, što se još nisu ni nazirala.

Posljednje su se zvijezde gasile kao oči kad ih san mori.

A na istoku se kao žeravica, što tinja pod ohladnjelim pepelom, stala crvenjeti rumena zora.

Magle se odjednom zanjihaše, naduše i, mičući se teško poput poplave proljetnih voda, krenuše prema crnim poljima, ili se kao dim iz kadionice uspeše u sivom predivu prema nebu.

Dan je već ustajao i borio se s preblijedjelom noći, što se stisla uz zemlju kao debeo, mokar kožuh.

Nebo se polagano razlivalo zrakama i sve se većma spuštalo nad svijet, pa su već gdjegdje izra-

njale krošnje drveća zapredene maglom, a drugdje, na uzvisinama, izvirivala su iz noći neka siva polja, promočena rosom; jezero je zatreptalo kao nahukano zrcalo, a potoci su se protezali kroz sve rjeđu maglu i kroz svitanje kao otegnuta, orošena pređa.

Dan je svitao sve jače, zora se cijedila kroz mrtvu sivoću, a na nebu kao da je počeo gorjeti krvav odraz još nevidljivog požara; tako se već razdanilo, da su se već šume digle kao crn obruč, a veliki put, zasađen redovima pognutih topola, koje kao da su se umorile od naporna hoda uzbrdo, postajao je sve vidljiviji, sela pak, zalivena niskim mrakom, virila su gdjegdje prema jutarnjem rumenilu kao crno kamenje iz zapjenjene vode, a po koje drvo, što je bilo bliže, već se srebrilo, okupano rosom i svitanjem.

Sunca nije još bilo, samo se osjećalo, da će se za koji očenaš izlupiti iz tog rumenila i pasti na svijet, koji je još leškario i teško otvarao maglom zastrte oči, pomalo se micao, polagano se budio, ali je još ljenčario drijemajući u slatkom odmoru, jer je takva tišina pala na zemlju, da je u ušima brujila, kao da je zemlja pritajila disanje — samo je vjetar, tih poput disanja djeteta, zalahorio od strane šumâ, te se rosa stresla s drveća.

Dok nije iz te nemoćne sivoće svitanja, s tih još pospanih, pomračenih polja, kao u crkvi punoj molitve i šutnje, kad velečasni treba da digne na Podizanje Sveto Otajstvo — odjednom zazvonio ševin glas...

Otkinuo se negdje s njive, zalepetao krilima i stao cvrkutati kao zvonce od čistoga srebra i zažario se kao mirisni proljetni pup na blijedom nebu, šiknuo uvis, odzvanjao, te je u onoj svetoj tišini svitanja širom cijelog svijeta odjeknuo.

U isti mah stadoše se i druge ševe dizati, krilašcima lupati, do neba se penjati i ustrajno pjevati i naviještati jutro svakom živom stvorenju.

A iza njih smjesta tužno zacviliše i vivci po močvarama.

I rode stadoše glasno klepetati negdje po selima, koja se još nisu razaznavala u sivom zraku.

Sunce tek što nije svanulo, tek što nije...

Dok se i ono napokon nije javilo iza dalekih šuma, izronilo iz ponora i kao da božje nevidljive ruke podigoše taj zlatni i vatrom raspaljeni sveti pladanj nad usnulom zemljom blagosivajući svjetlošću svijet, sve, što je živo i mrtvo, što se rađa i što klone, i započelo svetu žrtvu dana, te se sve odjednom srušilo u prah pred veličanstvom i sve zašutjelo zaklopivši nedostojne oči.

I evo, svanu dan kao neobuhvatno more radosne svjetlosti.

Magle se kao mirisni dim podigoše prema pozlaćenom nebu, a ptice i sva stvorenja udariše u golem krik pjevanja kao molitvom usrdne zahvalnosti.

Sunce je neprestano raslo, dizalo se nad crne šume, nad nebrojena sela, sve više, veliko, usplamsano, toplo kao ono sveto oko milosrđa Gospodnjega, obuhvatalo je svojom moćnom i slatkom vlašću cijeli svijet.

Baš u taj čas, na pješčanom brežuljku pod šumom kraj dvorskih plastova vučjaka, što su stajali kraj širokog i jarugâ punog puta, pojavila se stara Agata, rođakinja Kłębovih.

Vraćala se s prosjačenja, a na taj je kruh Isusov bila krenula još za vrijeme okapanja, a sada je pošla natrag u Lipce kao one ptice, što se uvijek na proljeće vraćaju u svoja gnijezda.

Bila je stara, pogurena, slaba, jedva da je disala. Slična vrbi, što stoji kraj puta pogrbljena, trula, što jedva još životari i obumire u pijesku; sva u krpama, s prosjačkom batinom u ruci, s torbama na leđima, a po njoj vise sama čisla.

Izmilila je iza plastova čim je svanulo i žurno tapkajući digla je prema suncu sivo i poput jalovog lanjskog ugara povenulo lice; samo su joj sive, pocrvenjele oči radosno svjetlucale.

A kako i ne bi!... vraćala se nakon dugotrajne i teške zime u svoje rođeno selo, pa je čak trkom hrlila, te su joj torbe po kukovima odskakivale, a čisla zveckala. Zadisala se i u zadahtanosti hvatala se bolnih grudi, pa je morala zastati, usporiti korak i išla teško, s naporom, samo je nezasitnim očima šibala po svijetu i smješkala se tim sivim poljima, zastrtim zelenkastim maglama, smješkala se selima, što su polagano izronjavala iz maglene poplave, tom još golom drveću, što je stražarilo pokraj puta ili što je samotno stajalo na poljima, smiješila se cijelome svijetu!

Sunce se već bilo diglo visoko, čovjek je mogao vidjeti i najdalje rubove polja; sve se sjalo od ružičaste rose, crne su oranice bljeskale na suncu, vode su treptale po jarcima, glasovi ševa cvrkutali u hladnom zraku, a ponegdje, ispod starog kamenja, svjetlucale su posljednje hrpe snijega, žute su se rese na nekim drvetima tresle kao nizovi od jantara, a u zavjetrini i kraj toplijih kaljuža između lanjskog smeđeg lišća izbijale su zlaćane vlati mladih trava, negdje su pak virile zlatne oči ljutića, a i vjetrić je stao lako pirkati i raspršavati vlažne svježe mirise polja, što su se lijeno protezali na suncu, svuda je pak bilo tako puno proljeća, tako prostrano, svijetlo, premda još uvijek pomalo sivo i tako je sve slatko mirisalo,

da se Agatina duša trzala da poleti kao ptica kakva, pijana radošću i da s vriskom poleti u široki svijet.

— Isuse moj! Isuse moj dragi — jedva je mogla prostenjati, kad bi na časak sjela, kao da cijeli taj svijet sabire u srce, tronuto od radosti i puno dubokog čuvstva.

Hej! proljeće je evo stalo da prolazi nedosežnim poljima, ševine su ga pjesme najavljivale svijetu, a i to sveto sunce, i taj vjetar, što slatko i toplo miluje kao majčini poljupci, i to još pritajeno disanje zemlje, što čeznutljivo čeka na plug i sjetvu, i to radosno kiptanje, što se odasvud uzdiže, i taj topli, pun svježine zrak, koji kao da je nabujao od svega onoga, što će netom da postane zelenilom, cvijetom i punim klasjem.

Hej! proljeće je evo stizalo, kao svijetla gospa u sunčanoj opravi, s mladim ustašcima Danice, s pletenicama modrih voda; dolazilo je od sunca, lebdjelo nad zemljom onih travanjskih jutara, a iz raširenih svetih ruku puštalo je ševe, da objave radost, a za njom su stizali ključevi ždralova s radosnom vriskom, jata pak divljih gusaka plovila su preko blijedoga neba, nad močvarama se dizale rode, lastavice cvrkutale kraj kuća, i ukupno je krilato carstvo dolazilo s pjesmom, a gdje je sunčano ruho dotaklo zemlju, tamo se uzdigoše drhtave travke, tamo nabujaše ljepljivi pupoljci, izbiše zelene klice i zašuštaše plahi listići, tamo ustajaše nov, bujan, snažan život; proljeće je krenulo već širom cijeloga svijeta, od istoka do zapada kao svijetli izaslanik božje milosti, koji dijeli milosrđe...

Hej! proljeće evo obuhvata niske, naherene kolibice, virka pod strehe milosrdnim očima, budi preplašene, pomračene njive čovječjih srdaca, da se

dignu iz patnje i tmine, budi vjeru u bolju budućnost, u obilniju žetvu i u žuđeni čas sreće...

Zemlja odjekuje životom kao obamrlo zvono, kad mu objese novo klatno, klatno sagrađeno od sunca, da uzvišeno udara, da zvoni, da radosno huči, da budi plahe i da pjeva o stvarima, čudesima i takvim snagama, da srca veselim kucajem poprate tu zvonjavu, da suze same od sebe poteku iz očiju, da duša čovjekova uskrsne u besmrtnoj snazi, i da klečeći od sreće obujmi tu zemlju, taj cijeli svijet, svaku nabujalu grudu, svako drvo, svaki kamen i svaki oblak, ukratko: sve, štogod vidi i osjeti...

Tako je to osjećala i Agata, kad je polagano šepesala i požudnim očima gutala tu dragu zemlju, tu svetu zemlju, te je išla kao pijana.

Tek kad je zacvrkutalo zvonce na crkvi u Lipcu poput ptičice, koja poziva na molitvu, odjednom se starica probudila i pala na koljena.

...što si svetom svojom pomoću učinio, da sam se vratila...

...što si, Gospode, iskazao milosrđe nad siroticom...

O, da je to mogla izreći! suze joj kao obilna kiša zališe srce i potekoše po izmršavjelom licu, te je samo nešto mrmljala, a tako se sva tresla, da nije mogla napipati čislo, niti pronaći riječi molitve, koje se po njenoj duši razasuše kao vrela rosa, pa se s naporom digla i krenula, budno pazeći na polja i glasno izgovarajući neke riječi molitve, kojih se odjednom sjetila.

Kako je već nastao potpun dan, a magle se sasvim slegoše, pojavilo se Lipce pred njom kao na dlanu, ležalo je malko niže, nad golemim jezerom, što se modrilo kao ogledalo ispod bjeličaste i lake koprene, jezero okružiše redovi niskih prostranih kuća,

što su kao samosvijesne kumice posjedale u još gole voćnjake, a negdje se dizao dim iznad krovova, negdje su pak okna svjetlucala na suncu ili su se kroz crne voćnjake bijelili tek okrečeni zidovi.

Svaka se kuća već mogla napose vidjeti. I mlin, dakako, od kojega je dopirao brbljavi klopot sve živahnije, stajao je nakraj sela, pokraj puta, kojim je ona išla, a gotovo na protivnoj strani, na drugom kraju, dizala je crkva visoko bijele zidove između golemog drveća i svjetlucala prozorima i zlatnim križem na jabuci, a ispod nje su se crvenili crepovi župnoga dvora. Naokolo, kuda pogledaš, stoje šume kao plav vijenac i raširiše se nepregledna polja; leže daleka sela, sela poput sivih gusjenica, priljubljena uz zemlju i skrivena u vrtove; krivudasti putovi, kamenje, redovi pognutoga drveća, pješčani pristranci, izrijetka obrasli borovicom i uska struja rječice, što je ljeskajući se uticala između kuća u jezero.

A bliže, oko sela, u velikom krugu prostriješe se polja lipčanskog kotara, ispresijecana na pojase kao skuti prostoga platna, što se protegnuše do pristranaka, razdijeljena na četvorine. Polja su se svijala i protezala jedna uz druga, odijeljena vijugavim međama, po kojima su gusto rasle granate kruške, uspinjale se gomile kamenja, obrasle trnjem, a u zlaćanom sjaju isticali su se oštro sivi i kao krpa prljavi ugari: to su bile zelenkaste ponjave zimske sjetve, to su se crnila lanjska krumpirišta ili možda ljetošnja preoravanja, a mjestimice, u nizinama, plávile su se i protezale vode kao rastopljeno staklo; iza mlina su se prostirale žućkaste livade, po kojima su gazile rode, što su na mahove klepetale, i kupusišta, koja su još ležala pod vodom, te su samo vrški promočenih brazda svjetlucali kao čikovi; bjelotrbušasti su vivci kružili nad njima, a po raskršćima su stra-

žarila sveta raspela i drugi likovi Gospodnji, nad cijelim pak svijetom, što se malko udubao tamo, gdje se stisnulo selo, visjelo je rasplamsano, zlaćano sunce, odzvanjalo pjevanje ševa, razlijegala se negdje iz oborâ čeznutljiva rika goveda, negdje se guske javljahu svojim gakanjem i odnekale dopiraše glasno dovikivanje ljudsko. Zajedno s tim pirio je vjetar ljupkim, toplim lahorom, sabirući sve te glasove, te je zemlja u neku ruku zastala u takovoj tišini i zamišljenosti, kao da je nastupio sveti čas poroda i početka.

Na poljima si jedva gdje mogao ugledati, da se radi, jedino što su negdje iza sela šeprtljile neke žene izbacujući đubre, a oštri je prodirni vonj dopirao sve do nosnica.

— Zaspaše lijenštine, što li, takav krasan dan, a na polja jedva da je netko krenuo... zemlja gotovo moli za plug! — promrmlja Agata ogorčeno.

I da se većma približi njivama, siđe s puta na stazu, što se protezala iza jarka, gdje su se već crvenili cvjetovi titrica otvoreni prema suncu, i gdje se gušće zelenila trava.

Doista, tako je bilo pusto na poljima, da je bilo čudo! Ona je naime dobro zapamtila, kako se prošlih godina u to doba sve crvenilo po njivama od sukanja i kako je sve odjekivalo od pjesama i dovikivanja djevojačkoga, a znala je, da je pri ovakvom vremenu pravi čas, da se iznosi đubre, da se ore, da se sije, a što je to danas? Jedan jedini seljak, kojega je ugledala negdje posred polja, sijao je nešto, išao pognut i zaokretao razbacujući u polukrugu nekakvo zrnovlje.

— Zacijelo sije grah tako rano... Bit će da je to polje Dominikovih momaka, jer tamo baš mora

da je njihovo polje... Dao vam Bog blagoslova, dragi gazde! — prošapće srdačno.

Staza je bila teška, neravna, zakrčena svježim krtičnjakom, kamenjem, mjestimice puna blata, ali Agata se nije na to obzirala, zagledala se s užitkom i ganućem u svaku brazdu, u svaku njivu napose.

— Popova je raž bujna, dobro je krenula!... Da, kad sam krenula u svijet, sluga je tu baš podoravao, a velečasni je baš ovdje negdje sjedio, dobro se sjećam...

I dalje je šepesala, teško uzdisala i suznim očima mjerila polja.

— Evo, raž Płoszkinih... bit će da je kasna, a i malko vlažna.

Teško se prignula i dotakla drhtavim starim prstima vlažne vlati i pomilovala ih s ljubavlju kao djetinju kosu.

— Borynina pšenica, priličan komad. Pa da!... Zar on nije prvi gazda u Lipcu?... Ali nešto je požutjela, mora da je ozebla, što li... zimu je teško prezimila... — razmišljavaše Agata primijetivši na udubenim brazdama, utonulim u zemlju, na zablaćenim vlatima zimske sjetve tragove velikih snjegova i proljetnih voda.

— Napatiše se ljudi prilično, namučiše se! — uzdahne ona i rukom zastre oči, jer su prema njoj, od strane sela, dolazili neki momci.

— A to je zacijelo orguljašev Michał s nekim orguljašićem. Idu u Wolu da sabiru uskršnje darove, dok nose tolike košare... Zacijelo su oni, ne može biti nitko drugi.

Nazove im Boga, kad stigoše, veoma željna, da s njima nešto progovori, ali dječaci odbrusiše pozdrav i žurno prođoše razgovarajući se.

— Pamtim ih, dok su bili još mali, a nisu me poznali! — Rastužila se. — Eh, ali kako bi se sjećali ovakove prosjakinje! No, Michał je baš dobro izrastao, zacijelo već svira velečasnom u orgulje...

Razmišljavala je tako i opet se zagledala na put, a uto izađe iz sela neki židov, koji je pred sobom gonio krupno tele.

— Tko je prodao to tele? — zapita ona.

— Kłębova! — odgovori židov boreći se s bijelocrvenim teletom, koje se opiralo, htjelo natrag, i tužno blejalo.

— To je zacijelo od one šarene... sigurno... gonila se još prije žetve... a možda je i od sivulje... čvrsto tele...

Ogleda se za njim s gazdinskim užitkom, ali ih više nije bilo na putu: tele mu se istrglo iz ruku, skočilo u polje i podignuvši rep jurilo prema selu, prečkim putem, a židov je pokušavao da mu zakrči put šireći svoj halat.

— Poljubi ga u rep i zamoli za oproštenje, pa će se vratiti... — prošapće Agata zadovoljno promatrajući tu trku.

— A ni na polju Kłębovih nema ni žive duše! — primijeti ona, no nije dospjela da o tome dalje misli: selo je bilo tako blizu, da je osjetila miris dima i nazrela perine, što su se vjetrile po vrtovima, pa je sada očima obuhvatala čitavo selo, i najdublja, zahvalna radost ganula joj srce, što joj je Isus dopustio, da doživi to proljeće i da je evo sada vraća k njezinim, da je vraća k njenim rođenim.

A mogla je zimus umrijeti, među stranim ljudima, teško je naime bolovala, no Isus ju je vratio...

Tim je samo hranila dušu kroz dugotrajnu zimu, time se samo u svaki sat krijepila, i time se branila od zime, bijede i smrti...

Sjela je kraj grmlja, da malko odahne, prije no što će ući u selo, ali zar je imala toliko snage, kad ju je snašla tolika radost, da joj se svaka koštica napose tresla, a srce joj lupalo tako bolno kao u uhvaćene ptice?

— Još ima dobrih, milosrdnih ljudi, još ima... — prošapće i brižljivo pogleda u torbice. Kako i ne bi: skuckala je toliko, da joj mora dostajati za pogreb.

Već unatrag mnogo godina samo je o tome razmišljavala i u to je svu svoju dušu ulagala, kad joj Gospodin Isus odredi rok smrti, da može biti u svome selu, u kući, na krevetu, prostrtom perinama, ispod zidova sa svetim slikama, onako, kako umiru sve gazdarice. Cijeloga je života sabirala za taj sveti i posljednji čas.

Kod Kłębovih je na tavanu imala već svoj sanduk, a u njemu veliku perinu, jastuke i ponjave i nove presvlake, sve to čisto, neupotrebljeno, da se ne prlja, da uvijek bude spremno, no nije imala gdje da rasprostre tu posteljinu. Je li igdje imala svoju sobu ili barem krevet? Uvijek u kutu, u nekom brlogu, ili u oboru, kako se desilo, već gdje su dobri ljudi dopustili, da skloni glavu. Nikada se ona nije gurala naprijed među mogućne i bogate, nikada nije jadikovala na svoju sudbinu, jer je znala, da sav uređaj na svijetu potječe od božje volje i da ga grješni čovjek ne može promijeniti.

Samo je potajno, tiho moleći Boga za oproštenje radi oholosti, samo je to željela, da ima gazdinski pogreb, — samo je to plaho molila...

I nije čudo, čim se evo ostatkom snage dovukla do sela, osjećajući, kako joj je dospio posljednji čas, da je počela razmišljavati, nije li nešto zaboravila.

Ali ne, sve je imala, što je bilo potrebno — posmrtnu je svijeću nosila sa sobom, koju je isprosila bdijući uz nekoga umirućega, i flašicu je imala sa svetom vodom, i novo je škropilo kupila, i svetu sličicu

Majke Božje Częstochowske, koju će držati u ruci u čas umiranja, pa i tih nekoliko desetaka złotih za pogreb... a možda će dostajati i za svetu misu kraj lijesa, za svijeće i za svetu vodu, pa makar to bilo u crkvenom predvorju! Ali nije se ni usudila pomisliti na to, da je pop otprati do groblja.

Kako bi to moglo biti!... Ni svaki gazda ne dočeka takvu čast i toliku sreću, a ni svi njezini novci ne bi dostajali za takvo što!

Teško je uzdahnula i digla se na noge.

Nekako je čudno klonula, boljelo ju je u prsima, mučio ju je kašalj, jedva se mogla micati, odmarala se svaki čas.

— Barem da mi je doživjeti do sjenokoše ili do prve žetve — maštala je pogledavajući slatko u sve bliže kuće.

— A onda ću leći i umrijet ću, ti Isuse dragi, umrijet ću... — kao da se plaho ispričavala radi tih grješnih pomisli.

Ali istodobno je spopade nagla briga: tko će je primiti u kuću u čas njenoga umiranja?

— Potražit ću dobre i milosrdne ljude, a možda ću im obećati i koji groš, pa će lakše pristati... Pa da! Komu je sila da se brine za strane ljude i da sebi kuću ogadi?

Nije se ni usudila pomisliti na to, da bi se to moglo desiti kod Kłębovih, kod rođaka.

— Toliko ima tamo djece, u kući je tijesno, a sada se i pilići legu i treba im mjesta, a za takve gazde ne bi baš bilo časno, da pod njihovim krovom umiru prosjakinje rođakinje...

Razmišljavala je tako bez ikakve tuge i skrenula na put, što je vodio preko ponešto uzdignuta nasipa, koji je branio da se jezero ne izlije na niže položene livade i kupusišta.

Mlin je stajao pokraj nasipa, ali tako nisko, da su pobrašnjeni krovovi nešto malko virili iznad puta, a sav se tresao i muklom tutnjavom klepetao.

S lijeve se strane sjalo jezero, sunce se povlačilo kao zlatna kosa po tihoj vodi, modroj od nebeskoga odsjeva, na obalama obraslim pogurenim jelšama lepetale su guske gačući, a na putovima, što su još bili pomalo blatni, utrkivala su se u čoporima djeca i radosno vrištala.

Da, Lipce je bilo na obje strane jezera, kao i prije, kao oduvijek, valjada kao još od početka svijeta, između bujnih vrtova i ljesa.

Agata se s naporom vukla, samo je hitro šibala očima i sve vidjela. U mlinarovoj kući, što je stajala odmaknuta od puta, a izgledala kao da je to bajagi nekakav dvor, kroz otvorene su prozore lepršali bijeli zastori, a mlinarica je sjedjela pred pragom, okružena piskutljivim jatom guščadi, žute kao da su od voska, i vabila ih.

Starica Agata nazove Boga i prođe tiho, sva sretna, što ju ne nanjušiše psi, koji su ležali kraj zida.

Prešla je preko mosta, ispod kojega je voda bučno srljala na mlinska kolesa, tu se put rašljao kao ruke, koje obuhvataju cijelo jezero.

Časak se još kolebala, ali nadvladala ju je želja, da sve vidi, i krene lijevo, malo duljim putem.

Kovačnica, koja je bila odmah prva skraja, bijaše zatvorena i tiha; nekakav prednji trap od kola i nekoliko zarđalih plugova ležalo je kraj garavih zidova, no kovaču nije bilo ni traga, samo je kovačica, tek u košulji, kopala po lijehama u vrtu kraj puta.

Agata je postajkivala kraj svake kuće, naslanjala se na nisku ogradu od kamena i radoznalo promatrala dvorišta, ljese, trijemove i prozore. Psi su na nju pokadšto zaštektali, ali kad su je ponjušili i zacijelo u

njoj prepoznali Lipčanku, povratili bi se da legnu na prag, na suncu.

Išla je sada polagacko, korak za korakom, jedva je disala od umora, a sve brže od goleme radosti.

Šuljala se tako tihano kao vjetar, koji bi na mahove duhnuo preko jezera i micao crvenkaste jelšove rese, a bila je sva siva i neprimjetljiva, baš kao i plotovi ili zemlja, što je mjestimice već bila suha, ili kao mršava sjenka, što je padala s golog drveća na zemlju, te je nitko nije ni opazio.

A radovala se svim srcem, što je sve tako zatekla isto, kao što je jesenas ostavila.

Zacijelo su pristavljali zajutrak, jer se iz dimnjaka pušilo, a gdjegdje su iz otvorenih prozora dopirali mirisi kuhanih krumpira.

A i djeca su gdjegdje vrištala, a i guske, što su čuvale guščiće, često bi znale zagakati, no u čitavom je selu bilo neobično prazno.

Sunce se već diglo do pola puta prema podnevu, sijalo kao čisto zlato i stalo se zrcaliti u jezeru, a nitko se još nije žurio u polje, nijedna kola ne zaštropotaše iz ljese i ne zaškripješe plugovi, potegnuti u polje.

— Zacijelo su pošli na vašar, što li? — pomisli Agata i stade još pozornije promatrati seoske kuće.

Kneževi štagljevi žutjeli su se od novoga drveta među vrtovima bez lišća, a Gulbasova kuća, što je stajala uz štagljeve, imala je potrgan krov, pa su se vidjele grede kao gola rebra.

— Vjetar ga je skinuo, samo što lijenčina nije htio da ga opravi! — promrmlja Agata.

Pokraj te kuće živjeli su Pryczkini u staroj naherenoj kolibi, a kroz izbita okna virili su zavežljaji slame.

A evo i kmetove kuće, čelom je okrenuta prema putu, po staroj modi.

A iza nje kuća Płoszkinih, koji stanuju u oba krila.

Zatim i kuća Balcerekovih: prepoznala bi je svuda, jer je to bila ugledna kuća, kojoj je ženskadija vapnom ošarala sive zidove i okvire na prozorima obojadisala plavo.

A tamo opet, u širokom starom vrtu razvaganiše se Borynini, prvi gazde i bogatuni u Lipcu. Sunce sve trepće po čistim oknima, zidovi se sjaju, kao da su tek sada okrečeni, dvorište je prostrano, zgrade stoje u redu, ravno i tako otmjeno, da nije svatko imao takve kuće; plot je čitav i sve je u takovu redu, da ni na naselju kakvog Holandeza ne bi bilo bolje.

A dalje je kuća Gołębiovih.

I drugih, kojima je napamet znala imena kao i očenaš. Ali svuda je podjednako bilo mirno i prazno, tek se po vrtovima crvenila iznesena posteljina i svakojaka odjeća, a jedino bi se gdjegdje vrzle u košuljama žene kopajući lijehe.

U zakutcima voćnjaka tjerala je kupusna rasada iz nagnjilih glavica zelene pletenice, a ispod zidova su iz sive zemlje izbijali ljiljani blijedim klicama, klijala rasada pokrivena grančicama od trnja, a drveće je bilo puno nabreklih, ljepljivih pupoljaka, svuda kraj plota bujale su koprive i svakovrsni korov i ogrozdovo grmlje, ogrnuto svijetlim, mlađahnim zelenilom.

Premda je pravo pravcato proljeće padalo ravno s nebesa i kolalo u svakoj grudici zemlje, ipak je u Lipcu bilo nekako tužno, tiho i neobično prazno.

— Ali čovjeka tu nema ni za lijek. Zacijelo su otišli na sud, ili ih pozvaše na neku skupštinu.

Tako je tumačila Agata i ušla u crkvu, koja je bila širom otvorena.

Misa je već bila prošla, velečasni je ispovijedao u ispovjedaonici, nekoliko je ljudi iz udaljenijih sela tiho i pobožno sjedjelo po klupama, samo su se na ma-

hove oglašavali po crkvi teški uzdasi, ili po koja glasnija riječ molitve.

Od vječnoga svijetla, što je visjelo pred velikim oltarom na užetu, protezali su se prameni plavkastoga dima prema visokim prozorima, kroz koje je prodiralo sunce; iza okana cvrkutali su vrapci lepršeći pokadšto pod crkvenim lađama s vlatima u kljunovima, a kadšto bi uletjele lastavice s cvrkutom kroz velika vrata, lijetale lutajući uokrug između tihih i hladnih zidova i opet bi brzo izjurile u bijeli svijet.

Agata izmoli samo kratku molitvu, jer joj se toliko žurilo, da dođe do Kłębovih, no pred crkvom se baš okom u oko srela s Jagustynkom.

— Agata! — klikne Jagustynka veoma začuđena.

— Pa još se živi, gazdarice, još se životari! — Htjede da je poljubi u ruku.

— A kazivali su, da ste već otegli papke negdje u toplim krajevima... Ali ta vam laka Isusova hrana nije baš prudila zdravlju, jer mi se čini, da se ogledavate na groblje... — reče Jagustynka pogledavajući je podrugljivo.

— Imate pravo, gazdarice... jedva sam dovukla ove svoje kosti... prispjet ću polako i doskora ću dospjeti...

— Žurite se Kłębovima?

— A i kuda bih? Rod su mi...

— Rado će vas primiti, prilično natrpane torbe nosite, a mora da imate i po koji groš u zavežljaju, da. da, rado će vas primiti u srodstvo.

— A jesu li zdravi? ne znate? — prisjelo joj Jagustynkino bockanje.

— Zdravi su... samo je Tomek nešto malo pobolijevao, pa se sada liječi u kriminalu.

— Kłąb! Tomaš! Što to govorite, meni nije do šale!

— Rekoh, što rekoh, a dometnut ću i to, da ne sjedi sam samcat, nego s dobrim društvom, naime s cijelim selom... Ni njive ne pomažu, kad sud priškrine i zabrtvi vrata.

— Isuse, Marijo, Josipe sveti! — zajaukne Agata i ukoči se kao stup.

— Požurite Tomekovoj ženi, tamo ćete se napasti novostima slađim od meda. Hi, hi! Ljudi svetkuju, da je milina! — nasmije se Jagustynka podrugljivo, a oči joj zasjaše mržnjom.

Agata krene sva omamljena, još nije mogla da povjeruje u ono, što je čula, srela je nekoliko poznatih žena, koje je pozdraviše dobrom riječi, ispitkujući to i ono, ali ona kao da nije čula tih razgovora, sva je drhtala od sve jačega straha, pa je već i naumice usporavala korak, samo da odgodi potvrdu tih gorkih novosti. Dugo je sjedjela uz ogradu župnoga dvora i bez misli gledala u popovu kuću. Na hodniku je stajala na jednoj nozi roda i kao da je nadzirala pse, što su se rvali po žutim stazicama vrta, a Ambrozije je uz pomoć služavke oblagao novom tratinom cvjetnjake uz rubove, a cvjetnjak se već zarudio mladim klicama raznovrsnoga cvijeća, kao da je obrastao kakvom smeđom četkom.

Tek kad je sakupila nešto snage, krene kradom u ljesu kuće Kłębovih, što je stajala u istom redu sa župnim dvorom.

Išla je sva drščući, oslanjala se o plot i preplašenim je očima zvjerala po vrtu i kući, što je bila smještena u dubini, a samo su krave kraj prozora glasno srkale iz čabrova, trijem je bio širom otvoren, te je vidjela krmaču s prascima, što su se valjali na dvorištu u blatu, i kokoške, što su pomno čeprkale po gnojištu.

Prihvati prazni čabrić, jer se jedino tako usudila da uđe s nečim u ruci i zakoračila u veliku, mračnu sobu.

— Hvaljen Isus! — jedva izgovori.

— Navijeke! Tko je tamo? — oglasi se malo kasnije mucavi glas iz komore.

— To sam ja, Agata! — o, Isuse, kako ju je gušilo u prsima!

— Agata! Gledajte, ljudi! Agata! — reče žurno Kłębova i pojavi se na pragu s punom pregačom guščića, što su pištali, a stare su se guske gačući i sikćući gegale za njom. — No, hvala Bogu! Kazivali su već da ste umrli na Božić, samo se nije znalo gdje, pa se moj muž već spremao, da pita u kancelariji. Sjedite... zacijelo ste umorni. Evo se guščići izlegoše...

— Lijepo su se izvalili, ima ih čak toliko!

— Bit će ih šezdeset bez petoro. Hajdemo pred kuću, treba ih nahraniti i pripaziti, da ih stare ne pogaze.

Pažljivo ih povadi iz pregače na zemlju, guščići se zarojiše kao žuti pupoljci, a stare stadoše radosno nad njima gakati i doticati ih kljunovima.

Kłębova iznese na daščici isjeckano jaje zajedno s koprivom i kašom, čučne kraj njih, pazeći pozorno, jer su stare kljucale po sitneži, gazile i krale hranu, kad bi uhvatile priliku, i galamile iz sveg glasa.

— Sve će biti šarene — primijeti Agata i sjedne na prag.

— Da, krupne su pasmine. Orguljašica mi je izmijenila jaja, tri sam svoja dala za jedno... Baš je dobro, da ste stigli... Ima toliko posla, da čovjek ne zna, čega prije da se lati.

— Odmah ću se prihvatiti posla... samo da malo odahnem... bolesna sam bila i sva sam klonula... samo da malo odahnem... odmah...

I htjede da se digne, da pođe... da se lati posla nekakvoga, ali se jadnica srušila na zid i jaučući pala.

— Sasvim ste, vidim, oslabili, niste vi više za posao, niste! — reče Kłębova tiše i zagleda se u njeno pomodrjelo i nabreklo lice i u čudnovato zgrčeno tijelo.

Vidjevši to, Kłębova se zabrinula i preplašila, nesamo što ne će od nje imati pomoći, nego bi joj još mogla biti i na nepriliku.

Agata je to zacijelo naslutila, jer se oglasila plaho i izvinjavajući se:

— Ne bojte se, ne ću vam zapremati mjesta, ne ću se gurati vašim zdjelama, ne, samo ću da odahnem i idem dalje... Htjela sam samo da vidim sve... da pitam, kako ste... ali ja ću dalje... — suze joj navrješe na oči.

— Pa ja vas ne tjeram, sjedite, a kad vam bude volja da odete, možete otići...

— A gdje su momci? zacijelo su s Tomekom u polju? — zapita napokon Agata.

— Zar vi ništa ne znate? Svi su u kriminalu!

Agata samo zalomi rukama s nijemim usklikom boli.

— Rekla mi je već tu riječ i Jagustynka, samo nisam mogla da vjerujem.

— Pravu vam je istinu rekla, tako je, da, tako je!

Sjetivši se toga uspravila se, a preko izmršavljelih obraza prosuše se krupne suze.

Agata se zagleda u nju kao u sliku i nije se usudila da dalje pita.

— Isuse dragi! tu je na selu bio sudnji dan, kad su ih ono sve pokupili i otpremili u grad, velim vam, sudnji dan, čudim se, da sam još živa i da gledam ovaj svijetli dan! A sutra će se navršiti tri nedjelje, a meni se čini, kao da je to bilo jučer. U kući je ostao samo Maciek, znate, i sluškinja, odvezli su sada đubre u polje, i ja, nesretna sirotica! — Odlazite! mrcine... ro-

đenu djecu gaze kao svinje! — povikne naglo na guske: — Buri, buri! Gus!

Dozivala je guščiće, što su jatomice s majkama na čelu krenule u ljesu.

— Neka se zabave, nema kopca, ja ću pripaziti.

— Ne možete se ganuti, kako biste mogli za guščićima trčati! ...

— Već mi je boljetica malko oduminula, čim sam na taj prag stupila.

— Pa pripazite ... priredit ću vam nešto za jelo ... hoćete li da vam svarim mlijeka?

— Hvala vam, gazdarice, subota je velikoga posta, ne priliči mi jesti mlijeka ... dajte mi samo lončić kropa, kruha imam, nadrobit ću, i fino ću se pogostiti.

I Kłębova joj odmah donese u zdjeli osoljene kipuće vode, a starica nadrobi u nju hljeba i stade polagano jesti i duhati u žlicu, Kłębova pak sjede do praga i prateći očima guščiće, što su kraj plota čupkali travu, nastavi:

— Bilo je to zbog šume. Vlastelin ju je prodao židovima tajno, da se u Lipcu nije znalo. I smjesta stadoše sjeći! To je bila tolika krivica, a niodakle pravice, pa šta su ljudi mogli? Na koga da se obrate tužbom? A osim toga se vlastelin razljutio na cijeli narod, pa nije ni jednog težaka iz sela pozvao na posao. I naši se dogovoriše pa cijelo selo krene da brane svoje, sav narod, koliko ga je bilo. Govorilo se, da ne mogu biti svi kažnjeni, ako do čega dođe, ali nitko nije na to ni mislio, jer zašto i da budu kažnjeni? Borili su se za svoje pravo. Krenuše u sječu, izbiše drvosječe, jer oni ne htjedoše da s dobre volje odustanu, izlupaše dvorske ljude i protjeraše ih sve iz šume ... Uradili su po svome, po pravici, jer dok se u šumi ne odredi, što je čije, nitko nema prava da dira. Ali mnogo je tom prilikom naših stradalo, staroga su Borynu dovezli razbite

glave, šumar ga je sveg izmrcvario, a njega je opet Borynin Antek ucmekao zbog oca.

— Isuse! ucmekao, ubio?!

— Ubio, a stari Boryna do dandanas boluje i bez svijesti samo leži, da, on je najviše izvukao, ali ni drugi nisu malo: Andriji, sinu Dominikove, prelomiše nogu, Mateuš Gołąb bio je tako premlaćen, da su ga morali na kolima dovesti, Płoszkinom su Stachu razbili glavu, a i drugi su svoje dobili; tko bi zapamtio, kako i tko! Ali nitko se radi toga nije suviše zabrinuo, niti jadikovao, jer su naši svoje pokazali i vratili se veselo, pjevajući, kao iza rata, poslije pobjede, cijelu su noć od veselja u krčmi pili, a slali su rakiju kući onima, što su bili većma izubijani. — A nekako trećega dana iza toga, u nedjelju, pao je mokri snijeg, od ranoga jutra nastade takvo nevrijeme, da je teško bilo glavu pružiti na dvorište. Baš smo se spremali u crkvu, kad Gulbasovi dječaci stadoše vikati po selu: »Žandari idu!« — I tako možda iza jednog očenaša stiglo ih je nekih tridesetak, a s njima činovnici i čitav sud, a smjestiše se u župnom dvoru. Ne mogu ni iskazati, što se događalo, kad stadoše suditi, preslušavati, zapisivati i narod redom stavljati pod stražu ... Nitko se nije opirao, svatko je bio siguran za svoje pravo, a svi su izjavili kao na ispovijedi i rekli pravu istinu. Svršili su tek naveče; htjedoše odmah da povedu cijelo selo, zajedno sa svim ženama, ali nastade tolika vriska i dječji plač, da su se ljudi već stali obzirati za kolcima ... Velečasni mora da je nešto predložio žandarima, jer su nas pustili, pa ni Kozłovu, koja se svima gadno prijetila, nisu poveli, nego su samo muškarce odveli u kriminal, a Boryninoga su Anteka dali vezati!

— Isuse! dali su ga vezati!

— I svezaše ga, ali on je uže raskidao kao kakve trule konce, svi se uplašiše, jer je izgledalo, kao da je

poludio ili kao da ga je đavo opsjeo, pa on stade pred njih i reče im u oči: »Okujte me čvrsto u lance i pripazite na mene, jer ću vas sve tu poubijati, a i sebi ću još kakvo zlo načiniti...« Tako se bio razljutio, što su mu oca ubili, ali je od svoje volje pružio ruke u lance i noge podmjestio, i tako ga odvezoše...

— Isuse moj dragi! Marijo! — zastenje Agata.

— Još uvijek vidim i do smrti ne ću zaboraviti, kako su ih vodili... Povedoše moga sa sinovima... povedoše Płoszkine... — povedoše Pryczkove... — povedoše Gołębiove... povedoše Wachnikove... povedoše Balcerekove... povedoše Sochine... i toliko još drugih povedoše, te su otjerali u kriminal više od pedeset ljudi... Ljudska pamet ne bi mogla iskazati, što se ovdje dešavalo... koliki je plač odjekivao, koliko jadikovanja i strašnih kletava. — A stiglo proljeće, snijeg je brzo okopnio, polja se osušila, zemlja upravo moli, da je čovjek obradi, vrijeme je oranju, vrijeme sijanju, vrijeme svakomu poslu, a nema tko da radi! — Samo je knez ostao, kovač i tih nekoliko staraca, što se jedva miču, a od momaka jedino ovaj Jasiek Razvratnik! — A stiglo je i vrijeme porođaja, neke već i rodiše, a i krave se tele, sve se leže, valja pomisliti i na ljude, ponijeti im hrane, po koji groš, ili čistu košulju, a drugoga posla ima toliko, da ne znaš, čega prije da se latiš, sama ne mogu da posvršavam, a iz drugih sela ne može se nitko najmiti, jer svatko mora najprije svoje obraditi...

— A zar ih ne će skoro pustiti?

— Bog bi ih znao, kada! U ured je išao župnik, išao je i knez, i kažu, da će ih pustiti, kad svrše istragu, a sud da će biti kasnije, ali evo već tri nedjelje prođoše, a još se nijedan nije vratio. U četvrtak je otišao Rok, da čuje, što je i kako je.

— A Boryna je još živ?

— Živ je, samo što jedva diše i ne dolazi k svijesti, nego leži kao kakva klada... Hanka je zvala doktore i vračare, ali ništa ne pomaže...

— Da, baš će doktori pomoći, kad je netko na smrt bolestan!

Zašutješe, iscrpene razgovorom. Kłębova se zagledala nekuda kroz vrt na veliki put uz topole, koji je vodio u grad i tiho je plakala i neprestano brisala nos...

A zatim je, vrzući se brižljivo oko priređivanja objeda, ispričala polagano sve, što se dogodilo u selu preko zime, a što Agata nije mogla znati.

Starica je raširila ruke i prignula se prema zemlji u zgražanju i čuđenju, jer su te novosti padale na nju kao kamenje i prožimale joj dušu tolikom gorčinom i bolju, te je počela tiho šmrcati.

— Bože moj, tamo sam u svijetu neprestano mislila o Lipcu, ali da bi se tako što moglo dogoditi, to mi nije ni na pamet padalo... a otkako živim dugotrajnim životom, takvo što nisam nikada čula! Dobrano se ovdje smjestilo zlo, što li je to?

— Da, sve izgleda, da je tako.

— A možda je to kaštiga božja zbog grijeha i zloće ljudske!

— Zacijelo je tako, nikako drukčije. Gospodin Isus kažnjava takve smrtne grijehe, kao što je onaj Antekov s maćehom. A i novi grijesi pridolaze i svatko ih vidi!...

Agata se bojala da dalje ispituje, samo podigne drhtavu ruku i stade se žurno krstiti i šaptati u sebi molitvu.

— Tolika je nesreća pala na cijeli narod, a i Boryna leži bez duše, a kažu — prošapće Kłębova tišim glasom i plašljivo se obazre — da se Jagusia s knezom već dobrano splela... Nema Anteka, nema Mateuša,

a ponestalo i drugih momaka, pa je dobar i prvi s kraja, ako je samo pristao! ... O, svijete, svijete! ... — zastenje lomeći rukama.

Stara se Agata nije više oglasila, osjetila se odjednom tako umorna i tronuta tim novostima, da je pošla u hlijev da legne.

Tek kad je sunce zalazilo, vidješe je kako se potеže u selo k znancima, a vratila se tek kad su kod Klębovih sjedjeli za večerom ...

Na nju je čekala žlica i mjesto, doduše ne prvo, ali niti posljednje, jela je vrlo malo, kao ozbiljno dijete, tiho pričala o svijetu i o prošteništima, koja je obišla, te su se mnogo tome čudili.

A kad je već i noć pala, pa se i sutonsko rumenilo, što je odsijevalo na oknima, ugaslo, i selo potpuno zanijemilo, zapališe u sobi svijetlo i stadoše se polagano spremati na počinak, tada Agata iznese torbice i poče polagano vaditi različite stvari, koje je donijela.

Okružiše je čvrstim krugom, suzdržavajući dah i čudo da je ne progutaše blistavim očima.

A ona prvo razdijeli svakomu po jednu posvećenu sličicu, zatim djevojkama nizove đerdana, tako lijepe, da su sve treptali od boja; u sobi nastade vriska, jedna se za drugom gurala prema ogledalcu i namještala đerdan, veselile su se tako i stale nadimati vratove kao naduti purani, a i zgodni se nađoše nožići, pravi štrojački, u rukama momčića, čitav paket baguša za Tomaša, a napokon izvadi i za Klębovu široku, nabranu i šarenim koncem opšivenu ogrlicu, te gazdarica pljesne rukama od velika zadovoljstva ...

I svi se veoma obradovaše pregledavajući po nekoliko puta toliku krasotu i pasući oči nad darovima, a ona, sva sretna, s velikom nasladom ispriča, koliko što stoji i gdje je kupljeno.

Dugo su tako prosjedjeli u noći razgovarajući još o neprisutnima.

— Čovjeka hvata strah za grlo, tako je tiho u selu! — primijeti napokon Agata, kad su zamuknuli i kad na njih pade nijema, mrtva šutnja. — Kako je to bilo prošlih godina, u ovo proljetno doba, sve se selo treslo od vriske i smijeha! ...

— Da, cijelo je selo kao otvoreni grob, samo da kamen navališ i križ da postaviš ... ni očenaša ne će imati tko da izmoli, ni da za misu dade ... — tužno potvrdi Klębova.

— Istina! Dopustite, gazdarice, da odem gore, kosti me bole od puta, a san mi oči mori.

— Spavajte, gdje vam se svidi leći, mjesta ima dosta.

Starica smjesta pokupi torbe i stade se u trijemu penjati po ljestvama, kad Klębova dovikne za njom kroz otvorena vrata:

— Hej! Gotovo sam vam zaboravila reći, da smo uzeli vašu perinu iz sanduka ... Marcycha je u poklade oboljela od krasta ... tako je bilo hladno, nismo imali čime da je pokrijemo ... pa smo posudili perinu od vas ... perina je već izvjetrena, pa biste je već sutra mogli gore odnijeti ...

— Perina ... po vašoj volji ... pa dobro, kad je trebalo ... dobro ...

Nešto je tako uhvati za grlo, da nije mogla dalje govoriti; nasumce se odvukla do sanduka, čučnula kraj njega i podignuvši poklopac žurno je stala drhtavim rukama lutati i pipati po svojem mrtvačkom mirazu ...

Da ... perine nije bilo ... a ostavila je posve novu ... u čistoj presvlaci ... nijedanput neupotrebljenu ... skuckala ju je od perja, što ga je našla na pašnjacima ... samo da ima za posljednji čas umiranja ...

A oni je uzeše ... uzeše ...

Uhvatio ju je takav plač, pun tuge, te je čudo, da joj srce nije puklo.

I dugo se molila, zalijevajući molitvu gorkim suzama, dugo je plakala, bolno se i tiho tužila dragome Isusu na svoju krivicu...

Mora da je već bila kasna noć, jer su već pijetli najavljivali ponoć, ili promjenu vremena.

II

Sutradan je bila Cvjetnica.

Još prilično prije sunca, no kad se bilo posve razdanilo, izvirila je Hanka iz Borynine kuće, odjevena samo u suknju i zagrnuta nekom maramom, jer je napolju bilo još prilično hladno.

Pogledala je preko ljese na put, što se crnio pun rose, a gdjegdje i injem pokriven. Još je bilo sve pusto, bez znaka života, samo se suho svitanje iskrilo i zagrtalo obumrle krošnje drveća sinjim presvlakama, a preostaci noći vrebali su plašljivo kraj plota.

Vratila se na hodnik i s teškom je mukom poklekla, jer se za koju nedjelju dana nadala porođaju, počela se moliti gledajući pospanim očima širom svijeta.

Dan se polagano širio bjeličastim žarom, jutarnje je rumenilo prodiralo kao kroz sito i sjajem obasipalo istočnu stranu, koja se sve više dizala poput zlatnoga baldakina nad blistavom ali još nevidljivom monstrancom.

Kako je noćas stisla hladnoća, plotovi su, mostići, krovovi i kamenje svjetlucali od inja, a drveće je stajalo puput obijeljenih oblaka.

Selo je još spavalo zagnjureno u tminu, što je ležala nad zemljom, a samo su se neke kuće, što su bile bliže uz put, isticale malko jasnijom bjeloćom zidova, dok su se po zamagljenoj površini jezera protezali produljeni tamni pramenovi struje kao ukočeno staklo.

Odnekle je neprestano štropotao mlin, a neka je nevidljiva rijeka tiho hrlila preko kamenja prigušenim šumom.

Pijetli su neumorno pjevali i različite su se ptice tiho oglašavale po vrtovima, regbi u zajedničkoj molitvi, kad se Hanka trgla, san ju je još morio, a umorne, neotpočinute kosti zvale su je pod perinu, no ona se nije dala, injem je protrla oči, i kad je našla izgubljenu riječ u molitvi, pošla je u dvorište, da pregleda blago i da probudi one, što su spavali.

Najprije je otvorila vrata krmku, koji je nastojao da se izvuče prednjim nogama, ali, kako je bio utovljen, srušio se na debelu stražnjicu i samo je rokćući pratio rilom njene kretnje, kad mu je prigrtala krmu i dometnula nove hrane.

— Tur ti je tako težak, da se ne možeš držati na nogama, zacijelo imaš četiri prsta slanine. — S naslađom ga opipa po trbuhu.

Zatim otvori kokošinjac i, da dovabi živad, pospe pred pragom šaku svinjske krme, te kokoške žurno prhnuše s letava, a pijetli stadoše glasno pjevati.

Guske, što su bile zatvorene kraj kokošinjca, pozdraviše ju gakanjem i siktanjem; gusake potjera, a oni odmah zapodješe rat s kokoškama, Hanka pak poče ispod onih, što su sjedjele u gnijezdima, izvlačiti jaja i gledati ih prema svijetlu.

— Svaki čas će prokljuvati — pomisli prisluškujući tiho, jedva primjetljivo kljucanje u jajima.

Baš je i Łapa izišao iz svoje kućice, kad je krenula prema staji, protezao se i zijevao, ne osvrćući se na gusake, što su siktali na njega.

— Eh! lijenčino, spavaš noću kao sluga, mjesto da čuvaš!

Pas mahne repom, veselo zalaje, projuri između kokošaka, da se sve perje prosulo, i stade se stiskati

k njoj, skakati joj na prsa, lizati joj ruke, te ga je hoćeš-ne ćeš pomilovala po glavi.

— Ni čovjek nije tako privržen, kao ovaj stvor. Zna on, nevaljalac, tko mu je gazda! — Malo se uspravila i zaokružila pogledom po injem pokritim krovovima, jer su lastavice ljupko zacvrkutale sjedeći na strehi.

— Pietrek! Svanulo je — vikne i udari pesnicom u stajska vrata, a kad je čula mrmljanje i povlačenje zasuna, otvori odmah druga vrata obora.

Krave su ležale jedna kraj druge pred jaslama.

— Witek! Gade, spavaš kao poslije svatova!

Dječak se odmah probudi, skoči s ležaja i stade žurno navlačiti čakšire i plašljivo nešto gunđati.

— Dobaci kravama sijena, da prigrizu nešto prije muzenja, i hodi odmah da ljuštiš krumpire. Ali Cvjetani ne daj, nek ju ona sama hrani — dometne tvrdim glasom, pošto je to bila Jagusina krava.

— Ona je tako hrani, da krava riče i od gladi jede slamu ispod sebe.

— Neka krepa, nije moja šteta! — prošapće Hanka ljutito.

Witek je još nešto promrmljao, ali čim je izašla, svalio se preko ležaja držeći kaiš u ruci, da još prodrijema koji očenaš.

Hanka pođe još u štagalj, gdje su na gumništu ležali slamom pokriveni krumpiri, prebrani za sađenje, i zagleda pod šupu, gdje je bilo spremljeno svakovrsno gospodarsko oruđe. Pred njom je skakutao Łapa, svaki čas se zaletavao među gusake i s njima zapodijevao rat, a kad je sve pomno pregledala, da li je noćas kakva šteta počinjena, kako je to svaki dan činila, pođe prema nogostupu, da vidi, kako je sa zimskim usjevima na polju.

I opet nastavi s prekinutom molitvom.

A i sunce je već ustalo, kroz voćnjake je nasrnuo vihor plamenova, te se inje zaiskrilo i rosa stala kapati s drveća, a i vjetar se ganuo i tiho šuškao među granjem, ševe su se sve češće javljale, a na selu, po putovima, sve je oživjelo, čulo se pljuskanje vode, kako su je grabile žene iz jezera, negdje su škripali zarđali stožeri na vratima, a negdje vikale guske, lajao pas, a čuo se i po koji ljudski glas u jutarnjoj tišini.

Selo se budilo malo kasnije, jer je bila nedjelja, a svatko je volio da duže pod perinom odmara izmučene kosti.

Hanka nije na sve to pazila, zadubla se u sebe, u različite misli, koje je zaokupiše, a molitvu je samo usnama izgovarala, mislima daleko od nje, sva udubena u uspomene.

Podigla je tihe, radošću prožete oči na široka polja, obrubljena zidom daleke šume, po kojoj se razlio plamen sunčana izlaza, a između sinjega grmlja svjetlucali su jantarni, krupni borovi; sva zemlja kao da je drhtala u zlatnom svitanju, zimski usjevi pokriše slogove njiva mokrom, zelenkastom vunom, a gdjegdje su se po brazdama sjale razlivene vode kao srebrne žile, s polja se dizao vlažan, hladan dah zajedno sa svetom proljetnom tišinom, u kojoj raste sve i u kojoj sve dolazi na svijet...

Ali ona nije u to gledala, niti to promatrala.

Ona se samo sjetila siromaštine, glada, nepravde, Anteku nanesene krivice, boli, koja ubada poput čavla, i one tuge i tolikih patnja, te se čudom čudila, kako je sve to mogla preživjeti i prepatiti, i evo dočekati, da je Gospodin Isus sve to izmijenio na bolje...

Jer ipak je sada opet gazdarica, na svojoj zemlji.

A tko je kadar, da je odavde makne? Tko je to u stanju?

Namučila se toliko, kroz to pol godine, pretrpjela je toliko, koliko drugi čovjek ne prepati za cijela života, pa će podnijeti i ono, što se Gospodinu Isusu svidi da na nju pusti, izdržat će i dočekat će, da se Antek pribere i da ta zemlja zauvijek bude njihova.

Prošle su tri nedjelje, a njoj se čini, kao da je to bilo jučer, kad su ono ljudi pošli u šumu...

Nije pošla s drugim ženama, jer je u njenom stanju to bilo teško i opasno...

Brinula se samo za Anteka, jer su joj odmah rekli, da se on nije pridružio narodu i da nije s drugima pošao; znala je, da je on to učinio uprkos staromu, a možda i zato, da se u to vrijeme negdje sastane s Jagusiom...

To ju je grizlo, ali nije htjela da o tome misli.

A baš prije podne doleti dječak od Gulbasovih i vikne:

— Pobili smo dvorske! pobili smo! — i kao lud pojuri dalje.

Dogovorila se s Kłębovom i pođoše im u susret. Sin Dominikove dotrčao je i izdaleka vikao:

— Boryna je ubijen, Antek ubijen, Mateuš i drugi!... — zalomio rukama, nešto promrmljao i pao, te su mu morali nožem otvoriti zube i naliti vode, tako ga je svladao umor.

A njena se duša od straha tada ukočila kao stanac kamen.

Na sreću, prije no što su momka probudili, nasrnuše drugi iz šume i rekoše, kako je bilo, a možda iza jednoga očenaša poslije toga već je kraj očevih kola ugledala živoga Anteka: bio je modar kao mrtvac, sav izvan sebe, krvav.

To se zna, da ju je spopao plač i rastrgala bol, ali se svladala, a otac ju je, stari Bylica, povukao na stranu i tiho rekao:

— Stari će odmah umrijeti, Antek je izvan sebe, a u Boryninoj kući nema nikoga, još će se tamo uvući kovač i nitko ga ne će protjerati...

Brzo se sabrala, trkom poletjela u kuću, pokupila djecu i ruha, što je bilo pod rukom, a ostalo je prepustila Weronki na brigu, i žurno se preselila na pređašnje mjesto, na drugu stranu Borynine kuće.

Ambrozije je još previjao Borynu, još se ljudi nisu bili porazilazili, cijelo je selo još odjekivalo od radosti, a gdjegdje i od jauka izbijenih, a ona se tiho tihano preselila i uselila se kao za amen.

Budno je pazila, jer je to bila Antekova zemlja, a stari je jedva dahtao i mogao je svaki čas da otegne papke.

Poznato je naime, tko se prvi dočepa baštine i u nju zabode pandže, taj se ne da lako otjerati, i pravo će biti na njegovoj strani.

Što je za nju značilo kovačevo vikanje i njegove prijetnje, kojima joj je branio ulazak u kuću, ljutit, što ga je pretekla!

Zar je ikoga trebala da pita za dopuštenje; zgrabila je zemlju i kao kuja čuvala i branila svoje, uvjerena, da će starac ubrzo umrijeti, i da će Anteka odvesti žandari, a i Rok ju je na to upozorio.

Pa i čijoj zaštiti da se povjeri? Zna se, ako čovjek sam sebi ne pomogne, ne će mu pomoći ni Gospodin Isus.

Ne postizava čovjek svoje pravo plakanjem i cviljenjem, nego tvrdim, nepopustljivim noktima — znala je to ona dobro, znala je!

Pa i kad su poveli Anteka, umirila se brzo, jer što možeš, čovječe, protiv sudbine? čime ćeš da se odupreš. mrvice?

A i kako da dospije na jadikovke i naricanje, kad je toliko gospodarstvo uzela na svoja leđa!

Ostala je sama kao grm na raskršću, ali nije uzmakla pred poslom, niti se uplašila pred ljudima. A proti njoj je bila Jagna, bili su kovačevi, ljuti na nju, da Bog sačuva; protiv nje je bio knez, koji je imao svoje namjere s Jagnom i za nju se žestoko zauzimao; protiv nje je bio i velečasni, kojega je nahuckala Dominikova.

Dosta to, da je nisu nadvladali, ničemu nije popustila, svakim danom se dublje ukorjenjivala u zemlju i sve krepče držala vlast u rukama, i jedva što prođoše dvije nedjelje, sve je išlo po njenoj volji, kako je ona mislila i htjela.

A ona niti bi se najela, niti ispavala, niti se odmorila, nego je teglila kao vol pod jarmom od zore do kasne noći.

Samo što je bila nenavikla tom poslu i odlučivanju o svemu svojom glavom, a po prirodi je bila bojažljiva, od Anteka zaplašena, pa joj je više puta bilo tako teško, da su joj ruke klonule.

Ali krijepio ju je strah, da je ne liše gazdovanja, a i mržnja na Jagnu.

Svejedno, odakle je dolazila njena snaga, ali dolazila je, dosta to, da se nije dala, a u očima sviju porasla je i izazvala veliko udivljenje i poštovanje.

— Gle! prije se činilo, da ne zna do tri izbrojiti, a sada vrijedi kao pravi čovjek — govorile su o njoj prve gazdarice u selu, pa čak i Płoszkina, a i druge, tražile su da se s njom sprijatelje i rado su joj pomagale dobrim savjetom i čim god su mogle.

Dakako, ona je zahvalna srca primala, ali se ipak nije s njima tijesno družila i nije ju veselila njihova milost, jer nije lako zaboravljala nedavne krivice.

Nije voljela brbljati makar što, pa nije ni trebala razgovora s komšinicama, niti onoga zastajkivanja u ljesi radi ogovaranja.

Zar je malo imala svojih briga, da se još i za tuđe brine!...

Baš se sjetila Jagne, s kojom je mučki vodila ljuti i nepopustljivi rat, sjetila se Jagusie, i sama uspomena bila je, kao da ju je netko bocnuo u srce, i sada se trgla, žurno se prekrstila i udarila se u prsa svršavajući molitvu.

Još više se razljutila, što su u kući svi spavali, a na dvorištu je vladala tišina.

Ispsovala je Witeka, protjerala Pietreka s ležaja, a i Józka je dobila svoje, jer je sunce već visoko, a ona još leškari.

— Čim čovjek na čas skrene okom, već svi po kutovima spavaju!

Mrmljala je paleći vatru na ognjištu.

Izvela je djecu na hodnik i gurnuvši im komad kruha u ruke, dozove Łapu, da se s njima igra, a sama pođe da prigleda Boryni.

Na očevoj strani bilo je još posve tiho, i Hanka ljutito tresne vratima. To nije probudilo Jagnu, a stari je isto onako ležao, kako ga je sinoć bila ostavila: na isprutanoj crvenoj posteljini ležalo je njegovo modro, obraslo bradom lice, izmršavjelo i kao umrtvjelo, te je bio sličan onim svecima, što su bili izdjelani od drveta; širom otvorene oči gledale su nepomično preda se, a da ništa nisu vidjele, glava mu je bila povezana krpama, a raširene su ruke mrtvo visjele kao posječeno granje.

Popravila mu je posteljinu, perinu privukla više na noge, jer je u sobi bilo toplo, a zatim mu je nalila u usta malko svježe vode. Pio je polagano, grkljan mu se micao, no nije se maknuo, ležao je kao povaljena klada, samo mu je u očima nešto zasjalo, kao kad se noću rijeka razbistri i zasja na jedan tren.

Tužno je nad njim uzdahnula, opet udarila cokulom u vedro bacajući ljute poglede na Jagusiu, što je spavala.

Ali Jagusia se ipak nije probudila, ležala je na boku, licem okrenutim prema sobi, perinu je valjada od vrućine odmakla do pol grudi, pa su ramena i vrat bili goli, rumeni i jedva su se micali od tihoga disanja: kroz rastvorene, kao višnja rumene usne sjali su joj se zubi kao najbjelji biseri, a raspletena kosa prosula se po bijelom jastuku i padala čak do zemlje kao najčistiji lan, osušen na suncu.

— Noktima bi ti trebalo izgrepsti tu tvoju njušku, da se ne dičiš ljepotom iznad ostalih! — prošapće Hanka s tolikom mržnjom, da ju je u srcu nešto zabolo, a prsti se sami vinuše da zagrebu. Nehotice je prigladila svoju kosu i pogledala se u ogledalce, što je visjelo na oknu, ali brzo se trgla, ugledavši svoje izmršavjelo lice, pokrito žutim pjegama, i svoje pocrvenjele oči.

— Nizašto se ona ne brine, ljudski se naždere, u toplome se naspava, djecu ne rađa, pa kako da ne bude lijepa! — pomisli s tolikom ljutinom i izlazeći tresne vratima, da su okna zazvečala.

Napokon se probudila Jagna. Samo je stari Boryna još uvijek ležao nepomično, zagledavši se preda se.

Ležao je tako već tri nedjelje dana, otkako su ga iz šume dovezli. Samo bi se pokadšto regbi budio, zvao Jagnu, prihvatio ju za ruke, nešto htio reći i opet se ukočio, a da nije ni riječi progovorio.

I Rok mu je već dovodio doktora iz grada, taj ga je pregledao, na papiriću nešto propisao, uzeo deset rubalja, a ljekovi nisu malo koštali, no pomogli su toliko, koliko i besplatno bajanje Dominikove.

Ubrzo su shvatili, da se on više ne će izvući, i pustili su ga na miru. Zna se, kad je netko na smrt bolestan, da mu ne pomažu nikakvi ljekovi, a ni doktori; umrijeti mora, a ako će ozdraviti, ozdravit će bez ičije pomoći.

Oko njega su se samo toliko brinuli, što su mu često mijenjali obloge na glavi, davali mu vode da pije,

a pomalo i mlijeka, ali jesti nije mogao, jer je sve povraćao.

I tako uvidješe ljudi, a u prvom redu Ambrozije, koji je bio majstor u takvim stvarima, da će Boryna, ako mu se pamet ne vrati, imati laku i brzu smrt. Očekivali su je svaki dan, ali ona nije dolazila, već im je dojadilo to dugo čekanje, jer ga je trebalo njegovati i bar nekako na njega paziti.

Jagnina je prokleta dužnost bila, da na njega pazi i da kraj njega čuči, — ali ona to nije umjela, nije mogla ni jednoga sata u kući da prosjedi. Starac joj je potpuno omrznuo, dosadio joj je taj neprestani rat s Hankom, koja ju je odgurnula od svega, a pazila na nju više nego na lopova, pa nije ni čudo, da ju je nešto vuklo u svijet, da je željela poletjeti u ta vrela prijepodneva, među ljude, u slobodu, da je prepuštala brigu nad bolesnikom Józki i da je polazila nekuda bez traga, a vraćala se tek navečer...

Józka ga je pak njegovala toliko, samo da ljudi vide: bilo je to još nerazumno i vjetrenjasto djevojče. Zato je Hanka i tu brigu morala uzeti sebi na vrat i paziti na bolesnika, jer, premda su kovačevi valjada i deset puta na dan zavirivali, činili su to samo zato, da pripaze na Hanku, ne nosi li štogod iz kuće, a uglavnom su čekali, ne će li možda stari progovoriti i odrediti, što i kako da bude s imetkom.

Pri tome su se grizli kao psi nad ovnom koji izdiše, i režali prepirući se, tko će prvi da pandžama zahvati utrobu i koji će komad da za sebe otmu. Međutim je kovač grabio, što je god ugledao i što mu je pod ruku došlo, makar to bio kakav stari konopac ili komad daske; trebalo mu je otimati iz šaka i na svakom koraku paziti, te nije bilo dana bez svađe i ljute prepirke.

Vele: tko rano rani, dvije sreće grabi, i zbilja, ali kovač je znao i o ponoći ustajati i pojuriti makar i u

deseto selo, samo ako je mogao dobro zaraditi; bio je to čovjek toliko lakom na novac i čuvaran kao malo tko.

Tako i sada, tek što se Jagna digla s kreveta i suknju obukla, škripnuše vrata, a kovač se tiho ušuljao i krenuo ravno prema bolesniku.

— Zar nije ništa govorio? — I pogleda izbliza Boryni u oči.

— Leži kao što je i ležao! — otrese se Jagna sabirući kosu pod maramu.

Bila je još bosa, u košulji, malko pospana i tako lijepa, kao da je neka žarka toplina i milina iz nje izbijala te ju je kovač omjerio žmirkajući očima.

— Znate — primakne se bliže k njoj — orguljaš se preda mnom izbrbljao, kako stari mora da ima mnogo gotova novca, jer je još prije Božića htio dati nekom čovjeku iz Dębice pet stotina rubalja u zajam, samo što se nisu pogodili u kamatama. Ti novci mora da su negdje skriveni u kući... Pripazite dobro na Hanku, jer ako prije nas ona ugrabi, ne će ničije oko ugledati tih novaca... Mogli biste onako polako, potajno provrndati sve kutove, samo da nitko ne primijeti... Razumijete li?

— Kako ne bih! — Ogrne ramena maramom, jer kao da ju je pipao tim lopovskim pogledima.

On prijeđe naokolo po sobi i kao od dosade zagledavaše ispod slika, pomno tražeći, gdje je dospio.

— Imate li ključ od komore? — Ošine pogledom prema malim, zatvorenim vratima.

— Eno ga visi na raspelu kraj prozora.

— Pozajmio sam mu dlijeto, bit će tomu mjesec dana, a sada ga trebam, nikako ne mogu da ga nađem Mislim, da će biti zabačeno tamo među ropotarijom...

— Potražite sami, ja vam ga ne ću tražiti.

Ali se kovač makne od vrata, jer se u trijemu čuo Hankin glas, objesi ključ na njegovo mjesto i uzme kapu.

— Sutra ću potražiti ... Žurim se kući ... Je li Rok došao?

— Kako bih ja to znala? Pitajte Hanku!

Ostao je još časak, počeškao riđe brkove, a oči su mu kao kakvi lopovi šunjale po kutovima, nasmijao se u sebi i otišao.

Jagna skine pregaču i stade spremati krevet i sobu, bacajući potajne poglede na muža, a uvijek je po sobi išla tako, da ne naiđe na dohvat njegovih neprekidno otvorenih očiju.

Dakako, da joj je omrznuo, bojala ga se i iz sve ga je snage mrzila radi svih nanesenih joj krivica, ali kad bi je on zovnuo i prihvatio svojim vrelim i ljepljivim rukama, obamirala je od gađenja i straha, jer je od njega udarala smrt i lešina, uza sve to, što je možda ona jedina najiskrenije željela, da Boryna ozdravi.

Tek je sada primijetila, šta će izgubiti ako njega nestane; uz njega je bila gazdarica, svi su je slušali, a druge su žene ili djevojke, hoćeš-ne ćeš, morale njoj iskazivati čast i davati joj prvo mjesto — a kako i ne bi! bila je Borynina žena — a Maćej Boryna, premda je kod kuće zakerao kao pas i dobre riječi nije proslovio, pred ljudima se za nju brinuo i pazio, da se nitko ne usudi ne iskazati joj poštovanje.

Ona to prije nije razumjela, nego tek kad se Hanka uvukla u kuću i počela da nad njom gospodari i da joj oduzima vlast nad kućom, osjetila je svoju osamljenost i krivicu.

Njoj nije stalo do zemlje — što je ona marila za imanje? ... do toga joj je stalo baš toliko, kao do lanjskog snijega, a premda se već privikla gazdovanju i voljela da se diči i šepiri bogatstvom i da gazduje na svome, ipak ni za tim ona ne bi zaplakala, jer ni kod njene majke nije joj bilo baš zlo, — nego bolno ju je ponižavalo to, što mora popuštati Hanki, Antekovoj

ženi, to ju je ljuto peklo, izazivalo njezin bijes i volju da joj naprkosi.

Doduše, i njezina ju je majka podgovarala, kovač ju je svaki dan podbadao, jer što se nje tiče, ona bi možda i brzo popustila: tako joj je već omrzlo to ratovanje, da je više puta već htjela sve to napustiti i preseliti se k majci.

— Da se nisi usudila, sjedi dok ne umre, pazi na svoje! — strogo joj je nalagala stara.

I tako je sjedjela, premda se neiskazano dosađivala — a kako i ne bi? Po čitave dane nije bilo s kime da riječ progovori, s kim da se nasmije, ni komu da pođe ...

A u kući stenjao starac, Hanka bila uvijek spremna na svađu, neprestano se vodila kavga, te se to uopće više nije moglo izdržati.

A ni kod svoje matere nije mogla da dulje ostane.

Obilazila je preslicom po kućama, mogla je da izdrži tu ili tamo, jer su u selu bile same ženske, uplakane, ucviljene, cmizdrave, kao ono u ožujku, a svuda naricanja kao kakva litanija bez prestanka, muškarca pak nigdje, ni za lijek!

Nije mogla sebi naći ni mjesta ni pomoći.

A osim toga su je često, sve češće, snalazile uspomene na Anteka.

Istina, potkraj, prije nego što ga odvedoše, prema njemu je bila vrlo ohladila, a njihovi su sastanci bili za nju samo strah i muka, naposljetku ju je toliko povrijedio, da joj je duša nabrekla od tuge, kad se toga sjetila ... ali ipak je imala k nekomu poći, znala je, da tamo, kod plasta, svako veče on na nju čeka i izgleda ju ... da postoji netko, koga voli slušati ... Premda je sva drhtala od straha, da njeni ne primijete, premda joj je i on više puta pokarao, što je dugo čekao, ona je rado onamo polazila i zaboravljala na cio svijet, kad bi ju on čvrsto k sebi pritisnuo, kao ognjeni zmaj, i

uzimao, ne pitajući za dopuštenje... Ni u mislima mu se nije opirala, a kad ju je grlio, nemoć ju je spopadala u krilu i žar ju je podilazila.

Više puta nije mogla sve do ponoći zaspati, cjelovima užareno lice hladila je pritiskom o tamni zid, sva potresena do dna i u kostima puna onih slatkih uspomena, koje kao vatra žegu!

A sada je sama kao kolac, nitko je ne uhodi, nitko nema nad njom prava, ali i nju nitko ne privlači, nitko je iza nogostupa ne čeka, nitko je ne vuče...

To, što za njom ide knez, što se umiljava, slatke joj riječi govori, uz plot ju pritište, u krčmu vuče, da je počasti, i što bi htio da je dobije, to mu ona samo zato dopušta, što joj je veoma dosadno, što nema s kim drugim da se nasmije, ali knez i Antek, to je kao pas prema gazdi!

Ali ona to radi još i iz prkosa prema cijelom selu i zbog onoga.

Kako ju je on na kraju ono omalovažio i ponizio! Cijelu je noć i cijeli dan u kući kraj staroga prosjedio, čak je spavao u njenom krevetu, gotovo se ni za korak nije iz sobe maknuo, a nju kao da nije ni primijetio, premda je ona neprestano pred njim stajala kao pas, koji očima moli za milost.

Nije ni pogledao u nju, vidio je samo oca, Hanku i djecu, pa i psa.

Možda je zato izgubila za njega sklonost i možda se u njoj sve okrenulo protiv njega, jer kad su ga vezali, on joj se pričinio nekako drukčiji, posve stran i tako ravnodušan, da se nije mogla nad njim ražaliti, štaviše, s potajnom je radošću promatrala Hanku, kako je ona sebi kosu čupala, glavom lupala o zid i urlala kao kuja za podavljenom štenadi.

S osvetljivom se nasladom veselila njenim mukama, s gnušanjem je okretala pogled od njegova strašna i napolak mahnita lica.

Tako je tada on postao njoj stran, te se sada ne bi mogla njega sjetiti kao čovjeka, kojega je i jedanput vidjela u životu.

Ali tim se bolje sjećala onoga Anteka, onoga iz dneva milovanja i mahnitanja, iz dneva sastanaka i grljenja, poljubaca i zanosa... onoga, prema kojemu se sada često u besnenim noćima otimala njena duša i mukom razapeto srce dozivalo ga tugom i neiskazanom čežnjom.

Za onim... iz onih dana sreće, trzala se Jagusina duša, a da nije znala, gdje je on, i živi li on još gdje na širokom svijetu...

I sada joj se provlačio kroz sjećanje kao ljupki san, s kojim joj je teško rastati se, kad se opet oglasi kreštavi Hankin glas

— Dere se i urla kao ogu̇ljeni pas! — prošapće Jagusia probuđena iz uspomena.

Sunce je već postrance zavirivalo crveneći polumračnu sobu, ptice su veselo cvrkutale u voćnjaku, dizala se toplina, jer je s krovova curio mraz kao stakleni đerdan, a kroz otvoren je prozor dopirala zajedno s jutarnjim vjetrićem vika gusaka, što su se brčkale u jezeru.

Vrzla se po sobi kao ptica u kavezu, tiho je pjevuckala, jer je bila nedjelja i bilo je vrijeme da se spremi u crkvu, već su pupovi crvene vrbe, pokriti srebrnastom macicom, stajali od jučer u vrču, malko povenuti, jer im je zaboravila naliti vode. Počela ih je brižljivo buditi, kad je Witek viknuo kroz vrata:

— Gazdarica je rekla, da nahranite svoju kravu, gladna je i riče!

— Reci, neka ne dira u moju kravu! — odvikne ona iza glasa i stade prisluškivati, što će joj Hanka za uzvrat odlajati.

— Laj samo, dok ti se gubica ne umori; danas me ne ćeš u srdžbu natjerati!

I poče s najvećim mirom vaditi ruho iz sanduka, polagati ga na postelju, pregledavajući, što da obuče za crkvu, kad li se u njoj čudnovato nešto smračilo, kao kad oblak padne na sunce i cijeli svijet potamni. Zašto da se oblači i redi? Za koga?

Za one babje oči, koje zavidno procjenjuju svaku njenu vrpcu, a onda je zbog toga raznose po jezicima?

Nevoljko je odgurnula oprave, sjela kraj prozora i češljala svijetlu, bujnu kosu tužno gledajući u selo, koje je već sve bilo u suncu i svjetlucalo rastopljenom rosom. Gdjegdje su se iz voćnjaka bijelile kuće, stupci plavoga dima dizali se uvis, a na putu s druge strane jezera, koja je čitava bila zaslonjena drvećem, prolazile su žene; vidjela je crvene suknje odražene u vodi, kako se miču između sve slabijih sjena drveća nad obalom; zatim su zaplivale guske u bijelom nizu, te se činilo, kao da plivaju posred modre dubine odraženoga neba, ostavljajući iza sebe one crnkaste polukružnice, slične zmijama kada tiho puzu; čas su hitre lastavice nisko slijetale, trepćući bijelim trbusima, a negdje pak, na pojištima, mukale su krave i štektao pas.

Smjesta je smetnula s uma sve to i uprla pogled u vis, visoko, gdje su na vlažnom nebu pasla stada oblaka, slična bijelim vunastim jaganjcima, a negdje, ispod njih, u visinama, protegoše se neke nevidljive ptice, te se samo otegnuti i plačljivi njihov krik ganutljivo prosipao po zemlji. Jagusiu je na taj glas nešto steglo pod grudima, a nenadana čežnja, što je već odavno tajno vrebala, stisla joj je srce, te je ugaslim pogledom prešla preko uznjihanog drveća, preko vode, tamo, kuda su valjada plovili oni oblaci, zagnjureni u plavilu, pogledala je širom cijeloga svijeta, ali ništa nije razaznala zbog velike, u njoj sabrane čežnje, te teške suze potekoše preko poblijedjelih obraza kao blistavo zrnje prekinutoga čisla, i tekle su jedna za drugom polagano i curile nekuda, baš na dno duše.

Je li ona mogla shvatiti, što se to s njom zbiva?

Samo je osjećala, da je nešto nadimlje, uzdiže i zanosi, da bi sada pošla na kraj svijeta, kamo je oči povedu, kamo je ponese nesavladiva čežnja. I plakala je tako ne hoteći i gotovo bez boli, kao drvo, što opterećeno cvijetom u proljetno jutro, kad prigrije sunce, a vjetri ga zanjišu, obilno prosipa rosu, upire se o zemlju, buja rodnim sokovima i cvjetnate grane prema nebu pruža...

— Witek! zamoli lijepo tu milostivu na zajutrak! — prodere se opet Hanka.

Jagna, kao da se probudila, obriše suze, pričešlja kosu i žurno izađe.

U Hankinoj su sobi već svi sjedjeli za zajutarkom. Iz zdjela su se pušili krumpiri, a Józka ih je baš začinjala vrhnjem i prežganim lukom, a ostali su držali naperene žlice i uprli lakome oči u jelo.

Hanka je zapremila prvo mjesto po sredini kraj klupe, za kojom su jeli; na kraju je sjedio Pietrek, a kraj njega je na zemlji čučao Witek. Józka je jela stojećki, pazeći da ne ponestane jela, a djeca su sjedjela uz ognjište uz prilično omašnu zdjelu, braneći se žlicama od Łape, koji bi umio kadšto i da s njima jede.

Jagnino je mjesto bilo prema vratima, nasuprot Pietreku.

Jeli su polagano i samo su na mahove pogledavali ispod čela.

Zalud je Józka koješta brbljala, Pietrek dobacio po koju riječ, napokon bi i Hanka progovorila, jer su je dirnule Jagusine zaplakane i tužne oči, no Jagusia nije ni slovca izustila.

— Witek, a odakle ti ta čvora na glavi? — zapita Hanka.

— Udario sam se o jasle! — Pocrveni kao rak i protare pozlijeđeno mjesto pogledavši u Józku povjerljivo.

— Jesi li donio grančice mace?

— Odmah ću donijeti, čim pojedem, — ispričavao se jedući žurno.

Jagna odloži žlicu i izađe.

— Opet ju je neki stršen ubo! — prošapće Józka i dolije Pietreku baršča.

— Ne umije svatko tako mljeti jezikom kao ti. Je li ona već pomuzla kravu?

— Uzela je muzlicu, zacijelo je otišla u staju.

— Józia, za sivulju treba spremiti kolač.

— Već pušta prvo mlijeko, danas sam probala.

— Kad pušta, mogla bi se svaki dan oteliti...

— Telca će dobiti! — reče Witek i ustane od jela.

— Glupan! — prošapće Pietrek prezirno i malko popusti kaiš, jer se prilično najeo, pa zapali na kladi cigaretu i iziđe zajedno s Witekom.

Ženske se latiše šuteći posla. Józka je prala suđe, a Hanka spremala krevete.

— Hoćete li u crkvu s macicama?

— Idi ti s Witekom, a može i Pietrek, samo neka prije konje otimari. Ja ću ostati kod kuće, pripazit ću na oca, a možda će se i Rok vratiti s kakvim glasom od Anteka...

— Bih li rekla Jagustynki, da dođe sutra da pomogne oko krumpira? a?

— Da, mi same ne ćemo dospjeti, a treba ih žurno prebirati.

— A i đubre bi trebalo razbacati!

— Pietrek će ga sutra dopodne izvesti, a poslije ručka će se s Witekom latiti razbacivanja; a ako dospiješ, i ti ćeš pomoći...

Ispred prozora se začuo vrisak gusaka, a Witek nahrupi sav zadisan.

— Ni gusacima ne daš mira!

— Htjeli su me ugristi, pa sam se branio.

Baci na sanduk cijelu pregršt od rose još vlažnih vrbovih grančica, posutih macicama. Józka ih uze slagati i vezati crvenom vunicom.

— To te je roda kljucnula u čelo? — zapita ga ona tiho.

— Da, roda, samo me ne odaj... — Obazre se na gazdaricu, koja je iz sanduka vadila svečano ruho. — Reći ću ti, kako je to bilo... Pronjuškao sam, da roda preko noći stoji pred hodnikom župnoga dvora... prikrao sam se u kasnu noć, kad su već svi spavali... i već sam ju dohvatio... premda me je kljucnula... ja bih je kaputom zagrnuo i iznio... ali me nanjušiše psi... poznaju me, ali su kao bijesni dojurili, pa sam morao bježati, još su mi i nogavicu razderali... ali ja ne ću popustiti...

— A kad velečasni sazna, da si mu uzeo rodu?

— A tko će mu to reći?... uzet ću je, jer je moja.

— A gdje ćeš je sakriti, da je opet ne odnesu?

— Pronašao sam neko skrovište, da ga ni žandari ne bi nanjušili... a poslije, kad zaborave, dovest ću je u kuću i reći ću, da sam domamio i pripitomio novu rodu — a tko bi je prepoznao, Józia? Samo me nemoj odati, donijet ću ti kakve ptičice, ili mladoga zečića.

— Zar sam ja dječak, da se igram s ptičicama? Ludo, brzo se preobuci, idemo zajedno u crkvu.

— Józia, hoćeš li mi dati da nosim macice? a?

— Palo mu baš na pamet!... samo ženske mogu nositi macice na blagoslov.

— Pred crkvom ću ti ih vratiti, pusti samo kroz selo...

Molio je tako usrdno, da je obećala i brzo se okrenula prema Nastki Gołębianki, koja je baš ulazila, lijepo dotjerana za crkvu, držeći vrbove grančice u ruci.

— Nemaš li kakva glasa o Mateušu? — zapita Hanka poslije pozdrava.

— Samo to, što je jučer donio knez, da mu je bolje.

— Knez zna baš toliko, koliko i ništa, ili izmisli, što nije ni bilo.

— Kažu, da je to isto rekao i velečasnom.

— A o Anteku nije znao reći ni riječi?

— Kažu, da Mateuš sjedi s ostalima, a Antek za sebe.

— Eh... on to samo tako laje, da ima s čime da ulazi u kuće...

— Bio je i kod vas s tim glasom.

— Nailazi svaki dan, ali Jagusi; s njom ima nekakva posla, pa se sastaju i javno se u ljesi razgovaraju.

Rekla je to tiše, s naglaskom, pogledavajući kroz prozor, jer je Jagna baš silazila s hodnika, bogato nakićena, s molitvenikom u ruci i s vrbovim grančicama. Dugo je za njom gledala.

— Zakasnit ćete, djevojke; ljudi već idu u crkvu.

— Još nije zvonilo.

Ali u taj čas oglasiše se bučno i zvona, pozivajući u dom Gospodnji; zvonila su polagano, dugo i glasno.

Tek što bi čovjek izmolio očenaš, svi krenuše iz kuće u crkvu.

Hanka ostade sama, pristavi ručak, nečim se zaogrne, i, skupivši djecu, sjede s njima u hodnik, da ih počešlja i poište, jer u radne dane nije nikako bila dospjela da to učini.

Sunce se već dosta visoko diglo, ljudi su se sa svih strana skupljali u crkvu, svaki su se čas prosipali iz

ljesa, te su se po putovima crvenile poput maka ženske oprave i čuo se žamor razgovora pomiješan s vikom djece, što su se igrala bacajući kamenje po vodi i za pticama; kadšto bi zadrndala kola, puna ljudi iz drugoga sela, a onda bi prolazili neki, valjada strani, seljaci, koji su joj nazivali Boga, dok napokon polagano ne prođoše svi, a pusti putovi zašutješe.

Kad je Hanka poiskala djecu, povela ih na slamu pred trapove, da se sami igraju, zavirila nad lonce, što su se mirisno dimili, i vratila se na pređašnje mjesto, moleći se u pol glasa na krunicu, jer nije znala iz molitvenika.

Dan se već dizao prema podnevu, prava je blagdanska tišina zavladala selom, niotkale se nije čulo glasa, samo su živkali vrapci i cvrkutale lastavice, što su lijepile gnijezda u podstrešju. Vrijeme je bilo toplo, prvo proljeće tek što se okrzlo o zemlju i dotaknulo se drveća; nebo je lebdjelo mlado, posve sinje i neobično blistavo; voćnjaci su stajali nepomično, pružajući prema suncu granje krcato nabujalim pupovima, a jelše, što su rasle uz rub jezera, gibale su žute rese kao da tihano dišu; smeđe, ljepljive i mirisne mladice topola, koje kao da medom procuriše, otvoriše se pupovima prema svijetlu poput pilećih kljunova...

Kraj kuća je već dobrano grijalo, muhe su izašle na tople zidove, a kadšto bi se javila i po koja pčela i zujeći pala na titrice, što su virile ispod plota, ili bi marljivo lijetale nad grmljem, što je planulo mladim listićima kao zeleni plamen.

Ali s polja i od strane šume dopirao je još oštar vlažan vjetar.

Mora da je bilo pol mise, jer se u tihom i regbi od proljeća uzavrelom zraku začuše glasovi dalekog pjevanja, sviranje orgulja, a načas se poput obilne kiše prosuše daleki zvuci zvončića.

Vrijeme je prolazilo polagano i tiho, a kad se sunce uspelo najviše, zamuknuše čak i ptice, samo su vrane, lopovski vrebajući na guščiće, nisko poletavale nad jezerom i izazvale povike gusākā; a i po koja se roda negdje javila klepetom i preletjela tu blizu, te je njena golema sjena preletjela zemljom.

Hanka se usrdno molila, pazeći na djecu, a pokadšto bi zavirila i k staromu.

No on je, kao uvijek, ležao nepomično i gledao pred sebe.

Umirao je tako polagano, dopunjavao je svoje vrijeme pomalo, od dana do dana, kao žito u klasju, što na suncu dozrijeva za oštri srp... nije razaznavao nikoga, pa i onda, kad bi zovnuo Jagnu i prihvatio je za ruke, gledao bi na drugu stranu; samo se Hanki činilo, da na njen glas miče usnama, a oči da mu se kreću, kao da želi nešto reći...

I tako je to trajalo bez prekida, a plač bi spopadao one, koji su to gledali.

Isuse dragi, tko bi se tomu nadao! Toliki gazda, takav mudrijaš, toliki bogataš, da mu nisi mogao naći premca, a sada evo leži kao gromom svaljeno drvo, još puno zelenih grančica, a već izloženo plijenu smrti...

Još nije umro a i nije živ, ali je sav već u rukama božjega milosrđa.

O, sudbino čovjeka, neumoljiva sudbino!

O, silo božanske providnosti, koja se javljaš, kad ti se nitko ne nada, da li bijelim danom, ili pak mrklom noći, ti podjednako mrvicu čovječju izmećeš prema gorkoj Smrti!... Hanka je tužno razmišljala o njemu, pogledavala prema nebu, po kojiput uzdahnula, svršila krunicu i trebala da se lati podnevnoga muzenja, jer uzdisanje je uzdisanje, a posao je prva stvar.

Kad se vratila s punim muzlicama, svi su već bili kod kuće. Józka je pričala, što je pop govorio s pro-

povijedaonice i tko je sve bio u crkvi; nastala je vreva i u sobi i na hodniku, jer je s njom došlo nekoliko vršnjakinja i zajedno su gutale one posvećene macice, jer kažu, da one brane od grlobolje.

Bilo je mnogo smijeha, jer nije svaka mogla progutati, nego bi se zagrcnula pijući vodu, ili bi je morali šakom gruvati u leđa, da lakše proguta, a to je s velikom radošću obavljao Witek.

Samo se Jagna nije vratila na ručak; vidješe ju, kako je išla s majkom i s kovačevima. Tek što ustadoše od zdjela, a uđe Rok. Skočiše, da ga veselo pozdrave, jer im je postao svojski, kao rođeni djed, a on ih je pozdravljao tiho, svakomu je nešto rekao, svakoga u glavu poljubio, ali kad mu ponudiše da jede, nije jeo: bio je veoma umoran i brižljivo se ogledavao po sobi. Hanka je pratila njegove oči, ali se nije usudila pitati.

— Bio sam s Antekom! — reče tiho ne gledajući ni u koga.

Hanka skoči sa sanduka, prožeo ju strah i stisnuo oko srca, te nije mogla ni riječi prozboriti.

— Zdrav je i dobro se osjeća. Premda je žandar na nas pazio, razgovarao sam s njim jedan dobar sat.

— A je li okovan? — teškom je mukom progovorila.

— Ali ne!... obično kao i ostali!... nije mu tamo tako zlo, ne bojte se!

— Kozioł je govorio, da tamo tuku i da ih prikivaju uz zidove.

— Možda se gdje drugdje i to dešava... radi čega drugoga... ali Antek reče, da ga nisu ni dirnuli.

Hanka radosno prekrsti ruke, a smiješak joj preleti kao sunce preko lica.

— A kad sam odlazio, rekao je da bez brige zakoljete krmka još prije blagdana, jer je željan svetenja.

— Gladom ga tamo more, siromaha, gladom ga more! — zajauče ona otegnutim glasom.

— Ali otac je rekao, kad se pothrani, neka se proda — primijeti Józka.

— Rekao je, ali kad Antek kaže, da se zakolje, onda je njegova volja prva iza očeve — reče Hanka oštrim, nepopustljivim glasom.

— I još je rekao, da u polju date posvršavati sve, što je potrebno, ne obzirući se ninašto. Ja sam mu rekao, kako vi tu mudro gazdujete.

— A što on na to? što je rekao?

Radost ju je oblila kao žar.

— Rekao mi je, ako hoćete, sve ćete dobro udesiti...

— I hoću, hoću! — šapne ona čvrstim glasom, a oči joj zasjaše nepopustljivom voljom.

— Što ima novo kod vas?

— Pa ništa, kao što je bilo... A hoće li ga brzo pustiti? — zapita ona i zadršće od straha.

— Možda odmah iza blagdana, a možda i malko kasnije, kad svrše istragu... Ali to će se otegnuti, jer je tamo cijelo selo, toliko ljudi... — odgovarao je Rok okolišajući i ne gledajući joj u oči.

— A je li pitao za kuću, za djecu, za... mene... za sve?... — poče ona plaho.

— Pitao je, da, sve sam mu po redu ispričao.

— I... za sve u selu?...

Bila je veoma radoznala, da li je i za Jagnu pitao također, ali se nije usudila da otvoreno zapita, a onako usput, da on ništa ne primijeti, nego da sam od sebe kaže, to nije mogla uza svu svoju muku; osim toga je i podesno vrijeme prošlo, jer se već pronio glas po selu, da se Rok vratio, i ubrzo, još prije večernje, stadoše se skupljati žene, veoma željne da čuju nešto o svojim muževima.

Rok izađe k njima pred kuću i, sjedeći na pragu, pričao je, što je saznao o svakom napose, i premda nije ništa zlo govorio, ipak je tiho babje šmrcanje postajalo

u skupu žena sve glasnije, negdje se začuo i glasni plač, a negdje se otela i tužna riječ...

Zatim je krenuo u selo, zalazio gotovo u svaku kuću, a izgledao je sa svojom bijelom bradom i uzdignutim očima kao svetac, koji je svuda nosio riječi utjehe, a gdje je ušao, tamo kao da se sobe napuniše svjetlošću, a u srcima da procvjetaše nade, pouzdanje je krijepilo plahe, suze su obilnije tekle, obnovljene su uspomene teže pritiskale, a tuga se s većom čežnjom dizala...

Jer istinu je rekla jučer Kłębova Agati, da je selo postalo slično otvorenomu grobu; jer doista u Lipcu je izgledalo kao poslije kuge, kad veći dio ljudi izvezu pod grobove, ili kao kad rat pregazi i poubija muževe, te po pustim kućama ostane samo žensko naricanje, djetinji plač, jadikovanje, uzdisanje i živo, veoma bolno sjećanje na preživjele krivice.

Ni iskazati se ne može, što se zbivalo u izmučenim dušama!

Prolazila je treća nedjelja dana, ali Lipce se još nije umirilo, nego, naprotiv, rastao je osjećaj krivice i nepravde, pa nije čudo, što se svakoga svitanja, čim bi se samo od sna probudili, svakoga prijepodneva i svakoga predvečerja — u kućama ili na polju, gdjegod se skupio narod, bez prekida i plačljivo poput prosjačke molitve čulo samo naricanje, a želja za osvetom bujala je u srcima kao đavolski otrovni korov, te su se pesti same od sebe stiskale, a krvave i srdite riječi sijevale su kao munje.

I zato su Rokove riječi poput žarača, kojim slučajno dotakneš pritajenu vatru, te plamen opet svom snagom bukne, izazvale, te su svima pred oči izašle uspomene na sve nepravde, i malo je tko pošao na večernju, nego su se skupljali po ljesama, sabirali po putovima, išli u krčmu razgovarajući, plačući i psujući...

Samo je Hanka osjećala, da je mirnija i radovala se, što ju je pohvalio muž, u duši se osjećala krepka i puna nade, željna rada, da pokaže, kako je svemu dorasla, te se njena radost ne može iskazati.

Čim se žene raziđoše, došla je kovačeva žena, da posjedi uz bolesnika, a Hanka i Józka pođoše u hlijev da pregledaju krmka.

Pustiše ga na dvorište, ali kako je krme bilo utovljeno, izvalilo se odmah u gnojnici i nije htjelo više ni da se makne.

— Danas mu više ne daj da ždere, neka se pročisti.

— Baš sam ga popodne zaboravila nahraniti...

— To je dobro za ovajput, sutra ga treba zaklati. Jesi li pozvala Jagustynku?

— Obećala je, da će doći još danas, predveče...

— Obuci se i potrči k Ambroziju, da sutra, makar i poslije mise, dođe da zakolje krmka.

— Samo ako bude mogao, jer je velečasni navijestio, da će sutra doći dva svećenika, koji će ispovijedati.

— Naći će on već vremena!... zna on, da ne ću žaliti rakije, a samo on umije fino zaklati i meso raščiniti. A i Jagustynka će pomoći.

— A ja ću se ranim jutrom odvesti u grad po sol i začin...

— Htjela bi, da se malko proluftiraš... ne treba, sve ćemo dobiti kod Jankiela, odmah ću onamo, da donesem. — Józka! — povikne još za njom — a gdje su Pietrek i Witek?

— Zacijelo su pošli u selo, jer je Pietrek ponio gusle.

— Ako ih sretneš, potjeraj ih, neka iznesu korito iz šupe pred kuću, trebat će ga ujutro ispariti.

Józka, sva vesela, što je mogla potrčati u selo, odjuri k Nastki, da zajedno potraže Ambrozija.

No Hanka se nije uputila u krčmu, jer se odmah dovukao njen otac, stari Bylica, pa mu je dala da nešto pojede i veselo mu ispripovijedala, kakve je glase donio Rok od Anteka, no nije još bila sve ispričala, kad je nahrupila Magda, kovačeva žena, vičući:

— Hodite brzo, nešto je ocu!

I doista, Boryna je sjedio na rubu kreveta i razgledavao se po sobi. Hanka pritrči k njemu, da ga pridrži, da ne spadne, a on je upro oči u nju, a zatim uperi pogled na vrata, kroz koja je neočekivano baš ulazio kovač.

— Hanka!

Rekao je to razgovijetno i čvrsto, te ju je jeza prošla.

— Tu sam, ne mičite se, doktor je zabranio — prošapće prestrašeno.

— Kako je napolju?

Glas mu je bio slomljen, nekako stran.

— Proljeće ide, toplo... promuca ona.

— Jesu li ustali?... vrijeme je, da se ide u polje...

Nisu znali, što da kažu, nego su pogledavali jedno u drugo; samo Magda zariče plačući.

— Branite svoje! ne dajte se, ljudi!

Vikao je, ali riječi su mu se prekidale, stao se tresti i drhtati u Hankinim rukama, te kovačevi htjedoše da je zamijene, no ona nije popuštala, iako joj utrnuše ruke i leđa. Gledali su u njega sa strahom, čekajući, što će reći.

— Prvo sijati ječam... Ovamo k meni, ljudi!... u pomoć!... — zavikne odjednom strašno, ispruži se i pade nauznak, oči mu se zaklopiše, zahropće.

— Umire!... Isuse!... umire!... — vikala je Hanka iza glasa i tresla njime iz sve snage.

A Magda mu stade odmah gurati zapaljenu mrtvačku svijeću u nemoćnu ruku.

— Brzo po svećenika, Michał! ... no prije nego što je kovač izišao, Boryna otvori oči, ispusti iz ruke svijeću, te se iskrhala na komade.

— Već ga je prošlo, nešto traži ...

Šaptao je nagnut nad njim, ali starac ga dosta snažno odgurne i zavikne potpuno prisebnim glasom:

— Hanka, otpremi te ljude!

Magda se plačući baci kraj njega, ali zacijelo je nije prepoznao.

— Ne ću ... ne treba ... istjeraj ... — ponavljao je odlučno.

— Povucite se makar u trijem, nemojte se protiviti ... — molila je Hanka.

— Izađi, Magda, ja se ne mičem s ovoga mjesta — procijedi tvrdoglavo kroz zube kovač, jer je primijetio, da stari hoće neku tajnu da oda Hanki.

Starac je to čuo, i pridignuvši se, tako je strašan pogled dobacio pokazujući mu rukom prema vratima, te je kovač izišao kao pas udaren nogom, i kunući priskočio Magdi, što je plakala na hodniku, ali odjednom se stišao, obazreo se i pojurio u voćnjak, kradom se došuljao pod prozor, pritisnuo se, da prisluškuje, jer je baš s one strane bilo uzglavlje kreveta i kroz okna se moglo čuti barem nešto malo.

— Sjedni uz mene ... — zapovjedi starac, kad je kovač izišao.

Ona sjedne na rub kreveta i jedva je mogla suzdržati plač.

— U komori ćeš naći nešto novaca ... spremi, da ti ih ne otmu ...

— Gdje?

— U žitu ...

Govorio je razgovijetno, odmarao se iza svake riječi, a ona se, prigušujući neki strah sva bila upila u njegove oči, što su se čudno sjale.

— Anteka brani ... prodaj pol gazdinstva, ali ga ne daj ... ne daj ... tvoje je ...

Nije dovršio, sav je pomodrio i srušio se na uzglavlje, oči mu ugasnuše i prevukoše se maglom, još je nešto buncao i kao da se pokušavao dići.

Hanka zavikne od straha, smjesta dotrčaše kovačevi, budili su ga, vodom polijevali, ali on više nije dolazio k sebi, nego je, kao i prije, ležao ukočen, nepomičan, s otvorenim očima, dalek od svega onoga, što se kraj njega dešavalo.

Dugo su sjedjeli uz njega, žene su tiho plakale, ali nitko ne reče ni riječi; suton se već spuštao, soba je tonula u sjeni, kad su izašli zajedno napolje na dan, što se gasio, samo su se još u jezeru žarili ostatci zapadnog rumenila.

— Što vam je rekao? — zapita kovač strogo i zakrčio joj put.

— Čuli ste.

— Ali što je kasnije govorio?

— Što i prije, pred vama ...

— Hanka, ne tjerajte me u bjesnilo, jer će biti zla ...

— Vaših se prijetnja bojim toliko, koliko i psa ...

— I nešto vam je gurnuo u šaku ... — dobaci on lukavo.

— A što, to ćete naći sutra iza štaglja ... — naruga mu se ona prezirno.

On nasrne prema njoj, i možda bi došlo do kakva zla, da baš nije u taj čas stigla Jagustynka, koja im smjesta na svoj način reče:

— Tako se složno i prijateljski razgovarate, da se po cijelom selu čuje ...

Kovač opsuje sve, što mu je palo na pamet, i pođe u selo.

Ubrzo je pala tamna noć, oblačine zakriše nebo, nijedan drhtaj zvijezda nije prodirao, dizao se vjetar i polagano mahao drvećem, te je ono muklo i tužno šumilo: opet će biti promjene vremena.

U Hankinoj je sobi bilo svijetlo i dosta živahno, vatra je pucketala na ognjištu, večera se spremala, nekoliko je starijih žena s Jagustynkom na čelu koješta razgovaralo, a Józka je sjedila s Nastkom i Jaśkom Razvratnikom na hodniku, jer je Pietrek na guslama gudio tako tužnu pjesmu, da im se dalo na plač; samo što Hanka nije mogla da mirno ostane na istom mjestu, neprestano je razmišljala o Boryninim riječima i svaki čas pogledavala na drugu stranu...

Ali što će?... sada se nije moglo tražiti u komori: Jagna je sjedjela u sobi i slagala svoje blagdansko ruho u sanduk.

— Pietrek, prestani, danas je skoro već veliki ponedjeljak, a on gudi i gudi, grehota!

Ispsovala ga, a sva je u sebi bila tako raskidana, da bi najradije zaplakala. Pietrek prestade svirati i svi uđoše u sobu.

— Razgovaramo o onom vlastelinovom bratu, o glupom Jacku! — reče joj neka žena.

No ona ipak nije mogla razumjeti, o čemu govore, jer su psi počeli glasno lajati u ljesi, pa ona opet izviri napolje i stade ih još nahuckavati. Łapa se bijesno baci u voćnjak...

— Puci ga, Łapa... hvataj ga, Burek... puci!...

Ali psi naglo zamuknuše, a vrativši se veselo su cvilili.

I nije se samo te večeri tek jedamput u njoj probudila neka plaha sumnja.

— Pietrek, zaključaj čvrsto sve, jer netko tuda obilazi, a mora da je domaći, jer psi ne će na njega.

Odmah se svi raziđoše i ubrzo je san obuzeo cijelu kuću, samo je Hanka još pošla da vidi, jesu li sva vrata pozaključavana, a zatim je još dugo stajala kraj zida i plašljivo prisluškivala...

— U žitu... zacijelo u kojem buretu... Samo da me tko ne preteče!...

Oblio ju je od straha hladan znoj, a srce joj stade silovito lupati.

Te noći gotovo da nije spavala.

III

— Józia, zapali vatru na ognjištu i pokupi sve lonce, koliko ih ima, napuni ih vodom i pristavi k vatri, a ja ću skočiti k židovu po začin.

— Samo se žurite, jer Ambrozije tek što nije stigao.

— Ne boj se, ne će došepesati ranom zorom, mora prije počistiti crkvu.

— Eh, odzvonit će pozdravljenje i smjesta će doći, jer, reče, da će ga Rok zamijeniti.

— Stići ću još na vrijeme, a ti vikni momcima, da brže istružu korito i da ga dovuku na hodnik. Kada dođe Jagustynka, neka opere čabrove, a i burad treba iznijeti iz komore i odvaljati do jezera, da odmeknu; samo ne zaboravi nametati kamenja, da ih voda ne odnese. Djecu nemoj buditi, neka se jadna ispavaju, imat ćemo više mjesta ... — oštro je određivala Hanka i povezavši maramom glavu žurno izašla u rano i kišovito jutro.

Dan, koji je tek svanuo, bio je oblačan, mokar i prožet neugodnom hladnoćom; sive su se magle dimile s promočene zemlje i padale kao sitna i hladna kiša, skliski su se putovi sivjeli puni vode, a pocrnjele kuće jedva su se nazirale kroz kišu, promočeno i zgureno drveće javljalo se negdje kao drhtava sjena, regbi da je načinjeno od te kučinaste, staklenaste magle, i virilo u jezero, što je jedva poprimilo sivu boju; samo se ispod gvaljastih oblaka cijedio drhtavi i tihi pljusak kapljica, što su neprekidno udarale u vodu, a svuda

se spustila kiša, te nisi mogao vidjeti božjega svijeta, a i pusto je bilo još svuda.

Tek kad je zvonce počelo jecajući zvoniti, zacrveniše se gdjegdje haljine žena, što su se uputile preko suših mjesta u crkvu.

Hanka se požurila, računajući, da će se možda sresti s Ambrozijem već na zaokretu pred crkvom, ali on još nije bio izišao. Samo se kao svaki dan u to doba smucao kraj jezera slijepi župnikov konj vukući na salincima bure, svaki čas bi zastao i spoticao se o rupčage, a njuhom je samo pogađao, gdje je voda, jer je sluga baš čučnuo u ljesu, da se skrije pred kišom, pušeći cigaretu.

A u isti su čas baš pred župni dvor stigla kola, u koja su bila upregnuta dva dorata, a iz kola izađe debeli i crveni pop iz Łaznova.

— Ispovijedat će, a i velečasni iz Słupie tek što nije stigao, — pomisli i stade se uzalud obzirati za Ambrozijem, a zatim krene kraj crkve još blatnijim putem, koji je bio zasađen redovima golemih topola; bile su tako utonule u kišu, kao da su se nekakve sjene iza oznojena okna sablasno micale. Prošla je kraj krčme i krenula poljskim posve razmočenim puteljkom.

Pomislila je, da će još dospjeti pohoditi oca i porazgovoriti se sa sestrom, s kojom se već bila posvema pomirila otkako se preselila k Boryni.

Svi su sjedjeli u kući.

— Józka je jučer kazivala, oče, da ste bolesni — zapodjene ona razgovor.

— Eh ... samo da ne mora pomagati, proteže se pod kožuhom i stenje i bolešću se izgovara, — odgovori zlovoljno Weronka.

— Hladno je tu kod tebe, da sve po nogama šiba.

Stresla se od zime, jer je doista kroz kuću curilo kao kroz sito, a sklisko je blato pokrivalo pod.

— A imam li čime da vatru naložim? Tko će mi donijeti suvaraka? imam li snage da odjurim preko tolikoga svijeta u šumu i da na leđima donesem, kad ima toliko drugoga posla, te čovjek ne zna, čega prije da se lati! Mogu li ja sama sve to da svladam?

Obje uzdahnuše radi svoje nemoći i osamljenosti.

— Dok je Stacho bio kod kuće, činilo se, da on ništa ne mari za kuću, a čim ga je nestalo, tek se sada vidi, što znači muška glava. Hoćeš li u grad?

— Da, htjela bih što prije, ali Rok je doznao, da će tek preko svetaca k njima puštati, pa ću se spremiti u nedjelju i odnijet ću mu, siromahu, malko svetenja.

— I ja bih mojemu štošta ponijela, ali što mogu? ovu koru kruha?

— Ne brini se, ja ću spremiti više, da bude dosta za obojicu, i zajedno ćemo ponijeti.

— Bog ti platio za tvoje dobro srce, kad bude prilika, ja ću ti se odužiti radom u polju.

— Od srca dajem, a ne da odradiš. Prilično sam upoznala tu kumu sirotinju i znam, kako ta kučka grize, sjećam se... — prošapće bolno.

— Čovjek kroz čitav život s njom prijateljuje, pa će joj uteći valjada samo kad legne u grob. Imala sam nešto malo ušteđenih novaca, mislila sam, da ću na proljeće kupiti kakvo svinjče, pothraniti ga, a na jesen bi kod iskapanja krumpira pridošlo još nekoliko zlotih. Stachu sam morala dati nekoliko zlotih, tu groš, tamo dva i kao voda iscurilo je sve, a novo ne pridolazi. Toliko smo eto priskrbili, jer je držao uz ostale!...

— Ne govori koješta, od svoje je volje pošao s drugima, za svoje se borio, a i vi ćete tamo imati koje jutro šume...

— Bit će!... prije no što sunce zasije rosa ti oči ispije, a kod bogataša svirka je gajdaša, siromah trguje gladom i tješi se nadom, da će jednom jesti!...

— A što ti nedostaje? — zapita Hanka plaho.

— A što imam? To, što mi dade u zajam židov ili mlinar, — usklikne Weronka i očajno raširi ruke.

— Ne mogu ti pomoći, premda bih iz sveg srca htjela; ne sjedim na svome i moram se kao od pasa braniti i paziti, da me ne izjure iz kuće... više puta i pamet gubim od brige!

Sjetila se prošle noći.

— Zato Jagusiu nizašto glava ne boli, nije tako glupa, naužije se po volji...

— Što to?

Digla se i uznemirenim očima stala gledati u sestru.

— Ništa osobito, samo to, da će se naživati dobra do grla; oblači se, šeta se od kume do kume i svaki dan joj je blagdan. Jučer su je, naprimjer, vidjeli u krčmi s knezom, sjedjeli su u posebnoj sobi, a židov je jedva smogao da donese onolike četvrtáke... ona nije tako luda, da žali starca... — dobaci Weronka zagrižljivo.

— Sve ima svoj kraj! — prošapće Hanka mrko i povuče maramu preko čela.

— Ali što se naužije, to joj nitko ne će oteti; pametna je ta gadara...

— Lako je biti pametan, kad se čovjek ninašto ne obzire! mi danas koljemo krmka, naiđi predveče, i pomozi... — prekine Hanka to gorko razlaganje i izađe.

Na drugoj strani kuće zaviri k ocu, u nekadašnju svoju sobu: staroga je jedva primijetila na ležaju, samo je tiho stenjao.

— Oče, što vam je? — i čučne uz njega.

— Ništa, kćerko, ništa, samo me groznica trese i u trbuhu me strašno zavija...

— Tu je hladno i vlažno, kao napolju, ustanite i dođite k nama, pripazit ćete na djecu, jer mi danas koljemo. Jeste li gladni?

— Gladan... pa jesam pomalo... jer su mi jučer zaboravili dati... pa da... a i oni jedu samo krumpire sa solju... a Stacho je u kriminalu... Doći ću, Hanuś... doći ću... mucao je veselo i izvlačio se sa svoga ležaja.

Hanka, puna misli o Jagni, koje su je bole poput oštrih noževa, žurno odjuri u krčmu, da kupi potrebne stvari.

Dakako, židov sada nije unaprijed tražio novce, nego je samo žustro vagao i mjerio, što je god tražila, i još joj je pred oči gurkao različite druge stvari, da je ponuka, da kupi.

— Jankiel, dajte mi ono, što kažem!... nisam dijete, znam, zašto sam došla i što mi treba! — ukori ga ona ponosno i nije se htjela s njim upuštati u razgovor.

Židov se samo smiješio, jer je i onako uzela za nekoliko desetaka złotih, tako je uzela više rakije, da bude dosta i preko blagdana, a osim toga i bijeloga kruha, nekoliko žemičaka, nekih petnaest sleđeva, a napokon i malu flašicu ruma, te je jedva mogla ponijeti zavežljaj.

— Jagna može da uživa, a ja da sam pas? mučim se kao vol!

Mislila je tako vraćajući se kući, i požalila suvišan trošak, pa da se nije stidjela, bila bi odnijela rum židovu natrag.

U kući je zatekla veliki rusvaj oko pripremanja. Ambrozije se grijao kraj ognjišta i po svom je običaju bockao Jagustynku, koja je bila zaokupljena pārenjem sudova, te je para napunila cijelu sobu.

— Čekao sam na vas, da toljagom zveknem krmetu po glavi.

— Požurili ste se.

— Rok me zamjenjuje u sakristiji, župnikov će Walek gaziti orgulje, a Magda će pomesti crkvu. Sve sam udesio, samo da vama bude pravo. Svećenici će se tek poslije zajutarka latiti ispovijedanja. Baš je danas zima, da čovjeku kosti pucaju — uzvikne on bolno.

— Zube sušite na vatri i tužite se na zimu! — začudi se Józka.

— Ludo! iznutra mi je zima, pa mi se čak ova drvena noga ukočila.

— Odmah ću vam nešto spremiti, da se ugrijete. Józia, namoči odmah sleđeve.

— Dajte ih ovako, kakvi su, samo ako se dobro rakijom zaliju, fino će se izvući sol.

— Vi uvijek po svojem, da u ponoći netko čašicom kucne, vi biste ustali, jer volite gucnuti — primijeti Jagustynka zlobno.

— Pravo imate, bako, ali mi se sve čini, da vam se jezik malko okorio i da biste ga voljeli namočiti u rakiju, a? — nasmije se Ambrozije tarući ruke.

— Mogu ja više izdržati nego ti, stari mućak!

— Nešto malo ljudi ide u crkvu — prekine ih Hanka, jer joj nije bilo milo to ciljanje na rakiju.

— Još je rano, skupit će se, trkom će potrčati, da istresu svoje grijehe.

— I da se naljenčare, da čuju novosti i da nove grijehe pokupe...

— Djevojke su se još od jučer spremale — zapišti odnekle Józia.

— Da, jer se stide pred svojim velečasnim — primijeti stara.

— Bako, vama bi već bilo vrijeme, da za pokoru sjednete pred kórom da prebirete patrice, a ne da olajavate druge.

— Počekat ću, dok ti sjedneš kraj mene, šepavče!

— Imam još kada, najprije ću vama lijepo odzvoniti i lopatom zemlju uravnati...

— Ne dirajte me, zle sam volje — zareži ona tiho.

— Podstavit ću ovu svoju drvenu nogu, pa me ne ćete ugristi, a šteta bi bilo vaših zubića, jer su i onako posljednji...

Jagustynka se ljutito trgne, ali ne odgovori ništa, a i Hanka je baš natakala čašicu rakijom, Józka pružila sleđa, kojega je Ambrozije otresao o drvenu nogu, oljuštio ga, na ugljevlju pripekao i u slast pojeo.

— Dosta je zabave, na posao, ljudi! — klikne Ambrozije, zbaci kožuh, zasuče rukave, još jednom naoštri nož na brusu, uzme iz kuta čvrstu toljagu, kojom se drobe krumpiri za svinje, i žustro izađe napolje.

Svi pođoše za njim u dvorište, a on s Pietrekom izvede iz hlijeva svinjče, što se svom silom otimalo.

— Naćve za krv, ali brzo! — vikne.

Hitro donesoše, krmak se češao o ugao i tiho roktao.

Stajali su u krugu i šuteći gledali u krmkove bijele bokove i u debeli, obješeni trbuh. Kisnuli su, jer se spustila još gušća kiša i magle se položile na voćnjak, samo je Łapa štektao i trčao unaokolo. Neke žene zastadoše u ljesi, a nekoliko se djece penjalo na plot zavirujući radoznalo.

Ambrozije se prekrsti, toljagu malko izmakne za leđa i približi se krmku postrance. Onda stane, zamahne rukom, nagne se na stranu tako jako, da mu je popustilo dugme na košulji pod vratom, napne se i tresne po krmkovoj glavi između očiju, da je svinjče zacvililo i palo na prednje noge, a zatim ga još opali objeručke, te se srušilo na stranu koprcajući nogama; tada mu u jedan tren sjedne na trbuh, bljesne nožem i zatjera ga sve do drška u srce.

Podmetnuše naćve, krv prsne kao iz štrcaljke, čak do obora, i poče grgoćući teći i pušiti se kao krop.

— Marš, Łapa! gledaj ga, prohtjelo mu se svinjske krvi kao da nije post! — oglasi se napokon Ambrozije, tjerajući psa i teško dišući. Bio se malko umorio.

— Hoćete li ga ošuriti u hodniku?

— Odnijet ću korito u sobu, treba ga objesiti, da ga rasiječem.

— Mislila sam, da je u sobi tijesno.

— Pa imate drugu stranu, očevu, tamo ima dosta mjesta, a staromu to ne će smetati... samo brže, prije no što se ohladi, lakše će čekinje popustiti! — zapovjedi Ambrozije čupajući istodobno s hrpta čekinje, što su bile duže.

Iza nekoliko očenaša bio je krmak već ošuren, očišćen od čekinja, opran i visio je u Boryninoj sobi razapet na ždrepčaniku, koji su privezali za gredu.

Jagne nije bilo, pošla je rano izjutra u crkvu, i ne znajući, što će se dogoditi; samo je starac kao obično ležao na krevetu i zagledao se nekuda besvijesnim pogledom.

Spočetka su se vladali tiho i često su se obzirali na bolesnika, ali kako se on ni maknuo nije, ubrzo su na njega zaboravili, potpuno zaokupljeni poslom oko svinjčeta, koje ih nije prevarilo u nadi, jer je na leđima imalo slaninu debelu dobrih šest prstiju i krasno salo.

— Otpjevasmo mu, otpremismo ga, vrijeme je, da ga rakijom poškropimo! — poviče Ambrozije umivajući ruke nad koritom.

— Hajdete na zajutrak, naći će se i pića.

Prije no što se prihvatio krumpira s barščom valjano gucne rakije, ali kratko je vrijeme sjedio za jelom, odmah se latio posla i požurivao sve ostale, a naročito Jagustynku, s kojom je zajedno radio, jer se

ona također razumijevala u soljenje i pripravljanje mesa.

A i Hanka je pomagala, koliko je mogla, i Józka se rado laćala bilo čega, samo da ostane uz svinjče i u kući.

— Pomozi đubre tovariti, neka ga brzo odvezu, jer mi se čini, da one lijenčine to danas ne će svršiti! — poviče Hanka na nju.

Józki je bilo vrlo žao, što mora na dvorište, pa je sav bijes iskalila na momke, neprekidno se čulo njeno psovanje — a i kako ne bi!... istjerala ju je Hanka baš kad je u kući postajalo sve življe, jer je svaki čas nailazila po koja kuma pod makar kakvom izlikom, kao susjeda tobože, a kad bi ugledala obješeno svinjče, raširila bi ruke i stala se u sav glas čuditi, kako je veliko, kako je debelo, kakvoga nije imao ni mlinar ni orguljaš.

Hanku je to veoma radovalo, vrlo se ponosila, što kolje krmka, pa premda je pomalo i žalila rakije, šta će, morala je, takav je već bio običaj kod gazda prilikom ovakve svetkovine: častila je, nudila kruh sa solju, da malo prigrizu, rado je slušala te laskave riječi i mnogo se narazgovarala, jer tek što bi jedna izašla preko praga, već su druge u trijemu otresale cokule od blata, jer su bajagi naišle onako usput na kratku »Zdravu Mariju« prije no što će u crkvu — i srljale su kao na proštenje, a toliko se djece vrzlo po kutovima i zavirivalo kroz prozore, da ih je Józka više puta morala rastjerivati.

A i u selu je nastalo neobično gibanje, sve više je ljudi gackalo po putovima, a kadšto bi zadrndala i kola iz drugih sela, pa su se uz jezero, kao u procesiji kakvoj, neprestano crvenile ženske haljine, narod je naime krenuo na ispovijed, bez obzira na loše putove i na dan kišovit, neugodan i tako nestalan, da je

iza svakih nekoliko očenaša pala kiša, a zatim se oborio topli vjetar na voćnjake, ili bi se prosule snježne pahulje krupne kao kaša, a znalo bi i sunce prodrijeti kroz oblake i regbi zlatom posuti svijet — kao što to uostalom obično biva u rano proljeće, kad je vrijeme hirovitošću svojom slično po kojoj djevojci, kojoj u isti čas pada na pamet i da se smije i da plače, da se veseli i da se žalosti, a da sama ne zna, što se s njom zbiva.

Kod Hanke, dakako, nije se nitko osvrtao na to, kakvo je vrijeme, posao je odmicao, žamor brujao, da je sve odjekivalo. Ambrozije je radio, ostale požurivao, po običaju ih bockao, ali iza svakih nekoliko očenaša morao je zaviriti u crkvu, da vidi, je li tamo sve u redu, pa se tužio na hladnoću i pitao, gdje je rakija, da se ugrije.

— Posadio sam velečasne, zatrpao ih narodom, ne će se do podneva maknuti.

— Eh, župnik iz Łaznova ne će dugo izdržati; kažu, da mu gazdarica mora svaki čas dodavati ono od porculana!

— Bako, pazite na svoj nos, i okanite se popova!

Ambrozije to nije volio.

— A za onoga iz Słupie kažu, da kod ispovijedi uvijek u ruci drži flašicu s mirisom i meće je sebi pod nos, jer mu narod smrdi, a iza svakoga, koga je ispovjedio, maramicom rastjeruje smrdljivi zrak i kadi...

— Zatvorite gubicu! ne dirajte popove! — plane Ambrozije bijesno.

— Je li Rok u crkvi? — zapita žurno Hanka, jer ni njoj nije bilo milo Jagustynkino klepetanje.

— Sjedi tamo još od zore, služio je kod mise i obavlja, što je potrebno.

— A gdje je Michał?

— Otišao je s orguljaševima u Rzepke, po lukno.

— Guskom oru, pijeskom siju njive, ali opet dobro žive! — uzdahne Ambrozije.

— Kako i ne bi! kad za svaku zapisanu dušu dobiju barem jaje...

— A za cedulje od ispovijedi uzimaju tri groša po duši. Svaki dan vidim, kolike nose torbe s koječim. Orguljašica je prodala prošle nedjelje samih jaja neke dvadeset i dvije gomile po šezdeset komada — reče Jagustynka.

— Kad je orguljaš došao, kažu, da je prispio pješice s jednim zavežljajem, a sada ga ne bi mogao odseliti ni na četvorim dvorskim kolima.

— Orguljaš sjedi u Lipcu preko dvadeset godina, župa je velika, radi, muči se, svaki groš štedi, pa je i stekao — ispričavao ga Ambrozije.

— Stekao je! guli narod, kolikogod može, a prije no što će komu da učini kakvo dobro, gleda u tuđu šaku; po trideset zlotih uzima od ukopa zato, što malko zableji latinski i što kvrcne po orguljama.

— Ipak on zna svoj posao i više puta mora mućnuti glavom.

— Da, zna on, kada treba zablejati tanje, a kada dublje, i kako valja izmamiti novce.

— Drugi bi to zapio, a on sprema sina za popa.

— Od toga će mu biti i velika čast, a i profit — dometne stara ujedljivo.

Prekinuše usred razgovora, jer je banula Jaguś i stala na pragu kao ukopana.

— Čudite se svinjčetu? — nasmije se Jagustynka.

— Zar niste mogli klati na svojoj strani! sobu ćete mi svu isprljati — promuca ona i sva pocrveni.

— Imaš kada, pa ćeš oprati! — odgovori Hanka hladno i oštro.

Jaguś nasrne kao da će se svađati, ali se svladala, samo se po sobi okrenula, uzela čislo s raspela, zastrla

izgužvani krevet nekakvom maramom i bez riječi izišla, premda su joj drhtale usne od pritajena gnjeva.

— Mogli biste i pomoći kraj tolika posla! — reče joj Józka u trijemu.

Ona zine na nju s tolikom srdžbom, da se nisu mogle razumjeti riječi, i odjuri kao bijesna. Witek izviri za njom i reče, da je otišla ravno kovaču.

— Pa neka ide; potužit će se malko, pa će joj odlanuti!

— Opet ćete morati ratovati! — primijeti Jagustynka tiše.

— Draga moja, ja samo u ratu i živim! — odvrati Hanka mirno, premda se preplašila, jer je znala, da će zacijelo ovamo za koji čas dojuriti kovač i da to ne će proći bez ljute kavge.

— Tek što nije došao! — prošapće Jagustynka samilosno.

— Ne bojte se, izdržat ću, ne će me oni prestrašiti — oglasi se Hanka sa smiješkom.

Jagustynka stade klimati glavom, čudeći se njoj, i pogleda u Ambrozija, kao da se sporazumijeva, a on je baš sređivao svoj posao.

— Zavirit ću u crkvu, odzvoniti podne i odmah ću se vratiti na ručak! — reče.

I doista, vratio se brzo i pripovijedao, da svećenici već sjede za stolom, da je mlinar poslao čitavu vršku riba, da će poslije ručka još ispovijedati, jer sva sila naroda čeka.

Poslije žurnoga i kratkoga ručka, koji je obilno bio zalijevan rakijom, jer je Ambrozije tužno jadikovao, da je rakija preslaba za tako presoljene sleđeve, latiše se opet posla.

Ambrozije je baš rasijecao svinjče u četiri djela i rezao meso za kobasice, a Jagustynka smjestila pole

na stolu, načinjenom od vrata, i rezala slaninu pažljivo je soleći, kad nahrupi kovač.

S lica mu se vidjelo, da se jedva svladava.

— Nisam znao, da ste kupili čak tolikog krmka! — reče on kroz zube.

— Kupila sam i koljem, kako vidite!

Strah ju je malo stresao.

— Krasno svinjče, dali ste za njega kojih trideset rubalja.

Pomno ga je pregledavao.

— A slanina mu je debela, da takvu treba tražiti! — nasmije se stara i primakne mu pred oči polu.

— A... nisam dala ni čitavih trideset, ni čitavih! — odgovori podsmijevajući se Hanka.

— To je Borynin krmak! — plane on odjednom, jer nije dulje mogao da svladava gnjev.

— Kako ste domišljati, čak i po repu poznate, čiji je! — naruga se stara.

— A s kojim ste ga pravom zaklali? — zavikne on ljutito.

— Ne vičite, jer tu nije krčma, a s tim pravom, što je Antek po Roku poručio, da ga zakoljemo.

— Što ima Antek tu da gospodari? je li to njegovo?

— Dakako, njegovo je!

U sebi je već očvrsnula i skupila snage za borbu.

— Svima pripada!... skupo ćete vi to platiti!

— Ne ćemo tebi polagati računa!

— Nego kome? podnijet ću sudu tužbu!

— Tiše pritvorite njušku, tu leži bolesnik, a njegovo je sve to...

— Ali vi ćete jesti.

— Vama zacijelo ne ću dati ni da ponjušite.

— Dajte mi pol svinjčeta i ne ću vam praviti neprilike — šapne on blažim glasom.

— Silom ne ćete dobiti ni jednu šunku.

— Dajte onda s dobre volje ovu četvrt i jednu polu slanine.

— Ako Antek odredi, da vam dam, dat ću, ali bez njegove volje ni jedne koštice.

— Baba je pobjesnila!... je li to Antekov krmak? — opet ga spopao bijes.

— Očev je, a to je kao da je i Antekov, pošto je otac bolestan, on tu gospodari mjesto njega i sve se radi po njegovoj volji. A poslije će biti, kako dade Gospodin Isus...

— On neka gospodari u kriminalu, ako mu dopuste... godi mu gazdovanje, odvući će ga okovana u Sibiriju, tamo će gazdovati! — vikne kovač sav zapjenjen.

— Čuvaj se ti njega!... a ako ga i odvuku... ti ne ćeš zagristi u ova polja, pa ma da si i još gori Juda naroda! — reče Hanka prijeteći se, sva potresena od straha za muža.

Kovaču zatreptaše noge, a ruke zadrhtaše i stadoše poigravati po odijelu, takvu je osjetio volju, da je spopadne za grlo, povuče po sobi i nogama izudara, ali se još svladao: tu je bilo ljudi — pa je samo šibao u nju bijesnim pogledima, i nije mogao progovoriti ni riječi. No ona se nije uplašila, prihvatila je samo nož, kojim se sjeklo meso i pogledala ga pronicavo i podrugljivo, a on sjedne na sanduk, stade smatati cigaretu i crvenim očima obzirati se po sobi razmišljavajući nešto u sebi i računajući, pa brzo ustane i reče dobrodušno:

— Hodite na drugu stranu, reći ću vam nešto, da se pomirimo.

Ona obriše ruke i pođe, ali ostavi vrata širom otvorena.

— Ne ću da se s vama prepirem i svađam — započe on paleći cigaretu.

— Sa mnom ne ćete ništa izvojštiti!

Opet se smirila.

— Je li vam otac jučer još što govorio?

Bio je blag, smiješio joj se.

— Ne... mirno je ležao kao što i danas leži...

Sumnjičava opreznost probudila se u njoj.

— Svinjarija sitnarija, koljite i pojedite svinjče, kako vam drago... nije moja šteta. Čovjek više puta izlane, što kasnije požali; zaboravite, što sam rekao! Radi se o važnijoj stvari... Znate, govori se po selu, da otac mora da ima mnogo gotova novca sakriveno negdje u kući... — Prestane govoriti i zasvrdla očima u njeno lice. — Isplatilo bi se potražiti, ne daj Bože, da umre, novci bi se mogli negdje zametnuti, ili bi ih mogao netko stran ugrabiti.

— A hoće li reći, kuda je sakrio?

U očima njenim ležala je duboka neprodirnost.

— Vama bi on odao, samo ako ga pametno povučete za jezik.

— Čim mu se vrati pamet, pokušat ću da ispipam...

— Samo morate biti pametni i držati jezik za zubima, pa ako se novci nađu, za to treba da znamo samo nas dvoje. Ako se nađe veća suma, lakše bi bilo i Anteka iskupiti iz kriminala... a zašto drugi da znadu? Jagni je dosta pripisano... a dobro bi bilo imati novaca i za parnicu, da joj ta jutra zemlje oduzmemo... a zar je otac malo slao Grzeli u vojsku? — šapne i nagne se prema njoj.

— Istina je, što kažete... da... — promuca ona čuvajući se, da ne bi što izlanula.

— Mislim, da je zacijelo sakrio negdje u kući... što mislite?

— Kako bih znala, kad mi o tome ni riječi nije spomenuo?

— Jučer vam je nešto govorio o žitu... ne sjećate li se? — podmetne on.

— Da, spomenuo je sijanje.

— I rekao je nešto o buradi — podsjeti je on ne spuštajući pogleda s nje.

— Pa da! u buradima je žito za sijanje! — reče ona glasnije, kao da ne razumije.

On tiho nešto opsuje, ali se sada sve jače uvjeravao, da ona nešto zna; pročitao je to s njena zagonetna lica i iz očiju, koje su bile suviše pritajene i plašljive.

— A što sam vam sada povjerio, nemojte dalje govoriti...

— Zar sam ja klepetuša, da obilazim kuće s novostima?...

— Samo vas upozoravam... ali dobro pazite, jer kad je staromu već jedared sinulo u glavi, može svaki čas doći k zdravoj pameti...

— Daj Bože, da dođe čim prije!...

Pogleda je jedanput i drugi put svojim lakomim očima, čupne se za brkove i izađe, praćen njenim očima, punim pritajene poruge.

— Juda, mrcina, lopov!

Plane mržnjom, zakorači za njim nekoliko koračaja, jer nije sada prvi put dobacio u oči prijetnju i grožnju, da će oni tamo Anteka poslati u Sibiriju i da će ga uz tačke prikovati.

Istina, ona nije u to posve vjerovala, jer je znala, da on tako govori uglavnom iz zlobe, da je prestraši i da je tim lakše iz ove kuće izgrize.

Ali uza sve to izjedao ju je veliki strah za Anteka. Više puta je ispitivala, gdje je znala, kakva bi mogla biti kazna, jer je u svojoj brizi znala, da Antek ne će sasvim olako proći.

— On je doduše branio rođenoga oca, ali je ubio lugara, a zbog toga moraju ga kazniti, dakako...

Razboritiji su govorili tako, da nikako nije mogla biti na čistu, kako je i što je, jer je svatko nešto drugo tvrdio. Advokat u gradu, kojemu ju je poslao župnik s pismom, rekao je, da može biti svakojako: i posve zlo, i prilično, samo se ne smije škrtariti novcem, a i treba strpljivo čekati. U selu su je pak najviše plašili, da je kovač podmetao svoje izmišljotine i da je on sve njih obrlatio.

Nije zato čudo, da su joj i sada njegove riječi pale na dušu kao kamenje. Noge su joj drhtale pri poslu, nije mogla govoriti, tako ju je zaokupio strah, a usto je, kad je on otišao, došla i Magda i sjela uz bolesnika, tobože da ga brani od muha, kojih nije bilo, nego je budno na sve pazila.

Ali joj je doskora to dosadilo, jer se ponudila, da će pomagati u poslu.

— Ne trudi se, sami ćemo posvršavati, zar se ti malo namučiš kod svoje kuće?

Hanka ju je odgovarala takvim glasom, da se Magda okanila svoga nauma, samo bi pokadšto plašljivo progovorila, jer je već po svojoj prirodi bila plaha i mučaljiva.

Nekako baš predveče pojavila se opet Jaguś, ali ovaj put sa svojom majkom.

Pozdravile su je, kao da žive u najvećoj slozi, tako prijateljski i laskavo, da je to Hanku ubolo, a premda im je uzvraćala milo za drago ne žaleći dobrih riječi, pa ni rakije, ipak je bila na oprezu. Ali Dominikova odmakne čašicu.

— Veliki je tjedan! Kako bih pila rakiju!

— Ako nije u krčmi, nego je ovako prilikom, onda nije grijeh! — opravdavala je Hanka.

— Čovjek rado sebi popušta i uvijek voli da se izgovori prilikom...

— Ponudite meni, gazdarice, ja nisam orguljaš! — klikne Ambrozije.

— Čim staklo zvekne, vas odmah grijeh zavede — promrmlja Dominikova i spremi se da previje bolesniku glavu.

— Eh... nekoga zvonce poziva, da se lupa šakom u prsa, a drugoga zveket flaše izaziva, da popipa, gdje je čašica...

— Leži evo siromah, leži, a i ne zna za božji svijet! — tužno zavapi Dominikova nad Borynom.

— I niti će jesti kobasice, niti okusiti rakije! — nastavi isto tako, samo porugljivo, Jagustynka.

— Vama je samo sprdnja na pameti! — ukori je ona ljutito.

— Pa što onda? zar ću plakanjem siromaštvo protjerati? Jedino, što imam, to je, da se nasmijem.

— Tko sije zlo, neka tugu žanje i pokoru čini!...

— Ne vele badava, da je Ambrozije, mada crkvi služi, gotov da se pokumi s grijehom, samo da sebi ugodi i da se nauživa! — reče dostojanstveno Dominikova i ošine ga strogim pogledom.

— Protiviti se dobrom i kumiti se sa zlim može samo onaj, koji ne misli, kakva će mu biti poslije plata — dometne tiše kao da se prijeti.

Šutnja nastade u sobi. Ambrozije se srdito trgne, ali zadrži u sebi oštri odgovor, jer je znao, da će i onako za svaku njegovu riječ saznati velečasni najkasnije sutra poslije mise; nije Dominikova uzalud neprestano sjedjela u crkvi... A i ostali zašutješe na njen pogled kao u sove, štaviše, čak je i tvrdoglava Jagustynka plašljivo zašutjela.

Kako i ne bi, cijelo se selo nje bojalo; koliko ih je bilo, koji su na sebi oćutjeli moć njenih zlih očiju, a neki su obogaljili ili se razboljeli, jer ih je urekla.

Šuteći su radili s plašljivo pognutim licima, samo se njeno bijelo lice, suho i naborano, kao da je od voska, vidjelo u sobi. Ni ona se nije oglasila, nego se tako žestoko latila s Jagnom da pomažu, te se Hanka nije usudila, da ih spriječi.

Kad je župnikov sluga pozvao Ambrozija u crkvu, ostadoše one same, i pomno su slagale meso i pole slanine u čabrove i u bure.

— S ove strane u komori bit će za meso hladnije, u sobi se manje loži... — odredi stara i odmah s Jagusiom odgura sudove.

To se dogodilo tako brzo, da su one, prije no što se Hanka mogla usprotiviti i no što je to primijetila, već odgurale sudove u komoru, pa veoma srdito stade žurno prenositi na svoju stranu sve, što je preostalo, a pozove u pomoć Józku i Pietreka.

Predveče, kad su već zapalili svijetlo, latiše se brzo da prave kobasice, krvavice i one debele djevenice. Hanka je sjeckala meso s nekim tmurnim bijesom, tako je još bila uzbuđena.

— Ne ću joj ostaviti tamo u komori, da proždere ili da odnese! Ne ćeš ti to dočekati! To ti je prefriganica — prošapće napokon kroz zube.

— Ujutro, tiho, kad ona ode u crkvu, prenesite sve u svoju komoru i bit će, kao nije ni bilo. Ne će vam oteti silom! — svjetovala je Jagustynka nadijevajući mesom dugačka crijeva, koja su se pomicala po stolu kao crvene i debele zmije, i svaki čas ih je vješala na letvu iznad ognjišta.

— Nek samo pokuša! dogovorile su se, i zato su došle!

Nije se mogla umiriti.

— Prije no što se Ambrozije vrati, kobasice će biti gotove... — skrene stara razgovor na drugu stranu.

Ali Hanka zašuti zaokupljena poslom, a naročito razmišljanjem, kako da otme one pole i šunke.

Vatra je praskala na ognjištu i tako je jarko plamsala, da je u čitavoj sobi bilo crveno, u loncima su se kuhale mirišući one razne stvari, od kojih se prave krvavice, a djeca su nešto plašljivo razgovarala nad naćvama s krvlju.

— O, Bože, sve mi je mučno od tih mirisa! — uzdahne Witek i udahne kroz nos.

— Ne njuškaj, jer bi mogao nešto izvući! napoji krave, naslaži sijena i naspi sječke preko noći... već je kasno! kad ćeš to posvršavati?...

— Pietrek će odmah doći, ja sâm ne mogu...

— A kamo je otišao?

— Zar ne znate... pomaže spremati na drugoj strani...

— Što? Pietrek! odmah da si otišao podmiriti blago za noć! — poviče Hanka prema trijemu tako glasno, da je Pietrek u taj tren pobjegao na dvorište.

— Potrudi svoje noge, i sama sobu uredi! Gledaj ti nje!... milostiva nekakva, ručice svoje štedi, neka je sluga zamijeni! — vikala je do krajnosti bijesna i u isti čas istresla na stol jetra, što su se pušila i slezenu, kad napolju zatutnješe neka kola i zaplače zvonce.

— To velečasni ide s Gospodinom Isusom nekomu!... reče Bylica, ulazeći baš u taj čas u sobu.

— Tko bi mogao biti bolestan? ništa se nije čulo!...

Skrenuše iza kneževe kuće! — klikne kroz prozor Witek, sav zadisan.

— Zacijelo k nekom težaku...

— A možda k vašima, k Pryczkinima, oni tamo sjede...

— Eh! zdravi su bili, na takve mrcine nikakvo zlo ne ide — šapne Jagustynka, ali premda se nije slagala s djecom, nego se neprestano parničila, ipak zadršće:

— Samo da vidim, odmah ću doći...

Istrči brzo.

Već je dobar dio večeri prošao, i Ambrozije je već stigao natrag, a ona se nije vraćala; stari je baš pričao kako su svećenika pozvali k Agati, rođakinji Kłębovih, što se u subotu bila vratila s prosjačenja.

— Kako? zar ona ne živi kod Kłębovih?

— Kod Kozłovih, ili se sklonila tamo kod Pryczkinih, kažu, da umre tamo.

To je sve, što su rekli, jer su još bili vrlo zaposleni poslom, koji se otezao, a čas Józka, čas Hanka, napuštale bi posao, da potrče u dvorište zbog večernjeg spremanja.

Večer se polagano protegla, bila je dosadna i duga, a i mrak je pao na svijet, da ni prsta nisi vidio pred nosom, šibala je hladna kiša, vjetar je na mahove udarao o zidove i gazio voćnjake, te je drveće šumeći udaralo u mraku jedno o drugo, a pokadšto bi duhnuo na ognjište, da su klade padale po sobi.

Gotovo baš pred ponoć dovršiše posao, ali Jagustynke još uvijek nije bilo natrag.

»Kiša i blato, pa nije htjela da gacka nasumce!« — pomisli Hanka i izviri napolje prije no što će poći spavati.

Zbilja, vrijeme je bilo takvo, da bi se čovjeku sažalilo psa potjerati u svijet, duhalo je, da su sve krovovi škripali, oblačine, pune kiše, mračne i nabrekle, valjale su se po mutnom nebu, a gore, u visinama, nijedne zvijezde, niti traka svijetla po kućama, što su potpuno utonule u noć. Selo je već davno spavalo,

samo je još vjetar vrludao po poljima i rvao se s drvećem i vodu je na jezeru zviždeći burkao.

Pošli su odmah spavati, i nisu dulje čekali.

A Jagustynka se tek sutradan ujutro javila, ali tako mrka kao taj blatni, vjetroviti i hladni dan; tek što je u kući ogrijala ruke, smjesta je otišla u štagalj da probire krumpire, što su bili onamo iz trapova doneseni i istreseni.

Radila je gotovo sama, jer bi Józka često potrčala, da pomogne tovariti đubre, koje je žurno još od zore vozio Pietrek, a danas ga je žestoko ispsovala Hanka, što je jučer ljenčario i što nije dospio; tjerao je bijesno, izdirao se na Witeka, konje je kandžijom šibao i gonio, te su u blatu nastajale brazde.

— Gad lijeni, sad se na konjima iskaljuje! — reče starica i hitne se na guske, jer se čitavim jatom skupiše na gumništu i stadoše griskati krumpir i dosadno gakati. Józka je kasnije pokušala da s njom zapodjene razgovor, no ona se nije odazivala, nego je sjedjela kao kurjak, samo je brižljivo skrivala nekako čudno pocrvenjele oči pod maramom, koju je navukla na čelo.

Hanka je svega samo jedanput zavirila k njima, jer je u sobi vrebala, kad će Jagna izići, da prenese meso u svoju komoru i da tom prilikom pretraži burad sa žitom, ali, kao uprkos, Jagna se nije ni za korak maknula iz kuće, pa kad nije dulje već mogla izdržati, zaviri Hanka k bolesniku, i pod izlikom, da nešto traži, uđe u komoru.

— Što tražite? ja znam, gdje je što, pokazat ću vam! — reče Jagna i pođe za njom, pa je morala izaći, a jedva je dospjela da turi ruke u žito, no novci su mogli biti dublje na dnu...

Brzo je razabrala, da Jagna na nju pazi, pa se okanila toga i odgodila to do zgodnijega časa.

»Treba se latiti spremanja darova« — pomisli Hanka i tužno pogleda na kobasice, što su visjele na letvi; kod Boryninih je naime bio običaj, kao i kod prvih gazda, kad tko zakolje svinjče, da odmah sutradan pošalje najbližim rođacima, ili s kim se živjelo u prijateljstvu, na dar po jednu kobasicu, ili drugi kakav komad od klanja.

— Da, nije to lako, ali moraš dati, rekli bi, da ti je žao... — progovori Bylica, koji je točno pogodio njenu mučnu brigu.

I premda joj je tuga srce stezala, počela je s teškim uzdahom slagati po tanjurima i zdjelama i po nekoliko bi puta izmjenjivala suviše kratke komade dužima, a nekima bi čas dometnula, čas oduzela komad krvavice, dok napokon nije umorna i sva bolna dozvala Józku.

— Lijepo se obuci i odnesi ovo...

— Isuse, koliko je toga!...

— Što se može, kad se mora. Samo stomak za se haje, i nikome ništ ne daje! Ove duže kobasice odnesi prvo strini: gleda me kao lopov, olajava me, ali mora se; ovu zdjelu odnesi knezu: hulja je on, ali je s Maćejem živio u prijateljstvu i može nam biti od pomoći u nečemu; ovu cijelu krvavicu, kobasicu i komad rebaraca za Magdu, za kovačeve: neka ne laju, da smo sami pojeli očevoga krmka; doduše, time im ne ćemo začepiti gubicu, ali ne će toliko lajati... Pryczkinoj ovu kobasicu ovdje: ohola je, naduta, lajava, ali se iskazala prva u prijateljstvu... Kłębovoj odnesi ovo posljednje...

— Dominikovoj ne šaljete?

— Dat ću kasnije, poslije podne... treba svakako... ona je baš kao i balega: ne diraj ju, nego je zaobiđi. Ponesi svakome napose, samo ne brbljaj s djevojkama, jer te čeka posao.

— Dajte i Nastki, ona je tako siromašna, nema ni za sol... — zamoli Józka tiho.

— Neka dođe, dat ću joj nešto. Oče, ponesite i Weronki, trebala je jučer naići...

— Mlinarica ju je pozvala predveče, da sprema sobe, jer će zacijelo preko blagdana k njima doći gosti.

I dugo je još mucao o novinama, ali Hanka, kad je otpremila Józku, zagrne se malko toplije i pohrli, da pomaže Jagustynki i da požuri momke.

— Čekali smo na vas s večerom — poče Hanka, začuđena, što stara šuti.

— Eh... najela sam se tamo gledajući, pa me još danas u želucu tišti...

— Kažu, da se Agata razboljela?

— Da, umire sirotica kod Kozłovih.

— Kako to, da ne leži kod Kłębovih?

— Za rođake priznaju onoga, koji ništa ne treba ili tko s punom šakom dolazi, na druge, makar bili i najrođeniji, samo se huckaju psi.

— Što vi to govorite? Valjada je nisu istjerali?

— Eh, dovukla se k njima u subotu i odmah je te noći oboljela... kažu, da je Kłębova uzela njenu perinu i da ju je gotovo golu pustila u svijet...

— Kłębova! nije moguće, tako valjana žena, to su zacijelo klevete.

— Ne govorim od sebe, nego što sam čula...

— Leži dakle kod Kozłove! Tko bi mislio, da je tako milosrdna!

— Za novce je i pop milosrdan. Kozłova je dobila od Agate dvadeset złotih u gotovu novcu i zato će je kod sebe zadržati do smrti, jer stara misli, da će svaki čas umrijeti. Ali za ukop napose, a stara će prispjeti, ako ne danas, onda sutra, ne će dugo čekati... ne će...

Naglo zašuti, nastojeći uzalud da suzdrži jecanje.

— Što vam je, jeste li bolesni? — zapita Hanka samilosno.

— Toliko sam se već nažderala ljudske bijede, da me je to do kraja utuklo. Čovjek nije kamen, brani se, pa makar i svojim bijesom protiv čitavoga svijeta, ali se ne može obraniti: dospije takvo vrijeme, da više ne može izdržati i duša mu se raspe kao pijesak.

Zajeca plačući i dugo se tresla, glasno brisala nos, pa opet počela bolno da govori, a riječi su joj, kao gorke i vrele suze, kapale na Hankinu dušu.

— Nema kraja tim ljudskim patnjama. Sjela sam uz Agatu, kad je već župnik bio otišao, kad dojuri ispreko vode Filipka i tuli, da umire njena najstarija... Požurim se onamo... Isuse, u kući utjelovljena zima... Prozori zapušeni slamom... u kući svega jedan krevet, a drugi leže na zemlji kao psi... djevojčica nije umrla, nego ju je samo tako stisnuo glad... ponestalo je krumpira, perinu su već prodali... za svaku litru kaše moraju prosjačiti kod mlinara, nitko ne će da posudi ili pozajmi prije žetve... a i tko bi... spasa nema, Filip je s ostalima u kriminalu... Tek što sam otišla od njih, kaže mi Grzegorzova, da je Florka Pryczkina rodila i da joj treba pomoći... Gadovi su to, i krivi su mi mnogo, iako su mi rođena djeca... naišla sam, nije sada vrijeme da pamtimo krivice... No i tamo bijeda prilično kesi zube; puno dječurlije, Florka bolesna, nemaju nijednoga prišteđenoga groša, a pomoći niotkud... zemlju ne mogu da grizu... nema tko da skuha jelo, polje neobrađeno stoji, premda proljeće ide... jer Adam je kao i drugi u kriminalu... Rodila je dječaka zdravoga kao kremen, samo ako se održi, jer Florka se osušila kao iver, a u grudima nema ni kapi mlijeka, krava će im se tek oteliti... I svuda je takvo zlo, a kako je kod težaka, to je teško iskazati... Nema tko da radi, ni gdje da zaradi, ni-

otkud ni groša ni spasa... kad bi barem dopustio Isus, da poumiru lakom smrću, ne bi se taj najsiromašniji narod mučio.

— A kome u selu pretiče? Svuda je sirotinja i teška kubura.

— Eh, i gazde imaju velikih briga... jedan se brine, čime najboljim da svoja crijeva natrpa, a drugi, komu da uz veće kamate posudi novce... ali nijedan se ne brine za sirotinju, makar kraj plota izdisala... Bože moj, u istom selu žive, međa uz među, ali ipak to nikome ne remeti sna... Da, svatko prepušta brigu za sirotinju Isusu i sve tovari na božju volju, a uz punu zdjelu ugađa trbuhu i toplim kožuhom brani ušima, da ne čuju cviljenje sirotinje...

— Što se može? tko ima toliko, da pomogne svoj sirotinji?

— Tko ne će da dade, ispričat se znade! ne ciljam ja na vas, ne sjedite vi na svome, i dobro znam, kako vam je teško, ali ima takvih, koji bi mogli pomoći, ima ih: mlinar, pa župnik, pa orguljaš, pa drugi još...

— Da im to tko spomene, možda bi se smilovali... — izvinjavala ih Hanka.

— Tko ima osjetljivu dušu, taj će i bez toga čuti vapaj paćenika, tomu nije potrebno dovikivati s propovijedaonice, draga moja, dobro oni znadu, što trpi siromašni narod, jer oni se tom ljudskom bijedom samo goje i tove... Za mlinara je žetva sada, premda je još daleko do žetve: u procesijama idu ljudi po brašno i po kašu za posljednji groš, u zajam, za odradu, ili uz dobre kamate, pa makar se morala perina židovu prodati, jelo se mora kupiti...

— Istina je, nitko ne da badava...

Sjeti se nedavne svoje bijede i teško uzdahne.

— Presjedjela sam do kasne noći uz Florku, a i žena se nakupilo i govorile su, što se u selu događa, govorile su...

— U ime Oca i Sina! — zavikne odjednom Hanka i skoči na noge, jer je vjetar tako tresnuo vratima štaglja, da je čudo, što se nisu raspala. S teškom ih je mukom otvorila i čvrsto poduprla kolcima.

— Snažno dûše, samo je nekako topal, da nam ne donese kišu.

— Već i onako kola greznu u blato do osovine.

— Nekoliko dana dobroga sunca, i odmah će se osušiti, proljeće je.

— Da barem počnemo saditi prije blagdana!

Razgovarale su tako, zaokupljene poslom, i sasvim su zamukle, samo se čulo kotrljanje prebranih krumpira, sitnije su bacale na jednu gomilu, a natrule na drugu.

— Bit će čime nahraniti krmaču, a bit će i kravama za napoj...

Ali Hanka kao da nije čula, neprestano je smišljala, kako da se najspretnije domogne onih očevih novaca, pa je samo kadšto poglédala kroz vrata napolje, na raščupano drveće, što se borilo s vjetrinom. Sinje su se razderane oblačine valjale po nebu kao razbacani snopovi, vjetar je bivao sve jači i tako je duhao nekako odozdo, da se streha na kući naježila kao četka. Duhala je vlažna hladnoća, prožeta oštrim vonjem đubreta, koje se tovarilo s gnojišta. Dvorište je bilo gotovo prazno, samo bi kadšto pretrčale raščerupane kokoške, potjerane vjetrom; guske su sjedjele u zavjetrini sa guščićima kraj plota i tiho čavrljale. Iza nekoliko očenaša naglo bi uletio Pietrek s praznim kolima, zakrenuo oko dvorišta, zaustavio točno pred gumništem, stao se rukama udarati pod pazuha, da se ugrije, konjima bacio pregršt sijena i kad bi zajedno

s Witekom natovario kola đubretom, pridržavao bi kola iznad rupčaga i krenuo u polje.

Kadšto bi banula Józka vičući, sva crvena, zadisana i zaokupljena raznošenjem kobasica i stala bi klepetati:

— Odnijela sam kneževima, sada ću odjuriti k strininima... bili su kod kuće, već kreče sobe za blagdane, tako su zahvaljivali, tako su zahvaljivali...

Opširno se raspričala, premda je nitko nije vukao za jezik, pa je opet odmaglila u selo, noseći oprezno bijelom maramom povezane zdjele s darovima.

— Brbljavo je to djevojče, ali je spretna — primijeti Jagustynka.

— Da, vrlo je spretna, samo je željna ludorija i misli na igru...

— A što ćete?... još je derište, djevojčuljak...

— Witek, pogledaj-der, tko je to ušao u kuću! — zaviče odjednom Hanka.

— Ovaj čas je došao kovač.

Obuzeta nekom zlom slutnjom, potrči ravno na očevu stranu. Bolesnik je kao obično ležao nauznak, Jagna je kraj prozora nešto šila, ali u sobi nije bilo nikoga više.

— A kud se to djenuo Michał?...

— Mora da je tu negdje, traži ključ od kola, što ga je jedanput posudio Maćeju — odgovori ona ne dižući pogleda.

Hanka pogleda u trijem, nije ga bilo, pogleda na svoju stranu, tamo je sjedio samo Bylica s djecom kraj ognjišta i strugao im drvene vjetrenjače; tražila je po dvorištu, ali nigdje mu nije bilo ni traga, zatim je pohrlila ravno u komoru, mada su vrata bila pritvorena.

I zbilja, kovač je stajao kraj bureta sa zaturenim rukama do lakata u žito i pomnjivo čeprkao.

— Mislite, da su ključ spremili u ječam? zar ne? — dobaci ona sva zadahtana, jedva dišući od uzbuđenja i ustoboči se pred njim.

— Gledam, nije li popljesnivio, da li se može sijati... — promuca on, iznenada zatečen.

— To nije vaša briga... zašto ste se uvukli ovamo? — zavikne Hanka.

Kovač nevoljko izvuče ruke i s teškom mukom svladavajući gnjev, promrmlja:

— Vi pazite na mene kao na lopova...

— Kao da ja ne znam, zašto ste došli ovamo, a? gle ga, šuljat će se po tuđoj komori i vrndati po buradi, lokote ćete još skidati, sanduke otvarati... što li? — vikala je sve glasnije.

— Zar vam nisam rekao jučer, što treba da tražimo...

Nastojao je da bude miran.

— U lice ste mi lagali, samo da mi pijeskom zaspete oči, a radite drugo nešto. Prozrela sam ja već vaše Judine burgije, prozrela sam...

— Hanka, zatvori gubicu, jer ću ti je ja zatvoriti! — prodere se on dušmanski.

— Pokušaj samo, razbojniče, dirni me samo prstom, dignut ću toliku viku, da će se pola sela strčati, da vide kakva si ti ptičica! — zaprijeti se ona.

On se obazre pomljivo po zidovima i napokon se povuče psujući ljutito.

Pogledaše jedno drugome u oči izbliza i tako čvrsto, da bi se, kad bi mogli, ubojito proboli tim užarenim očima.

Hanka se morala napiti vode, jer dugo nije mogla da se umiri poslije tolikog uzbuđenja.

»Treba ih naći i na sigurnome mjestu sakriti, jer ako ih nađe, ukrast će« razmišljala je vraćajući se u štagalj, ali se odmah vrati s pola puta.

— Sjediš u kući, čuvaš, a strane ljude u komoru puštaš! — poviče oštro na Jagnu, čim je otvorila vrata.

— Michał nije čovjek stran, ima isto toliko pravo kao i vi! — nimalo se nije uplašila njene vike.

— Laješ kao pseto, dogovorila si se s njim, ali pazi, ako samo štogod nestane iz kuće, tako mi Boga na nebu, tužit ću sudu i tebe ću okriviti, da si pomagala... Zapamti to dobro!... — derala se srdito.

Jagna skoči sa svoga mjesta i uhvati u šaku, što joj je bilo pod rukom.

— Hoćeš da se tučeš! udri, pokušaj samo, pa ću ti tu finu njuškicu tako izmlatiti, da će te krv obliti, da te rođena majka ne će prepoznati!...

Psovala je tako i vikala na nju, što joj je došlo na jezik od bijesa i srdžbe.

Ne zna se, kako bi se to svršilo, jer su već jedna na drugu raširile pandže i stale jedna proti drugoj, da nije baš u taj čas stigao Rok, pa se Hanka, zastiđena njegovim pogledom, malko sabrala i zamukla, samo je svom snagom za sobom od bijesa tresnula vratima.

Jagna pak ostade u sobi i nije se mogla maknuti od užasa; usne su joj drhtale kao u groznici, a srce lupalo, suze se prosule krupne kao grah. Napokon se osvijestila, bacila u kut oklagiju, koju je držala u šaki, srušila se na krevet tresući se u bolnom i nesavladivom plaču.

Hanka je međutim ispričala Roku, kako je do toga došlo.

On je strpljivo slušao njeno pričanje, puno grdnje i jecanja, ali nije mogao mnogo od svega toga razumjeti, pa ju je strogo prekinuo i stao oštro koriti, šta više, odgurnuo je ponuđeno jelo i žestoko razljućen segne za kapom.

— Vrijeme je, da krenem u svijet i da nikada više očima ne gledam Lipce, kad ste takvi. To je sve na radost vragu i čivutariji, koji se rugaju svadljivosti i gluposti kršćanskoga naroda! Isuse milosrdni, zar ima malo bijede, malo bolesti, malo gladovanja, da se još i izmed sebe čupaju i bijese!

Rekavši to, tako se zasopio, a Hanku spopade tolika tuga i bojazan, da će on otići od nje srdit, pa ga poljubi u ruku i stade ga od sveg srca moliti za oproštenje...

— Samo da znate, kako je teško uz nju izdržati, sve radi uprkos, a meni na štetu. Na našu krivicu ona tu sjedi... pa da, toliko joj je zemlje pripisano... A zar ne znate, kakva je ona? što je s momcima imala... kakva... (— ne, nije mogla da spomene ono o Anteku —)... a sada se već, kažu, dogovara s knezom... dometne tiše. — Pa kad je vidim, u meni sve kuha od bijesa, htjela bih na nju ravno s nožem...

— Osvetu prepustite Bogu! i ona je čovjek i osjeća krivicu, a za svoje će grijehe teško odgovarati. Velim vam: ne činite joj krivo!

— Zar joj ja činim krivo?

Duboko se zamislila i nije mogla da shvati, u čemu se čini Jagni krivo.

Rok zagrize komah kruha prateći Hanku očima i razmišljavajući nešto, napokon pomiluje glavice djeci, što su se pritisla njemu uz koljena i spremi se da izađe.

— Naići ću k vama kojega dana naveče, a sada vam samo kažem: kanite se nje, radite svoje, a drugo će učiniti Gospodin Isus...

Nazove Boga i krene u selo.

IV

Rok se putem kraj jezera vukao polagano, jer ga je tako šibao vjetar, da se jedva držao na nogama, a usto je bio tako zabrinut zbog svega, što se u selu dešavalo, pa je samo na mahove uzdizao oči na kuće, ozbiljno promišljavao i tužno uzdisao. U Lipcu je nastupilo toliko zlo, da uopće gore nije moglo biti.

A nije to bilo najgore, što su neki od gladi umirali, što su se širile bolesti, što su se oni sve većma svađali i tukli, što je čak i smrt svoj plijen grabila češće, nego prijašnjih godina — pa tako je bilo i lani, a i prije; na to se narod bio već navikao, jer je dobro znao, da drugačije i ne će biti... Mnogo veće je zlo bilo posve nešto drugo, naime, što je zemlja ležala napuštena, jer je nije imao tko obraditi...

Proljeće je već krenulo diljem čitavoga svijeta zajedno s pticama, što su se vraćale u lanjska gnijezda. Na višim mjestima već su se njive sušile, vode su otekle, i zemlja je gotovo molila, da se javi plug, đubre i ono sveto zrno...

A tko da pođe u polje, kad su sve radine ruke bile u kriminalu!... U selu, eto, ostadoše gotovo same ženske, a one niti mogu niti umiju svojim glavama sve obaviti.

Mnogima je dospjelo doba porođaja, kako to obično na proljeće biva, krave su se telile, živad se legla, krmače se prasile, bilo je vrijeme, da se zasiju i zasade lijehe po vrtovima, trebalo je prebrati iz trapova krumpire prije sađenja, ispustiti vodu da oteče

s polja, đubre natovariti i izvesti — posla pune ruke, a ne može se bez muške glave... Treba još i blago timariti, narezati sječke, napojiti blago, drva nasjeći ili iz šume dovesti, pa još toliko drugoga svakidašnjega posla, na primjer s djecom, koje je bilo svuda kao pilića, da, Isuse! ni nogu svojih nisu više osjećale, krsta im se predveče kočila od umora, a ni polovica još nije bila posvršavana — gdje li su još od svih najprešniji poslovi u polju?...

A zemlja je čekala, grijalo ju je mlado sunce, sušili vjetri, prožimale je naskroz one tople i plodonosne kiše, skrućivale je one maglene i ugrijane proljetne noći — trave su već iznikle kao zelena četka, zimski se usjevi digoše žurnim rastom, nad poljima su pjevale ševe, rode gackale po livadama, a gdjegdje bi iz bara izvirilo cvijeće prema blistavom nebu, prema nebu, što se svaki dan sve više dizalo poput svijetle i mekane ponjave, pa su čeznutljive oči sve dalje dosezale, sve do seoske sječe i do šuma, koje se prije nisu vidjele u zimskome mraku. Cio se svijet budio od mrtvoga sna, protezao se i kitio za proljetne blagdane veselja i radosti...

A svuda u susjedstvu, dokle pogled seže, radili su tako marljivo, bila kiša ili bilo vedro, čulo se veselo pjevanje i dozivanje, po poljima su blistali plugovi, kretali se ljudi, rzali konji i veselo tutnjila kola, samo su lipčanske njive stajale puste, tihe, posve obamrle i tužne kao groblje...

A gdje su još, kao privaga, one teške brige zbog uhapšenika...

Gotovo je svaki dan polazilo u grad po nekoliko ljudi sa zavežljajima i s pustim moljakanjem, da nedužne puste kući.

Eh! tko bi imao smilovanja s progonjenim narodom, ako on sam sebi ne izvojšti pravdu!...

Bilo je zlo, tako zlo, da su čak i strani ljudi iz drugih sela počeli primjećivati, da je krivica, koja je Lipcu nanesena, krivica nad sveukupnim seljačkim narodom. A kako i ne bi, samo majmun majmuna po stražnjici drpa, ali čovjek treba da drži uz čovjeka, da se i njemu jednom ne bi isto to dogodilo.

I zato nije bilo čudo, što su druga sela, premda su se prije parbili s Lipcem radi granice i različitih susjedskih šteta, a i zbog čiste zavisti, jer su se Lipčani uznosili oholo iznad ostalih, smatrajući svoje selo prvim — nije dakle čudo, što su se ta sela okanila sporova i odrekla se zle volje, pa bi često koji seljak iz Rudaka, ili iz Wólke ili iz Dębice, ili čak po koji od przepečkih plemenitaša dolazio u Lipce, da potajno sazna, kako im je.

A u nedjelju poslije velike mise, ili kao jučer, kad su došli na ispovijed, pomno su pitali za uznike, pri tome se mrštili i ljuto psovali, pa, kao i Lipčani, pesnice stiskali proti silnicima i iskreno žalili sudbinu progonjenoga naroda.

Baš je sada Rok o tom razmišljavao i odlučivao u taj mah, da se poduhvati nečega važnoga, jer je još većma usporio hod, često bi zastajkivao braneći se iza debljega drveća od vjetra, i kao da ništa oko sebe ne vidi, zagledao se u široki svijet...

Postalo je nekako vidnije i toplije, samo je taj dosadni vjetar postajao od sata do sata sve jači, pa se nad cijelim svijetom dizao šum, tanje je drveće cvileći poleglo nad jezero mašući granama, vjetar je s krovova trgao slamu i kidao krhkije grane, duhao je u visini s tolikom snagom, da se sve treslo: i voćnjaci, i plotovi, i kuće, i pojedino drveće, te se činilo da sve leti s vjetrom prema jednoj strani, čak i ono blijedo sunce, što je izvirilo iza razderanih oblaka, činilo se kao da juri preko neba, koje kao da je bilo prevučeno

razasutim pijeskom, a nad crkvom neko jato ptica s raširenim krilima, ne mogavši odoliti pritisku, prepustilo se, da ga vjetrina nosi i s prestrašenim je krikom udaralo o toranj i o uzbibano drveće.

No vjetar, premda je bio neugodan i donekle štetan, valjano je sušio njive, jer su od jutros slogovi već dobrano pobijelili, a s putova je oticala voda...

Rok je dugo tako stajao razmišljavajući, zaboravio je na cijeli božji svijet, dok se odjednom nije trgnuo, jer mu do ušiju stigoše s vjetrom nekakvi svadljivi glasovi.

Pogleda brzo oko sebe: na drugoj strani jezera pred kmetovom kućom, u ljesi, crvenila se gomila žena, a među njima su stajali neki ljudi...

Požuri se onamo radoznalo, jer nije znao, što bi to moglo biti.

Kad je izdaleka ugledao žandare s knezom, skrene u najbližu ljesu i odande se stade oprezno kroz voćnjake šuljati prema svjetini, jer nekako nije volio da dolazi pred oči službenim licima. Žamor je postajao sve veći, pridolazilo je sve više žena, djeca su se četimice strčala sa svih strana, gurala se među starije i laktovima se tiskala između sebe, te im postade tijesno u ljesi. Ispadoše na put, ne pazeći na blato ni na uzbibano drveće što ih je granama šibalo. Svi su žamorili zajedno, samo su se pojedini glasovi dizali, ali što su vikali, nije Rok mogao razabrati, jer je vjetar kidao riječi. Samo je kroz drveće zapazio, da je Płoszkina vodila glavnu riječ: debela, ugojena, s crvenim licem, vikala je nešto najglasnije i tako je bijesno mahala pesnicama pred kneževim nosom, da je knez ustuknuo unatrag, a ostale su joj žene odobravale vičući kao čopor pobješnjelih purana. Kobusova se gurala postrance i uzalud pokušavala da se protisne do žandara,

nad kojima su se svaki čas tresle stisnute pesnice, a gdjegdje i batina ili otrcana metla...

Knez je nešto razlagao i zabrinuto se češkao po glavi, svojim je tijelom suzdržao babji pritisak, te su se žandari oprezno povukli iz gomile prema jezeru i krenuli prema mlinu; knez je krenuo za njima uzvraćajući ženama psovkama i prijeteći se dječacima, što su se stali na njega nabacivati blatom.

— Što su htjeli? — zapita Rok, stupivši među žene.

— Što? da selo dade dvadeset kola i ljudi za kuluk i da odmah pođu popravljati put u šumi... — rastumači mu Płoszkina:

— Neka viša vlast treba onuda da se proveze i zato nalažu, da se rupčage zatrpaju...

— Rekosmo, da ne damo ni kola ni konja.

— Pa tko će dakle poći?

— Neka prije puste naše muževe, oni će im popraviti put.

— Neka upregnu vlastelina!

— Neka se sami late posla, a ne da se smucaju po kućama!

— Mrcine, krvopije! — vikale su jedna za drugom sve glasnije.

— Čim sam ugledala žandare, odmah me nešto zabolo...

— Još od jutros se dogovaraju s knezom u krčmi.

— Nalokali se rakije, pa pošli po kućama, da ljude tjeraju na posao...

— Knez dobro zna, trebao je reći u uredu, kako je u Lipcu — oglasi se Rok, kušajući uzalud da nadviče uzburkane glasove.

— Eh, čvrsto on uz njih drži!

— I prvi ih na sve nagovara.

— On se brine samo za ono, od čega ima profita — zaviknuše žene ponovno.

— Nagovarao je, da damo onima iz svake kuće po petnaest jaja, ili po jednu kokoš, pa će nas se okaniti i potjerati druga sela na kuluk.

— Kamenjem bih im ja dala!

— I batinom dodala!

— Umirite se, žene, da vas ne kazne radi uvrede službenih lica!

— Neka kazne, nek nas zatvore, stat ću pred lice najviše vlasti i sve ću ispričati, u kakvoj krivici živimo!...

— Kneza da se ja bojim!... kuge od čovjeka!... on vrijedi toliko, koliko strašilo za vrapce!... ne misli on, da su ga seljaci izabrali i da ga mogu maknuti s njegova mjesta... — derala se Płoszkina.

— I još da nas kazne!... Zar ne plaćamo poreza, zar ne dajemo momke u regrute, zar ne radimo, što god oni zapovijedaju!... još im je i to malo, što su nam muževe odveli!...

— Čim se oni pojave, odmah na nekoga padne bijeda.

— U žetvu su mi na polju psa ustrijelili!...

— A mene su sudu javili, što se gar zapalila!...

— A mene zar nisu, što sam lani sušila lan tu iza štaglja?

— A kako su ono izmlatili Gulbasovog sina, što se na njih hitnuo kamenom!...

Vikale su u jedan glas i stisle se oko Roka, te je on od te vike uši začepio.

— Ali umirite se već! Jezikom ne ćete ništa izraditi! Mir!... — zaviče Rok.

— Otiđite knezu i recite mu, što je i kako je, ili ćemo mi sve skupa onamo s metlama!... — derala se bijesno Kobusova.

— Otići ću, samo se raziđite već jedanput!... Svaka od vas ima toliko posla u kući... a ja ću već reći, kako treba!... — molio ih je toplo, jer se bojao, da će se žandari vratiti.

Kako je uto zazvonilo podne na crkvi, one se počeše polagano razilaziti, razgovarajući glasno i pristajkujući pred kućama.

Rok brzo uđe u kmetovu kuću, gdje je sada stanovao, on je naime u praznoj sobi Sikorinih, na drugom kraju sela, iza krčme, obučavao djecu. Knez nije bio kod kuće, odnio je porez u kotar.

Sochina mu žena odmah mirno, sve po redu, ispriča, što je i kako je bilo.

— Samo da se iz te galame ne izrodi kakvo zlo!... — primijeti ona na kraju.

— Knez je kriv. Žandari rade, što su im zapovjedili, a on zna, da su u selu ostale gotovo samo žene, da nema nikoga, da obradi polje, a nekmoli da kuluči. Otići ću k njemu, da on to izgladi, da ne bude još kakvih globa!...

— To sve izgleda tako, kao da se na Lipcu osvećuju zbog šume... — reče ona.

— A tko to?... vlastelin?!... Draga moja! kakvu on ima vezu s vlastima?...

— Uvijek se gospodin s gospodinom lakše dogovori, žive u prijateljstvu, a nagovijestio je, da će se Lipcu osvetiti!...

— Bože! i nijednoga mirnoga dana nema!... uvijek nešto novo!...

— Samo da ne dođe još i gore kakvo zlo!... uzdahne ona i sklopi ruke kao na molitvu.

— Sletješe se kao svrake, a blebetale su, da Bog sačuva!

— Kako i ne bi, onaj se češe, koga svrbi!...

— Galama ništa ne pomaže, samo može navući novu nevolju!...

Bio je uzbuđen i preplašen, da ne bi opet kakvo zlo palo na selo.

— Idete li natrag k djeci?

Bio je ustao s klupe.

— Raspustio sam svoju školu: blagdani su; a osim toga moraju kod kuće pomagati: svuda ima toliko posla!...

— Jutros sam tražila u Woli najamnike za oranje, obećavala sam tri zlota i hranu, ali ni jednoga nisam nagovorila. Svatko najprije obrađuje svoje, kako da se brine za tuđe. Obećavaju da će doći za nedjelju dana, ili za dvije nedjelje...

— Isuse! a čovjek ima samo te dvije slabe ruke!... — uzdahne on teško.

— Vi i onako pomažete narodu, pomažete!... Da nema vaše pameti i tog dobrog srca, ne zna se, što bi bilo sa svima nama!...

— Da mogu ono, što hoću, ne bi bilo na svijetu zla! ne bi bilo!

I raširi ruke u toj svojoj teškoj nemoći i žurno pođe knezu. Samo što nije onamo brzo stigao, jer je zailazio po kućama.

Selo se već malko umirilo, još su po nekim ljesama najžešće žene psovale, ali većina se razišla da spreme ručak, samo je po putovima bjesnio vjetar kao i prije i tresao drvećem.

Ali odmah iza podneva, uza svu nesnosnu vjetrinu, svuda se skupiše ljudi, te je po ljesama, po vrtovima, pred kućama, po trijemovima i sobama uzavrelo kao u košnicama od posla i neprekidnog babjeg razgovora, — jer su se vrzle samo žene i djevojčice, a ako se našao dječak, taj je još nosio košulju u zubima, a u

najboljem bi se slučaju mogao na pašu poslati, jer su svi stariji sjedjeli s ocevima.

Žustro su se vrzle i požurivale jedna drugu, jer su jučer zbog dolaska svećenika radi ispovijedi priredile prosjački svetac prosjedivši gotovo čitav dan u crkvi, a danas su protratile vrijeme zbog žandara.

A i blagdani su pristizali, dospio je već veliki utorak, posla se nakupilo dosta i prilično svakojakih briga — oko kuće je trebalo pospremiti, djecu pokrpati, sebe malko dotjerati, u mlin nešto odnijeti, za svetenje se pobrinuti, i toliko još koješta posvršavati, te su se u svakoj kući gazdarice teško zabrinule, pomno su pregledavale svoje komore, što bi se moglo prodati krčmaru, ili ponijeti u grad, da skuckaju nekoliko groša. Odmah iza ručka odvezlo se nekoliko žena, vozeći pod slamom nešto na prodaju.

— Da vas negdje drvo ne pritisne! — upozoravao je Rok Gulbasovu, koja se vozila tako jadnim kljusetom, da se kljuse jedva micalo protiv vjetra.

Rok skrene odmah prema njenoj kući, kad je vidio, da djevojke, što su zaljepljivale pukotine, ne mogu dohvatiti iznad prozora. Pomogao im je u tom poslu i još im je vapno zagasio u šafolju i napravio od slame finu perajicu.

Pošao je dalje.

Kod Wachnikovih su vozili đubre na obližnje polje, ali to im je tako išlo od ruke, da se polovica đubreta istresala s dasaka na zemlju, a obje su djevojke potezale konja za uzdu, jer tobože nije htio da sluša. Pristupi im Rok, prignječi đubre, kako je trebalo, ošine konja bičem, te je potegnuo poslušan kao dijete...

Kod Balcerekovih je opet Marysia, koju su u selu smatrali da je iza Borynine Jagne najljepša, sijala grah tik iza plota u crnu i obilno nagnojenu zemlju, no ona se kretala kao muha u smoli, maramom je pove-

zala glavu i obukla očevu surku, što joj je do zemlje sezala, da joj vjetar ne diže suknju.

— Ne žuri se tako, dospjet ćeš još... — nasmije se on i pristupi k njoj.

— Moram... Na veliki utorak ko grah sije, taj od lonca graha puni džak dobije; — odvrati ona.

— Prije no što posiješ do kraja, prvi će ti izniknuti! Samo suviše gusto, Maryś, suviše gusto... kad istjera, zaplest će se i poleći!

Pokaže joj, kako treba da sije u smjeru vjetra, jer ona nije ni primjećivala sijući, kuda zrnje pada.

— A Wawrzon Socha mi reče, da si svemu vješta! — primijeti on kao usput idući uz nju brazdom punom blata.

— Govorili ste s njim?... — klikne ona i naglo zastane, da zahvati daha.

Sva je pocrvenila, ali se bojala dalje pitati.

Rok se samo nasmiješi, ali odlazeći reče:

— Na blagdane ću mu reći, kako si vrijedna u poslu...

Kod Płoszkinih, Stachovih sinovaca, dva su dječaka podoravala krumpirište tik uz put: jedan je tjerao, a drugi bajagi orao, a obojica su bili dječarci, jedva su nosom sezali do konjskoga repa, nisu imali nikakve snage, pa im je plug, to se zna, vrludao kao pijan čovjek, a konj se svaki čas htio vratiti u štalu. Dječaci su ga složnim silama neprestano tukli i psovali i prepirali se izmed sebe.

— Već ćemo mi udesiti, udesit ćemo, samo plug odskakuje na tom prokletom kamenju, a kobila vuče k jaslima... — ispričavao se stariji plačući, kad mu je Rok oduzeo plug i zasjekao u brazdu, upućujući, kako treba držati kobilu.

— Sad ćemo već cijelo polje poorati do večeri!... — uzvikne stariji samosvijesno i plašljivo se obazre,

da nije tko primijetio, kako im je Rok pomogao, a kad se starac udaljio, sjedne na plug protiv vjetra, kako je to znao otac činiti, i zapali cigaretu.

Rok pođe dalje po kućama, pazeći, gdje bi čime mogao biti od pomoći.

Smirivao je svađe, ublaživao sukobe, dijelio savjete, a gdje je bilo potrebno, pomagao je i pri najtežem poslu; tako je kod Kłębovih nasjekao drva, videći, da Kłębova ne može da izađe na kraj s čvorastim panjem, a Paczesiovoj je donio vode iz jezera, na drugom je pak mjestu umirio obijesnu djecu...

Kad bi primijetio, da su negdje suviše tužni i da jadikuju, šalio se i zabavio ih dosjetkama... S djevojkama je rado govorio o njihovim brigama i spominjao momke, sa ženama je govorio o djeci, o njihovim brigama, o susjedama i o svem onom, što ženski rod zanima, — samo da navrne narod na vedrije misli...

A kako je bio čovjek mudar, pobožan, a mnogo je bio i po svijetu, znao je odmah na prvi pogled, što treba reći i komu, kakvom će pričom istjerati tugu iz duše, tko je trebao smijeha, komu je bila potrebna zajednička molitva ili po koja oštra i razborita riječ, **ili čak i prijetnja**...

Tako je bio dobar i pun saučešća, da je i nezamoljen mnogu noć prosjedio uz bolesnika, i svojom dobrotom krijepio paćenike, te su ga čak i većma uvažavali, negoli velečasnoga...

Napokon se činilo narodu, kao da je on neki svetac Gospodnji, koji raznosi od kuće do kuće milosrđe božje i utjehu.

Ali, zar je mogao pomoći svoj toj nevolji? zar je mogao udes zaustaviti i nahraniti gladne, ozdraviti bolesne ili naknaditi svojim rukama one ruke, kojih nije bilo?...

Iznad snage čovjeka pojedinca trudio se pomažući i braneći narod — samo što je za čitavo selo to bilo kao jedna mrvica, kao kad bi netko žedne usne za vrijeme žege ovlažio rosom, a ne bi im dao da se napiju! ...

Pa da! selo je ipak bilo veliko, kućâ je bilo preko pedeset, a obradive zemlje ležao je golem komad, i blaga, koje je trebalo timariti, a i usta, koje je trebalo nahraniti čekalo je sva sila.

A kako je sve to, otkako su bili odvedeni muškarci, ovisilo više od božje Providnosti, nego od ljudskoga nastojanja, nije čudo, da je svakim danom bivalo sve više nevolje, bijede, jadikovanja i brige ...

Sve je to Rok dobro osjećao i znao, ali tek je danas, hodeći od kuće do kuće, spoznao, kako se svuda uvlači propadanje ...

Jer nesamo što su polja ležala neobrađena, što nitko nije orao ni sijao, ni sadio, jer ono, što su na njivama šeprtljili, to je bilo dječje sigranje — propast i raspadanje vidjelo se na svakom koraku: plotovi su se mjestimice srušili, negdje su kroz potrgane krovove virile grede i letve, drugdje su visjela otrgnuta vrata kao prelomljena krila, udarajući o zidove, a mnoge su se kuće naherile moleći uzalud, da ih netko podupre.

A svuda su se kraj kuća ustajale vode, blato do koljena, nečistoća kraj zidova, da je čovjeku bilo teško proći, na svakom koraku takva zapuštenost, da te srce zaboljelo, a krave su često mukale od gladi, konji naprosto gnojem obrasli, jer nije nikoga bilo, da ih očisti.

I tako je bilo u svemu, pa su čak i telići, zaprljani blatom kao svinje, lutali po putovima, gospodarske su sprave stradavale na kiši, plugove je rđa izjedala, krmače se prasile u košarama, a što se jednom nagnulo, otrglo i slomljeno palo, — kako je bilo, tako je ostalo, jer tko da se lati? tko da popravi, tko da zlo ukloni i goremu predusretne? ... Zar žene? ...

One su jadnice jedva imale snage i vremena za ono, što je bilo najpreče! Ali da se muškarci vrate, za jedan bi tren bilo sve drukčije ...

Čekale su na njihov povratak kao na smilovanje Gospodnje, čekale su od dana do dana i sokolile se tom nadom ...

Ali muževi se nisu vraćali i nikako se nije moglo doznati, kad će ih pustiti. Međutim je pak samo đavo uživao i koristio se tim propadanjem naroda, tim razmiricama, svađama i tučnjavama, tim mukama srdaca u nevolji i tuzi.

Već je sinji suton zastirao svijet, kad je Rok izišao iz posljednje kuće iza crkve, od Gołębiovih, i pošao knezu na drugi kraj sela ...

Vjetar je neprestano bjesnio, trzao se sve više i tako šibao drvećem, da je bilo opasno prolaziti, jer je svaki čas na put padalo prelomljeno granje.

I stari je Rok, sav poguren, išao tik uz plotove, jedva primjetljiv u toj čudnoj sivoći sutona, koji kao da je bio načinjen od stakla smrvljenoga u prah.

— Ako idete knezu, kažu, da je u mlinu, kod kuće ga nema! — nenadano se pojavi pred njim Jagustynka.

On bez riječi krene prema mlinu; nije trpio tu blebetušu.

Ona ga brzo stigne i gackajući uz njega, šapne mu gotovo u uši:

— Zavirite k mojim, Pryczkinima, a i Filipki ... zavirite! ...

— Ako mogu što pomoći, naići ću ...

— Tako su moljakali, da k njima naiđete ... naiđite ... — toplo je molila.

— Dobro, samo prije moram razgovarati s knezom.

— Hvala!

Poljubi ga u ruku drhtavim usnama.

— A što vam je?

Začudio se, jer je između njih bilo uvijek tako reći nešto kao rat.

— A što bi bilo? Svakomu čovjeku dođe tako kao protjeranom psu bez gazde, da mu je drago, kad ga pomiluje poštena ruka ... — prošapće ona plačljivo, no prije nego što je on dospio, da joj uzvrati dobrom riječju, ona se žurno udaljila.

Ni u mlinu nije zatekao kneza; vele, da je otišao u grad sa žandarima — reče mlinar i pozove Roka u svoju sobu, da se odmori. Tamo je već sjedilo dosta lipčanskih baba i seljaka iz drugoga sela, koji su čekali na svoj red meljave. Rok bi bio tamo rado i duže posjedio, ali Tereska soldatuša, koja je sjedjela s drugim ženama, odmah sjedne do njega i stade ga bojažljivo i tiho pitati za Mateuša.

— Bili ste kod naših, zacijelo ste ga vidjeli ... je li zdrav? dobre volje? kad će ga pustiti ... — navali ona pitajući, ali mu ne pogleda u oči.

— A kako je vašem u vojsci? Je li zdrav? Hoće li se skoro vratiti? ... — zapita on isto tako tiho i ošine ju strogim pogledom.

Ona pocrveni i uteče u mlin.

Rok zaklima glavom nad njenom zaslijepljenošću i pođe za njom, želeći da joj nešto obrazloži i da je upozori na grijeh, ali je nije mogao naći u mlinu, premda su gorjele svjetiljke, sakrila se pred njim u onoj brašnenoj prašini i u mraku. Mlin je tako klepetao, voda se s tako neprekidnim šumom rušila na kolesa, a vjetar je svaki čas udarao po zidovima i krovovima, kao da lupaju goleme vreće, i sve je tako drhtalo i tako se treslo, kao da će se sve to u jedan tren razletjeti, pa Rok nije dalje tražio, nego je pošao k onim jadnicama.

Međutim je nastala potpuna noć, kroz uzbibano drveće drhtala su gdjegdje zapaljena svijetla kao vučje oči, ali vani je bilo čudnovato vidno, te je pri-

mijetio u voćnjacima kuće, pogledom je mogao dosegnuti čak do poljâ, ali nebo je visjelo visoko i tamno duboko plavo, gotovo čisto, samo mjestimice kao da je snijegom zaprašeno, a zvijezde su se prosipale sve gušće; samo se vjetar nije stišavao, nego je, naprotiv, postajao sve jači i survao se na cijeli svijet.

I bjesnio je tako gotovo kroz cijelu noć, te je slabo tko mogao sklopiti oči i toliko, koliko traje očenaš, jer je oštro duhao kroz kuće, drvećem šibao po zidovima i udarao po oknima, a u zidove je tako gruvao i treskao, kao da plećima pritište, te su ljudi pomišljali svaki čas, da će iščupati cijelo selo i raznijeti ga po svijetu.

Stišalo se tek pred zoru, ali tek što pijetli zapjevaše, da sviće i tek što je izmučen narod zaspao, stade tutnjiti grmljavina i valjati se nad svijetom, a munje zatreptaše kao krvava užeta, zatim se pak spustio pljusak. Čak su govorili, da su negdje nad šumom i gromovi udarali.

Ali kad je jutro dobrano svanulo, sve se umirilo, kiša je prestala, a toplina je naprosto udarala s polja, ptice su stale radosno cvrkutati, sunce se doduše još nije pokazalo, ali već su se mjestimice rastrgli niski, bjeličasti oblaci i nebo se krasno zamodrilo. Rekoše, da će biti lijepo vrijeme.

U selu se digla vika i jauk, jer je vihar nanio toliko štete, da se ni pobrojati ne može: na putovima je ležalo povaljeno drveće, komadi krovova, izvaljeni plotovi, te se ni proći nije moglo.

Kod Płoszkinih se srušio hlijev i sve je guske prignječio. I u svakoj se kući našla po kakva šteta, pa se sve ljese zarojiše ženama, a plač i jadikovke prosuše se kao obilna kiša.

Baš je i Hanka izišla iz kuće, da pregleda gospodarstvo i da vidi, kolika je šteta, kad u dvorište nahrupi Sikorinka.

— Niste li čuli? Stachovima je razvalilo kuću!... pravo čudo, da ih nije poubijalo! — derala se još izdaleka.

— Isuse i Marijo!... — sva se ukočila od prenerаženja.

— Dotrčala sam po vas, jer su tamo sasvim bez pameti, samo plaču...

Hanka zabaci samo maramu na glavu i pojuri trkom, a ljudi, čim su čuli za nesreću, hrpimice krenuše za njom.

I zbilja je bilo tako: od Stachove kuće ostadoše samo zidovi, još većma svinuti i zabiti u zemlju; krova uopće nije bilo, samo su se nekakvi iskrhani rogovi klimali nad kućom, a i dimnjak se srušio te od njega ostade samo mali krnjotak, koji je stršio kao truli zub, a po zemlji su naokolo ležali snopići slame iz krova i porazbacane podrtine pokućstva.

Kraj zida je na hrpi iskidanih stvari sjedjela Weronka i derala se iza glasa prigrlivši rukama uplakanu djecu.

A Hanka pristupi k njoj, a i ljudi je opkoliše tješeći je, no ona nije ništa ni čula ni vidjela, nego je sve jače jecala:

— O, bijedni smo mi jadnici, nesretni jadnici!... — bolno je jaukala te mnogomu potekoše suze sažalnice.

— Kamo da se djenemo nesretnici? kamo da glave sklonimo? kamo da odemo?!... — vikala je sva izvan sebe grleći djecu.

A stari Bylica, zgrčen i modar kao mrtvac, neprestano je obilazio oko ruševina, tjerao kokoške u gomilu, bacao pregršt sijena kravi, što je bila vezana uz trešnju, čučnuo do zida, zviždao na psa i gledao u ljude kao budala...

Mislili su, da je sasvim izgubio pamet.

Odjednom se svi ganuše, razmakoše se i ponizno se prignuše do zemlje, jer je nenadano došao velečasni.

— Ovaj mi čas reče Ambrozije, kakva se nesreća desila. Gdje je Stachova?

Oni se odmaknuše, da je župnik vidi, ali ona od suza nije ništa primijetila.

— Weronka, evo je došao velečasni! — šapne joj Hanka.

Weronka skoči i vidjevši pred sobom svećenika, svali mu se do nogu i udari u još jači i otegnutiji plač.

— Umirite se, ne plačite!... što se tu može?... božja volja... no, kažem: božja volja? — ponovi on, ali bio je tako potresen, da je kradom obrisao suze.

— U prosjake ćemo morati, u prosjake, u svijet!

— No, ne plačite, dobri vam ljudi ne će dopustiti da propadnete, a Gospodin Bog će vam već pomoći. Da vas nije izubijalo? a?

— Bog je još milostiv!

— Pravo se čudo dogodilo.

— Moglo vas je sve pogušiti, kao one Płoszkine guske.

— I nijedna živa glava da se nije mogla spasti! — govorile su žene jedna za drugom.

— A u blagu imate li kakve štete? A? U blagu, velim!

— Bog je nekako očuvao, sve je bilo u trijemu, a trijem je ostao čitav.

Župnik uze malo burmuta i stade suznim očima promatrati tu gomilu ruševina, što je jedino ostalo od kuće, jer se krov sav srušio i zajedno se sa stropom survao usred kuće, pa se kroz otvore okana vidjela samo gomila izlomljena drveta i nagnjile slame iz strehe.

— Još je dobro, jer vas je sve zajedno moglo prignječiti... no, no!

— Da nas je barem prignječilo, da nas je sve poubijalo, ne bih sada gledala ovu pustoš i ne bih doživjela ovu nevolju i taj jad... o, Isuse moj, Isuse! Ostala sam bez ičega s ovom siročadi... kamo ću se sada djenuti? što da uradim? — zajauče ona opet i stane se očajno čupati za kosu.

Župnik raširi ruke, ne znajući što da učini i stane se premještati s noge na nogu.

— Stanite na suho, velečasni! — prošapće bojažljivo neka žena i primakne mu komad daske, jer je stajao u blatu do gležanja; on stane na dasku i šmrcajući burmut razmišljavaše, što da sada kaže za utjehu.

Hanka se gorljivo zauzela oko sestre i oca, a ostali se stisnuše uz velečasnoga, upiljivši u njega oči.

Iz sela je stizalo sve više žena i djece, pod cokulama je blato mljaskalo, a prigušeni i plašljivi glasovi suškali su u sve većoj gomili, oglasio se dječji plač ili Weronkino sve tiše jecanje, a po licima, što su se jedva vidjela ispod marama, navučenih preko čela, prevukla se tuga i legla briga mračna kao nebo, što je visjelo nad njihovim glavama, a preko mnogih obraza kapale su vrele suze...

No ipak su bili svi mirni i s predanošću su podnosili tu božju odluku. A i što će? Kad bi svaki čovjek još i tuđu nevolju uzeo k svome srcu, ne bi mu dostajalo snage za vlastitu nevolju, a osim toga: može li se ukloniti zlo, kad je već nadošlo? može li se spriječiti?...

Župnik pristupi odjednom k Weronki i reče:

— U prvom redu treba da zahvalite Gospodinu Bogu, što ste spašeni...

— Da, istina je, prodat ću makar i prase i dat ću za misu...

— Ne treba, spremite novce za nužnije potrebe, a ja ću i onako poslije blagdana za vas odslužiti misu.

Ona mu toplo poljubi ruke i dohvati mu koljena, zahvaljujući mu srdačno za dobrotu i milosrđe, a on je prekrsti, blagoslovi i glavu joj prisloni uza se, a djecu, što su mu se cvileći stisla uz koljena, nježno prigrli i pomiluje kao najbolji otac.

— Samo ne gubite nade, sve će biti dobro. A kako je to bilo?

— Kako? Pošli smo spavati rano uveče, jer u lampi nije bilo petroleja, a ni drva, da se naloži. Duhalo je jako, kuća je sve škripila, ali ja se nisam ništa bojala, jer je kuća podnijela i jaču vjetrinu. Nisam odmah zaspala, kroz sobu je duhao propuh, ali mora da sam kasnije zadrijemala. Kad odjedanput nešto grune, nešto zadrma, nešto tresne u zidove! Isuse!... mislila sam da se cijeli svijet ruši. Skočim iz kreveta, i tek što sam uzela djecu u naručje, a ono već sve škripi, lomi se, pada na glavu... jedva sam do trijema stigla, a kuća se srušila iza mene... još se nisam pravo ni snašla, kad se i dimnjak s lomljavom stropoštao... Napolju je tako duhalo, da se nisam mogla držati na nogama, a vjetar je raznosio strehu. Noć, do sela je daleko, svi spavaju, nitko ne će čuti dozivanja... i uvukla sam se s djecom u trap i tako smo dočekali zoru.

— Božja je Providnost nad vama bdjela. Čija je to krava uz trešnju?

— Moja, to je jedina moja hraniteljica!

— Bit će da je dobra mljekarica, leđa su joj kao greda, a kukovi visoki... je li steona?

— Za koji dan će se oteliti.

— Odvedite je u moju staju, smjestit će se, neka tamo ostane sve do trave... Ali kuda ćete vi?... velim: kuda?...

Odjednom stade neki pas da laje i da se bijesno zaletava na ljude, a kad ga potjeraše, sjede na prag i poče strahovito urlati.

— Je li pobjesnio, što li? čiji je to pas? — zapita svećenik i malko se povuče iza ženskinja.

— To je naš garov, naš... da, žao mu je ove nesreće... vjeran pas... — promuca Bylica i pođe da ga umiri.

Župnik nazove Boga za oproštaj, namigne Sikorinoj, da pođe za njim i ispruživši obje ruke ženama, što su navalile da ih ljube, poče se polagano udaljivati.

Vidjelo se, da je putem s njom dugo o nečem razgovarao.

Ženski pak svijet, kad se malko porazgovorio i požalio nesretnicu, stao se dosta brzo razilaziti, sjetivši se odjedanput zajutarka i hitnih poslova.

Uz ruševine ostade samo porodica i baš su promišljali, kako da ponešto izvuku iz zatrpane sobe, kad se sva zadisana vratila Sikorinka.

— Preselite se k meni, na drugu stranu, gdje je Rok imao školu s djecom... Ognjišta, doduše, nema, ali napravit ćete malu peć od cigala, to će vam biti dosta... — reče ona brzo.

— Hvala, ali kako da vam platim kiriju?

— Neka vas ne boli glava zbog toga. Ako se domognete kojega groša, platit ćete, a ako ne, pomoći ćete u kakvom poslu, ili ostavite, pa neka Bog plati. I onako je ta soba prazna! Dođite, molim vas od sveg srca, a župnik vam za prvu pomoć šalje ovu banku.

Razmota pred njenim očima banknotu od tri rublja.

— Bog ga poživio! — usklikne Weronka i poljubi banknotu.

— Dobra je on srca, nema mu para! — dometne Hanka.

— A ni kravi ne će biti loše u popovoj štali! to se zna... — reče stari Bylica.

I odmah se stadoše seliti.

Kuća Sikorinih bila je tik uz put, na zaokretu prema selu, možda nekih sto koraka od Stachovih, i odmah počeše onamo prenositi preostalu sirotinju i što se god moglo na brzu ruku ispod ruševina izvući pokućstva i posteljine. Hanka je čak i svoga slugu pozvala u pomoć, a napokon je stigao i Rok, i žustro se latio pomaganja, pa prije no što je odzvonilo podne, Weronka se već bila preselila u novi stan.

— Sada sam stanarka, gotova prosjakinja! četiri zida, ni slike nemam nijedne, ni jedne čitave zdjele! — gorko je jadikovala obziruć se po sobi.

— Donijet ću ti koju sliku, a i stvari, što ih imam suvišnih. Stach će se vratiti i uz ljudsku će pomoć brzo uspostaviti kuću, ne ćeš tu tako dugo ostati... — tješila ju je Hanka dobrodušno. — A gdje je otac?

Htjela ga je povesti k sebi.

Starac je ostao kraj ruševina, sjedio na pragu i prematao psu nogu.

— Spremite se i hodite sa mnom, kod Weronke je u novom stanu tijesno, a kod nas će se ipak za vas naći kakav kut.

— Ne idem, Hanuś... to se zna... ostat ću... rodio sam se ovdje, pa ću i umrijeti.

Koliko ga se namolila, koliko mu je razlagala, a on ne će, pa ne će.

— U trijemu ću namjestiti sebi ležaj... to se zna... a ako zapovijedaš... doći ću k vama na jelo... pripazit ću zato na djecu... to se zna... Samo povedi psa, nogu mu je povrijedilo... to se zna... čuvat će te... vjeran je to pas.

— Zidovi će se srušiti i zatrpat će vas! — molila je ona i dokazivala.

— Eh... duže će ovi zidovi potrajati, nego ne znam koji čovjek... Povedi psa...

Nije više navaljivala, kad nije htio. A zapravo je kod nje bilo tijesno, a sa starcem bi došla nova kubura.

Naloži Pietreku da garova sveže uzicom i da ga povede kući.

— Bit će mjesto šarova, koji je nekud pobjegao. Baš si šeprtlja! — povikne nestrpljivo, jer Pietrek nije mogao da veže psa.

— Baš si lud... što se grizeš... tamo ćeš svaki dan dobiti da se nažderešto se zna, i na toplom ćeš lješkariti... govore! — korio ga starac pomažući Pietreku da sveže psa.

Hanka se požuri pred njima, da na povratku još naiđe sestri.

Začudila se, kad je u sobi zatekla nekoliko žena i Weronku svu zaplakanu.

— Čime sam kod vas zavrijedila toliko dobrote? čime? — jadikovala je Weronka.

— Ne možemo mnogo, svuda je sirotinja, ali uzmite, što smo donijele, jer dajemo s dobra srca — progovori Kłębova i gurne joj u ruke omašan zavežljaj.

— Tolika vas je nesreća zadesila!

— Nisu ljudi od kamena, svatko zna, što je to nevolja.

— I bez muža ste, kao i druge.

— Vama je sada teže nego drugima.

— I Gospodin Isus iskušava vas većma... — rekoše u jedan glas i postaviše pred nju zavežljaj, jer se dogovoriše i donesoše joj, što je god koja mogla: i graha, i ječmene kaše i brašna...

— Dragi ljudi moji, gazdarice, majke rođene! — jecala je tronuto i grlila se s njima tako srdačno, da su sve proplakale.

— Još imade dobrih ljudi na svijetu, još ima!... — pomisli Hanka duboko ganuta.

A u to se i orguljašica uvalila na vrata noseći hljeb kruha pod pazuhom i komad slanine u papiru.

Hanka, ne čekajući više da čuje njenu govoranciju, žurno pohrli kući, jer je baš zvonilo podne.

Vani je bilo jasno, sunce se nije pokazivalo, ali je uza sve to dan bio pun čudnovato suncem prezasićene vedrine; nebo je visjelo visoko kao kakva sinja ponjava, po kojoj su mjestimice porazbacane bijele krpe raščupanih oblaka, a odozdo su se razlile njive u beskraj, vidljive kao na dlanu, gdjegdje zelene, a gdjegdje žućkaste od strništa i ugara, a na njima su sjali traci vode kao kakva okna.

Ševe su glasno pjevale, a s polja, od strane šuma, iz plavkaste daljine, kroz cio svijet strujao je svjež proljetni zrak, pun tople vlage i medenog mirisa topolovih pupova.

U selu su putovi vrvjeli ljudima, koji su nosili u ljese granje i drveće, što ga je bila olujina polomila.

U zraku je bilo tako tiho, da se jedva micalo drveće, omotano prvim zelenilom pupova kao pahuljicama kakvim.

Neizbrojiv oblak vrabaca vrio je uz crkvu, te je sve bilo crno kao od čađe po javorima i krošnjatim lipama, a živkanje i zagušljivi cvrkut širio se po cijelom selu.

Nad ravnim, blistavim jezerom kričali su gusaci, koji su čuvali guščiće, i oštro su odjekivale pratljače, jer se odjednom pralo na više mjesta.

Svuda je vladala galama, žurni posao, dovikivanje između kuća, gomila dječurlije i žena, što su se po voćnjacima crvenile.

Trijemovi i sobe stajahu širom otvoreni, po plotovima su visjele malo prije oprane krpe, posteljina se vjetrila po voćnjacima, na nekim su mjestima krečili zidove, psi su ratovali sa svinjama, što su rovale po

jarcima, a negdje su krave pružale iza ograde rogate glave i čeznutljivo mukale.

Mnoga su se kola odvezla u gradić po robu za blagdane, a odmah iza podneva došao je s dugačkim kolima stari trgovčić Judka sa svojom židovkinjom i derištetom.

Išli su od kuće do kuće, praćeni psima, koji su ih napadali, a Judka je rijetko iz koje kuće izlazio praznoruk, jer nije bio varalica kao krčmar ili drugi, plaćao je prilično, štaviše, ako je komu uoči žetve trebalo, davao je i uz neznatan postotak. Mudar je bio židov, poznavao je svakoga u selu i znao, kako s kime treba govoriti, pa bi svaki čas odvukao na kola tele ili mjericu kakvoga žita, a židovka je na svoju ruku napose trgovala, donoseći u kola jaja, pijetlove ili koju raščupanu kokoš ili polu platna, a sve to je uglavnom izmamila u zamjenu za čipke, vrpce, gajtane i čiode, i za sve one sitnarije oko kićenja, za kojima je babji soj uvijek lakom, a sve je to nosila sa sobom u golemoj kutiji i mamila time svako požudnije oko...

Baš su stigli pred Borynínu kuću, kad nahrupi Józka vičući:

— Hanuś, kupite crvena gajtana, trebamo i boje za šaranje jaja... a i konca je ponestalo! — molila je Hanku cvileći.

— Sutra ćeš se odvesti u grad, pa ćeš kupiti što treba.

— U gradu je jeftinije i ne će nas prevariti! — doda Józka, jer se veselila, da će se povesti, pa je bez naloga istrčala do trgovčevih kola vičući, da im ništa ne treba i da ne će ništa prodati.

— Potjeraj te kokoške, da se ne bi koja upregla u židovska kola! — vikne za njom Hanka izvirivši pred kuću.

Tereska soldatuša baš je skretala u ljesu, kao da bježi od židovke, koja je za njom nešto dovikivala.

Nahrupila je u sobu, riječi nije mogla progovoriti, samo je mucala i strašno se crvenila, a tako se bila nekako zabrinula, da su joj se čak suze zasjale na dugačkim trepavicama.

— A što vam je, Tereska? — zapita Hanka veoma radoznalo.

— Ove mi varalice daju samo petnaest złotih, a suknja je sasvim nova! Tako mi treba novaca, da sama ne znam, što bih i kuda bih...

— Pokažite... je li skupa? — željna je bila ruha.

— Barem trideset złotih! suknja je nova novcata, dugačka sedam lakata i pol pedlja, same čiste vune potrošila sam za nju više od četiri funte... a i farbara sam platila.

Raširi suknju po sobi, te je zasjala i zatreptala kao duga, a prelijevala se bojama, da je čovjek morao zažmiriti.

— Krasota, a ne suknja! Velika šteta, ali što ću?... I meni treba novaca za blagdane. Ne možete li počekati do Mladoga Uskrsa?

— Ali ja trebam baš odmah!

Uze brzo smatati suknju i okrene lice, kao da se stidi.

— Možda će kupiti kneževa žena... kod njih je lakše za novac.

Stade još jednom gledati i mjeriti o svoj kuk, pa je vrati s tužnim uzdahom.

— Hoćete li da pošaljete novaca svome u vojsku?

— Da... pisao je... jadikuje, da je u nevolji... Zbogom ostajte!

I gotovo trkom izjuri iz kuće, a Jagustynka, koja je u čabru gnječila krumpire za krmaču, počela se iza glasa smijati.

— Pritisnuli ste je, te je čudo, da nije svoju suknju od žurbe izgubila! Treba joj novaca za Mateuša, a ne za muža.

— Zar se oni tako poznaju? — začudi se Hanka.

— Eh! Vi kao da ste u šumi živjeli...

— A odakle da znam to?

— Pa Tereska svake nedjelje juri k Mateušu i čitave dane čuči kao pas kraj kriminala i nosi mu sve moguće.

— Što vi to ne kažete, zaboga!... zar ona nema svoga muža?

— Dabome, ali muž je u vojsci, daleko, ne zna se, da li će se vratiti, a ženi samoj dosadilo, Mateuš bio blizu, pri ruci, a momak kao zmaj. Što da sebi ne priušti?!...

Hanka se sjeti Anteka s Jagnom. Duboko se zamisli.

— A kad su odveli Mateuša, sprijateljila se s njegovom sestrom Nastkom, pa čak i živi u njihovoj kući i zajedno polaze u grad. Nastka bajagi svome bratu, a zapravo da dođe pred oči Dominikovom Šimeku...

— I kako vi to sve znate! gle, gle!

— Lude, sve to čine javno, pa je lako prozreti. Prodaje posljednju suknju, da Mateuša počasti na blagdane! — zlobno se naruga Jagustynka.

— No, no, što to sve ljudi ne rade!... I ja bih trebala da odem k Anteku.

— Dalek je to put, a u vašem stanju, pa ćete još oboljeti... zar ne bi mogla Józka ili tko drugi? — jedva se suzdržala, da ne spomene Jagnu...

— Poći ću, dat će Bog, da mi se ništa ne desi. Rok je kazivao, da će preko svetaca puštati k njima, poći ću... Ali trebalo bi rebarca prevrnuti na drugu stranu...

— Treći dan su u soli, ne bi škodilo, odmah ću poći.

I pođe, ali se još brže vratila, nekako smetena, i reče, da fali valjada polovica mesa.

Hanka skoči, a za njom poleti Józka i stadoše preplašene kraj čabra, razmišljavajući, kamo je moglo meso nestati.

— To nije pasje maslo: jasno se vidi, kako je odrezano nožem... a tuđi lopov ne bi došao da ukrade nekoliko funta... To je Jagusino maslo!... zaključi Hanka i bijesno navali u sobu, no Jagne nije bilo, samo je stari ležao kao uvijek s izbuljenim očima.

Tek se sada sjetila Józka, da je Jaguś izlazeći jutros iz kuće, nešto skrivala pod suknjom, ali je mislila, da je to nekakva oprava, koju je sebi za blagdan spremala zajedno s Balcerekovom.

— Majci je odnijela... komu prija, ne pita čije je...

Na te Jagustynkine riječi poviče Hanka srdito:

— Józka! Zovni Pietreka... Treba ovo, što je ostalo, prenijeti u moju komoru.

Prenesoše u jedan tren, tom je prilikom htjela i da se prenese burad sa žitom na njenu stranu, da ih može mirno pretražiti, ali se okanila toga: buradi je bilo previše, a mogli bi to javiti i kovaču.

I cijelo je poslijepodne vrebala na Jagnu kao pas, pa kad je ona predveče došla, navali na nju zbog mesa.

— Pojela sam!... toliko je moje, koliko i vaše, pa sam odsjekla komad i pojela! — odgovori ona ponosno i premda joj gotovo cijelo veče Hanka nije dala mira i bijesno psovala, ona se nije ni jednom riječi oglasila, kao da je tim naumice draži. Štaviše, došla je i na večeru, kao da ništa nije bilo, i gledala joj u oči sa smiješkom.

Čudo, da Hanka nije pobjesnila od srdžbe što je nije mogla nadvladati.

Cijelo je veče svima prigovarala makar radi čega, potjerala ih, da odu ranije spavati, jer je sutra Veliki četvrtak, a trebat će obaviti spremanje.

A i legla je ranije nego obično, no dugo u noći nije mogla zaspati, a kad je čula ljutito štektanje pasa, izviri iz kuće.

Kod Jagne je još gorjelo svijetlo.

— Kasno je, šteta petroleja, badava ga ne daju! — zareži u trijem.

— Zapalite i vi makar kroz cijelu noć! — odgovori joj Jagna kroz vrata.

Opet se tako naljutila, da je zadrijemala tek poslije prvih pijetlova.

U rano jutro, čim je svanulo, Józka, premda je bila najveća pospanka, prva je skočila s kreveta sjetivši se vožnje u grad, i potrči da probudi momke, da spreme konje, a kasnije se čak i Hanki oholo usprotivila, kad je zapovjedila Pietreku da zapregne kobilu.

— Ja se ne ću voziti na daskama i slijepom kobilom! — derala se plačući — zar sam prosjakinja, da me voze u kolima za đubre? U gradu znadu, čija sam kći! Otac to nikada ne bi dopustio!

Toliku je digla galamu, da je svoje izvojštila i odvezla se kolima, u koja su bila upregnuta dva konja, a na prednjem sjedalu je bio sluga, kako su se obično vozile gazdarice.

— A kupi i crvenoga, i zlatnoga i kakvih sve bude papira, vikao je za njom Witek iz vrta, gdje je od ranoga jutra po lijehama razbijao grude i izravnavao zemlju, jer je Hanka još danas kanila tamo posijati rasadu. A kad gazdarica nije još izlazila iz kuće, potrčao je na put, i s drugim je dječacima kraj plota čegrtao, pošto su od jutros zvona zamukla, kao što je to običaj svakoga Velikoga četvrtka.

Vrijeme se ustalilo, bilo je kao jučer, samo je nekako tužnije bilo na svijetu i regbi tiše. Noću je pao mraz, pa je svanulo jutro sijedo od rose, magleno i hladno, te je već davno svanulo, a lastavice su još uvijek cvrkutale šćućurene na krovovima, guske su glasnije gakale, potjerane na jezero, ali selo je, čim se razdanilo, smjesta ustalo na noge.

Do južine je još bilo daleko, a već je nastao rusvaj i metež, a djeca su, istjerana iz kuće, da ne smetaju, šalabazala po putu i čegrtala čegrtaljkama.

Slabo je koja žena pošla na misu, koja se danas služila bez orgulja i bez zvona.

Bilo je naime već krajnje vrijeme, da se late blagdanskog spremanja, a naročito, da se speku hljebovi i spreme pogače i svakovrsne pletenice, pa su gotovo u svakoj kući bili prozori i vrata čvrsto zatvoreni, da tijesto ne ohladi, plamsale su vatre, a iz dimnjaka je sukljao dim prema naoblačenome nebu.

Po stajama je rikalo blago i grizlo jasle od gladi, svinje su cvilile u hlijevima, živad lutala po putu, a djeca su radila, što su htjela, tezmala se i ventrala po drveću tražeći vranina gnijezda, pošto ih nitko nije smetao, jer su sve ženske bile toliko zaokupljene razvijanjem i valjanjem hljepčića, pokrivanjem karlica i naćava s tijestom pod perine i metanjem u peć, te kao da su na cijeli svijet zaboravile, vodeći samo jednu brigu, da pogača ne ostane u sredini gnjecava ili da ne pregori.

I svuda se radilo isto: kod mlinara, kod orguljaševih, u župnom dvoru, kod gazda i kod težaka, jer svatko, makar bio i najsiromašniji, makar i posudio ili dao posljednju mjericu, morao je imati makar i najskromnije sveténje, makar jedan jedini put na godinu na Uskrs, da se može po volji najesti mesa i onih drugih tečnih stvari.

A kako nisu svuda imali krušne peći, to su se po voćnjacima između kuća često vrzle djevojke s naručajima punim iverja, a kadšto bi se pojavile kraj jezera žene ubrašnjene, razbarusane, kako baš idu kao što oni na procesiji nose svete slike, oprezno držeći i noseći goleme kuhinjske daske i naćve pune tijesta, pokrivene jastucima.

I u crkvi se radilo: župnikov je sluga vozio iz šume smrekovo granje, a orguljaš je zajedno s Rokom i Ambrozijem udešavao grob Gospodina Isusa.

A sutradan, u petak, posao je toliko porastao, da je jedva tko i primijetio orguljaševa Jaška, koji je došao preko blagdana iz škole i šetao se po selu, zagledavajući samo u prozore, jer nije mogao nikomu svrnuti, niti se s ikim porazgovoriti.

Niti se moglo u ikoju kuću ući, jer su svuda prolazi, pa čak i voćnjaci, bili zakrčeni ormarima, krevetima i svakovrsnim pokućstvom, pošto su se danas na vrat na nos krečile sobe, čistili podovi, a pred kućama se prale slike, prislonjene uz zidove.

Svuda je vladala tolika žurba i metež, da su svi trkom trčali, pa se još požurivali i sve više galamili, štaviše, tjerali su djecu, da zgrću blato u potkućnici i da pospu ljese žutim pijeskom.

A kako prema starom običaju nije priličilo od petka izjutra pa sve do nedjelje jesti ništa toplo, gladovali su pomalo radi dike Gospodnje i zadovoljili se suhim kruhom i pečenim krumpirima.

Dakako, tih se dana isto tako kao i drugdje živjelo i kod Boryninih, s tom samo razlikom, da je bilo više ruku i manje brige oko novca, pa su i brže posvršavali spremanje.

U petak, čim je pao sumrak, Hanka je već zajedno s Pietrekom svršila krečenje soba i kuće, pa se počela

brzo umivati i spremati za crkvu, jer su već druge žene išle na polaganje Tijela Isusova u grob.

Na ognjištu je buktila velika vatra, a u loncu, koji su jedva dvojica mogla dići, kuhala se cijela šunka, koju su brzo jučer prekadili, a u manjem su se loncu kuhale kobasice, pa su se po sobi širili mirisi, koji su dražili nos, da je Witek, stružući nešto među djecom, svaki čas udisao taj miris i uzdisao.

A uz ognjište, u sjaju vatre, složno je sjedjela Jagna s Józkom, obje su bile zaokupljene šaranjem jaja, svaka je svoje pisanice napose potajno skrivala, da se kasnije većma podiče. Jagusia je svoja najprije oprala u toploj vodi i dobro ih izbrisala i šarala rastopljenim voskom, a zatim ih puštala u zakipjelu vodu, što je u tri lonca ključala, pa ih po redu metala i vadila. Mučan je to bio posao, jer vosak nije htio mjestimice da se prilijepi, ili bi se jaja u rukama zgnječila ili u vodi pukla, no napokon su našarale preko trideset komada i stale ih jedna drugoj pokazivati i hvaliti, kako su lijepo našarana!

Kako bi se Józka mogla mjeriti s Jagusiom! Pokazivala joj je svoje pisanice, kuhane u raženom klasju i lukovu perju, žute, išarane bijelim kovrčicama i tako lijepe, da bi jedva koja druga tako umjela, ali kad je vidjela Jagusine pisanice, zinula je od udivljenja i rastužila se. Kako i ne bi, sve su treptale pred očima, bile su crvene, žute, ljubičaste i plave kao lanov cvijet, a po njima su se vidjele takve stvari, da čovjek naprosto ne vjeruje svojim očima: pijetlovi, kako pjevaju na plotu, na drugoj su pisanici siktale guske na krmače, što su se valjale u blatu, a negdje je letjelo jato bijelih golubova iznad crvenih polja, a na drugima takve šare i divote, kao na oknima, kad ih smrzavica pokrije ledom.

Čudili su se svi tomu i svaki su ih čas gledali, a kad se Hanka s Jagustynkom vratila iz crkve, pogledala je i ona, ali ne reče ništa, samo kad ih je sve pregledala, prošapće udivljeno:

— Odakle ti to imaš?... no, no!

— Odakle?... Samo mi tako dolazi iz glave pod prste!

Obradovalo ju je to.

— Trebalo bi nekoliko odnijeti velečasnomu!

— Kad ih bude sutra blagosivljao, ponudit ću mu, možda će uzeti...

— Kolike li divote, tako što ni velečasni još nije vidio... baš će se zadiviti! — promrmlja Hanka podrugljivo, kad je Jagna pošla na svoju stranu, jer je već bilo kasno.

To veče su u selu sjedjeli do kasne noći.

Napolju je bilo oblačno i mračno, premda mirno; samo je mlin ustrajno klopotao, a po kućama je bilo u prozorima svijetlo gotovo do ponoći, traci svijetla padali su na put, a gdjegdje su drhtali na jezeru zajedno s vodom: spremalo se svečano ruho i svršavali se poslovi.

Subota je došla posve topla i ogrnuta rijetkom maglom, ali na svijetu je bilo tako nekako radosno, da je narod unatoč teškog jučerašnjeg rada žustro ustao, da se lati novih napora i briga.

Pred crkvom je odmah zagrmjelo od vike i trke, jer su se prema drevnom običaju svake Velike subote rano ujutro skupljali da sakriju čorbu i zakopaju sleđa, najveću muku za vrijeme velikoga posta. Nije bilo momaka niti starijih, pa se složiše samo dječaci s Jaškom Razvratnikom na čelu, i donesoše odnekale veliki lonac pun čorbe, pa u nj nabacaše još kojekakvoga gada.

Witek se dao nagovoriti i ponio lonac na leđima u mreži za sir, a drugi je dječak kraj njega vukao na uzici sleđa, načinjenoga od drveta. Čorba i sleđ išli su zajedno sprijeda, a za njima ostali u gomili, čegrtajući i vrišteći iz sveg grla. Jasiek ih je predvodio, jer premda je bio glupav i luckast, bio je vješt i spretan za lakrdije. Obišli su u procesiji cijelo jezero i skrenuli kraj crkve već na topolov put, gdje se trebalo obaviti zakapanje, kad odjednom Jasiek lopatom tresne lonac, lonac se raspadne u komade, a čorba s onim različitim gadom polije Witeka.

Nastade toliko veselje, da su posjedali na put, ali Witek se rasrdi i onako se goloruk baci na Jaška, potuče se i s drugima, a kad se oteo, pojuri tuleći kući.

Hanka mu dometne još i sa svoje strane zbog posve upropaštenoga kaputa i potjera ga u šumu po grančice borovice i po zečji brk.

Ismijao ga je još i Pietrek, a nije ga požalila ni Józka, koja je pomno posipala široku ljesu, sve do puta, pijeskom, dopremljenim s grobljanske strane, jer je tamo bio najžući; posula je cijelu potkućnicu pred hodnikom i stazu ispod podstrešnice, te je cijelu kuću regbi opasala žutom vrpcom.

A u Boryninoj su sobi već počeli spremati svetenje.

Soba je bila oprana i pijeskom posuta, prozori čisti, zidovi i slike opahani od paučine, a Jagusin krevet lijepo pokriven maramom.

Hanka s Jagusiom i Dominikovom, premda nisu gotovo ništa razgovarale jedna s drugom, postaviše uz prozor na pročelju pokraj Borynina kreveta veliki stol, pokriven tananom, bjelcastom ponjavom, kojoj je krajeve Jagusia oblijepila širokim trakom crvenih izrezuckanih papirića. Po sredini, od strane prozora, postaviše visoko raspelo, okićeno papirnatim cvijećem,

a pred raspelom, na prevrnutom loncu, jagnje od maslaca, koje je Jagna tako spretno načinila, te je izgledalo kao živo: oči su mu bile umetnute od zrna iz krunice, a rep, uši, papci i zastavica od crvene očešljane vune. U prvi krug položiše zatim hljebove od prosijana brašna i pšenične kolače, zamiješene s maslacem i na mlijeku, a iza njih poredaše žute pogače, poizbadane gusto grožđicama kao kakvim čavlima; bile su i manje, Józkine, i dječje, a bilo je i kolača sa sirom i drugih od jaja, posutih šećerom i slatkim makom, a na kraju postaviše veliku zdjelu s naslaganim kobasicama, ukrašenim olupljenim jajima, a na tepsiji čitava šunka i veliki tanjur hladetine, sve to ukrašeno išaranim jajima, samo su još čekali na Witeka, da nameću zelene borovice i da cijeli stol opletu zečjim brkom.

Tek što su to svršile, stadoše susjede polako donositi svoje svetenje u zdjelama, karlicama i loncima i postavljati ga na klupu kraj stola, jer je župnik odredio, da se svetenje snese samo u nekoliko kuća viđenijih gazda, pošto nije imao kada da obiđe sve kuće.

Lipce mu je bilo najbliže, pa je blagosiljao naposljetku, više puta i u predvečerje.

Raziđoše se bez duljeg razgovora, da još stignu u crkvu na posvetu vatre i vode, pa prije toga poliše ognjišta u kućama, da opet na njima zapale mladu, posvećenu vatru.

Onamo se požurila i Józka i povela sa sobom djecu.

Ali dosta su dugo čekali, jer su se žene stale vraćati tek o podne, zastirući i oprezno čuvajući svijeće, što su ih zapalile u crkvi.

Józka je donijela cijelu flašu vode i vatru, kojom je Hanka odmah zapalila pripremljena drva, prva se napila blagoslovljene vode, zatim je po redu pružila

svima — kažu da ta voda čuva od bolesti u grlu — a onda je njome poškropila blago i voćke u vrtu, jer je to pomagalo rodu i blagu, da se lakše teli.

Kasnije, kad je vidjela, da se ni Jagna ni kovačica ne sjetiše staroga, umila ga toplom vodom, počešljala mu zamršenu kosu, presvukla mu košulju i posteljinu, a Boryna je dopuštao, da radi s njim, što joj drago, nijedanput se nije maknuo, ležao je kao uvijek zagledavši se preda se i uzet kao uvijek...

Odmah od podneva nastade u selu nešto kao svetac, još su tu i tamo dovršivali krupnije poslove, no uglavnom su se bavili oblačenjem za blagdane, češljanjem, umivanjem i pranjem djece, te je iz mnogih kuća dopirala vika djece, što su se branila.

Nestrpljivo su izglédali župnika, koji se dovezao iz dvora tek u suton i smjesta se pojavio u selu obučen u roketu.

Orguljašev je Michał nosio za njim kotlić sa svetom vodom i škropilom.

Hanka izađe čak na put, da ga dočeka.

Žurio se, brzo ušao u kuću, izmolio molitvu, poškropio darove božje i pogledao pomodrelo, bradom zaraslo Borynino lice.

— Svejednako? a?

— Da, rana je gotovo sasvim zacijelila, ali mu nije ništa bolje.

Uzme malko burmuta, prijeđe pogledom po onima, što su se skupili uz prag i u trijemu.

— Gdje je onaj dječak, koji mi je prodao rodu?

Józka gurne od ognjišta prema sredini postiđenoga Witeka.

— Evo ti desètāk, uspjelo ti je: tako tjera kokoške iz vrta, da nijedna ne može ostati... A koje polaze sutra k muževima?

— Pol sela se sprema!

— To je dobro, samo složno i mirno, a dođite na uskrsnuće, početak ću u deset sati, velim: u deset. A ako zaspite u crkvi, naložit ću Ambroziju, da vas otpremi van! — dometne prijeteći se i polagano izađe.

Krenuše za njim u gomili i otpratiše ga do mlinarovih.

A Witek, pokazujući Józki bakreni desètāk, prošapće ljutito:

— Ne će moja roda više dugo plašiti popovske kokoške, ne će!...

Razbjegoše se na dvije strane, jer se gazdarica povratila na hodnik.

Mračilo se polagano, sumrak se tiho prosipao po zemlji, utapao voćnjak, kuće i polja unaokolo modrikastom, jedva prozirnom, mutnom maglom, gdjegdje su se bijelili zidovi potleušica i kroz voćnjake svjetlucala zapaljena svijetla, a odozgor, na vedrom nebu, pojavio se kao izrezan blijedi srp mladoga mjeseca.

Svečanom se tišinom zaogrnulo selo, i mrakom, a u crkvi, uzdignutoj iznad kuća, zaplamtješe svi prozori i iz otvorenih velikih vrata udari široki trak svjetlosti.

Doskora zaštropotaše prva kola, što su stigla pred groblje, i ljudi iz daljih sela počeše dolaziti u gomilama, a i iz lipčanskih se kuća polazilo sve pomalo u crkvu, jer je kroz često otvarana vrata padao u noć trak svijetla i utapao se u pomračenom jezeru, a bahat nogu i prigušeni žamor glasova gomilao se u toplom i maglovitom zraku. Pozdravljali su se na putu, ne videći se u mraku i kao rijeka, koja buja polagano i neprekidno, polazili su na uskrsnuće.

Kod Boryninih u kući ostadoše kao čuvari samo psi, stari Bylica i Witek, koji je pomno rezuckao zajedno s Maćekom Kłębovim pijetla, s kojim su nakanili poći na polijevanje drugoga dana Uskrsa.

Hanka je otpremila najprije Józku s djecom i slugu, ona će već za njima doći. Bila je već obučena, ali je oklijevala, kao da nešto čeka, neprestano je postajkivala na hodniku i pazila na put. Tek kad je Jagna pošla s kovačicom i kad je čula, kako kovač ide s knezom u crkvu, vratila se u sobu, rekavši nešto tiho staromu Bylici. On je čuvao stražu u ljesi, a ona se na prstima ušuljala u očevu komoru... Iza dobra pola sata izišla je odande i pomno zakapčala haljetak; oči su joj gorile, a ruke drhtale.

Govorila je nešto, što nitko nije razumio, i pošla na uskrsnuće.

V

Na putovima je bilo pusto i tamno, po kućama su se gasila svijetla, prolazili su već i posljednji ljudi, samo su oko crkve stajala nagomilana kola s ispregnutim konjima, pa se u mraku čulo udaranje kopita i brektanje konja, a kraj tornja su se crnile dvorske kočije.

Hanka je u crkvenom predvorju još nešto popravljala oko haljetka i spustivši maramu na leđa počela se žestoko gurati prema prednjim klupama.

Crkva je bila kao natučena, gusto zbijen narod komešao se i kiptio kao voda, žagorio molitvama, uzdisanjem, kašljanjem i pozdravljanjem i njihao se od zida do zida, te su se od toga pritiska ljuljali barjaci, što su bili pozabadani u klupe, i ono smrekovo granje, kojim su okitili oltare i sve zidove.

Tek što se dogurala do svoga mjesta, izađe župnik da počne služiti misu, a u isti čas stadoše se iz mnoštva dizati glasni uzdasi i širenje ruku. Ponizno su klekli i još se većma stisli, pa je smjesta sav narod bio na koljenima, rame uz rame, duša uz dušu, kao polje zasađeno glavama, samo što su u tom malko uzbibanom čovječjem žitu vrvjele oči i svjetlucale kao leptiri, uprte prema velikom oltaru u lik uskrsnuloga Isusa, koji je stajao gol, okrvavljen, pokriven ranama i zagrnut samo crvenim plaštom, držeći u ruci barjačić.

Odjednom u crkvi nastade tišina, kao da je proljetno prijepodne, kad sunce žarko zagrije polja, vje-

tar pritihne, a pognuto se žito klasjem razgovara; samo negdje visoko, pod plavim nebom, slatko odzvanjaju ševine pjesme...

Molili su polako, svuda su se tresle usnice i šaptale uzdišući molitve tiho i neprestano, kao kad kišica udara po lišću; glave su se sve niže sagibale, kadšto bi odnekle izbio vapaj, ili bi se nečije pobožne ruke moleći ispružile prema oltaru, ili bi prodro cvileći nečiji tužni plač iz toga mnoštva, što se plaho pritislo kao nisko grmlje u sjeni tih visokih i mračnih crkvenih lađa, koje su slične drevnoj šumi, jer premda je na oltarima gorjelo svijetlo, gusti je mrak pritisnuo crkvu, jer je kroz prozore, a naročito kroz velika, širom otvorena vrata prodirala crna noć i iza oblaka zavirivao blijedi srp mjeseca.

Samo Hanka nije mogla da se sabere u molitvu, sve je drhtalo u njoj, kako je bila uzbuđena kao da je još uvijek tamo u očevoj komori.

Podilazila ju je jeza, na rukama je još osjećala sipku hladnoću žita i svaki je čas stezala ramena, da na grudima osjeti skriveni zamotak.

Tako ju je potresla radost, a u isti mah i neki strah, da joj se često izmicalo čislo između prstiju, te je zaboravljala riječi molitve i kružila raspaljenim pogledom po ljudima, a da nikoga nije primjećivala, premda je kraj nje sjedjela Józka, Jaguś sa svojom majkom i druge žene.

U klupama, što su bile oltaru po strani, molile su se iz molitvenika vlastelinke iz Rudke, iz Modlice, i vlastelinske kćerke iz Wólke, a vlastelini su stajali na vratima sakristije razgovarajući nešto, na stepenicama oltara stajale su podaleko mlinarica i orguljašica, svečano obučene. A tamo kraj ograde, gdje je bilo mjesto prvih lipčanskih gazda, koji su za vrijeme mise uvijek držali stražu, nosili nad velečasnim nebo i vodili ga

na procesijama ispod ruke, sada su u gustom mnoštvu klečali seljaci iz drugih sela, pa se među njima jedva mogao primijetiti knez, kmet i riđokosa kovačeva glava.

Mnoge su ženske oči onamo skretale tražeći čeznutljivo svoje... ali uzalud: bili su tamo seljaci iz Dębice, iz Wole i Rzepaka, iz čitave župe, samo lipčanskih seljaka nisi mogao vidjeti, samo tih prvih među svima danas nije bilo. I zalepršaše ženske duše kao preplašene ptice, mnoge se glave plačući pritisnuše k zemlji, mnogo se tužnih vapaja otelo iz mnoštva, a bolna sjećanja osirotjelosti zapekoše kao živa vatra.

A kako i ne bi, najveći blagdan u godini, Uskrs, toliko se skupilo naroda sa strane. Na svim licima, premda su od posta malko izmršavjela, prolila se radost, kočopere se, paradiraju svojim ruhom, razvaganiše se u crkvi kao da su neki vlastelini, oholo šibaju očima, zapremaju prva mjesta, a oni tamo, lipčanski jadnici, što rade sada, što? U tamnicama se oni gladni i ozebli hrane gorkom svojom krivicom i napajaju se tugom i čežnjom...

Svakom je stvoru prispio dan radosti, samo nije njima... progonjenim jadnicima... Svi će se zajedno vratiti kući, da veselo uživaju blagdane, odmor, jelo, proljetno sunce, prijateljske razgovore, kako je Gospod Bog zapovjedio, samo ne će osamljeni lipčanski bijednici...

A one će se, pune boli, kradom razići po pustim kućama i sa suzama će zagristi u blagdansku pogaču, a s čežnjom i s brigom leći na počinak...

Isuse moj, Isuse! Otimalo se bolno, prigušeno cviljenje kraj Hanke, te se trgla iz svojih misli i odjednom ugledala poznata lica i oči, koje su svjetlucale suzama kao kroz staklo... I Jaguś je pognula glavu nad molitvenik i prosipala krupne suze na bijele stranice, te

ju je majka gurnula, neka dođe k sebi, ali zar je mogla da se svlada, kad joj se u pameti javio baš sada Antek tako živo, da je, kao onda na Božić, čula njegov vrući glas, i činilo joj se, da on kleči kraj nje i da je pritisnuo glavu uz njena koljena... pa ju je tuga stegla za srce, a suze same od sebe proliše se od te neočekivane žudnje...

Na svu je sreću velečasni baš u taj čas započeo propovijed i u crkvi nastade žamor, jer su se svi digli s koljena i još više se pritisli uz propovijedaonicu i digli uvis glave, prema svećeniku, koji je zborio o Muci Gospodnjoj i o tome, kako su ga gadni Židije razapeli, jer je došao da otkupi svijet, jer je htio da progonjenima udijeli pravdu, jer se zauzeo za sirotinju. Tako je ganutljivo iznosio pred oči nepravde nanesene Gospodu, da je postalo vruće, i mnoge se seljačke pesnice stisnuše željne osvete, a ženske glasno zajecaše šmrcajući i brišući nosove.

Dugo je propovijedao, sve je opširno razlagao, te se po neke oči stadoše lijepiti od sna, a po uglovima se već dobrano drijemalo, ali potkraj propovijedi obratio se izravno narodu i nagnuvši se preko propovijedaonice stao žestoko tresti pesnicama i vikati, kako je svaki dan, svaki sat i na svakom mjestu Isus mučen našim grijesima, ubijen zločom, bezbožnošću i neposlušnošću pred zakonima božjim, kako Ga svaki čovjek razapinje u sebi, ne misleći na Njegove rane i na svetu krv, koja je prolivena zbog našeg spasenja.

Nato zarida cijeli narod, a plač i jecanje podigoše se kao vihar po crkvi uz potresni jauk, te on prestade govoriti. Tek kad su se smirili, započeo je iznova, ali sada radosno i okrepljujući, o Uskrsnuću Gospodnjem. O proljeću, koje Gospod u dobroti svojoj svake godine šalje grješnom čovjeku i slat će sve do onoga doba, kad se Isus opet vrati na svijet, da sudi živima i mrtvi-

ma, da ohole ponizi, grješne da odgurne na vijeke vijekova u oganj pakleni, a pravednike da posadi u vječnoj slavi sebi ob desnu! Kad prispije to vrijeme, svaka će nepravda minuti, svaka će krivica biti osvećena, a plač paćenika prestat će i zlo više ne će vladati...

To je govorio tako toplo, tako srdačno, da se svaka riječ kao slatki med ulivala u srce i kao da se sunce rasplamsalo u dušama, čudna je blagost prožela svakoga, samo su se lipčanske duše potresle od tuge, a sjećanje na nepravde tako ih je bolno steglo, da plačući uzviknuše i s krikom i jecanjem padoše nice na zemlju, s krikom bolnim i srdačnim vapajem zazivajući smilovanje i spas!...

U crkvi je uzavrelo, dignuo se sveopći plač i jauk, ali drugi se brzo snađoše i stadoše dizati lipčanske žene, posijedati ih i sokoliti dobrim riječima, a dobrodušni velečasni, brišući suze rukavom, uzvikne, da Gospod Isus iskušava one, koje ljubi, pa premda su skrivili, kazna će se brzo svršiti, samo neka se pouzdaju u milosrđe Gospodnje i za koji dan vratit će se svi muškarci...

Iza tih riječi fino im odlanulo i pouzdanje unišlo u srca.

A kad je odmah iza toga svećenik kod oltara zapjevao pjesmu Uskrsnuća, kad su zagrmjele orgulje iz sve snage prateći tu pjesmu, kad su zvona preko cijelog svijeta zapjevala, a velečasni sa Presvetim Sakramentom počeo silaziti prema narodu u plavom oblaku tamjana i uz zveckanje zvonaca, provali pjesma iz svih grla, svjetina se ustalasa, žarki vihor zanosa osuši suze i ponese duše te odjednom zajedno, kao šuma ljudi, uzbibana i raspjevana jednim golemim glasom, krene procesija za župnikom, koji je držao pred sobom monstrancu, kao da je zlaćano sunce

zaplamtjelo nad glavama šireći polagano svijetlo kroz nebrojeno mnoštvo, jedno vidljivo kroz dim tamjana, pjevanjem okruženo i nošeno u ljubavi očima sveukupnoga naroda i svim srcima.

Obišli su crkvu u sredini, polagano, korak za korakom, gurali se u strašnoj stisci i pjevali iz sve snage, a orgulje su neprestano svirale i zvona neprestano zvonila...

Aleluja! Aleluja! Aleluja! brujala je crkva, da su se zidovi tresli, pjevala su sva srca i sva grla, a ti vatreni i ognjem nabujali glasovi letjeli su kao žar-ptice s golemim pokličem radosti, kružili pod stropom, kao da obnevidješe od žege i potekoše u proljetnu noć, uzdigoše se nekuda na suncu, preko cijeloga svijeta, dokle sežu u zanosu ljudske duše...

Gotovo pred ponoć svršila je misa i ljudi stadoše žurno izlaziti. Samo je još Hanka ostala, jer se tako toplo zanijela u molitvu, tako su je svećenikove riječi okrijepile, a ta vesela pjesma, misa i pomisao na ono, što je danas postigla, tako je osokoliše, da je svu radost položila Isusu pred noge i moleći se zaboravila na cijeli svijet. Tek ju je Ambrozije zveckajući ključevima prisilio da izađe iz već opustjele crkve.

Čak i onaj strah za Anteka, koji je već tako dugo u njoj živio, i koji je znao zbog makar čega zaridati, kao da je odjedanput u njoj umro, tako se osjećala mirna i puna pouzdanja u sebe.

Tražila je svoje ukućane i krenula polagano kući, a kola su prolazila u neprekidnoj povorci, ljudi su išli u gomilama kraj puta, koji se jedva nazirao, jer je mjesec već bio zašao; mračno je bilo na svijetu, tamni su se oblaci odozgor povlačili i svaki čas zastirali one tamno-plave krpe neba, gdje su sjale daleke zvijezde.

Pala je topla tiha noć, vlažna obilnom rosom, a s polja je dopirao meki povjetarac, prožet mirisom

zemlje i livada, a putem se širio medeni miris topola i breza. Ljudi su vrvjeli kroz seoski mrak, samo bi se gdjegdje pojavile glave u vedrom zraku, svuda su se čuli koraci i glasovi, psi su oštrije štektali iz ljesa, a po kućama su se tu i tamo palila svijetla.

Hanka, pregledavši usput staju i obor, uđe u kuću. U kući su već svi lijegali na počinak.

— Neka se samo vrati i lati gospodarstva, nijednom mu riječi ne ću spomenuti ono, što je bilo. — Odluči ona svlačeći se prije spavanja. — Ako se opet s njom spetlja? — pomisli naglo čuvši Jagusiu, koja se vratila na svoju stranu.

Legla je u postelju i neko vrijeme prisluškivala. U selu je vladao mir, samo se još s dalekih putova čulo posljednje drhtanje kola i glasovi, što su se gubili u pustoj daljini.

— Ne bi bilo Boga ni pravde na svijetu! — prošapće žestoko, ali ponestade joj snage da dalje razmišlja, jer ju je san odmah svladao.

. . . . . .

Sutradan se Lipce probudilo vrlo kasno.

Dan je već progledao kao modro oko, prevučeno još mrenom sna, ali već jasno i sjajno, a selo je međutim još najdubljim snom spavalo.

Nisu se žurili da se dignu s ležaja, premda je svanuo dan Uskrsnuća Gospodnjega. Sunce se diglo s istoka i zasjalo po jezerima i rosi, i plovilo po blijedom visokom nebu, kao da cijelom svijetu toplinom i svjetlošću pjeva Aleluja Aleluja!

Dizalo se golemo i sjajno kroz niske magle, kroz voćnjake, kuće i polja, ptičice zapjevaše radosno, vode zašumješe veselim žuborom, šume zašuštaše, vjetar zapiri, zadršće mlado lišće, zatrepti zemlja, te se gusto vlaće žita tiho zatalasalo, a rosa se prosula na zemlju kao suze.

Hej! radostan je dan svanuo. Krist je uskrsnuo! Aleluja!

Uskrsnuo je On, koji je bio mučen i pakosnom zlobom ubijen! Ustade evo živ iz tmine, iz zime, iz nepogode digao se Preslatki! Oteo se ljutoj smrti, svladao je nesavladive sile na sreću čovjeka, i evo u ovo proljetno doba, u ovaj čas bujnoga rađanja uzdiže se nad zemljom otajstveno u tom presvetom suncu i oko sebe širi radost, budi uspavane, oživljuje mrtve, uzdiže potištene, oplođuje jalove.

Aleluja! Aleluja! Aleluja!...

Sav je svijet tako odjekivao toga Gospodnjega dana.

Samo je u Lipcu bilo tiše i tužnije nego drugih godina u to doba.

Fino su spavali jer se tek kasno, kad je dobrano svanulo i sunce se diglo nad voćnjake, krenuo život po kućama, zaškripila vrata i čupave glave stale zijevajući gledati u božji svijet, koji je svanuo pun sunca, zvoneći cvrkutom ševa i trepćući mladim zelenilom.

I kod Boryninih su prespavali jutro. Jedino je Hanka malko uranila, da probudi Pietreka, neka spremi konja i kola, a zatim se latila posla oko spremanja sveténja. Józka je međutim uz veliku vrisku umivala djecu i odijevala se u svečano ruho, a na dvorištu su se, na bunaru, umivali Pietrek i Witek, samo se stari Bylica zabavljao sa psom na hodniku i često njuškao, da li već sijeku kobasice.

Po običaju nisu zapalili vatru na ognjištu, zadovoljili su se hladnim svetenjem. Hanka ga je baš bila donijela iz očeve sobe, razdijelila po tanjurima, te je na svakoga otpao po komad kobasice, šunke, sira, kruha, jaja i kolača.

Tek kad se i ona obukla, pozvala ih je sve k jelu, čak je pošla i po Jagusiu. Jagusia je došla odmah, krasno obučena i tako lijepa, da bi čovjek rekao, da je zori slična, a plave su se oči sjale kao zvijezde ispod glatko pričešljane kose, plave kao lan. Ali i drugi su isto tako bili u svečanom odijelu, pa su pred očima titrale boje sukanja i steznika, a i Witek je, premda bos, bio u novom kaputu sa sjajnim dugmetima, koje je izmoljakao od Pietreka. Pietrek se javio u posve novom odijelu: u tamno plavoj surki i žuto-zeleno isprutanim hlačama, glatko se obrijao, podjednako podsjekao kosu na čelu i povezao košulju crvenom vrpcom, pa kad je unišao, svi se začudiše, kako se izmijenio, a Józka pljesne rukama:

— Pietrek, jesi li ti to? ni rođena te majka ne bi prepoznala!

— Promijenio momak dlaku, pa sja kao svijeća... primijeti Bylica.

Sluga se samo nasmiješi i ošine okom prema Jagusi, grkljan mu zadršće, a Hanka, prekrstivši se, svakome natoči rakije i ponudi ih da sjednu za stol. Zapremiše klupe, pa je čak i Witek, premda bojažljivo, šjeo na kraj klupe.

Jeli su polako, tiho, blagujući svetenje, jer su se kroz toliko nedjelja prilično ispostili. Kobasice su mirisale, dobro začinjene češnjakom, te se po sobi proširio miris, da su se psi stali vrpoljiti među ljudima cvileći tužno.

Nitko se nije oglasio, dok nisu prvi glad zasitili trudeći se valjano, pa se u toj svečanoj tišini blagovanja čulo samo mljaskanje, disanje i klokotanje rakije, jer Hanka nije žalila, nego je, štaviše, nukala da piju.

— Hoćemo li skoro krenuti? — prvi se oglasi Pietrek.

— Makar odmah, poslije južine.

— Jagustynka je htjela s vama u grad — reče Józka.

— Ako dođe na vrijeme, može; čekati ne ću.

— Da ponesem hrane?

— Za jedan obrok, naveče ćemo se vratiti.

I dalje su jeli, neki se izbečiše od užitka, lica im pocrveniše, a sitost im širila srca vrelom i dubokom radošću. Polagano su jeli, promišljeno u sebe trpali, da se što više smjesti i da u ustima što dulje osjete tek jela. Tek kad se digla Hanka, poustadoše od zdjela s priličnim teretom u trbuhu, a Pietrek i Witek ponesoše sa sobom u staju ono, što nisu bili pojeli.

— Spremaj odmah konje! — odredi Hanka i prividši za muža zavežljaj svetenja, da ga je jedva mogla podići, počela se pripremati za put.

Konji su već čekali pred kućom, kad je stigla Jagustynka, sva zadisana.

— Još malo, pa vas ne bih dočekala!...

— A vi ste već poslije svetenja? — uzdahne ona tužno i raširi nos.

Naći će se još i za vas, sjedite, prigrist ćete nešto...

Dakako, nije trebalo siliti izgladnjelu siroticu, prionula je k jelu kao vuk i smatala, što je god bilo pod rukom.

— Znao je Gospodin Isus, zašto je stvorio svinjče! — šapne, kad se malko najela. — Samo je čudno to, da ga poslije smrti ljudi vole močiti rakijom, a za života mu dopuštaju da lješkari u blatu! — naruga se ona na svoj način.

— Pijte u zdravlje, ali brzo, jer vrijeme hiti.

I možda tako nakon jednoga očenaša krenuše. Hanka je još s kola zapovjedila Józki, da ne zaboravi na oca, a ona smjesta poslaže na tanjur različite za-

kuske i ponese ocu. On nije uzvratio na njene riječi, niti je pogledao u nju, nego je samo lakomo progutao, što mu je metnula u zube, gledajući neprestano mrtvim pogledom kao uvijek. Možda bi bio i više jeo, ali Józki je to hranjenje dosadilo i potrčala je napolje, da vidi, kako su se gotovo iz svake kuće vozile ili izlazile žene sa zavežljajima, te je nekoliko kola krenulo u grad, a uz put se pružio red žena, crveno odjevenih, sa zavežljajima na leđima.

A kad je zanijemilo posljednje drndanje kola, spustila se na selo čudnovata tužna tišina i pustoš. Dan se protezao polagano, nijema je šutnja legla na putove, bez obična žamora u to doba, bez pjevanja, bez ljudi, samo što su se tamo kraj jezera muvala djeca bacajući kamenje na guske.

Sunce se penjalo uvis i svijetlom zalilo svijet, dizala se toplina, te su već muhe zazujale po oknima, lastavice mahnito jurile kroz prozračni uzduh, jezero se prelijevalo u vatri, drveće kao okupano zelenilom bljeskalo je svježinom i prosipalo medeni miris; s golemih polja, optočenih modrilom, dopirao bi kadšto hladovit, zemljinim vonjem prožet dah i pjevanje ševa; cijeli je svijet odisao proljetnom, tihom milinom, a od selâ, što su se jedva nazirala u daljini, zamagljenih sunčanim žarom, dopiralo je na mahove snažno klicanje i prasak pucanja iz pištolja.

Samo je u Lipcu bilo pusto i tužno kao iza pogreba, jedino je blago pušteno, da se napije, lutalo kojekuda, češalo se o drveće i rikalo prema poljima, što su već bila zelena. Isto su tako bile puste ljese i pootvarani trijemovi, jedino bi se gdjegdje prema sunčanoj strani grijali uz bijele zidove, drugdje su se uz otvorene prozore češljale djevojke, a starice bi posjedale po pragovima i iskale djecu.

I tako su dakle prolazili sati u pospanoj i tužnoj tišini, kadšto bi vjetar potresao drvećem, te je ono tiho zašumilo, prignulo se prema kućama, kao da plaho zaviruje u prazne sobe a onda bi se jato vrabaca vrišteći preselilo iz voćnjaka na put, ili bi se začuli kratki poklici djece, što su tjerala vrane od pilića.

Isuse dragi, nije prije bilo tako na taj dan, nije bilo tako! ...

Sunce se već dizalo prema podnevu nad dimnjak, kad je Rok došao k Boryninima, zavirio k bolesniku, porazgovorio se s djecom i sjeo na hodniku na sunce. Nešto je malo čitao iz knjige i pomno pazio na put. Doskora je stigla kovačica s djecom i posjetivši oca sjela na prag.

— Je li vaš kod kuće? — zapita Rok nakon dulje šutnje.

— Ali kako bi! ... otišao je u grad s knezom.

— Danas je cijelo selo tamo.

— Da, pogostit će se malko svetenjem siromasi.

— A vi niste otišli s majkom? — zapita Jagnu, kad je izašla.

— A što je njima stalo do mene? — Izađe u ljesu i stane čeznutljivo gledati u polja.

— Danas ima novu suknju! — prošapće Magda i uzdahne.

— To je od pokojne majke, zar ne poznajete? A i sve je koralje objesila i one krupne jantare, i oni su majčini! — tužno je tumačila Józka. Samo je ona marama na glavi njena ...

— Toliko je ostalo ruha iza pokojnice, a nama ne dopušta, ni da ih dotaknemo, sve je dao njoj, a ona sada paradira ...

— Eh, nedavno se još tužila Nastki, da je odležano i da smrdi ...

— Zasmrdjela joj tako, da Bog da, đavolska balega!

— Samo kad otac ozdravi, tražit ću koralje, ostalo je pet nizova dugih kao bičevi, a krupnih kao najkrupniji grah!

Magda se više nije oglasila; uzdahnuvši teško počela je iskati najmlađe dijete. Józka je brzo otišla u selo, Witek je kraj staje još nešto malo rezuckao oko drvenoga kokotića, djeca su se igrala sa psima pred hodnikom pod nadzorom Bylice, koji je na njih pazio kao kokoš, a Rok kao da je malko zadrijemao.

— Jeste li svršili poljske poslove?

— Jedino što smo posadili krumpir i posijali grah.

— A drugi nisu ni toliko posvršavali!

— Još će se stići; kažu, da će pustiti ljude na mladi Uskrs.

— A koji je to mudrac kazao?

— Pa mnogi su govorili u crkvi! Kozłova se sprema da ode k vlastelinu, da ga zamoli...

— Luda, zar ih vlastelin drži u zatvoru, što li?

— Da se zauzme za njih, možda će ih pustiti...

— Zauzimao se već nekoliko puta i nije pomoglo...

— Samo da hoće, ali on ne će, jer se srdi na Lipce, kaže moj... — prekine naglo i nagne zbunjeno lice nad dječju glavu, koju je držala među koljenima, a Rok je uzalud čekao, da ona nastavi.

— A kada se Kozłova sprema onamo? — zapita Rok radoznalo.

— Treba da krene odmah poslije podne...

— Toliko će uspjeti, što će se provesti i drugoga se zraka nadisati.

Nije odgovorila, jer je u ljesu skrenuo s puta gospodin Jacek, vlastelinov brat, za kojega su govorili, da je bio malko luckast, jer je uvijek išao s guslama, na raskršćima kraj raspela svirao i družio se samo sa

seljacima. Išao je poguren s guslama pod pazuhom, s lulom u zubima, mršav, visok, sa žutom bradicom, gledajući na sve strane oko sebe. Rok mu pođe ususret. Mora da su se poznavali, jer su zajedno pošli prema jezeru i dugo su tamo sjedjeli na kamenju i nešto tiho razgovarali, pa je već odavno odzvonilo podne, kad su se razišli. Rok se vratio na hodnik, ali bio je nekako tužan i zlovoljan.

— Gospodin se nekako rasklimao, jedva sam ga prepoznao! — oglasi se Bylica.

— Jeste li ga poznavali? — reče Rok tišim glasom obzirući se na kovačicu.

— Dakako... U mladim je godinama on mnogo ludorija počinio... Bio je pravi krvnik za djevojke... u Woli nije ni jednoj oprostio... dobro se sjećam, kakvom se kočijom vozio... koliko se naužio... sjećam se... — stenjao je starac.

— Teška ga je zato pokora stigla, teška!... A vi ste valjada najstariji u selu, a?

— Ambrozije mora da je stariji, jer koliko ja pamtim, uvijek je on bio star.

— On kaže, da je smrt na njega zaboravila! — uplete se kovačica.

— Smrt ni na koga ne zaboravlja, samo ostavlja po nekoga, da se još bolje smekša, jer je tvrd, to se zna... a čovjek se izvlači, kako može... to se zna... — stenjao je Bylica tiho.

Zašutješe.

— Sjećam se, kad je u Lipcu bilo svega petnaest gazda — započe opet Bylica i plaho pruži prste prema Rokovom burmutu.

— A sada ih ima četrdeset! — primakne mu burmuticu.

— A novi već čekaju na svoj dio, rodi li godina ili ne rodi, narod se uvijek podjednako plodi, to se

zna... a zemlje ne pridolazi više... još za koju godinu, pa će svima ponestati... — Čvrsto kihne.

— A zar već danas nije tijesno u selu? — reče kovačica.

— Da, a kad se momci požene, za njihovu djecu ne će ostati ni jutro po glavi, to se zna...

— Morat će poći u svijet! — primijeti Rok.

— Ali s čime će poći? s golim noktima, da vjetar grabe?

— A Nijemci su, kažu, u Slupi isplatili vlastelina i već se sele... po šezdeset jutara na jedno naselje — reče Rok dosta tužno.

— To se zna... kazivali su to... ali Nijemci su drukčiji narod, narod učen i imućan, trguju sa židovima, pomažu se ljudskom nepravdom, ali nek se late zemlje goloruki, kao seljaci, ni tri sjetve ne bi izdržali... i svi bi se do jednoga dali isplatiti... U Lipcu je tijesno, ljudi se guše, a onaj ima toliko polja, da mu gotovo na ugaru leži... pokaže na dvorsku zemlju iza mlina, što se pružala gore prema šumi, gdje su se crnili stogovi vučaka.

— Tamo pod šumom?

— Baš tik uz naša polja. Da se otkupi, smjestilo bi se tamo oko trideset sermija, to se zna... oko trideset... ali samo, hoće li vlastelin prodati, kad mu ne treba novaca... toliki bogataš...

— Eh! bogataš, a vrti se za novcem kao čikov za blatom, pozajmljuje i od seljaka i gdje god samo može. Židovi ga gnjave za svoje, što su dali za šumu, dužan je za porez, sluge ne plaća, još nisu od Nove godine primili svoju komenciju, svuda je dužan, pa odakle da smogne, kad je vlast zabranila sjeći šumu, dok se ne pogodi s našim ljudima? Ne će on dugo izdržati u Woli, ne će! Kažu, da već traži kupce... razglagoljala se nenadano kovačica, ali kad je Rok htio da je još

jače potegne za jezik, zapela je i zamucala nešto, zovnula djecu i otišla kući.

— Mora ona mnogo toga da zna od muža, samo se boji da izlane... to se zna, da je ova zemlja uz šumu plodna, livade se dvaput kose, to se zna... — razmišljavao je glasno stari Bylica i zagledao se u polja kraj šume, gdje su se iza plastova vidjele majurske zgrade, no Rok ga nije slušao, nego je, ugledavši Kozłovu, gdje stoji s nekim ženama kraj jezera, brzo krenuo k njima.

— Hi... hi... i vlastelinu su stali na rep... Isuse dragi, ljudi bi se prilično pomogli... To se zna.. novo bi selo nastalo, ne bi na zemlji ponestalo ni ruku, ni gladnih usta... to se zna... — zanio se mislima Bylica i potrčao za djecom, koja su se bila već otkotrljala na put.

Počeše zvoniti na večernju.

Sunce se već odvaljalo prema šumama, a drveće je počelo bacati dugačku sjenu na putove i na jezero, sutonska je tišina tako pritisnula svijet, da se još čulo štropotanje kola, kliktanje ptica za močvarama i tiho, ganutljivo sviranje orgulja u crkvi.

Kako su se baš već neke žene vratile iz grada, zatutnjiše od cokula svi mostići, tako je sav svijet bio željan, da čuje novosti.

A poslije večernje, kad je već sunce zalazilo, provezao se velečasni putem u Wólku. Ambrozije reče, da je otišao u dvor na bal, a čim je krenuo, orguljaševi odoše svi, koliko ih je bilo, u goste k mlinarovima; Jasio je vodio svečano obučenu majku i veselo pozdravljao djevojke, što su izvirivale iz ljesa.

Tihi se suton prosuo po zemlji, te je pol neba bilo u krvavoj vatri, kao da ga je netko žarom posuo, vode su se krvavo zasjale i okna usplamtjela, a od strane

grada stizalo je sve više kola i sve glasniji su se čuli poklici pred kućama.

Samo Hanke još nije bilo, ali uza sve to pred kućom bijaše živo i veselo; Józkine se djevojke vršnjakinje tu nađoše i kao brbljave svrake sjedoše pred kuću i na hodnik, zabavljajući se i šaleći se s Jaškom Razvratnikom, koji je doletio za Nastusiom, premda ga je ona odbijala od sebe, jer je računala na nekoga drugog. Józka ih je počastila, kako je mogla, pogačom s jajima i kobasicom.

Nastusia je kao najstarija vodila glavnu riječ i najviše ismijavala momka, šeprtlju, koji se pravio kao da je momak od oka, i stajao pred njima u isprutanim hlačama, u novom kaputu, s naherenim šeširom, objeručke se podbočio i smijući se govorio:

— Morate se mene držati, jer sam ja jedini momak u selu!

— Ne boj se, još ih ima, koji će za kravama potrčati!

— Klipan, jedino bi mogao ljuštiti krumpire!

— Djeci da nos briše! — vikale su naizmjence i praskale u smijeh, ali Jasiek se nije zbunio, nego je kroz zube štrcnuo pljuvačku i rekao:

— Ne marim ja za takve kržljave glupače!... idite pasti guske!

— Lani si skakutao za kravjim repom, a sada si bajagi momak...

— Svaki dan ti je tur spadao, kad si bježao pred bikom.

— Oženi se Jankielovom Magdom, ona ti je par.

— Židovsku deriščad ljulja, pa će i tebi znati ubrisati nos.

— Ili uzmi Agatu, da je vodiš na proštenja — dobacivale su podrugljivo.

— A da kojoj pošaljem prosce s vudkom, ta bi se zavjetovala u Częstochowu i od sreće bi postila svakoga petka! — odvrati on.

— A hoće li ti majka dopustiti, kad te treba u kući, da pereš suđe i da opipavaš kokoške — klikne Nastka.

— Ako se razljutim, poći ću k Marysi Balcerekovoj!

— Samo idi, Marysia te već čeka s omelom, ili s čim gorim...

— Neka te samo ugleda, odmah će nahuckati pse.

— I nemoj ništa putem da izgubiš! — nasmije se Nastuś i potegne ga malko za hlače, jer mu je odijelo bilo široko, kao da je bilo skrojeno za njega tako, da mu pristane i kad odraste.

— Nosiš djedove čizme!

— Prsluk mu je od prevlake, koju su svinje poderale.

Riječi su letjele kao tuča uz smijeh, a on se također smijao i skočio, da Nastku uhvati oko pasa, ali mu jedna podmetne nogu, te on pade koliko je dug do zida i nije se mogao dići, jer su ga neprestano gurale.

— Pustite ga na miru... stišavala ih je Józka i pomagala mu da ustane, jer, premda je bio šeprtlja, ipak je bio gazdinski sin i po majci njezin rođak.

A zatim su se igrali slijepoga miša.

Jaška su izabrale za slijepoga miša, zavezale mu oči i postavile ga sučelice hodniku, zatim su se vrišteći razbježale na sve strane kao vrapci. On pojuri za njima raširenih ruku i spotičući se svaki čas o plotove i zidove, išao je smjerom njihova smijeha, ali bi teškom mukom koju uhvatio, jer su pršile oko njega kao lastavice i gurkale ga usput. Pred kućom je zatutnjilo, kao da je netko po smrznutoj zemlji potjerao stado ždre-

badi, i cika, vreva i smijeh nastade takav, da je cijelo selo odjekivalo.

Mrak se već zgusnuo, večernje je rumenilo izgaralo i igra se punim jekom razvila, kad se odjednom na dvorištu začuo kokošji vrisak.

Józka pojuri na onu stranu.

Witek je stajao pod šupom i skrivao nešto za leđa, a Gulbasov dječak čučnuo iza plugova, te mu se samo glava vidjela.

— Ništa, Józia... ništa nije... — prošapće Witek zbunjeno.

— Kokoš ste davili... još evo perje sve leti...

— Samo sam pijetlu malko iz repa iščupao, jer mi je trebalo za moju pticu. Ali to nije naš kokot, nije, Józia! Gulbas je odnekale donio... svoga...

— Pokaži! — zapovjedi ona strogo.

On joj baci pod noge napolak živoga pijetla, s kojega je bilo posve očupano perje.

— Zacijelo nije naš! — reče, jer ga nije mogla prepoznati. — Ali pokaži svoj majstorluk.

Pokaže već posve gotovoga kokotića; bio je izdjelan od drveta i oblijepljen tijestom, u koje je bilo pozaticano perje, te se činio kao živ, a imao je i pravu glavu s kljunom, nataknutu na prutić.

Stajao je na crveno bojadisanoj daščici, tako domišljato udešenoj kao mala kolica, pa čim bi Witek potegao za dugačko rudo, kokot bi počeo poigravati i širiti krila, a Gulbas zakurijekne, te se kokoši odazvaše s prečaka.

— Isuse, što sam živa, nisam vidjela takvoga čuda! — i čučne kraj pjetlića.

— Je li dobar, a? Jesam li pogodio, Józia, a? — šaptao je ponosno.

— Jesi li ti to sam napravio iz svoje glave? Čudom se čudila.

— Ja sâm! Andrija mi je samo donio živoga pijetla... ali to sam ja sam, Józia...

— O, Bože, miče se kao da je živ, premda je od drveta. Pokaži ga djevojkama!... al će se čuditi!... Pokaži, Witek!

— Ne, sutra ćemo na škropljenje, pa će vidjeti. Još treba oko njega načiniti ogradicu, da ne otprhne.

— Namiri krave i dođi u sobu da radiš, bolje ćeš vidjeti...

— Doći ću, samo još moram u selu nešto obaviti...

Vratila se pred kuću, no djevojke su već bile igru svršile i počele se razilaziti, jer je nastajala noć, po kućama su palili svijetla, zvijezde se gdjegdje pokazaše, a večernja je hladovina dopirala s polja.

Već su se sve žene vratile iz grada, samo Hanka još nije stigla.

Józka je priredila obilnu večeru: baršč s kobasicom i krumpire na masti. Postavljala je večeru na klupu, jer je Rok čekao, djeca su cvilila, da su gladna, a Jagna je svaki čas zavirivala u sobu. Witek se tiho ušuljao i odmah čučnuo kraj zdjela, što su se pušile. Bio je neobično crven, malo je jeo, žlicom je po zubima zveckao, tako da su mu drhtale ruke, zatim, ne dovršivši jelo, odjuri napolje.

Józka ga dostigne u dvorištu pred svinjcem, kako trpa svinjsku krmu iz čabra pod kaput. Ona ga strogo zapita, što mu je?

Izmotavao se, koliko je mogao, lagao, ali napokon reče istinu:

— Uzeo sam od velečasnoga svoju rodu!

— Isuse i Marijo! a nitko te nije vidio?

— Nije, velečasni se odvezao, psi su otišli da žderu, a roda je stajala na hodniku! Maciuś ju je smotrio i dotrčao, da mi kaže. Pietrekovim sam je kapu-

tom pridavio, da me ne kljucne i odnio u skrovište! Samo nemoj nikom ni pisnuti, zlatna moja Józka! Za nekoliko ću nedjelja dovesti rodu u kuću, vidjet ćeš, kako će paradirati na hodniku, a nitko je ne će poznati. Samo me nemoj odati!

— Eh! kad sam te ja u čemu odala? Samo se čudim, da si se to usudio, Isuse!

— Uzeo sam, što je moje. Rekao sam, da ne dam i uzeo sam... zar sam je ja zato pripitomio, da drugi uživaju, još nešto!... — prošapće i odjuri nekuda u polje.

Doskora se vratio i sjeo kraj ognjišta zajedno s djecom, da dovrši svoga kokotića.

A u sobi postade nekako pospano i tužno. Jaguś je otišla na svoju stranu, a Rok je sjedio pred kućom zajedno s Bylicom, koji se sve klimao, tako ga je mučila pospanost.

— Idite kući, tamo vas čeka gospodin Jacek — šapne mu Rok.

— Na mene čeka... gospodin Jacek... evo već letim... na mene?... no... no — mucao je začuđeno, posve se razbudio i otišao.

Rok je ostao pred kućom, šaptao molitvu i zagledao se u noć, u onu nedoglednu daljinu nebesa, gdje se sve treslo od zvjezdanog titranja, a dolje, iznad zemlje, dizao se s već oštrim rogovima mjesec i zabadao se u mrak.

Po kućama su se gasila svijetla jedno po jedno, kao oči, koje zaklapa san; šutnja, prožeta tihanim treptanjem listića i muklim dalekim šumom rječice, zavladala je unaokolo. Samo su se još kod mlinarovih sjali prozori, tamo su se zabavljali do kasno doba noći.

U kući Boryninoj sve se već stišalo, svi polijegaše i ugasiše svijetlo, samo se oko lonaca s večerom, postavljenih na ognjištu, žarilo ugljevlje, a cvrčak je

negdje u kutu cvrčao, no Rok je još uvijek sjedio vani i čekao na Hanku. Tek oko ponoći zatutnješe kopita na mostu kraj mlina i ubrzo stigoše kola.

Hanka je bila čudnovato tužna i šutljiva, pa tek kad je odvečerala i kad je sluga otišao u staju, usudio se Rok zapitati:

— Jeste li vidjeli muža?

— Cijelo sam popodne prosjedjela uz njega. Zdrav je i dobro se osjeća... reče mi, da vas pozdravim... I druge sam naše tamo vidjela... govori se, da će ih pustiti, samo nitko ne zna, kada... A bila sam i kod onoga, koji će na sudu braniti Anteka...

Nije govorila o onome, što joj je palo kao kamen na srce, nego je pričala koješta drugo, što se nije ticalo Anteka, kad se odjednom rasplače, i premda je lice pokrila rukama, suze potekoše kroz prste.

— Doći ću izjutra... odmorite se: vrlo ste se istruskali... da vam ne bi naškodilo.

— Oh, da već jedanput krepam i da se više ne mučim! — provali iz nje.

Rok zaklima glavom i ode bez riječi, samo je pred kućom srdito ušutkavao pse, što su se nekako razlajali, i potjerao ih u njihovu kućicu.

Ali Hanka, premda je odmah legla kraj djece, uza sav umor nije mogla zaspati. A i kako bi!... Antek ju je primio kao nasrtljivo pseto... svetenje je jeo s tekom, uzeo onih nekoliko zlotih, a da nije ni zapitao otkud ih ona ima, štaviše, nije ju ni požalio, što se izmorila tako dalekim putovanjem!...

Kazivala mu je, što se i kako se radi u gospodarstvu — nije pohvalio, nego je, naprotiv, štošta srdito prigovorio... Za cijelo se selo raspitkivao, a djecu nije ni spomenuo... Pošla je k njemu s vjernim i ljubećim srcem, veoma željna njegova milovanja, tä bila mu je vjenčana žena i majka njegove djece, a on je nije ni

pomilovao, niti poljubio, niti zapitao za njezino zdravlje... Bio je kao kakav stranac i gledao je u nju kao na neko strano lice, nije baš pozorno slušao, što je ona govorila, pa napokon nije više mogla da govori, tuga ju je davila, suze su je gušile, a on joj podvikne, da mu ne dolazi s tim cmizdrenjem! Isuse slatki, čudo, da se na mjestu nije mrtva srušila... i to za ovu tešku rabotu zbog njegova dobra, za rad preko sila, za sve te patnje, ništa za uzvrat, ni jedne ljubezne riječi, ni jedne utješljive riječi!

— Isuse, pogledaj milostivo, pomozi, jer ne ću moći izdržati! — jecala je i pritisla glavu u jastuke, da ne probudi djecu, a svaka se koštica u njoj posebno tresla od plača, od tuge, poniženja i strašnog osjećaja nanesene krivice!

Nije mogla tamo uz njega da pusti maha duši, a ni kasnije pred ljudima, kad se vraćala natrag, nego se tek sada prepustila očaju, sad je dopustila muci, da joj razdire srce i gorkim suzama da poteku.

. . . . . .

Sutradan, na uskršnji ponedjeljak, svanuo je još vedriji dan, samo još većma okupan rosom i plavkastim maglicama, ali još puniji sunca i uopće nekako veseliji. Ptice su pjevale glasnije, a topli je vjetar pirio po drveću, te je ono zašuštalo kao nekom tihanom molitvom; ljudi su ustali bodriji, otvarali vrata i prozore, pohrlili da pogledaju taj božji svijet, voćnjake poprskane zelenilom, neobuhvatnu zemlju, proljećem obastrtu, kako se sva iskrila rosom, okupana radosnim suncem polja, gdje je vjetar zibao zimske usjeve kao plavu namreškanu vodu, koja teče prema kućama.

Umivali su se pred kućama, poklici su dopirali kroz voćnjake, negdje je već dim sukljao iz dimnjaka, konji su po stajama rzali, škripili stožeri, vodu su crpli

iz jezera, blago se napajalo, guske gakale, a kad su udarila zvona i kad su golemi nebotični glasovi počeli brujati i razlivati se nad selo, na polja, na daleke šume, pojačaše se još poklici, a srca zakucaše življe i veselije.

Dječaci su već jurili sa štrcaljkama i škropili jedan drugoga ili bi, sakrivši se iza drveća kraj jezera, prskali nesamo na prolaznike, nego na svakoga, tko bi samo preko praga izvirio, pa su već i zidovi bili ovlaženi, a pred kućama su se vidjele sinje barice.

Uzavrješe svi putovi i ljese, nastade vrisak, smijeh i trka, tim jača, jer su se i djevojke uzobijestile isto tako, polijevale jedna drugu i gonile se po voćnjacima, a kako je među njima bilo već mnogo i odraslih djevojaka, brzo su odoljele dječacima i rastjerale ih na sve strane, a tako su se razjogunile, da su Balcerekove svladale i Jaška Razvratnika, koji se pritajio protiv Nastke sa štrcaljkom, kojom se gasi požar, pa su ga polile vodom i još na ruglo gurnule u jezero...

On, ljutit zbog te sramote, što su ga djevojke nadvladale, zovne u pomoć Boryninog Pietreka i tako su spretno sjeli u zasjedu proti Nastki, da su se dočepali nje i odvukli je do bunara i tako su je ljuto polili, da je do neba vrištala... A onda, kad su još uzeli u pomoć Witeka, Gulbasa i nekoliko starijih, uhvatiše Marysiu Balcerekovu i tako je okupaše, da joj je mati pritrčala s batinom u pomoć; pritisnuše negdje i Jagnu i ljudski je namočiše, čak ni Józki ne oprostiše, mada je molila i plačući odjurila Hanki, da se potuži.

— Tuži se, a drago joj je, oči su joj pune žive želje za ludorijom!

— A i mene su ti gadovi do kože polili! — veselo se tužila Jagustynka nahrupivši u kuću.

— Ti obješenjaci nikoga ne propuštaju! — jadikovala je Józka i presvlačila se u suho odijelo, ali uza

sav strah ipak je izašla na hodnik, jer je putem sve tutnjilo od trke i selo se treslo od vriske: čudo, te momci ne pomahnitaše od radosti, išli su četimice i gonili, tko se desio pred štrcaljkom, pa je kmet morao da rastjera razuzdanike, jer se nitko živ nije usudio maknuti iz kuće.

— Vi nekako niste baš zdravi poslije onoga jučerašnjega? — šapne Jagustynka sušeći leđa kraj ognjišta.

— Da, u meni sve trepti i neprestano me probada, magli mi se pred očima ...

— Lezite! Treba da se napijete zaparene konoplje! istruskali ste se jučer! — zabrine se Jagustynka veoma, ali kako je zamirisala pečena krvavica, sjedne za južinu s drugima, vrebajući lakomo na omašniji komad.

— Prihvatite se i vi, gazdarice, glad ne prija zdravlju ...

— Gadi mi se meso; skuhat ću čaj.

— Nije loš čaj, da se isperu crijeva, nego bi trebalo da se napijete rakije skuhane s mašću i mirodijama, brže će pomoći.

— Da, takva bi medicina i mrtvaca digla na noge! ... — nasmije se Pietrek, koji je sjeo kraj Jagusie i zavirivao joj u oči, uslužno ju dvorio, a ona je na to samo gledala. Pietrek ju je svaki čas nešto zapitkivao, a kako je ona makar što odgovarala, da ga se riješi, poče on ispitivati Jagustynku za Mateuša, za Stacha Płoszku i za druge.

— Jest, sve sam ih vidjela, sjede svi zajedno, a sobe su im prave gospodske, visoke, svijetle, patosane, samo je na prozoru željezna paučina, da im se ne prohtije izaći na šetnju. A i hrane ih prilično. U podne su im donijeli juhu od graha; okusila sam i ja: kao da je u staroj cipeli skuhana i kolomazom prismočena; a za drugo im jelo dadoše zapržene heljde ... no, Łapa

ne bi na nju ni nogu dignuo, ne bi je ni ponjušio. Svojim se hrane, a tko nema novaca, molitvom jelo nakanađuje — pričala je podrugljivo.

— Hoće li ih skoro pustiti?

— Rekoše, da će ih neke vratiti kući već u mladu nedjelju! — šapne tiše i plaho se obazre na Hanku, a Jagnu kao da je nešto odbacilo s mjesta, uteče iz sobe ne dovršivši jela, stara pak poče govoriti o Kozłovoj.

— Kasno su se vratili i bez uspjeha, samo su prevrtale kobasice i nagledale se dvora! Kažu, da tamo drukčije miriši, nego u seljačkoj kući! ... Vlastelin im je rekao, da nikome ne može pomoći, jer je to stvar komesarova i odluka vlasti, a kad bi i mogao, da se ne bi zauzeo ni za jednog Lipčanina, jer je zbog njih najviše škodovao! Znate, zabranili su mu da proda šumu, a sad ga kupci potežu po sudovima. Vele, da je ljuto psovao i vikao, ako on zbog seljaka mora u prosjake, onda neka cijelo selo kuga pomori ... Kozłova još od ranoga jutra obilazi s tim po kućama i prijeti se odmazdom.

— Luda, što njemu mogu prijetnje!

— Bože moj, zna se, ako se nekomu napipa njegova slaba strana, onda može i najlošiji ... — prekine i skoči da pridrži Hanku, koja je klonula prema zidu.

— Zaboga! da nije stiglo prije vremena — prošapće prestrašeno i povuče je prema krevetu, jer joj se na rukama onesvijestila, a rosni joj znoj udario u lice, pokriveno žutim pjegama. Ležala je jedva dišući, a starica joj octom trla sljepočice i tek kad joj je pod nos podmetnula hrena, Hanka se osvijestila, otvorila oči i samo zaštucala.

Raziđoše se po gospodarskim poslovima, samo je ostao Witek i kad je dočekao zgodan čas, stao je moliti gazdaricu, da ga pusti s kokotićem.

— Idi samo, ali nemoj upropastiti odijelo i vladaj se dobro! Veži pse, da ne odu za vama u druga sela! A kada ćete krenuti?

— Odmah poslije crkve.

Jagustynka pruži glavu kroz prozor i zapita:

— A gdje su psi, Witek? iznijela sam im jela, zovem ih, a nema ni jednoga!

— Istina, ni jutros nisu bili u staji! Łapa! Burek! ovamo! — Dozivao ih je i istrčao pred kuću, ali se oni ne javiše.

— Mora da su otrčali u selo, jer se kuja Kłębovih puja... — rastumači Witek.

Nikomu nije palo na pamet da pomisli, kamo se djenuše psi — jer je to obična stvar. Tek je poslije nekog vremena Józka čula negdje u dvorištu nešto kao muklo cviljenje, ali je mislila, da to nije ništa, da samo Witek obračunava s nekim tuđim psetom, pa je otrčala u voćnjak. Začudila se, kad nije ugledala nikoga: u voćnjaku nije bio nitko, a cviljenje je prestalo. Kad se vraćala, naišla je na Bureka: ležao je mrtav kraj zida od začelja — bila mu je razlupana glava.

Digla je toliku vrisku, da su se svi strčali.

— Burek je ubijen! Zacijelo lopovi!

Strah ih sve spopade.

— Nije ništa drugo, u ime Oca i Sina! — vikne Jagustynka ugledavši gomilu iskopane zemlje i veliku rupu pod zidom.

— Potkopali su očevu komoru!

— Jama, da bi se konj provukao!

— A u rupi puno žita!

— Isuse, možda su lopovi još uvijek tamo! — povikne Józka.

Nahrupiše na Boryninu stranu, Jagusie više nije bilo, starac je samo ležao okrenut licem prema sobi,

a u komori, koja je uvijek bila mračna, bilo je svijetlo, a dopiralo je kroz rupu, te su odmah mogli vidjeti, kako je sve bilo ispremetano, prosuto je žito ležalo na zemlji zajedno s odijelom strgnutim s klinova, čak su i gvalje pređe s vunom ležale raščupane i istrgane. U prvi čas se nije moglo primijetiti, što je falilo.

Ali Hanka je odmah razabrala, da je to zacijelo moralo biti kovačevo maslo; vrućina ju je podišla na misao, kad bi samo za jedan dan bila zakasnila, da bi on novce našao i uzeo... nagnula se nad rupu, skrivajući pred ljudima svoje zadovoljstvo i pipajući po sebi nešto na prsima.

— Da nije štogod nestalo u oboru? — reče tobože sumnjičavo.

Na sreću, nigdje nije ništa falilo.

— Vrata su bila dobro pozaključavana! — oglasi se Pietrek i žurno skoči u trap za krumpire, ukloni s ulaza veliki snop slame i izvuče odande Łapu, koji je ljuto cvilio.

— Bez sumnje su ga lopovi onamo zatvorili, samo je čudno: tako ljut pas, pa da se pustio...

— I da nitko nije u noći čuo lajanja!

Dojavili su to kmetu, u jedan tren se pronijelo po selu, te trkom pojuriše da vide, da jadikuju i da razglabaju. Voćnjak se napunio ljudima, gurali su se kao oko ispovijedaonice, svatko bi turio glavu u rupu, rekao svoje i pomnjivo pregledao Bureka.

Stigao je i Rok, a kad je umirio uplakanu Józku, koja se derala i svakome napose pričala, kako je to bilo, pođe k Hanki, koja je opet legla na krevet, ali je bila nekako čudnovato mirna...

— Uplašio sam se, da niste to uzeli suviše k srcu! — započe on.

— Eh... hvala Bogu ništa nije odnio... zakasnio je... — reče ona tiše.

— Pogađate li, tko je?...

— Dala bih glavu da je kovač.

— Zacijelo je smjerao na nešto?

— Da... samo mu je izmaklo, to velim samo vama.

— Trebalo ga je uhvatiti pri djelu, ili da imate barem svjedoke... no, što sve čovjek čini radi novaca!...

— Nemojte o tome ni Anteku ništa spomenuti, molim vas! — zamoli ona.

— Znate, da nisam brz u povjerljivosti, a lakše je čovjeka ubiti, negoli ga roditi. Znao sam da je burgijaš, ali ne bih tako što o njemu mogao pomisliti.

— On je kadar da učini i najgore, ja ga dobro poznam...

Stigao je knez s kmetom i stadoše podrobno sve pregledavati i o svemu ispitivati Józku.

— Da Kozioł ne sjedi u zatvoru, mislio bih, da je to njegovo maslo... prošapće knez.

— Tiše, Petre, jer baš evo dolazi Kozłova — gurne ga kmet.

— Preplašili su se i ništa nisu odnijeli.

— Svakako treba javiti žandarima... opet nova briga, đavoli dadoše, da čovjek ni svetke ne može mirno provesti...

Kmet se sagne i digne željeznu okrvavljenu šipku.

— Ovim su ubili Bureka!

Željezo je išlo od ruke do ruke.

— Šipka, od koje se kuju zupci za branu.

— Mogli su je ukrasti iz Michałove kovačnice.

— Kovačnica je zatvorena još od petka.

— Trebalo bi ispitati kovača, nije li mu što nestalo.

— Mogli su isto tako i ukrasti, a mogli su i sa sobom donijeti, to velim ja, knez, a kovača nema kod

kuće, što pak treba uraditi, to je moja i kmetova briga! — podvikne on i izdere se na njih, da se ne guraju badava i neka odu kući.

Nitko ga se nije uplašio, ali kako je bilo vrijeme da se pođe u crkvu, odmah se raziđoše, jer su već i ljudi iz drugih sela prolazili kraj plotova jedan za drugim, a i kola su sve češće drndala preko mosta.

A kad su se već svi bili razišli, odšulja se u vrt stari Bylica i tek sada stade pregledavati svoga psa, buditi ga i posve mu tiho šaptati.

Kuća je također ostala prazna, jer su otišli u crkvu, samo je Hanka ostala u krevetu, molila se Bogu, a mislila o Anteku, a kad je nastala tišina, jer je starac poveo djecu na cestu, zaspala je tvrdim snom.

Već je prispjelo gotovo podne, toplo i tako tiho, da je dopiralo pjevanje naroda iz crkve i zvečalo po oknima, već je odzvonilo i na Podizanje, a Hanka je još uvijek spavala. Probudilo ju je tek truskanje kola, što su jurila po rupčagama, jer su se prema običaju na drugi dan Uskrsa, poslije velike mise, natjecali, tko će prije stići k svojoj kući, pa su se kroz drveće vidjela samo kola natrpana ljudima, kako munjevito jure, i konji šibani bičevima. Prestizali su se tako žestoko, da se kuća sva tresla, a vreva štropota i smijeha preletjela je kao vihar.

Htjela je da ustane i da vidi, ali ukućani se vratiše, a Jagustynka, zabavljena oko ručka, počela je pripovijedati, koliko se skupilo naroda, da ni polovica nije imala mjesta u crkvi, da su došli iz svih dvorova, a poslije mise da je velečasni pozvao gazde u sakristiju i s njima nešto vijećao, Józka je pak pričala o vlastelinkama, kako su bile obučene.

— Znate, one gospodične iz Wole imaju takve trtice straga, baš kao purani, kad raširе krila.

— Ta mjesta one nadijevaju sijenom ili krpama — rastumači Jagustynka.

— A u pasu su tanke kao ose, čovjek bi ih mogao štapom presjeći, nikako se ne vidi, kuda su spremile trbuh... Gledala sam izbliza.

— Kuda? guraju ih pod midere. Pripovijedala mi je neka ženska, što je bila sobarica u modličkom dvoru, kako se neke vlastelinke more glađu i kako se preko noći stežu pojasima, samo da se ne ugoje. Takva je dvorska moda, da svaka ženska mora izgledati kao motka, samo straga mora biti naduvena.

— Na selu je to drukčije, tu se momci rugaju mršavim djevojkama.

— Pa to se zna! djevojka mora biti kao mala santa, svuda podjednako razvijena, pa kad se čovjek o nju prisloni, neka mu bude kao vrela peć... — reče Pietrek i zagleda se u Jagusiu, koja je uklanjala lonce s ognjišta.

— Gledaj ga, đavola, proljenčario se, mesa se nahranio, pa kakve ima gustove na jeziku! — ukori ga Jagustynka.

— Kad se takva pri poslu sagne, čudo, da joj suknja ne popusti...

Htio je još tako nešto da dometne, ali stigla je Dominikova, da pregleda Hanku, pa ga potjeraše iz sobe.

Ručak su odmah postavili na hodniku, jer je bio topal i sunčan dan. Mlado se zelenilo svjetlucalo trepećući tiho na grančicama i podrhtavajući kao leptiri, a ptičje se pjevanje širilo iz voćnjaka.

Dominikova zabrani Hanki da se digne iz postelje, a kako je odmah iza ručka došla Weronka s djecom, primaknuše klupu uz krevet, Józka donese svetenja i flašu medice, jer je Hanuś, premda i malko teško, ali dostojanstveno, gazdinski primala sestru i susjede,

koje su po običaju stale dolaziti jedna po jedna njoj u goste, sažalijevajući je, guckajući medicu, sladeći se polagano pogačom i razgovarajući o susjedskim brigama, a ponajviše o onom otkopavanju ispod komore.

Ukućani su se pak pred kućom grijali na suncu, razgovarali s ljudima, koji su polazili u voćnjak i žestoko raspravljali kraj jame, koja još nije bila zatrpana, jer je knez to zabranio, dok ne dođe pisar sa žandarima.

Jagustynka se baš razglagoljala o tom, Bog zna po koji put već danas, kad nahrupiše iz dvorišta momci s pjetlićem. Vodio ih je Witek, krasno nacifran, čak u čizmama i s Boryninom kačketom, kicoški naherenom, a uz njega su išli Maciuś Kłębov, Gulbas Andrija, Kuba, sin krivoustoga Grzele i drugi momci. U rukama su držali batine, preko leđa prebacili torbe, a Witek je pod pazuhom stiskao Pietrove gusle.

S velikom su paradom izašli na put i prvo su krenuli k velečasnomu, jer su i prijašnjih godina momci tako činili. Smiono su ušli u vrt, pred župni ured, postavili se u red i preda se metnuli kokotića. Witek je zasvirao u gusle, Gulbas stao kretati pticu i pjevati, a svi ostali udarajući batinama i nogama, kao za pratnju, zapjevali piskutljivo:

S prskanjem smo došli amo!
O Isusu mi pjevamo,
O Isusu i Mariji —
Dajte darak, vi stariji!...

I dugo su pjevali sve odvažnije i glasnije, dok nije izišao velečasni, svakome dao po desètâk, pohvalio pjetlića i milostivo ih otpustio...

Witek se sav oznojio od straha, ne će li ga zapitati za rodu, ali mora da ga među ostalima nije prepoznao, nego je otišao u svoje odaje i još im po djevojci poslao

slatke pogače, te mu oni zahvališe pjesmicom i krenuše k orguljaševima.

A zatim su skretali u kuće zajedno s čitavom hrpom dječurlije, što je tako vrištala i toliko se gurala, da su morali čuvati pjetlića od navale njihove, jer je svako derište htjelo da se dotakne perja i da potegne rudu.

Vodio ih je Witek, na sve je pomno pazio, nogom im davao znak, kada da počnu, a gudalom ravnao, kada da otegnu tankim, a kada dubokim glasom; njemu su također predavali darove. Išli su tako svečano i bučno, da je po cijelom selu odjekivalo pjevanje i sviranje gusala, a ljudi su se vrlo čudili, što se takva balavčad, jedva odrasla od zemlje, već vlada kao odrasli momci.

Već će skoro zapasti sunce, malko je pocrvenilo i koturalo se nad šume, a po sinjem se nebu rastegoše bijeli oblačići kao nebrojeno jato gusaka, odozgor je negdje duhao vjetar i ljuljao požutjele vrške topola, a u selu nastade sve veći žamor i vreva. Stariji su razgovarali pred kućama sjedeći na pragu, djevojke su se natrkivale kraj jezera, ili bi se uhvatile oko pasa, hodale ljuljajući se i pjevajući pjesmice, te su se sabrale između drveća kao cvijeće maka ili dragoljuba, odrazujući se u vodi kao u ogledalu; djeca su trčala za pjetlićem, a neki su polazili međom u polje.

Zvonilo je već pozdravljenje, kad je debela Płoszkina, pohodivši prvo Borynu, unišla k Hanki.

— Bila sam kod bolesnika. Isuse, leži i samo leži... Razgovarala sam, ali on me nije ni pogledao. Sunce mu sjalo na krevet, a on ga hvata prstima, kao da ga je htio u šaku zgrabiti i kao malo dijete prstima grebe! Da čovjek proplače, što to od njega postade! — raspričala se i sjela uz krevet, a gucnula je kao i druge i segnula za pogačom. — Sada valjada jede, jer mi se čini da se ugojio?

— Prilično, možda će mu to poslužiti zdravlju!...

— Dečki su pošli s pjetlićem u Wolu! — začavrlja Józka nahrupivši u sobu, ali kad je ugledala Płoszkinu, izađe pred kuću k Jagusi.

— Józka, vrijeme je, da se namiri blago! — povikne Hanka.

— Istina, blagdan je blagdan, ali trbuh je ipak gladan! Bili su kod mene s pjetlićem... spretan je taj vaš Witek! a i bistro mu je oko.

— Da, prvi je u svakoj ludoriji, ali na posao ga treba tjerati batinom!

— Što ćete, svuda je velika kubura sa služinčadi! Mlinarica mi se tužila na svoje djevojke, da ih ne može ni pol godine držati.

— Brzo kod nje zanesu... Pomaže svježi kruh!

— Kruh je kruh, ali i kalfa učini svoje, i sin, onaj iz škola, kad kući dođe, a kažu, da ni mlinar nijednoj ne oprosti... pa je teško držati djevojku godinu dana. Doduše i služinčad se ubezobrazila... Moj je sluga samo za pašu, jer nemam kod kuće muškaraca, a postupa sa mnom kao sa psetom i zahtijeva, da mu predveče za južinu dam mlijeka! Nečuveno je to!

— Imam slugu, pa mi nije novo, što oni traže, no moram na sve pristati, jer će mi otići u svijet, kad navale najveći poslovi, a što ću bez sluge u tolikom gospodarstvu!

— Samo da vam ga koja ne odmami — reče Płoszkina tiše.

— Jeste li što čuli? — uplaši se Hanka.

— Načula sam nešto... možda lažu, pa ne ću ništa da kažem. Ali ja koješta naklapam, a došla sam s drugom stvari. — Neke su žene obećale, da će doći, porazgovorit ćemo se, sirotice, dođite i vi... treba da bude i Borynina, kad se sastaju prve žene u selu —

Hanki je to laskalo, ali se izgovorila bolešću, jer je već osjetila, da joj se malko vrti u glavi.

Płoszkina, veoma zlovoljna, što ju je Hanka odbila, pođe da pozove Jagnu.

Ali i Jagna se izgovarala, jer da se obećala s majkom na neko drugo mjesto...

— Otiđite, Jagna, dosadno vam je bez muškaraca, a kod Płoszkine će za cijelo biti Ambrozije ili drugi kakav starkelja, ali ipak barem možete vidjeti čakšire... — prošapće Jagustynka.

— A vi uvijek kao vi, riječ vam bode kao nož...

— Dobro mi je, pa bih svakome priuštila, što komu treba! — naruga se Jagustynka.

Jaguś srdito poskoči i izađe na put, kružeći pogledom očajno po svijetu i jedva svladavajući plač. Istina, strašno joj je bilo dosadno!

Što zato, što se svuda osjećalo da je svetac, što su se skupljali ljudi, što se nad selom prolamala vika i smijeh, što su se čak i po sivim poljima crvenile žene, a negdje su i pjesme odzvanjale?... — ona je bila tužna i tako je za nečim čeznula, da nije više mogla izdržati. Od ranoga ju je jutra nešto tako kidalo i zanosilo, da je obilazila znanice, lutala putem i poljem, triput se već valjada presvlačila, ali sve badava, ništa to nije pomagalo, vuklo ju je sve većma, da nekuda odjuri, da nešto uradi, da nešto traži...

Tako je i sada pošla čak na topolov put i išla zagledavši se u crvenu, golemu kuglu sunca, što je padalo nad šume, išla je preko onih pragova sjene i svijetla, što ih je zapad bacao od drveća.

Zaokupila ju je hladovina sumraka, a tiho, ugrijano disanje polja prožimalo ju je slatkim drhtanjem, od strane sela dopirao je sve slabiji žamor, a odnekle se čuo zamamni glas gusala i hvatao se srca kao paučina što zuji zlatnom rosom, i što se rasplela u tihom

drhtaju topole, u mraku, što je već puzao brazdama i vrebao u glogovu grmlju.

Išla je ravno preda se, a da nije znala, što ju zanosi i kuda.

Uzdisala je duboko, kadšto širila ruke, kadšto smućena zastala kružeći žarkim očima, kao da traži, gdje da zaustavi izmučenu dušu; išla je dalje predući misli, misli tanke i slabašne kao one svjetlucave niti na vodi, kojih ne možeš uloviti, jer se pomrse i izgube pod sjenom ispružene ruke. Gledala je u sunce, ništa nije vidjela; topole, što su se nad njom u redu nagnule, činile su joj se kao zamagljene uspomene... Samo je snažno osjećala sebe i ono, što je razdire do boli, do krika, do plača, što je nekuda uzdiže, te bi htjela da se prihvati onih ptica, što lete prema zapadu, i da otprhne na kraj svijeta. U njoj se sabirala nekakva vrela i ganutljiva snaga, te joj suze zastriješe oči i oganj se proli po njoj; trgala je ljepljive mirisave pupoljke topole i hladila njima užarena usta i oči...

Kadšto bi sjela kraj drveta i pognuta, upirući lice o pesnice, zaronila u sebe bez misli, pritišćući se samo uz deblo i rastežući se... te je jedva mogla disati...

Kao da je proljeće u njoj zapjevalo svoju vrelu pjesmu, u njoj se burkalo i nešto klijalo, kao što u proljeće klija u onim plodnim zemljama, što leže na ugaru, kao što u tom drveću, omagljenom snagom rastenja, nešto pjeva, i kao što se svuda nešto rasteže, kad prigrije prvo sunce...

Sva je drhtala u sebi, oči su je pekle, a klonule su se noge bez njene volje skupile i jedva su je nosile, prohtjelo joj se da zaplače, da zapjeva, da se provalja po vlaću mekanoga žita, posutoga biserjem hladne rose, a zatim bi je spopala luda želja da skoči u trnje, da se provlači kroz oštru guštaru i da osjeti divlju, slatku bol pritiska i opiranja.

Okrenula je odjednom natrag i čuvši glas gusala, potrči tim smjerom. Hej, taj se glas u njoj tako zakovitlao, prožeo ju takvom vrtoglavom milinom, da bi htjela zaigrati, pojuriti u gužvu krcate krčme, u vrevu, u pijančevanje, pa makar i u samu propast, hej! ...

Puteljkom od groblja prema topolovom putu, što je sav bio u crvenom plamenu zapada, išao je netko s knjigom u ruci zastajkući kraj bijelih breza.

To je bio Jasio, orguljašev sin.

Htjela je da ga pogleda iza drveta, ali on ju je već smotrio.

Pobjeći nije mogla, noge kao da joj se ukopaše u zemlju, a očiju nije mogla s njega skinuti; približavao se sa smiješkom, zubi su mu svjetlucali između crvenih usana, bio je vitak, visok i bijel u licu.

— Kao da me ne poznate, Jaguś?

A nju na taj glas stegne u utrobi.

— Kako ne bih poznala! ... Samo je gospodin Jaś sada tako elegantan, nekako drukčiji ...

— Zacijelo, prolaze godine ... jeste li bili kod koga izvan sela?

— Samo sam malko izašla, danas je svetac. Molitvenik? — dotakne plaho knjigu.

— Ne, o dalekim zemljama i o morima!

— Isuse! o morima! a i ove sličice nisu svete?

— Pogledajte! — primakne joj pred oči knjigu i stade joj pokazivati.

Stajali su rame uz rame, nehotice se prislonili jedno o drugo bedrima i doticali se nisko pognutim glavama. Tumačio joj je kadšto, a ona bi podigla prema njemu oči pune udivljenja, ne bi se usudila ni disati od uzbuđenja i pritiskala se sve većma, da bolje vidi, jer se sunce već spustilo za šume.

Odjednom se on sav strese i malko se odmakne.

— Mrači se, vrijeme je kući! — prošapće tiho.

— Hajdemo!

Išli su šuteći, gotovo pokriti sjenom drveća. Sunce je zašlo, plavkasti se mrak stresao na polja, večernjega rumenila nije danas bilo, samo se između krupnih debala topola vidio zlatni odsjev na nebu, svijet se gasio.

— A sve je to istina, što se tamo pokazuje? — zaustavi se ona.

— Sve, Jaguś, sve.

— Isuse, tolike vode, toliki svjetovi, teško je i povjerovati.

— Postoje, Jaguś, postoje! — šaptao je sve tiše i zagledao joj se u oči tako blizu, da je sustavila dah, stresla ju jeza i prsima se izbočila, čekajući da je zagrli i pritisne o deblo, ruke joj se raširiše i bila je gotova da mu se preda, ali Jasio se žurno odmakne.

— Moram se požuriti, laku noć! — i odjuri.

Prestojala je dobar očenaš prije no što se mogla maknuti s mjesta.

— Urekao me je, što li je to! — pomisli i mlitavo pođe dalje, u glavi joj se smutilo, a umor joj zaokupi tijelo.

Nastala je večer, gdjegdje su sjala svijetla, a iz krčme se čula svirka i prigušeni razgovor.

Zavirila je kroz prozor u osvijetljenu sobu: gospodin Jacek je stajao u sredini i svirao u gusle, a pred tezgom se ljuljao Ambrozije i glasno nešto pričao težakinjama i često posizao za čašom.

Odjednom ju netko čvrsto obuhvati, te je vrisnula grčeći se i otimajući.

— Dovrebao sam te i ne puštam te ... gucnut ćemo malko ... hodi ... — šaptao je knez i nije ju puštao iz šaka, nego ju povuče u pokrajnu sobu kroz druga vrata.

Primijetio nije nitko, jer je bio gotovo potpun mrak, a putem je slabo tko prolazio.

Selo se već smirilo, žamor se stišao i ljese opustješe, narod se razilazio u kuće, svršavali su se blagdani i dani slatkog odmaranja. Sutrašnji je radni dan stajao iza praga i u mraku širio oštre pandže, pa mnogu dušu spopade strah i nanovo pritisnuše brige...

Selo se rastužilo i zanijemilo, kao da se većma pritislo uz zemlju i sakrilo u nijeme voćnjake, još su gdjegdje sjedjeli kraj kuće, jeli ostatke svetenja razgovarajući tiho, a drugdje su se ranije spremali na počinak pjevajući nabožne pjesme.

Samo je kod Płoszkine bilo živahno i bučno: sastale se susjede, posjedale na klupe i vodile dostojanstvene razgovore. Kneževa je žena sjedjela na prvome mjestu, kraj nje je debela lajava Balcerekova vodila riječ, tu je bila i mršava Sikorinka, bila je i Borynina, kćerka od strica bolesnoga Boryne i neprestano je klepetala, bila je i kovačica s najmlađim djetetom na prsima, a razgovarala je s pobožnom, tihom kmetovom ženom, a bile su i druge, sve same najodličnije žene iz sela.

Sjedjele su naduvene i nakostriješene, kao kvočke na gnijezdu, a sve u svečanim bogatim suknjama, s maramama, spuštenim po lipčanskoj modi do pol leđa, u poculicama bijelim i okruglim, gusto nabranim iznad čela, s riševima uzdignutim kod ušiju, s obješenim koraljima, koliko ih je koja imala. Fino su se zabavljale, lica su im se pomalo crvenila, uživale su, pomnjivo popravljale suknje, da se ne zgužvaju, i već su počele sjedati sve bliže jedna uz drugu i tiše govoriti, ogovarajući jedna drugu.

A kad se javio kovač, reče, da se vraća ravno iz grada, a one se vrlo razveseliše. Kovač je bio razgovoran kao malo tko, a kako je već bio malko nakresan, stao je pričati takve smiješne stvari, da su se hvatale za kukove; soba se zatresla, a on se smijao najglasnije, te se njegov grohot čuo čak kod Boryninih.

Dugo su se zabavljale, jer je Płoszkina valjada čak triput slala k židovu po rakiju.

Kod Boryninih su još sjedjeli pred kućom, Hanka je ustala i sjela s drugima, zagrnuta kožuhom, jer je podveče zahladilo.

Za dana im je Rok čitao iz knjige, a Hanka, obziruć se, više puta šapnula Józki:

— Pogledaj na put!...

No nikoga nije bilo, a on je čitao dok večer nije pomračila zemlju, a zatim je još koješta pričao, jer su bili veoma radoznali. Noć ih je pokrila, te su se jedva nazirali uz bijeli zid kuće, veče je postajalo tamno i hladno, zvijezde nisu izašle, nijema je tišina zavladala svijetom, samo je negdje šumila voda i režali su psi.

Skupiše se u gomilu, Nastuś s Józkom, Weronka s djecom, Jagustynka, Kłębova i Pietrek sjedoše Roku gotovo do nogu, a Hanka je sjedjela postrance na kamenu...

Pričao je različite historije o čitavom poljskom narodu, svete priče i tolika čudesa o svijetu, da ih čovjek ne može ni shvatiti ni zapamtiti!

Slušali su pozorno, nisu se usudili ni odahnuti, ni maknuti se s mjesta, nego su cijelom dušom upijali te medne riječi, kao što osušena zemlja upija rosnu i toplu kišu.

A on, gotovo očima nevidljiv, govoraše svečanim, tihim glasom:

— »Poslije zime dolazi proljeće svakomu, tko ga čeka u radu, molitvi i spreman.«

— »Uzdajte se, jer će uvijek pobijediti oni, kojima je nanesena nepravda.«

— »Žrtvenom krvlju i trudom treba sijati sreću čovjeka, a tko je sijao, tomu će izniknuti i dočekat će doba žetve.«

— »Ali tko se brine samo za kruh svagdanji, taj ne će sjesti za stol Gospodnji.«

— »Tko samo jadikuje proti zlu, a ne čini dobra, taj rađa još veće zlo.«

Dugo je zborio, a sve tako mudro, da se ne može ni zapamtiti, sve tiše i ganutljivije, a kad ga je noć potpuno zastrla, činilo se, kao da taj sveti glas dopire iz zemlje, ili da je to glas pokojnih Boryninih pokoljenja, koje je Bog poslao na svijet ove noći Uskrsnuća i da sada ta pokoljenja progovaraju iz natrulih zidova, iz pognutog drveća, iz guste noći, da svoju svojtu opomenu i na pravi put povedu.

Sve su duše visjele na tim riječima, srca su udarala kao zvono i zanosila se u mračne čežnje, u neshvatljiva čudesa snova.

Nitko nije ni čuo, kako su psi počeli štektati u cijelom selu, netko je putem vikao i zatoptalo je trčanje.

— Gori kraj šume! — prodre se nečiji glas kroz voćnjak.

Istrčaše na put.

Bilo je istina: dvorske su zgrade pod šumom stajale u jednoj vatri, plamen je kao crveno grmlje buktao iz tmine.

— Riječ postade tijelom! — prošapće Jagustynka i pomisli na Kozłovu.

— Stigla je kazna božja.

— Zbog naše krivice! — proletješe unakrst glasovi kroz mrak.

Lupala su kućna vrata, ljudi su, napolak odjeveni, istrčavali na put, sve veće se mnoštvo guralo na most pred mlinom, odakle se najbolje vidjelo, a dok bi možda izmolio koji očenaš, zgrnulo se već cijelo selo.

Požar je sa svakim trenutkom rastao, majur je stajao na uzvisini kraj šume, pa premda je bio nekoliko versta daleko od Lipca, vidjelo se haranje ognja kao na dlanu. Na crnoj pozadini šume vrvjele su vatrene jezičine i sukljali krvavi, gvaljasti oblaci. Vjetra nije bilo i vatra se dizala sve više, zgrade su gorile kao baklje, crn se dim dizao kao stup, a krvav se drhtav sjaj prolio u tminu kao vatrena rijeka i već se talasao nad šumom.

Strahovita se rika prolomi kroz zrak.

— Volovska štala gori, ne će moći mnogo spasiti, jer su samo jedna vrata.

— I plastovi sada uhvatiše.

— Staje već gore! — vikali su prestravljeni gledaoci.

Dotrčao je župnik, kovač, kmet, a napokon se odnekle javio i knez, no premda je bio pijan, da se jedva držao na nogama, počeo se derati i goniti ljude, da pohrle u pomoć dvoru.

Ali nitko se nije požurio, samo se zlovoljno gunđanje začulo u svjetini:

— Neka puste naše ljude, pa će pohrliti u pomoć!

Ne pomogoše ni psovke ni prijetnje, pa ni plačljivo župnikovo moljakanje: narod je stajao nepomičan i tmurno gledao u vatru.

— Gadovi, dvorske sluge! — zaviče Kobusova prijeteći se pesnicom.

I tako su samo knez, kmet i kovač otišli na vatru, i to goloruki, jer im nisu dopustili da ponesu od kuće ni kuke ni vedra.

— Batinom onoga, tko se makne! Ubijte mrcinu! — zavrištaše žene u jedan glas.

Cijelo se već selo skupilo sve do najmlađih, što su se derali na rukama, koje su ih njihale. Skupili su se u veliku kobnu masu, jedva bi se tko oglasio, i to šapćući; pasli su lakome oči i uzdisali, jer se u svakom srcu rađala ljuto pritajena radost, što je Gospodin Bog pokarao vlastelina vatrom zbog lipčanske krivice.

Gorilo je do kasne noći, ali nitko se nije vraćao kući, strpljivo su čekali do kraja, kad se već pravo more vatre valjalo nad majurom i uzdignutim talasima prskalo prema nebu, kad su zapaljeni snopovi slame s krovova sa šindrom poletjeli kao krvava kiša, a od crvenog odraza požara, što je kao vatrena ponjava lepršao u tami, porumeniše krošnje drveća i krovovi mlina, a jezero kao da je netko posuo blijedom žeravicom.

Od strane požara dopiralo je drndanje kola, vikanje ljudi, rika i grozna strahota uništavanja, a selc je još uvijek stajalo kao živi zid, ukopan u zemlju, i paslo oči i duše odmazdom...

A od strane krčme razlijegao se promukli glas pijanoga Ambrozija:

»Ej, Maryś moja, Maryś!
Ej, dobro pivo variš!«

VI

Na taj neobični glas Hanka se digla s kreveta, te ju je Jagustynka još u pravi čas prihvatila i gurnula natrag u jastuke.

— Ne mičite se, nigdje ne gori!

— Rekoste tako nešto, kao da vam se u glavi smutilo; polijte sebi tjeme svetom vodom, pa ćete se osvijestiti.

— Ne, Hanuś, pri pameti sam i rekao sam istinu, da od jučer gospodin Jacek stanuje sa mnom... to se zna... — mucao je Bylica, sileći se da kihne, pošto je uzeo burmuta.

— Za cijelo je već sasvim oglupavio! Pogledajte, ne vraćaju li se, još će mi dijete umoriti glađu.

— Još se nitko ne vidi iz crkve! — reče malo kasnije Jagustynka i lati se spremanja sobe, sipajući je pijeskom.

Stari oštro kihne nekoliko puta uzastopce, te je čak morao sjesti na klupu.

— Trumbetate kao da ste na gradskom trgu!

— Jak je ovo burmut gospodina Jacka, dao mi je čitav paket... čitav...

Još je bilo rano jutro, kroz prozor je dopiralo svijetlo i toplo sunce, u vrtu se njihalo drveće na vjetru, a kroz otvorena vrata trijema protiskivali su se guščji vratovi i crveni kljunovi, a čitavo jato blatom uprljanih guščića šeprtljilo je penjući se pišteći na visoki prag. Odjednom je negdje zarežao pas, guske zagakale, a kvočke, što su sjedjele na jajima, počeše preplašeno kvocati s gnijezda.

— Potjerajte ih u voćnjak, neka se zabave oko trave.

— Potjerat ću ih, Hanuś, i pripaziti na njih od vranâ...

Smjesta je nastala u sobi tišina, samo je iznapolja dopirao šum drveća i malko su se njihali izrezuckani papirići, što su visjeli na crnoj gredi.

— Što rade momci? — zapita Hanka nakon dulje šutnje.

— Pietrek ore krumpirište pod strminom, a Witek drlja polje za lan u Svinjskom jarku.

— Je li još mokra zemlja?

— Jest, cokule se zaglibljuju, ali poslije drljanja će se brže osušiti.

— Možda ću ustati prije no što se zemlja ugrije za sijanje...

— Brinite se sada za sebe, a posao vam ne će nitko ukrasti!

— Jesu li pomuzene krave?

— Ja sam pomuzla, jer je Jaguś ostavila muzlice kraj štale i otišla nekuda.

— Neprestano se klatari po selu, kao kakav pas, od nje nikakve pomoći ni zamjene. Recite Kobusovoj, da ću joj dati nekoliko slogova za kupus, a Pietrek da će od nje izvesti đubre i preorati, ali četiri će dana odraditi za svaki slog! Kad se budu sadili krumpiri, odradit će polovicu, a ostalo u žetvu.

— Kozlova bi htjela još jedan slog za lan na odradu.

— Odradit će toliko, koliko bi pas proplakao. Neka traži drugdje, dosta se lani nalajala pred cijelim selom na oca, kako ju je prevario.

— Kako vam drago, vaša zemlja, vaša volja! Jučer je tu bila Filipka zbog krumpira, dok ste vi rađali.

— Je li htjela za novce?

— Na odradu; u kući nema ni prebita groša, umiru od gladi.

— Neka odmah uzme pol mjerice za jelo, a ako treba više, dobit će poslije sađenja; jer se ne zna, koliko će ostati. Kad dođe Józka, neka uzme, premda Filipka nije baš radina, ona se samo muva oko posla...

— A odakle da smogne snage? Niti se najede, niti naspava, a svake godine rađa.

— Kubura je to, Isuse slatki, žetva je još daleko, a oskudica pred vratima.

— Pred vratima! Po kućama već sjeda i trbuhâ se hvata, da ljudi jedva dišu.

— Jeste li pustili krmaču?

— Legla je kraj zida, ali praščići su krasni, okrugli kao žemičke.

Bylica se pojavi pred vratima i promuca:

— Guske sam ostavio kod ogrozda. Došao je, da tako kažem, gospodin Jacek na svetke i veli: »Preselit ću se k tebi, Bylico, u stan, i dobro ću ti platiti stanarinu...« Mislio sam: ruga se meni seljaku, kao što to gospoda običavaju, pa kažem: »Novaca trebam, a sobe su slobodne!« — on se nasmije, da mi paketić burmuta, pregleda kuću i veli: »Kad vi možete tu živjeti, moći ću i ja, a kuću ćemo polako udesiti, te će biti kao kakav dvor!«

— Eh, toliki plemenitaš, vlastelinov brat! — začudi se stara.

— Prostro je ležaj kraj mojega i sada tamo stanuje. Izađem, a on na pragu puši cigaretu i vabi vrapce zrnjem.

— A što će jesti?

— Donio je sa sobom neke lončiće i samo čaj kuha i pije...

— Ne radi on to badava, nešto mora da je na stvari, kad takav gospodin...

— Mora da je posve oglupavio! Svaki čovjek nastoji i brine se, da mu bude bolje, a ovakav gospodin hoće da mu bude gore. Nema druge, zacijelo je izgubio pamet — reče Hanka, podigne glavu, jer su se u ljesi čuli glasovi.

Vratili su se već iz crkve s krštenja. Sprijeda je Józka nosila dijete u jastuku, pokriveno maramom, a pod nadzorom Dominikove, a za njima su se žurili knez i Płoszkina, koji su kumovali, straga je pak šepesao Ambrozije i nije mogao da ih stigne.

Ali čim su prekoračili preko praga, Dominikova uzme dijete i prekrstivši se poče s njim da po drevnom običaju obilazi čitavu kuću, samo bi se zaustavila na uglovima i na svakom bi uglu napose rekla:

— Na istoku — tu vjetar duše...

— Na sjeveru — zima bije...

— Na zapadu — tu vlada mrak...

— Na jugu — tu toplo grije...

— A svuda se čuvaj zla, dušo ljudska, i samo se u Boga uzdaj!

— Bajagi, Dominikova je pobožna, a baš je prava vračara — nasmije se knez.

— Molitva pomaže, ali ne zna se, da li vračanje ne škodi! — šapne Płoszkina.

Bučno uđoše u sobu. Stara razmota djetešce, i, kako ga je Gospod Bog stvorio, golcato i kao rak crveno, preda ga majci u ruke.

— Pravoga kršćanina, kojemu je na svetom krštenju dato ime Rok, donosimo vam, majko. Neka živ i zdrav raste na sreću i radost!

— I neka od njega poteče tuce Rokova! Snažno momče: derao se, da ga nije trebalo štipati pri krštenju, a pljuvao je sol, da je bilo smiješno vidjeti...

— Jer je iz plemena, koje se nije odreklo rakije — oglasi se Ambrozije.

Dječak je cvrčao i mahao nožicama po perini, Dominikova mu natrla vudkom oči, usta i čelo, a tek ga zatim položila Hanki na grudi. Pritisnuo se kao zmaj i smirio se.

Hanka srdačno zahvali kumovima, izljubi se sa svima, moleći ih za oproštenje, što krstitke nisu onakve, kakve bi trebale da budu, kad se krsti dijete jednoga Boryne.

— Za godinu dana rodit ćete četvrto, pa ćemo onda naknaditi to i nadomjestiti! — našali se knez brišući brkove, jer je čašica već uperila put prema njemu.

— Krstitke bez oca, to je kao grijeh bez oproštenja — oglasi se nepromišljeno Ambrozije.

Hanka se nato rasplače, te joj žene stadoše nazdravljati i grliti je, a kad je stišala tugu, ponudi ih, da se late jela, jer je iz zdjele već mirisala kajgana s kobasicom.

Jagustynka je zastupala domaćicu, a Józka pjevuckala djetetu i uspavljivala ga u velikim naćvama, pošto stara kolijevka nije imala zibaljke.

Dugo su strugale žlice, a nitko nije ni riječi proslovio.

Kako se pak skupila u trijemu djeca i svaki čas zavirivala glavicama u sobu, baci im knez šaku bonbona, te se uz vrisak i tučnjavu povukoše pred kuću.

— Čak je i Ambrozije zaboravio, da ima jezik u ustima — započe Jagustynka.

— Jer u sebi tiho razmišlja, da dječaku treba spremiti gazdinstvo i curu.

— Zemlja, to je očeva briga, a cura je kumovska briga.

— Ne će ponestati toga soja, ne će! Nude ga i još plaćaju, da ga tko uzme.

— Mora da se kneževa žena zaželjela maloga; vidjela sam, kako je na plotu vjetrila haljinice svoje djece!

— Kažu, da je knez obećao na jesen proslaviti krstitke!

— U takvoj službi, pa ne zaboravlja, što treba!

— Tužno je u kući bez dječje vike! — reče knez ozbiljno.

— Istina, mnogo ima čovjek s njima brige, ali su i zamjena i radost...

— Baš prava naslada! Nije sve zlato, što se sja! — promrmlja Jagustynka.

— Dakako, ima i loše djece, koja ne štuju roditelje, opake, ali kakva matka — takva katka, kakva sjetva, takva žetva! — uzdahne Dominikova.

Jagustynka se naljuti, osjetivši, da time na nju smjera.

— Lako je vama rugati se drugomu, jer imate tako dobre sinove, da će i presti i musti i suđe oprati kao najvrednije kćeri.

— Jer su odgojeni u čestitosti i poslušnosti.

— Istina, sami vam podmeću obraz, da ih išćuškate! Kao jaje jajetu — slični su svome ocu! Da, dobro ste rekli, kakva matka, takva katka; sjećam se, što ste u mladosti s momcima radili, pa nije čudo, da se Jagusia sasvim na vas umetnula, jer je ista kao i vi; makar bio kakav kolac, samo ako drži kapu nahero i ako zaželi... ona mu, kako je dobra srca, ne će odbiti — zasikće Jagustynka iznad uha, te Dominikova preblijedi spuštajući glavu sve niže.

Kroz trijem je baš prolazila Jagna, Hanka je zovne i ponudi vudkom; ona ispije i, ne gledajući ni na koga, pođe na svoju stranu.

Knez se namršti očekujući uzalud, da će se Jagna vratiti.

Razgovor je nekako slabo tekao, knez je prisluškivao i potajno ju očima pratio, kad je opet izašla i pošla na dvorište.

I žene baš nisu bile željne razgovora; stare su se proždirale bijesnim očima, a Płoszkina je nešto tiho šaputala s Hankom. Jedino Ambrozije nije opraštao flaši, pa premda ga nitko nije slušao, mljeo je nešto i lagao nevjerojatne stvari.

Odjednom se podigne knez, da ode tobože kući, a potajno je kroz voćnjak otišao na dvorište. Jagusia je sjedjela na pragu staje i davala s prsta šarenom teletu da sisa.

On se plaho obazre i trpajući joj bonbone u grudi, šapne:

— Uzmi, Jaguś, dođi predveče u krčmu, dat ću ti nešto bolje.

I ne čekajući na odgovor, vrati se žurno u sobu.

— Ho! ho, lijepo imate tele, dobro ćete ga prodati — reče otkapčajući kaput.

— Ostavit ćemo ga za rasplod, dvorske je pasmine.

— Profit je siguran, jer mlinarov bik i onako nije više nizašto. Obradovat će se Antek takvom prirastu.

— Isuse slatki! kad će ga on vidjeti? kada?

— Doskora, kad vam ja to kažem, onda vjerujte.

— Od dana do dana čekamo na njih.

— Velim, da će doći za koji dan, znam ja ipak nešto kao službeno lice...

— No najgora je nevolja, što polje ne će da čeka.

— Ako se na vrijeme ne zasije, strah me pomisliti na jesen.

Neka kola zaštropoću. Józka, izvirivši za njima, reče:

— Provezao se župnik s Rokom!

— Velečasni je pošao po misno vino — rastumači Ambrozije.

— Kako to, da je poveo Roka, da kuša vino, a nije Dominikovu! — naruga se stara.

Dominikova nije dospjela da uzvrati, jer je unišao kovač, i knez digne prema njemu čašicu.

— Michał, zakasnio si, stigni nas sada.

— Brzo ću vas, kume, stići, jer vas već traže...

Tek što je to rekao, nahrupi kmet, sav usopljen.

— Hodite, Petre, čeka vas pisar sa žandarima.

— Majku im pasju, ne dadu čovjeku mira ni koliko traje očenaš! Ali što se može, dužnost je prva...

— Otpravite ih brzo i vratite se!

— Dugo će to potrajati, jer će ispitivati zbog požara pod šumom i zbog onog vašeg potkapanja...

Knez se požuri zajedno s kmetom, a Hanka, uprvši oči u kovača, reče:

— Kad dođu da zapišu, vi ćete im, Michał, sve reći.

On je čupkao brkove i upro pogled u dječaka, kao da ga tobože promatra.

— Što im ja mogu reći?... ono, što će i Józka kazati!

— Ne mogu valjada djevojče slati pred činovnike, ne pristoji se, ali vi recite, da iz komore, koliko se zna, nisu ništa odnijeli, i da ništa drugo nije nestalo, pa to je dosta... jedini Bog zna... i... — pročeprka prstima po perini kašljucajući, da joj on ne vidi podrugljiva lica, ali kovač samo slegne ramenima i izađe.

— Gad švindlerski! — nasmiješi se ona jedva primjetljivo.

— Kratko je trajalo, pa se još i prekinulo! — jadikovao je Ambrozije posegnuvši za kapom.

— Józka, odreži još kobasice, nek se krstitke produže.

— Zar sam guska, da gutam suhu kobasicu?

— Zalijte rakijom, da ne požalite.

— Mudri ljudi vele: odmjeri kašu, kad je sipaš u lonac, pri poslu ne gledaj na prste, a gostima ne broj čaše...

— Gdje vrazi zvone, tamo pijanica misu služi.

Razgovarali su tako ne štedeći rakije, ali nisu prošla ni dva očenaša, kad kmet stade oblijetati kuću i zvati, da se svi skupe kod kneza pred pisara i žandare.

To je tako razljutilo Płoszkinu, da se uhvatila za kukove i zinula na kmeta:

— Držim ja te kneževe naloge na nekoj strani... pod pazuhom! zar se to nas tiče? jesmo li ih zvali? imamo li mi vremena za žandare? Nismo mi psi, da na svaki fićuk letimo pred noge! Ako im što treba, neka dođu i neka pitaju, jednako je daleko tamo i ovamo! Ne idemo! — prodere se i istrči na put prema gomili preplašenih žena, što su se skupile kraj jezera.

— Na posao, kumice, u polje, tko ima što da nam poruči, neka zna, gdje da nas traži. Eh, ne će oni dočekati, da mi na makar kakav njihov poziv ostavimo sve i da stojimo pred vratima kao psi, glupani jedni! — vikala je vrlo uzbuđeno.

Płoszkina je bila prva gazdarica iza Boryninih, pa je žene poslušaše i razletješe se kao preplašene kokoši, a kako ih je već većina radila od jutros u polju, selo opusti, samo su se gdjegdje igrala djeca kraj jezera i grijale se starice na suncu.

Razumije se, da se pisar razljutio i valjano ispsovao kmeta, ali hoćeš-ne ćeš morao je poći u polje. Dugo su se potezali po njivama, ispitujući žene, ne zna li tko što pobliže o požaru pod šumom. Rekoše mu baš ono, što je znao i on, jer tko bi pred žandarima odao ono, što je u sebi tajio?

Izgubili su vrijeme sve do podneva, nahodali se po rupčagama i zablatili se do pojasa, jer su njive bile mjestimice još sasvim rahle, ali sve im je bilo zabadava.

Tako ih je to ljutilo, da je, kad su došli k Boryni, da opišu ono potkapanje, stražmeštar kleo cijeli svi-

jet, a kad je u hodniku naišao na Bylicu, skoči na njega stisnutih pesnica i zaviče:

— Ti, njuško pasja, zašto ne paziš, kad te potkapaju lopovi, a! — i stade mu psovati sve počevši od majčine.

— Čuvaj ti, zato si postavljen, ja nisam tvoj sluga, jesi li čuo? — odbrusi mu stari ljuto povrijeđen.

Pisar se prodere na njega, neka ne laje, kad govori sa službenim licem, jer će biti zatvoren zbog drskosti, ali stari se baš razbjesnio. Ponosno se uspravi i strogo šibajući očima promuklim se glasom prodere:

— A kakvo si ti lice? Općini služiš, općina te plaća, radi, što ti je knez naložio, a čuvaj se gazdâ! Vidi ga, traljavac jedan, pisarčić nekakav! Našega se kruha nažderao i sada će ljude da vrijeđa... i nad tobom ima viša vlast i kaštiga...

Knez i kmet stadoše ga miriti, jer se stari Bylica sve žešće upaljivao i već je drhtavim rukama oko sebe tražio, ne će li napipati što tvrdo.

— Zapiši me samo, da platim globu, platit ću i još ću ti dati za rakiju, ako mi se svidi! — povikne.

Nisu mu posvećivali pažnje, nego su sve potanko opisali i pitali ukućane o potkapanju, a starac je nešto gunđao, obilazio oko kuće, zavirivao po kutovima, čak je i psa nogom udario, jer se nije mogao umiriti.

Kad su svršili posao, htjedoše nešto da prigrizu, ali Hanka im poruči, da je baš ponestalo mlijeka i kruha, a da su ostali samo krumpiri od južine.

Pođoše u krčmu proklinjući Lipce svim kletvama.

— Dobro si učinila, Hanuś, ništa ti oni ne mogu. Isuse, ni pokojni vlastelin nije me nikada tako vrijeđao, premda je bilo njegovo pravo...

Dugo nije mogao zaboraviti na tu uvredu.

Odmah iza podneva uđe neka žena i reče, da su još u krčmi i da je kmet pošao da dovede Kozłovu.

— Goni vjetar u polju! — nasmije se Jagustynka.

— Zacijelo je otišla u šumu po suharke!

— Od jučer je u Varšavi, otišla je u špitalj po djecu, treba da dovede dvoje, da ih othrani, naime onu nahočad...

— Da ih gladom izmori, kao što je bilo s onima prije dvije godine.

— Možda je i to bolje za sirotinju: ne će se kroz cijeli život patiti kao psi...

— I kopile je porod čovječji... teško će ona zbog toga pred Bogom odgovarati.

— Ne muči ih ona glađu zato, što hoće, jer često se ni sama ne najede sita, pa odakle da smogne tuđoj djeci...

— Plaćaju joj za uzdržavanje, nije ih primila zbog svog dobrog srca! — reče Hanka strogo.

— Pedeset złotih na godinu po komadu, nije to baš mnogo...

— Nije mnogo, jer ona smjesta sve zapije, a kasnije djeca umiru od gladi.

— Pa ne umiru baš sva: zar nije kod nje odrastao vaš Witek, a i onaj drugi, što je kod gazde u Modlici!

— Witeka je uzeo otac još dok je bio malo derište i dok je još košulju držao u zubima, u ovoj je on kući odrastao. A isto je tako bilo i s onim.

— Zar ja branim Kozłovu? kažem samo, kako mi se čini. Mora žena tražiti nekakve zarade, jer nema što da metne u lonac.

— Pa da, nema Kozioła, pa nema tko da nakrade.

— A ni s Agatom joj nije upalilo: stara, mjesto da je umrla, fino je ozdravila i odselila se od nje. Tuži se sada po selu, da joj je Kozłova svaki dan prigovarala, što otеže sa smrću, samo da je ošteti.

— Zacijelo će se vratiti Klębovima: gdje bi se inače mogla skloniti?

— Ne će se vratiti: zamjerili su joj se rođaci. Klębova je nije rado od sebe pustila, jer stara ima i posteljinu i zacijelo mnogo novaca, no nije htjela ostati, preselila je svoj sanduk kmetovoj ženi i sada traži kod koga bi mogla mirno umrijeti.

— Poživjet će ona još, u svakoj je kući sada dobro došla, makar da guske pase, ili da na krave pripazi. Kud se opet Jagna izgubila?

— Zacijelo šije riševe gospođici kod orguljaševih.

— Baš je pravi čas za zabavu, kao da u kući nema posla!

— Još od svetaca sjedi tamo neprestano — potuži se Józka.

— Naučit ću je ja redu, da će me zapamtiti... Pokažite mi dijete!

Uzme dijete k sebi, i kad se poslije objeda pospremilo, potjera ih sve na posao. Ostala je sama u sobi prisluškujući kadšto, kako se igraju djeca pred kućom pod nadzorom Bylice, a s druge je strane ležao Borына osamljen kao uvijek, gledao u sunce, što je padalo drhtavim trakom u sobu i migoljio po njemu prstima. nešto sam sa sobom tiho govorio, kao dijete, koje je prepušteno samo sebi.

U čitavom je selu bilo prazno i pusto, jer je nastalo vrlo pogodno vrijeme, i tko se god mogao micati, izišao je u polje na posao.

Poslije blagdana vrijeme se već ustalilo, svaki je dan bivalo sve toplije i vedrije.

Nastali su već duži dani, ujutro zamagljeni, u podne sivkasti i zagrijani, a o zapadu obasjani večernjim rumenilom, — dani pravoga proljeća.

Neki su se dani provlačili tihano kao potočići, obasjani suncem, hladni i prozirni kao i potočići, koji

pomalo pljuskaju o obale, gole i modrikaste, koje su se samo gdjegdje žutile maslačkom, bijelile titricama ili se zelenile vrbovim pupoljcima.

Nastajali bi i posve topli, ugrijani, malko vlažni, suncem osvijetljeni, svježinom mirisavi i tako prožeti rastenjem, tako nabujali proljećem, tako omamljeni snagom, da se podveče, kad bi se stišali ptičji glasovi, a selo polijegalo, činilo, da se u zemlji osjeća naprezanje korijenja i dizanje vlati, regbi da se čulo tihano šuškanje pupoljaka, što su se otvarali, napon razvijanja i glas novih stvorenja. što su izlazila na božji svijet...

Bilo je i takvih dana, koji nimalo nisu bili ovima slični.

Bez sunca, zamagljeni, sivo modrikasti, niski, trbušastim oblačinama prignječeni i zaparni, teški, koji su udarali u glavu kao rakija, te su se ljudi ćutjeli kao pijani; drvlje se dršćući grčilo, a svaki stvor, trzan nekom milinom, težio je nekamo i upirao se, ne znaš kuda, i zašto, te bi se čovjeku prohtjelo samo vikati, protezati se ili valjati se makar i po mokroj travi, kao što su činili oni glupavi psi.

Ili bi nastajali kišoviti još od rane zore, kao da su omotani grubom pređom, te ni svijeta nisi vidio. ni puta, ni kuća šćućurenih po mokrim voćnjacima. Kiša je padala polagano, neprestano, neprekidno, uspravne drhtave sive niti kao da su se odmatale s nekog nevidljivog vretena i vezale nebo sa zemljom, te se sve strpljivo prignulo i kisnulo prisluškujući obilno pljuskanje i grgotanje potočića, što su s bijelom pjenom curili niz crna polja.

To je tako svake godine bilo u rano proljeće, nitko se na to nije obazirao, nije bio čas, da se razmišljava, zora je naime tjerala narod na posao, a kasni ih je

tek mrak s posla gonio, te je jedva toliko vremena dostajalo, da čovjek nešto pojede i malko odahne.

Lipce je svih tih dana bilo prazno, čuvano samo od starica, pasa i voćnjaka, što su sve gušće zastirali kuće; samo bi kadšto prošao kakav prosjak, praćen pasjim lavežom, ili koja kola u mlin, i putovi bi opet ležali pusti, a nijeme kuće virile kroz voćnjake svijetlim okancima prema širokim poljima, prema neobuhvatnim poljima, što su okružila cijelo selo, kao zemljanim morem, prema poljima, što su u krilu prigrlila svoju dječicu kao rođena majka, držeći ih uz nabrekle grudi životodajnim zagrljajem.

Da, dospješe dani rada, topli, kišom poškropljeni, a jedanput je počeo padati prhki snijeg i obijelio polja, ali samo na kratak čas, jer ga je odmah sunce bez traga progutalo, — pa nije dakle čudo, što utihnuše prepirke, svađe i sve kavge, jer je posao zapregnuo pod tvrdi jaram i k zemlji prignuo sve glave.

Čim bi svanulo, svakoga jutra, kad bi zora otvorila sive oči i prve ševe zapjevale, selo bi se diglo na noge, digla se galama, lupanje vrata, plač djece, gakanje gusaka, koje su potjerali na jarke i odmah izveli konje. Momci su vodili plugove, tovarili na kola krumpire i tako se brzo razilazili u polje, da bi, dok izmoliš jedan ili dva očenaša, već u selu bilo tiho i pusto. Čak ni na misu nije gotovo nitko nailazio, pa je često svirka orgulja brujala u praznoj crkvi, prenosila se na obližnja polja, a narod bi tek na glas maloga zvonca poklecao na njivi k jutarnjoj molitvi.

Svi su izlazili na posao, ali to se gotovo nije ni poznalo na zemlji; tek ako pozornije pogledaš, mogao si gdjegdje nazreti po koji plug, upregnute konje kako rade, po koja kola na međi, i žene, što su kao crvene gusjenice lizile po golemim poljima ispod vedrog i visokog neba.

A naokolo, od strane Rudke, Wole, Modlice, od strane svih sela, što su se razaznavala po krošnjama voćnjaka i bijelim zidovima u plavičastom zraku, odjekivali su žamorom, dovikivanjem i pjevanjem poljski poslovi. Kamo bi god okom segnuo, iza pograničnih mrginja, svuda si vidio seljake, kako siju, plugove, kako oru, ljude, gdje sade krumpire, a s pješčanih se njiva već dizala prašina iza branâ.

Samo su lipčanske zemlje ležale u ukočenoj tišini, tužne, nijeme, kao neplodni zapusi pijeska ili kao usahlo drveće u mladoj šumi. Bože moj, te su zemlje ležale kao napuštena siročad, gotovo kao da su na ugaru, jer sve te ženske ruke nisu vrijedile niti koliko deset muškaraca, premda se cijelo selo trudilo i znojilo od zore do mraka.

A što su i mogle same do posvršavaju? Vrzle su se samo oko krumpira i lana, a na drugim poljima dozivale su se jarebice sve glasnije, zec bi često poskočio, ali tako polagano, da se moglo izbrojati, koliko mu se puta zabijelila zadnjica u zimskom usjevu; vrane su jatomice šetale po slogovima, što su ležali na ugaru i lijeno se protegli na suncu, čekajući uzalud na mušku ruku.

Ali koja korist narodu od toga, što su svanjivali pogodni i divni dani, što su se jutrom dizali kao u srebru okupane zlatne monstrance, što su bili zeleni, mirisali travama, topli i puni ptičjih glasova, što se svaki jarak zlatio maslačcima, svaka se međa prelijevala bojama kao vrpca izvezena titricama, a lugovi bili posuti sitnim ružičastim cvijećem, te je svako drvce prskalo jedrim zelenilom i cijeli je svijet tako nabujao proljećem, te se činilo kao da zemlja kipi i vri u toj proljetnoj vreloj vodi!

Ali koja korist od toga, kad polja leže nepoorana, neposijana, neobrađena, kao zdravi i krepki momci,

koji se samo protežu na suncu, provode vrijeme ututanj, a na masnoj rodnoj zemlji mjesto žita šire se repulja, buja stričak, po uvalama dršće metvica, crveni se kiseljak, po njivama, što su jesenas bile poorane, gusto se spleo slak, a na strništima izrastoše vitke divizme i loćika i razvaganiše se široko kao kume kod svoje kuće, te, ono, što je dosad živjelo samo potajno i plaho, sada je klijalo radosno, žurno raslo i guralo se s brazda na slogove i bujno se kočoperilo po njivama.

Kao da je provijavao neki strah iznad tih napuštenih polja.

Činilo se, kao da šume, što su se nisko sagnule nad ugarom, začuđeno šapuću, da potoci bojažljivije vijugaju kroz tu pustoš, a glog, koji je već natrpan bijelim pupoljcima, kruške po međama, ptice što prelijeću, po koji putnik iz tuđih strana, pa i oni križevi i figure, što čuvaju stražu na putovima, sve to kao da se začuđeno obzire i kao da pita vedre dane i ovu zanemarenu pustoš:

»A kamo se to djenuše gazde? gdje li su one pjesme, ona bujna radost, gdje? . . .«

Samo im je ženski plač kazivao, što se dogodilo u Lipcu.

I tako je prolazio dan za danom bez ikakve promjene na bolje; naprotiv, danomice je gotovo sve manje žena izlazilo u polje, jer su jedva dospjele da posvršavaju u kućama zaostale poslove.

Samo je kod Boryninih teklo sve kao obično, doduše sporije nego prošlih godina i malko lošije, jer se Pietrek tek privikavao poljskim poslovima, ali ipak se nekako svršavalo, jer nije ponestalo ruku, koje su pomagale.

Hanka, premda je još uvijek ležala, upravljala je sa svim poslovima tako spretno i odlučno, da je čak i

Jaguś morala s ostalima na posao, a sve je jednako držala u pameti: blago, bolesnika, gdje da se ore i što da se sije, brinula se za djecu, jer Bylica poslije krstitaka nije više dolazio, jer je, kako rekoše, obolio. Cijele je dane proležala u samoći, a ljude je viđala samo za ručkom i naveče, ili Dominikovu, koja ju je prigledala jedanput na dan, ali nijedna se susjeda nije pokazala, pa ni Magda, a o Roku kao da se izgubio svaki glas. Otkako se odvezao onda sa župnikom, nije se više vratio. Dosadilo joj već to ležanje, pa da brže ozdravi i da ojača, nije požalila da se najede masnoga jela, ni jaja, ni mesa, štaviše, dala je zaklati za juhu kokoš, koja doduše nije nosila, ali ipak je još uvijek vrijedila koja dva zlota.

I tako je brzo nadvladala bolest, ustala na Mladi Uskrs i odlučila da ode u crkvu na uvođenje. Žene su je od toga odgovarale, ali ona je sebi to upiljila u glavu i odmah, nakon velike mise, krenula s Płoszkinom.

Još nije bila sigurna na nogama i često se naslanjala na kumu.

— Tako miriše proljeće, da mi se sve u glavi vrti.

— Još dan, dva, pa ćete se naviknuti.

— Tek je prošla nedjelja dana, a promijenio se svijet kao za mjesec dana.

— Na brzom konju jaše proljeće, nitko ga ne može prestići.

— Kako je zeleno, Isuse slatki, zeleno!

Doista, voćnjaci su visjeli nad zemljom kao oblaci puni zelenila, samo su se iz njega bijelili dimnjaci i dizali se krovovi. Po grmlju su ptice mahnito pjevale, a odozdo je s polja pirio topli vjetar, te se njihao korov kraj plotova, a jezero se nabiralo i mrštilo.

— Krupni su pupoljci na višnjama, tek što ne procvatoše.

— Samo ako mraz ne ofuri, bit će mnogo voća.

— Vele, kada hljeb ne rodi, voća se naplodi!

— Tako nekako izgleda u Lipcu, kao da se to sprema!... — uzdahne ona tužno i suznim očima pogleda u nezasijana polja.

Brzo su svršili uvođenje, jer se dijete rasplakalo, a i Hanka se osjećala tako umorna, da je odmah, čim su se vratili kući, prilegla malko na krevet, ali nije još pravo ni odahnula, kad nahrupi Witek vičući:

— Gazdarice, došli su u selo cigani!

— Evo ti vraga, samo nam je to još trebalo, zovni Pietreka i pozaključavajte vrata, da nam što ne odnesu.

Izađe sva usplahirena pred kuću.

Doskora se po selu razletio čitav čopor ciganka, poderanih, zamusanih, crnih kao kazani, s djecom na leđima, a nasrtljivih, da te Bog sačuva; obilazile su prosjačeći, nudile se, da će gatati i silom su se gurale u sobu. Bilo ih je nekih deset, ali digle su galamu, da se po cijelom selu čulo.

— Józka, potjeraj guske i kokoši na dvorište, uvedi djecu u kuću, da ih ne ukradu! — sjedne na hodnik da čuva, a kad je opazila neku cigančuru, kako je krenula u ljesu, nahucka na nju psa, Łapa se razbjesni i nije ju pustio, te joj se vještica zaprijeti batinom i nešto promrlja.

— Eh, tvoje su mi kletve na nekoj strani, kradljivice!

— Ne bi vas urekla, da ste ju pustili — šapne Jagna zlovoljno.

— Ali bi nešto ukrala. Ne može se čovjek od njih obraniti, makar im gledao na ruke, a ako hoćete da vam vrača, potrčite za njima.

Zacijelo je pogodila njene tajne želje, jer je Jagna otišla u selo i cijelo je to nedjeljno popodne išla za cigankama. Nije se mogla osloboditi nekog potmulog

straha, niti svladati radoznalost, da joj gataju, stoput se vraćala kući i opet polazila za njima, dok nije tek u sumrak, kad su ciganke krenule prema šumi, primijetila, kako je jedna unišla u krčmu, ušuljala se za njom i s velikim strahom, krsteći se svaki čas, dala sebi gatati, ne obzirući se na ljude, što su stajali kraj tezge.

Naveče, poslije večere, skupiše se kod Józke na hodniku djevojke razgovarajući o cigankama, i pričajući, što su kojoj vračali; kako su Marysi Balcerekovoj prorekle, da će se udati za kopnje, Nastki veliki imutak i muža, Ulisi Sochinoj, da će ju zavesti momak, onoj debeloj 'Weronki Bartekovoj prorekoše bolest, a Tereski soldatuši...

— Zacijelo kopile! — zareži Jagustynka, koja je sjedjela po strani.

Nisu se na nju osvrtale, jer je baš Pietrek sjeo k njima i stao im koješta pričati, kako cigani imaju svoga kralja, koji ide sav u srebrnim dugmetima, a tako ga slušaju, da bi svaki ciganin, kad bi mu on i za šalu samo zapovjedio, da se objesi, odmah poslušao i u isti tren to i učinio.

— Kralj kradljivaca, tako silan, a pse na njega huckaju — prošapće Witek.

— Pasji nakot, pogani prokleti! — progunđa stara i primaknuvši se, stade im pričati, kako cigani kradu djecu po selima.

— Pa da budu crna, kupaju ih u vodi, u kojoj su kuhali jelšovinu, te ih kasnije ne bi ni rođena majka mogla prepoznati, a ciglom brišu sve do kosti ona mjesta, gdje su djeca na krštenju dobila znak svetim uljem i tako ih naprosto pretvore u đavolčiće.

— A vele, da znadu tako vračati i bajati, da je čovjeka strah o tome i govoriti! — zapišti neka djevojka.

— Istina je, ako samo dahne na tebe, već su ti narasli brkovi lakat dugački.

— Šalite se!... Vele, da je na seljaka iz słupske župe, kad je na njih nahuckao pse, neka ciganka samo bljesnula nekim ogledalom pred njegovim očima, pa je odmah oslijepio.

— I kažu, da pretvaraju ljude u što im drago, čak i u životinje.

— Tko se opije, taj se sam najbolje pretvori u svinju.

— Eh, a onaj gazda iz Modlice, što je lani bio na proštenju, zar nije išao četveronoške i lajao?...

— Đavo ga je opsjeo, ali velečasni je iz njega istjerao vraga.

— Isuse, na svijetu ima takvih stvari, da se čovjeku koža ježi!...

— Jer zlo svuda vreba, kao vuk oko ovaca.

Strah im prođe kroz srce i stisnuše se bliže jedno drugom, a Witek, sav dršćući od straha, tiho prošapće:

— A i kod nas nešto obilazi...

— Ne brbljaj koješta, glupane! — otrese se Jagustynka.

— Ja ne lažem, jer zbilja nešto obilazi po staji, dosipa obroke, konji ržu... a ide iza plasta, jer sam vidio, kako je Łapa onamo pojurio, režao, mahao repom i umiljavao se, a nikoga nije bilo. To zacijelo obilazi Kubina duša... dometne Witek tiše i obazre se na sve strane.

— Kubina duša — prošapće Józka i prekrsti se nekoliko puta.

Zadrhtaše svi, zima im prođe kroz kosti, a kad su neka vrata zaškripila, poskočiše uzviknuvši. Hanka izađe na prag.

— Pietrek, a gdje su ciganske čerge?

— Kazivali su u crkvi, da sjede u šumi iza Borynina križa.

— Treba paziti noćas, da što ne odvedu.

— Veli se, da blizu ne kradu.

— Kako im kada pođe za rukom; i prije dvije godine su tamo bili, a Sochi su ukrali krmaču... Ne treba se u to pouzdavati! — upozoravala je Hanka, a kad se djevojke raziđoše, pazila je na momke, da za sobom dobro zatvore obor i staju, a vraćajući se zaviri još na očevu stranu, da li je došla Jagusia.

— Potrči-der, Józka, po Jagnu, neka dođe kući, ne ću danas da ostanu vrata preko cijele noći otvorena.

Józka se brzo vrati i javi, da je kod Dominikove mrak i da u selu gotovo već svuda spavaju.

— Ne ću pustiti bitangu, neka ostane napolju sve do zore! — prijetila se Hanka zasunuvši vrata.

Mora da je bilo već vrlo kasno, kad se, čuvši drmanje vratima, izvukla iz kreveta, da otvori, ali ustukne natrag, jer je iz Jagne udarila rakija. Mora da je bila prilično pijana, jer je dugo pipala, gdje je brava, a iz sobe se čulo, kako se spoticala o pokućstvo i kako se onako, kakva je bila, strovalila na krevet.

— He, ni na proštenju se ne bi finije provela, no, no!...

Ali ta noć nije mogla mirno proći, jer se u cik zore potreslo selo tolikom vriskom i naricanjem, da je svatko, tko je još spavao, žurno u košulji istrčao napolje, misleći, da negdje gori...

To se Belcerekova s kćerkama do neba derala, jer su joj lopovi izveli konja.

U jedan se tren cijelo selo sjatilo pred kuću, a one, posve izvan sebe, raskuštrane, plačući i naričući, kričale su, kako je Maryśia u zoru pošla da dospe obrok, a vrata stoje otvorena, štala prazna, a konja za jaslama nema.

— Pomozi, dragi Isuse! spašavajte ljudi, spašavajte! vrištala je stara, čupajući se za kosu i lupajući se o plot, kao ptica u zamci.

Dohrli kmet, poslaše po kneza, ali ga nije bilo kod kuće, prispio je tek iza nekoliko očenaša, ali jedva se držao na nogama, bio je pijan, pospan i posve bez svijesti, jer je počeo nešto gunđati i rastjerivati ljude, dok ga kmet nije uklonio ljudima s očiju.

Ali slabo se tko osvrtao na njega u teškoj ovoj nevolji, koja je kao kamen pritisla sve duše; neprestano su slušali pričanje, tapkajući od staje do puta i natrag, ne znajući, što da urade, kao bez glave da su bili, tako strašno preplašeni, dok nije neka žena uzviknula:

— To je cigansko maslo!

— Istina je, u šumi su! jučer su njuškali!

— Nitko drugi nije ukrao, nitko drugi! — provališe uzbuđeni glasovi.

— Pojurite za njima i otmite, izmlatiti treba lopove! — poviče Gulbasova.

— Ucmekati ih treba zato!

Golema krika provali prema suncu, što je baš izlazilo, stadoše čupati kolce iz plotova, mahati pesnicama, muvati se na sve strane, netko je već pojurio naprijed vičući, kad se dočulo za novi slučaj.

Kmetova žena dotrči plačući, da su im ukrali kola iz dvorišta.

Zaprepastiše se kao da je tresnuo grom negdje u blizini, te su dugo samo uzdisali, širili ruke; sa zgražanjem se pogledavali.

— Ukrali su konja i kola, no, to se još nije u selu dogodilo.

— Neka je kaštiga pala na Lipce.

— I svake nedjelje sve gore!

— Prije se godinama nije toliko zlo dešavalo, koliko sada za ovo mjesec dana.

— A kako li će se to još svršiti, kako? — šaptale su žene prestrašeno.

Odjednom nahrupiše za kmetom u Balcerekov voćnjak, gdje su se vidjeli konjski tragovi po rosi i po svježoj zemlji sve do kmetova štaglja; tamo su lopovi zapregli konja u kola i okruživši njivama izašli kraj mlinara na put, koji vodi u Wolu.

Pola je sela krenulo slijedeći šutećki trag, koji se tek kod izgorjelih plastova, na zaokretu pod šumom, odjednom izgubio, i nije se više mogao naći.

Ta je krađa uzbunila sve, pa premda je bio vrlo krasan dan, slabo se tko latio posla: obilazili su kao pofureni, zalamali rukama sažalijevajući Balcerekovu, strahujući sve jače za svoje dobro.

A Balcerekova je sjedjela pred štalom, kao kraj kakvoga odra, sva nabrekla od plača i jedva dišući vapila kroz jauk:

— O, dorate moj jedini, drago konjče moje, najbolji moj slugo! Tek mu je bila deseta godina, ja sam ga od ždrebeta othranila kao rođeno dijete, a oždrijebio se iste godine, kad i moj Stacho! A što ćemo mi, sirotice, sada bez tebe, što ćemo?

Naricala je tako tužno, da su žene mekša srca s njom zajedno zaplakale, ucviljene tolikim gubitkom, jer bez konja je čovjek kao bez ruku, naročito sada u proljeće i kad još ni muževa nije bilo.

Pa susjede posjedaše uz nju, stadoše je od sveg srca tješiti spominjući dorata i hvaleći ga mnogo.

— Lijep je bio konj, snažan još, miran kao dijete.

— Udario mi je dječaka, kumo, ali zbilja je bio valjan konj.

— Istina, imao je kvrge na nogama i bio malko ćorav, ali uvijek bi za njega dali četrdeset banaka.

— A obijestan je bio kao pas, zar nije svlačio perine s plotova? a?

— Treba mu para tražiti! — bolno su stenjale kao nad kakvim pokojnikom, a Balcerekova, kad bi pogledala na jasle, opet bi nanovo zaridala i ponovno bi ju tuga ščepala za grlo, prazna štala kao svježi grob sjećala ju je na neprežaljeni gubitak i na tešku krivicu. Umirila se tek, kad joj rekoše, da je kmet poveo Hankinog Pietreka, župnikovog Waleka i mlinarovog slugu, pa da su krenuli kolima da traže konja od cigana.

— Eh, traži vjetar u polju, tko ukrade, skriti znade.

Već je bilo prilično kasno podveče, kad su se vratili, kazujući, da nigdje nema ni traga, kao da si bacio kamen u vodu.

I knez se javio u selu i premda se već mrak spuštao, posadio je kmeta na kola i odvezao se, da javi žandarima i u kancelariji; a Balcerekova pođe s Marysiom u obližnja sela, da traže na svoju ruku.

No vratiše se bez ičega, samo su čule, da su i po drugim selima također učestale krađe. Tako je ljude pritisla još jedna teža nevolja, bojazan za svoje dobro, pa je knez odredio stražu i u nestašici muškaraca morale su po dvije žene zajedno sa starijim dječacima svaku noć obilaziti i čuvati selo, a osim toga su i u svakoj kući napose pazili, sve su pak djevojke išle spavati u staje i obore.

Ipak ni to nije pomoglo, a strah je još veći nastao, kad su uza sve to čuvanje odmah slijedeće noći lopovi ukrali suprasnu krmaču Filipki isprijeko vode.

Naprosto se ne može opisati, što se dešavalo s tom siroticom: tako je očajavala, da ne bi mogla većma ni za djetetom, jer je ta krmača bila jedino njeno dobro, s kojim je računala, da će se prehraniti do žetve; urlala je tako, lupala se o zidove, da je strašno

bilo pogledati. Poletjela je naričući čak i velečasnome, a on se smilovao, i dao joj čitav jedan rubalj i obećao joj jedno prase od onih, što će se tek u žetvu oprasiti.

A narod već nije znao, što da počne i kako da spriječi krađe. Bio je to pravi pogrebni dan, a i vrijeme se promijenilo, kišica je od jutros sipila, a teško je sivo nebo pritislo cijeli svijet, te je tuga zaokupila dušu, ljudi su zabrinuto obilazili, uzdišući i ražalošćeni misleći sa strahom o tome, što ih čeka dojduće noći.

Na svu se sreću baš predveče pojavio Rok i obilazeći po kućama objavljivao je čudnu novost, da čovjek naprosto nije mogao povjerovati. Veselo je pričao, da će u četvrtak, preksutra, doći susjedi u čitavoj četi da pomognu Lipcu u poljskim radovima.

U prvi mah nisu mogli povjerovati, ali kad je i velečasni izišao u selo i najsvečanije to potvrdio — nastade radost, te se u suton, kad je kiša prestala i samo se kaljuže zacrvenile od zapadnog rumenila, što je prodiralo ispod magle, napuniše putovi odjekujući veselim poklicima. Po kućama uzavri žamorom, potrčaše k susjedima, da pretresu tu novost i da joj se načude, zaboravivši potpuno na krađe i veseleći se srdačno toj nenadanoj pomoći, te je slabo tko stražario te noći.

Sutradan, čim je jedva nešto malo svanulo, cijelo je selo bilo na nogama; spremale su se kuće, laćali se pečenja kruha, spremali kola, rezali krumpire za sađenje, pošli u polje da razmetnu đubre, što je ležalo na gomilama, a u po nekoj se kući stadoše brinuti za jelo i pilo tih nenadanih gostiju, jer su znali, kako treba dočekati dostojno, gazdinski, te je mnoga kokoš i guska, namijenjena prodaji, platila glavom, a i opet dosta toga uzeše u zajam u krčmi i u mlinu, pa u Lipcu nastade život kao uoči velikoga sveca.

A Rok, možda najradosniji od svih i duboko potresen, cijeli je dan obilazio selom, tu i tamo požurivao oko spremanja, a bio je tako sav sjajan i začudo razgovoran, da mu je Hanka, koja je opet legla, osjećajući se bolesna, kad je Rok naišao k njima, tiho rekla:

— Oči vam se sjaju, kao da imate vrućicu...

— Zdrav sam, samo sam veseo, kao još nikada u životu. Pomislite: toliko će ljudi nagrnuti u Lipce na čitava dva dana, i posvršavat će najhitnije poslove. Kako se čovjek ne bi veselio?

— Čudim se samo, što hoće badava, bez plaće da rade, samo za hvalu našu... to još nije bilo.

— Dolaze da pomognu samo za hvalu vašu, kao što su pravi Poljaci i kršćani dužni! Istina, tako što još nije bilo, ali zato svijetom vlada zlo. Izmijenit će se još na bolje, vidjet ćete! Narod će doći k pameti, uvidjet će, da se nema ni na koga drugoga obzirati, da mu nitko ne će pomoći, nego jedino on sam sebi, pomažući jedan drugoga u nuždi. A onda će narod porasti preko svih zemalja kao kakva nesavladiva šuma i njegovi će se neprijatelji izgubiti kao snijeg! Vidjet ćete, stići će to doba! — klicao je sjajući se, ruke je nekuda ispružio, kao da je ljubavlju htio obujmiti čitav narod i ljubavlju ga povezati u nerazdvojivu vezu...

Ali je odmah pobjegao, čim ga je počela ispitivati, tko je stvorio to čudo, da oni dolaze u pomoć? Obilazio je po selu, jer je do kasne noći bilo svijetlo po kućama zato, što su djevojke spremale gotovo svečano ruho, nadajući se, da će sutra doći i nekoliko momaka.

A sutradan, tek što je zora obijelila krovove, selo je već bilo pripravno, iz dimnjaka se pušilo, djevojke su kao lude jurile između kuća, a dječaci se ljestvama

uzventrali na sljemena kućâ izgledavajući prema putovima. Svečana se tišina spustila na selo. Nastao je oblačan dan, bez sunca, ali topal i nekako čudnovato pun čežnje. Ptice su mahnito cvrkutale po voćnjacima, a ljudski glasovi pritihnuše lebdeći teško u tom ugrijanom vlažnom zraku.

Dugo su čekali, jer tek kad je odzvonilo na misu, muklo zatutnješe putovi, a iz modre rijetke magle stadoše se javljati redovi kolā.

— Stižu iz Wole!

— Stižu iz Rzepaka!

— Stižu iz Dębice!

— Stižu iz Przyłęka!

Vikali su sa svih strana i potrčali, tko će brže pred crkvu, gdje su već stigla prva kola, a doskora se cio prostor pred crkvom napunio ljudima i kolima. Seljaci, svečano obučeni, skakali su s kola dobacujući pozdrave ženama, što su pristupale sa svih strana, a djeca su, kao uvijek, udarila u viku, opkolivši pridošlice.

I odmah pođoše na misu, jer su u crkvi već zabrujale orgulje.

A čim je svećenik svršio, gotovo se cijelo selo prosulo iza grobljanskih vrata kraj tornja, gazdarice istupiše naprijed, djevojke se užurbaše po strani tražeći pogledima momke, a najamnice se stisnuše napose u gomilu kao jarebice, ne usuđujući se stupiti bliže pred lice velečasnoga, koji se smjesta pojavio, sve ih pozdravio i zajedno s Rokom počeo raspoređivati, koji će u koju kuću poći da radi, pazeći pri tome, da bogatije smjeste kod bogatijih.

U jedan je tren sve bilo rapoređeno i nije prošlo ni pol sata, a već su razgrabili svaki svoje, pred crkvom ostadoše samo uplakane najamnice, koje su uzalud čekale, da im netko bude pridijeljen, po selu

pak nastade rusvaj: uznesoše klupe pred kuće, brzo ponudiše južinu i pogostiše rakijom, da se što prije sprijatelje. Djevojke su veselo dvorile, jedva taknuvši jelo, jer je bila većina momaka, koji su se tako dotjerali, kao da su došli na zaruke, a ne na posao.

Nije bilo vremena za razgovor, toliko su samo govorili, da se zna, iz kojih su sela i kako se zovu, pa i jeli su sasvim malo, izgovarajući se veoma uljudno, kako još nisu zavrijedili obilatoga obroka.

I doskora su se počeli razilaziti po poljima pod vodstvom žena.

Kao da je nastao svečani blagdan na svijetu.

Pusta i obamrla polja oživješe, odjeknuše glasovi, iz svih se dvorišta izvezoše kola, svim stazama potegoše plugovi, svim međama krenuše ljudi, kroz voćnjake i preko polja digoše se poklici, poletješe veseli pozdravi, zarzaše konji, zadrndaše rasušeni točkovi, zaštektaše psi trčeći ludo za ždrebadi, a bujna, snažna radost napuni srca i pronese se zemljom — na krumpiristima, na ječmeništima, na strništima, na korovom obraslim plandištima stajahu u veselom žamoru, razgovarajući bučno i glasno, kao da će zaplesati.

Odjednom se utiša sve, bičevi ošinuše, ždrepčanici zaškripiše, konji se napregoše, a zarđani još plugovi stadoše se polagano zabadati u zemlju i izvaljivati prve crne i svjetlucave grude. Narod se uspravi, zahvati daha, prekrsti se, pogledom okruži po poljima, prigne se i lati se posla i rada.

Prava pobožna i sveta tišina zaokupila je polja, kao da se započela misa u toj beskrajnoj crkvi, narod se ponizno priljubio slogovima, pritihnuo, i sa srdačnim uzdahom bacao sveto, plodno zrnje, sijao trud za plodonosno sutra, potpuno se i predano prepuštao majci zemlji.

Hej! opet oživješe lipčanska polja, dočekaše gazde, za kojima su čeznula, a kuda si okom zahvatio od mrkih šuma sve do pograničnih uzvisina polja, po svoj zemlji u onom sivo-zelenkastom zraku, kao pod vodom, zarojiše se crvene suknje, isprutane hlače, bijele surke, prignuti konji pred plugovima i kola po međama.

Kao da je pčelinji roj pao na mirisnu zemlju, i žustro se rojio u tišini blijedoga proljetnoga dana — samo su ševe glasnije pjevale, lebdeći negdje nevidljive, a i vjetar bi kadšto pirnuo, potresao drvećem, razotkrio ženama suknje, pomilovao raž i pobjegao hihoćući.

Mnogo su sati radili bez odmora, a počinak im je bio tek u tome, da bi netko protegnuo leđa, odahnuo i opet se prignuo nad brazdu. Kako ni preko podneva nisu sišli s njiva, sjedoše samo na međama, da se nahrane iz dvojaka i da odmore kosti, ali čim se namiriše konji, latiše se plugova, ne ljenčareći i ne oklijevajući. Tek kad se spustio suton, počeše se vraćati s polja.

Smjesta zasjaše kuće i uzavreše žamorom i vrevom, cijelo selo bljesne u odrazu svijetla, što je dopiralo iz prozora i kroz otvorena vrata na put. U svakoj su se kući užurbali oko spremanja i večere. Nastade galama, dovikivanje, rzanje konja, škripanje vrata, blejanje teladi, gakanje gusaka, koje potjeraše u hlijev, dječja vriska, cijelo je selo brujalo i treptalo tim čudnovato radosnim nemirom.

Stišalo se tek onda, kad gazdarice pozvaše k zdjelama, a tako su osobito častili goste, da su ih posadili na prvo mjesto, primičući im ono, što su najbolje imali, a nisu žalili ni rakije...

Po svim su kućama večerali, svuda su se kroz otvorene prozore i vrata vidjele uokrug skupljene

glave i usta, kako se miču, čulo se struganje žlica, a miris pržene slanine osjećao se na putu, da je čovjeka u nosu zasvrbilo.

Samo Rok nije nigdje duže zasjeo, išao je od kuće do kuće, sijao dobru riječ, razgovarao se i pošao dalje, k drugima, kao brižan gazda, koji na sve podjednako pazi, poput cijelog sela pun radosti, a možda još radosniji od svih njih.

I kod Hanke se osjetio današnji blagdan, jer premda joj nije bila potrebna pomoć, da drugima odlakša, pozvala je k sebi dvojicu iz Rzepaka, koji su radili kod Weronke i Gołębiove.

Njih je izabrala, jer su se Rzepčani smatrali plemenitašima.

U Lipcu su se doduše uvijek podsmijevali tom njihovom plemstvu i nisu do njih držali ni koliko do pasje šape, smatrajući ih gorima od gradskih odrpanaca i »privrednika«, ali kad su ušli u kuću, Hanka primijeti odmah, da je to drukčiji soj ljudi, odličniji.

Bili su sitni i kržljavi, obučeni na gradsku u crne dugačke kapute, ali veoma ozbiljna lica; brci su im stršili kao snopovi konoplje, a očima su vrtjeli ponosno, no ipak su bili razgovorni, ponašali se fino, govorili sasvim gospodski. Uljudan je to bio narod, jer su sve učtivo hvalili, a svakoga su znali riječima zaokupiti, te su žene upravo rasle od zadovoljstva...

Hanka je dala prirediti obilniju večeru i postaviti im na stolu, pokritom čistom plahtom.

Pomno ih je dvorila i svima je zapovjedila, da prema njima iskazuju poštovanje, te su oko njih išli gotovo na prstima, pogađajući po njihovim očima, što im treba, a Jagna kao da je posve izgubila glavu, dotjerala se kao za proštenje, sjela i zagledala se u mlađega kao u kakvu svetu sliku.

— Ima on svoje dvorkinje, a na bose ne će ni pogledati — šapne Jagustynka, a Jaguś, sva u jednoj vatri, pobježe na svoju stranu.

Baš je bio unišao Rok i stao se obzirati, gdje da sjedne.

— Tomu će se najviše začuditi naši seljaci, što su ljudi iz Rzepaka došli da pomažu Lipcu! — reče Rok tiho.

— Nismo se radi svoje stvari potukli u šumi, pa nitko od nas ne goji mržnje — odgovori stariji.

— Ali uvijek se dešava, kad se dvojica pobiju, da treći korist izvuče!

— Istina je, Roče, ali ako se dvojica slože u prijateljstvu, onaj treći bi mogao prilično dobiti po glavi, — zar ne?

— Mudro zborite, gospodine Rzepecki, mudro...

— A što je danas stiglo Lipce, to sutra može zateći Rzepke.

— I svako selo, gospodine Rzepecki, ako se, mjesto da se međusobno potpomognu i zajednički brane, svađaju, cijepaju i iz inata prepuštaju neprijatelju. Mudri su i prijateljski susjedi kao obrambeni plotovi i zidovi: svinja ne može kroz njih proći, niti polja izrovati...

— Kod nas se to već zna, Roče, samo što seljaci to još ne vide i odatle nas bije nevolja...

— I tomu već dospijeva vrijeme, gospodine Rzepecki: dolaze k pameti...

Odmah iza večere izađoše na hodnik, gdje je već Pietrek svirao u gusle djevojkama, što su se bile skupile, da slušaju.

Nastalo je tiho i toplo veče, magle su bijelim kožusima pokrile lugove, vivci su cvilili s mokrih livada, mlin je klepetao na svoj način, a kadšto bi zašumilo drveće. Nebo je bilo visoko, ali zatrpano tamnim obla-

činama, pa su samo na rubovima njihovim prodirali mjesečevi traci, a mjestimice, iz dubokih provalija, jasno su sjale zvijezde kao u bunaru.

Selo je zujalo kao košnica prije rojenja. Do kasno doba žarili su se svi prozori, do kasno doba je po ljesama i putovima šuškalo tiho šaputanje i odzvanjao veseli smijeh; djevojke su kesile zube momcima i radosno su s njima hodale kraj jezera, a starije su posjedale s gazdama po pragovima, ozbiljan razgovor provodile, uživajući u hladovini i odmoru.

A sutradan, tek što se nebo zorom zarumenilo, još za niskog plavkastog svitanja, stadoše se dizati oda sna i spremati se na posao.

Sunce je lijepo svanulo i svijet je, kao da je sav od srebra, posut injem, planuo sav u jednoj vatri, mokrim iskrama i hladnim, svježim jutrom. Ptice zacvrkutaše snažnim glasom, zašumiše drveta, zažuboriše vode, podigoše se glasovi ljudski, i vjetar, koji je potresao grmljem, raznosio je po selu štropot, dozivanje, riku, djevojačko pjevanje, što bi negdje zatreptalo, i svu tu galamu i žurbu ljudi, koji polaze na posao.

Nad lugovima su još ležale magle, bijele kao snijeg, samo su se prorijedile na više položenim njivama, ipresijecane i rastjerane sunčanim bičevima, pušile su se prije buđenja i bujajući kao pupovi, a narod je polagano stizao sa svih strana na rosne, sanjive slogove, utapao se u suncem protkanu maglu i tiho se priljubio uz brazde — jer od zemlje, od drveća iz sive daljine, od voda, što su vijugavo bljeskale, od magle i od neba, što je uzdizalo žarku kružnicu sunca — preko cijeloga svijeta navalilo je takvo proljeće i izbijala tolika žar snage i opojnosti, da je čovjeka u prsima davilo, da je duša drhtala od takve presvete radosti, kakva se samo roni u tihim suzama, kakva se samo iskazuje uzdahom ili klecanjem pred tim pro-

ljetnim čudom, koje se očituje i u najneznatnijoj travčici.

I mnogi se od njih dugo ogledavahu oko sebe, krsteći se pobožno, šapćući molitvu i laćajući se u tišini posla, pa kad je zazvonilo na misu, svi su već bili na svojim mjestima.

Magle su se brzo raspršile i polja se protegoše u sunčanom sjaju, dokle je god moglo segnuti oko po lipčanskim zemljama, ispresijecanim pojasima zelenih zimskih usjeva, a svuda su se crvenile suknje, orali plugovi, drljale brane, kojima su upravljale djevojke, migoljili redovi žena, što su sadile krumpire, a nagusto su crnim i dugim slogovima hodali seljaci, opasani pregačama, malko pognuti, nabožnom i podatnom kretnjom ruke sijući zrnje u nabrekle, oplođenja željne njive...

A svi su radili tako gorljivo, da ni glave nisu dizali, te i ne primijetiše velečasnoga, koji se odmah poslije mise pojavio kraj svoga sluge, što je orao kraj puta, a zatim je začudo krenuo brazdama, veselo pozdravljao, nudio burmutom, po nekome dao i cigaretu, ovdje dobacio po koju ljubeznu riječ, tamo pomilovao dječje glavice i pošalio se s djevojkama, drugdje bi pak grumenom zemlje potjerao jato vrabaca, što se spustilo na posijani ječam, a često bi prvu šaku žita blagoslovio križem, ili bi i sam bacio sjeme, požurivao svuda, da brže svrše, te ni jedan nadglednik ne bi to bolje mogao.

I odmah iza objeda prionuo je zajedno sa svima poslu, tumačeći ženama, premda je danas Markovo, da će procesija biti tek u oktavi, trećega maja.

— Danas nije zgodno, šteta je vremena, jer drugi put nam ljudi ne će doći da pomognu.

Tako je razlagao, a nije se maknuo s polja sve do kraja dana, potpregnuo je reverendu, podštaplji-

vao se batinom, jer je morao da vuče tešku trbušinu, i neumorno je obilazio, a samo kadšto sjeo na međi, da s čela obriše znoj i da odahne.

Od srca su mu bili skloni i pod njegovim okom tekao je posao regbi brže i lakše, a ljudi su smatrali čašću, što ih velečasni sam glavom nadzire.

Sunce se već crveno i puno spustilo nad šume, zemlja se gasila, a daljine se stadoše plavjeti, kad su svršivši najhitnije poslove, počeli da se vraćaju u selo; žurili su se, da još za dana stignu kući.

Mnogi su i na večeri zahvalili, samo su makar što na brzu ruku prigrizli, a drugi se žurno latiše zdjela na vrijeme postavljenih, konji pak, upregnuti u kola, rzali su pred kućama.

Župnik je ponovno izišao u selo zajedno s Rokom, obišao ih sve i svakomu seljaku napose još jedanput zahvalio za usrdnu pomoć, iskazanu Lipčanima.

— Jer što dadeš potrebnomu, kao da si dao samom Isusu! No, velim vam, premda niste brzi u davanju za misu, premda ne mislite na potrebe crkve, premda već godinu dana govorim, da mi je procurio krov u župnom dvoru, ipak ću se svaki dan moliti za vas, za vašu plemenitost, koju ste iskazali Lipčanima... — govorio je sa suzama cjelivajući glave, što su se pred njim kraj puta prigibale.

Baš su bili kraj kovačnice i skretali na drugu stranu sela, kad im stadoše na put zaplakane najamnice s Kozlovom na čelu.

— Molim vas, velečasni, došle smo da zapitamo, ne će li i nama ljudi pomoći?

Započela je bahato uzdignutim glasom.

— Jer smo čekale, i da i na nas dođe red, a oni već odlaze...

— I mi ćemo, sirotice, ostati bez ikakve pomoći... — rekoše u jedan glas.

Župnik se zbuni i sav pocrveni.

— A što vam ja mogu?... nije dostajalo za sve... i ovako su čitava dva dana pošteno pomagali... no, kažem vam — zamuca, ne znajući, u koju da pogleda.

— Da! pomagali su, ali samo gazdama, bogatašima... zajeca Filipka.

— Nama se nije nitko požurio da pomogne, kao kao da smo gubave...

— Nikoga ne će zaboljeti glava zbog nas sirotica...

— Bar da je došlo nekoliko plugova za krumpire, ali ni to nije! — šaptale su sa suzama.

— Drage moje... oni već odlaze... no... udesit će se to već nekako... istina... da je i vama teško... udesit će se...

— A kako da dočekamo tu pomoć?... a ako još ni tih krumpira ne zasadimo, onda možemo samo uže da potražimo! — zavapi Gulbasova.

No, kažem vam, da će se udesiti... dat ću vam svoje konje, makar na čitav dan, samo mi ih ne izmučite... a zamolit ću i mlinara, kneza, Borynovi će možda dati...

— Možda! Čekaj, magarče, dok trava naraste! Hodite, žene, ne cmizdrite badava!... da vam ne treba, velečasni bi vam pomogao... Za gazde ima svega, a ti, sirotinjo, grizi kamenje i suze gutaj! Čobanin se brine samo za ovnove, jer ih striže, a što će s nas da oguli osim naših ûši! — zine Kozlova, te župnik začepi uši i ode.

Skupiše se u gomilu i gorkim su suzama plakale naričući glasno, a Rok ih je tješio, kako je znao i dobrodušno obećao, da će im dobaviti pomoć, poveo ih negdje kraj plota, jer su se već počeli razilaziti na sve strane, putovi se zacrnješe od konja i ljudi, kola zaštropotaše, a sa svih su pragova letjele tople riječi zahvalnosti.

— Bog vam platio!

— Zbogom pošli!

— Uzvratit ćemo vam još u zgodan čas!

— A svake nedjelje naiđite k nama kao rođacima!

— Pozdravite kod kuće! I dovedite nam svoje žene!

— Zbogom ostajte, rodilo vam polje, dragi ljudi! — vikali su mašući kapama i rukama.

Djevojke i sva djeca, koliko ih je bilo, otpratiše ih do nakraj sela i idući uz kola. Najviše ih je išlo prema topolovom putu, jer su onim putem stigli čak iz tri sela. Kola su išla polagano, razgovarali su veselo, često bi šaleći se prasnuli u smijeh.

Mrak se već prosipao, večernje se rumenilo gaslo, samo su još vode gdjegdje crveno gorjele, magle se smotaše po lugovima, a večernja se proljetna tišina rasprela nad zemljom. Negdje daleko stadoše žabe složno kreketati...

Otpratiše ih do raskršća uz smijeh i ciku, no prije još no što zakasaše konji, zapjeva jedna između djevojaka za njima:

»Kad ćemo se navijestiti?
Slušaj, kako tata hiti,
Da sve tutnji most —
Da, dana!
Da sve tutnji most!«

A momci im, okrenuvši se s kola, uzvratiše:

»Proscima je sada zima,
Navještaj se samo prima
Na veliki post...
Da, dana!

Mladi su glasovi odzvanjali preko rose i veselo plovili nad čitavim svijetom.

VII

Ljudi se vraćaju!

Taj je glas tresnuo kao grom i raznio se po Lipcu kao plamen!

Je li to istina? A kada? I kako?...

Nitko još nije znao.

Samo to se zasigurno znalo, da je općinski redar, koji je još prije izlaska sunca jurio knezu s nekim papirom, rekao to Kłębovoj, kad je baš tjerala guske na jezero, a ona se toga časa s tom novošću bacila k susjedima, Balcerekove su pak razvikale najbližim kućama, pa nije prošla ni jedna »Zdrava Marija«, a već je čitavo Lipce ustalo na noge, držćući radosnim žamorom, da je sve uzavrelo po stanovima.

A bilo je još rano, jedva je prvo svijetlo probilo, svanjivao je rani svibanjski dan, samo nekako crn i mokar; kiša je sipila kao kroz gusto sito i tiho padala na rascvjetane voćnjake.

— Ljudi se vraćaju! Ljudi se vraćaju! — provali krik iznad sela, bučno preleti preko voćnjaka, iz svake kuće odjekne kao zvono, iz svakoga srca zasuklja kao plamen i zaori se iz svakoga grla.

Dan tek što je svanuo, a selo je uzavrelo kao na proštenju; djeca izletješe na put vičući, lupala su vrata, žene se odijevale na pragovima izgledavajući čeznutljivo kroz rascvjetano drveće i kroz kišu, što je zastirala daljinu.

— Svi se vraćaju! Gazde, sluge, momci, svi! Već idu! već su izišli iz šume, već su na topolovom putu! — dovikivale su naizmjence, sa svih su se pragova čuli

povici, a vatrenije žene istrčaše kao mahnite, negdje se već začuo plač i bahat nogu onih, koje su već potrčale njima ususret...

Cokule su samo gazile po blatu, koje je brizgalo, izlazile su žene iza crkve na topolov put — ali na dugačkom promočenom putu stajale su samo mutne kaljuže i sivili se duboko usječeni kolosjeci.

Ni žive duše nisi mogao nazreti ispod pocrnjelih od kiše topola.

Premda su bile ljuto razočarane, ipak bez promišljanja i trkom pojuriše na drugi kraj sela iza mlina, na put prema Woli, jer su se oni mogli vratiti i s one strane.

Ali badava, i tamo je bilo pusto! Kiša je šibala i sivom koprenom zastirala široku grbavu cestu; od gline zaprljana voda curila je kroz jarke, brazdama šumila, a i cestom su jurili zapjenjeni potoci, a rascvjetano trnje, što je obrubljivalo zeleno polje, pokunjilo je svoje ozeblo cvijeće.

— Vrane lete visoko, kiše će proći! — reče neka žena, koja je uzalud izvirivala.

Krenuše još malko dalje, kad se od strane izgorjela majura nazreo netko na putu, približujući se k njima.

Bio je to slijepac prosjak, poznat svima; pas, koji ga je vodio na uzici, bijesno je zalajao i stao nasrtati, slijepac pomno prisluškivao spremajući se batinom na obranu, ali kad je čuo razgovor, umiri psa i nazvavši im Boga, reče veselo:

— Primjećujem, da je to lipčanski svijet... a? I kao da vas ima mnogo...

Opkoliše ga djevojke i stadoše u isti mah sve govoriti.

— Svrake me napadoše i sve se odjedanput deru! — progunđa prisluškujući pomno na sve strane, kad su se bliže primakle.

Vraćale su se u gomili, u sredini se vukao prosjak njišući se na štakama i hromim nogama, a ispruživši naprijed krupno svoje slijepo lice.

Obrazi su mu bili crveni i ugojeni, oči zastrte mrenom, obrve sijede i čupave, nosina kao surla, a trbušina prilično napeta.

Strpljivo je slušao, a kad je razabrao, o čemu se radi, prekine njihovo klepetanje:

— S tim sam glasom i pohrlio u selo. Neki mi je nekršteni stvor potajno rekao, da se Lipčani danas vraćaju iz kriminala! Rekao mi jučer, a ja kao mislim u sebi, sutra ću prije dana skoknuti i prvi javiti. Kako i ne bi, treba tražiti takvo selo, kao što je Lipce! A koje to idu kraj mene? — jer ne mogu poznati samo po glasu!

— Marysia Balcerekova!.... Nastka Gołębiova! ...Ulisia kmetova!... Kłębova Kasia!... Sikorina Hanusia! — kliknuše one.

— Ho! ho! izišao je pravi cvijet djevojački! čini mi se, da ste se živo zaželjele momaka, a morate se zadovoljiti starcem!... he?

— Nije istina! izašle smo pred oceve, — kliknuše one iza glasa.

— Zaboga, i ako sam slijep, nisam gluh! — i dublje natapi šubaru.

— Govorilo se u selu, da već idu, pa smo potrčale u susret!

— A baš nikoga nema!

— Još je odveć rano; dobro će biti, ako gazde stignu u podne, jer momci možda ne će stići ni do večera...

— Kako? ako ih zajedno puste, onda će i zajedno doći!

— A možda će se zadržati u gradu!... Zar tamo ima malo djevojaka?... zar im je tolika nužda, da se k vama žure?... he! he! — bockao ih šaleći se.

— Pa neka se zabavljaju! nitko ne će za njima zaplakati!

— Jest, ima dosta u gradu takvih, koje su pošle u dojkinje, ili lože peći kod židova... takve će ih rado primiti — prošapće Nastka mrko.

— Koji voli gradske dronjke, za takvoga nijedna ne mari!

— Davno, djede, niste bili u Lipcu? — zapita jedna.

— Da, dosta davno, nekako još od jeseni! Prezimio sam kod milosrdnih ljudi, a najgoru zimu sam proveo u dvoru.

— Možda u Wólki? kod našega vlastelina? zar ne?

— Da, u Wólki! Ja sam tamo uvijek na dobroj nozi s vlastelinima i s dvorskim psima: poznaju me i ne će mi nanijeti nikakva zla! Dali su mi toplo mjesto u zapećku, jela, koliko sam mogao u sebe natrpati, cijelo sam vrijeme pleo užeta od slame i Boga hvalio. Tako sam se okrijepio, a i moj pas se prilično potkožio! Ho! ho! pametan je vlastelin: on drži uz prosjake i zna, da će uvijek dobiti badava i torbu i ûši... he! he! — glagoljao je bez prestanka, trbuh mu se tresao, a vjeđe mu se širom otvarale od smijeha.

— A Gospodin Isus evo dade proljeće, dosadiše mi odaje i dvorske kerefeke, zaželio sam se potleušica i prostranoga svijeta... He, kišica se prosipa kao čisto zlato, topla i obilna i plodovita, a svijet miriše po mladoj travi... Kamo to jurite, djevojke?!

Odjednom primijeti, da su otišle ostavivši ga pred mlinom.

— Djevojke!

Ali nijedna se nije odazvala: ugledale su žene, što su krenule uz jezero prema kneževoj kući, i poletješe onamo.

Već se pol sela tamo skupilo, da čuju, što je i kako je zapravo.

Knez je valjda ustao malo prije, jer je sjedio na pragu samo u hlačama, omatao obojcima noge i vikao ženi, da mu donese čizme.

Žene nahrupiše k njemu vičući, zasopljene, zablaćene, niti umivene niti počešljane, a sve su jedva disale od nestrpljivosti.

Pustio ih, da se izgovore, obuje čizme namazane salom, umije se u trijemu i pričešljavajući kosu pred otvorenim prozorom dobaci im podrugljivo:

— Žuri vam se k muževima, a? Ne bojte se, danas će se sigurno vratiti. Majko, deder onaj papir, što ga je redar donio... tamo je iza slike.

Okretao ga je rukama, pa kvrcnuvši po njemu prstima, reče:

— Piše jasno i razgovijetno... »Tako i tako seljaci sela Lipce, općine Tymów, kotara...« evo čitajte same! Kad vam knez kaže, da se vraćaju, onda mora da je tako.

Dobaci im papir, koji je išao od ruke do ruke, a premda nijedna nije ni slova mogla razabrati, jer je to bio službeni spis, stisnuvši se oko njega s nekom plašljivom radošću, kao da gledaju u svetu sliku, dok nije došao Hanki do ruke, koja ga prihvati kroz maramu i vrati knezu.

— Kume, vraćaju li se svi? — zapita plaho.

— Piše, da se vraćaju, dakle se vraćaju!

— Cijelo su selo odveli zajedno, pa će ih i zajedno pustiti! — oglasi se neka žena.

— Uđite, kumo, pokisli ste malko! — pozove je kneževa zena, ali Hanka nije htjela, nego prebaci maramu na čelo i prva krene kući.

Išla je polagano, jedva je disala od radosti i od straha u isti mah.

»Pa da, i Anteka će pustiti kući, pa da!« — pomisli ona naslanjajući se svaki čas na plot, jer ju je nešto u utrobi tako steglo, da je gotovo pala. Dugo je hvatala dah vrelim usnama... Ne, još joj nije bilo dobro, nego nekako čudnovato mučno. »Vratit će se Antek, vratit će se!« — radost ju je nadimala, te je htjela zaviknuti, ali u isti ju čas stade prožimati nekakav strah, nesigurnost, neka još posve mračna bojazan.

Išla je sve sporije i teže, uklanjajući se uz plot, jer su cijelim putem jurile žene, bučno trčale, smijući se, derući se, sjajne od radosti, ne obazirući se na kišu, pa su se skupljale kraj kuća i kraj jezera u živom razgovoru.

Stigla ju je Jagustynka.

— Dakle već znate! no, to mi je novost! Čekali smo tu vijest svaki dan, a kad je stigla, pogodila nas kao toljagom po tjemenu. Vraćate li se od kneza?

— Potvrdio je to, čak je i pročitao s papira.

— Ako je pročitao, onda je sigurno! Hvala ti, Gospode, vratit će se naši sirotani, vratit će se gazde! — šaptala je toplo, šireći ruke.

Suze joj se prosuše iz izblijedjelih očiju, te se Hanka začudila.

— Mislila sam, da ćete psovati, a vi u plač, no, no!...

— Što je vama?! sada da psujem! Čovjek samo kadšto od nužde popusti jeziku, ali u srcu se nalazi nešto drugo, pa htio čovjek ili ne htio, mora se s drugima radovati, pa i žalostiti... Ne može čovjek da živi izvan svijeta, ne može...

Prolazile su kraj kovačnice, čekići su bučno udarali, crvena je vatra buktala s ognjišta, a kovač je nabijao obruč na točak kraj zida. Opazivši Hanku, uspravi se i upilji pogled u njeno grozničavo lice.

— No dakle?... Lipce je dočekalo blagdan!... vraćaju se, vele, neki.

— Svi se vraćaju, knez je pročitao! — ispravi ga Jagustynka.

— Svi? Ubojice valjda ne će tako odmah pustiti, ne će...

Hanki se zavrtjelo u glavi i čudo da joj srce nije puklo od boli, ali ona izdrži udarac i odlazeći reče mu strašnom mržnjom:

— Dao Bog, da ti se ta pasja jezičina prilijepi o nepce!

Požuri se bježeći od njegova smijeha, koji ju je hvatao za srce kao pandžama.

Tek se na hodniku obazrela oko sebe.

— Curi i curi... teško će biti s plugom izaći na polje.

Pretvarala se, kao da je mirna.

— Jutarnja kiša i stare babe ples — ne traju dugo.

— Trebat će saditi krumpir motikom.

— Žene tek što nisu došle, zakasnile su zbog ove novosti, ali će doći... bila sam kod njih sinoć, sve su obećale, da će doći, da odrade.

U sobi je već plamsao oganj; bilo je toplo i vidnije nego napolju. Józka je ljuštila krumpire, a dijete se iza glasa deralo, mada su ga zabavljala starija djeca. Hanka poklekne kraj kolijevke i poče dojiti dijete.

— Józka, neka Pietrek namjesti daske, vozit će đubre od Florke na ono polje kraj Paczešove raži. Dok prođe kiša, izvest će nekoliko kola... zašto da badava bazdaliče!

— Kod vas ne može nitko da se ulijeni.

— Jer ni ja ne žalim svojih nogu! — ustane i zakopča grudi.

— Eh, gotovo sam kao na smrt zaboravila, danas je poslije podne mali blagdan! Župnik je navijestio procesiju, koju je odgodio od svetoga Marka na oktavu...

— Pa procesije su samo na križne dane!...

— S prodikaonice je navijestio za danas, pa mora biti, a i bez križnih dana može se ići na raskršća pod raspela i svetiti granice.

— Momci će danas izvući batina na mrginjima! — bocne Józka Witeka, koji je baš unišao.

— Idu, već idu! Požurite se za njima i odredite, što treba. Ja ću ostati kod kuće, spremiti i prirediti južinu. Józka i Witek nosit će krumpire u polje! — određivala je Hanka pogledavajući u težakinje, koje se, zamotane ponjavama i maramama, te su im se jedva vidjele oči, s košarama na ruci i s motikama, skupiše kraj zida otresajući cokule o potkućnicu.

Jagustynka ih odmah povede nogostupom na poljski put, gdje su tik uz plot bili crni slogovi, puni vode.

Latiše se odmah posla, po dvije na jednom slogu, glavama okrenute jedna drugoj — motikama bi izduble jamice, pa istresle u njih krumpir, zagrnule ih zatim zemljom, okapajući istodobno poprečne lijehe.

Radile su njih četiri, stara je Jagustynka samo pomagala i požurivala ih.

Ali posao se nekako nije odmicao!... ruke su im se kočile od zime, u brazdama je bilo mokro, a u cokule je unišla voda, a suknje im se prljale u blatu, jer je kiša, premda topla i sve sitnija, neprestano sipila, prskala po grumenju i kapala po voćnjacima, što su

savili rascvjetane grane iznad puta i s nekim ih užitkom ispružili na kišu.

Ali već se mijenjalo vrijeme: kokoti su pjevali, nebo se sa strane dizalo prilično razvedreno, lastavice su počele zrakom šibati, kao da nešto traže, a vrane sletješe s kućnih sljemena i poletješe tiho i nisko iznad polja.

Babe su čeprkale, pognute k zemlji, slične zavežljajima mokrih krpa, razgovarajući, polagano radeći, dugo se odmarajući, jer su došle da odrade, dok ne započne stara Jagustynka, ogledavajući se naokolo i sijući razorom pasulj:

— Nema danas mnogo gazdarica ni u polju ni po voćnjacima.

— Ljudi se vraćaju, pa im nije posao na pameti!

— Zacijelo, masna jela spremaju i perine griju...

— Rugate se, a listovi sve vam se tresu za njima! — reče Kozłova.

— Ne tajim, da mi se Lipce ogadilo bez muškaraca, stara sam doduše, ali otvoreno kažem, mada su oni gadovi, hulje, švindleri i kavgadžije, ipak, ako mi dođe makar i najgora nakaza, odmah mi je uz njega bodrije i veselije i lakše na svijetu. Koja drukčije rekne, slagat će kao pas.

— Načekale su se žene njih kao kobac kiše! — uzdahne neka žena.

— Mnoga će to čekanje teško okajati, a ponajviše djevojke...

— Ne će proći ni tri kvartala, a velečasni ne će dospjeti...

— Stari ste, a govorite sve koješta: Gospodin je Isus i stvorio žensku zbog toga! nije grehota imati dijete! — oglasi se oštro žena krivoustoga Grzele.

— A vi samo svoje tjerate: samo se za kopilad brinete!

— I uvijek ću, sve do smrti stati svakomu pred oči i reći: bilo kopile, ili ne bilo, svejedno je ljudski porod, ima jednako pravo na svijetu i jednako ga sudi Gospodin Isus, samo prema zaslugama i grijesima...

Nadvikaše je ismjehujući je prezirno. Ona mahne nekoliko puta rukama, da se ugrije i zaklima glavom.

— Pomoz Bog u poslu! kako ide? — povikne Hanka s nogostupa.

— Hvala! dobro, samo je mokro.

— Imate li dosta krumpira?

Sjedne na čas na letvu.

— Nose, koliko treba; samo mi se čini da su krupno rezani.

— Krupno, napolak, a kod mlinara sade sitnije krumpire čitave. Rok je rekao, da su takvi dvaput rodniji.

— To mora da je neka nemecka moda, jer otkako je Lipce Lipce, uvijek su se krumpiri rezali na toliko komada, koliko imaju okâ — usprotivi se Gulbasova.

— Draga moja, ljudi danas nisu gluplji nego jučer...

— Eh, sada jaje hoće da bude pametnije od kokoši i da vodi jato...

— Tako je! Ali neki, doduše, premda su dočekali godine, ne stekoše pameti! — dovrši Hanka i odmakne se od nogostupa.

— Drži se tako, kao da je njeno sve Borynino gazdinstvo — promrlja Kozłova i obazre se za njom.

— Pustite vi nju, to je čisto zlato, a ne žena! Ne znam, bi li se mogla naći bolja i pametnija od nje. Svaki dan sam uz nju, pa vidim i gledam. Napatila se ona i muke se namučila, da nas Bog sačuva...

— Još će koješta da dočeka... Jagna je u kući, a kad se Antek vrati, počet će se čudo i pokora, imat ćemo što da slušamo...

— Nešto mi natuknuše, da se Jagna s knezom spanđala — je li to istina?

Nasmijaše se Filipki, što pita, o čemu već svi vrapci cvrkuću.

— Ne brusite jezike: i vjetar kadgod sluša i raznosi, gdje ne treba! — ukori ih Jagustynka.

Prignuše se k zemlji, motike zasvjetlucaše zaškripivši kadšto o kamen, a one nastaviše živo klepećući i ogovarajući cijelo selo.

Hanka pođe od nogostupa prignuvši se ispod višanja, jer je glavom zapinjala o spuštene i vlažne grane, koje su bile već regbi natučene pupoljcima i listićima.

Pošla je na dvorište da nadgleda gospodarstvo.

Gotovo još od blagdana nije izašla iz kuće, jer joj se pogoršalo poslije uvođenja. Današnja ju je novost digla iz kreveta i držala ju na nogama, premda se na svakom koraku ljuljala. Zavirivala je u sve kutove i ljutila se sve većma.

Krave su bile nekako turobne, gnojem zaprljane do pol stegna, prasci su jedva nešto malo porasli, čak su i guske nekako čudno kunjale, kao da su bile gladne.

— Barem da si slamom obrisao konja! — navali na Pietreka, koji je kretao s kolima po đubre, ali sluga samo nešto zlovoljno promrlja i odveze se.

U štaglju nova nevolja, na gomili krumpira, što je ležala na gumništu, valjao se udobno Jagusin krmak, a kokoške su čeprkale po paspalju, koji je već davno trebao biti odnesen gore. Izgrdila je radi toga Józku i poskočila da prodrma Witeka za kosu, ali dječak se jedva izmaknuo i pobjegao, a djevojčica udari u plač i lelek.

— Rintam neprestano kao konj, a vi vičete. Jagni, koja cijele dane ljenčari, opraštate!

— Mir, ludo, mir! Zar ne vidiš, što se tu radi...

— Zar sam ja mogla sve to da posvršavam? a?

— Mir samo! Nosite krumpir, jer će ih ponestati ženama!

Prestala je s vikanjem. »Istina, djevojka ne može sve posvršavati, a težakinje!... Bog neka se smiluje. Od jutra već izgledavaju zalaz sunca. Pomoći se najmljenikom, to je kao da vuke natjeraš da vode ovce. Ljudi nemaju savjesti.«

Razmišljala je tako ogorčeno i iskalila svu srdžbu na krmku, te je cvileći pojurio, a još ga je i Łapa na svoj način potegnuo za uho...

Zatim je zavirila u staju, ali na nov svoj jad — kobila je glodala prazne jasle, a ždrijebe, umusano kao svinja, izvlačilo je slamu iz stelje.

— Kubi bi srce puklo, da te tako vidi — prošapće i metne im za lojtru sijena milujući im mekane i tople nozdrve.

Ali dalje nije išla: odjednom ju je snašlo neko neraspoloženje i spopao ju takav plač, da je, naslonivši se na Pietrekov ležaj, zajecala, a da ni sama nije znala, zašto.

Tako joj je ponestalo snage, da je klonula u sebi, osjećajući kao da je u njoj neki teški kamen. Nije mogla odoljeti sudbini, Isuse dragi, nije mogla, i osjetila se tako osamljena na svijetu kao drvo, koje raste na pustome pijesku, osamljeno i izvrgnuto svakom nevremenu! Nema ni da se požali pred kim i ne može da predvidi kraja toj nevolji! Ništa, nego samo trovati se jadom i suzama... ništa osim vječne muke i čekanja na još gore...

Ždrijebe ju je lizalo po licu, te je ona i protiv volje prislonila glavu na njegov vrat i jecala sve bolnije.

Što joj je stalo do čitavoga gazdinstva, do bogatstva, do ljudskog poštovanja, kada ona sama nije imala ni jednoga časka sreće u čitavom životu, baš ništa! Jadikovala je tako tužno, da je i kobila zarzala prema njoj, trzajući se na lancu.

Povukla se u sobu i pritisnuvši na grudi rasplakanoga dječaka, zagledala se bez misli u oznojena okna, po kojima su kapljice išarale brazde.

Dijete je pomalo kenjkalo, cmizdrilo i plakalo.

— Mir, mali, mir!... Vratit će se tatica, donijet će ti pjetlića... vratit će se tatica, sinka će na konja posaditi... Mir, mali. A, a, a! mačka dva! Siva, crna, obadva!... vratit će se tatica, vratiti! — pjevuckala je cupkajući ga i hodajući po sobi.

— A možda će se i vratiti! — reče ona sama sebi i naglo se zaustavi.

Podišla ju je vatra, snaga joj je rastegla prignuta leđa i tolika joj je radost unišla u srce, da je već htjela potrčati u komoru, da za njega odreže komad svinjetine, da je već htjela poslati po rakiju za njega, već je koraknula prema sanduku, da se svečano obuče za njega — ali prije no što je to učinila, sjećanje na kovačeve riječi pade joj na bolno srce kao jastrijeb s oštrim pandžama, obamrla je na mjestu i samo se obzirala po sobi ražarenim pogledom, kao da traži spasenje, a da opet ne zna, što da misli, što da radi...

— A ako se ne vrati! Isuse! Isuse! — jaukne i uhvati se za glavu.

Bojala se to izgovoriti, a glas je taj u njoj brujao kao u kakvom bunaru; kuhao, vrio i nabujao u prsima kao krik straha.

Djeca su se počela tući i derati se, ona ih izvuče iz sobe napolje i prihvati se priređivanja južine, jer je Józka već zavirivala u sobu, njuškajući lakomo, da li je zajutrak gotov.

Suze su morale prestati i boli pritajiti se u duši, jer se jaram svakidanjega mučnoga rada utiskivao u vrat, podsjećajući, da posao ne može čekati...

Kretala se oko posla, koliko je mogla, premda su joj se noge zaplitale i sve joj ispadalo iz ruku. Samo bi tužno uzdahnula, kadšto prolila po koju suzu gledajući čeznutljivo u zamagljeni svijet...

— Zar Jagusia ne će izaći da sadi? — vikne Józka kroz prozor.

Hanka odmakne lonac s barščem i potrči na drugu stranu.

Stari je ležao na boku, licem okrenut prema prozoru, kao da gleda u Jagnu, koja je češljala svoju dugačku plavu kosu pred ogledalom, što je stajalo na sanduku.

— Zar je danas svetac, da ne idete na posao?...

— Ne mogu valjada ovako raskosana...

— Od jutros si se mogla već deset puta počešljati.

— Mogla sam, ali nisam!

— Jagna, nemojte se sa mnom šaliti!

— Jer što? Možda ćete me otpustiti ili ćete mi odbiti od plaće? — otrese se bahato, ne žureći se s češljanjem: — ne živim ja kod vas niti od vaše milosti.

— Nego gdje? a?

— Ja sam kod svoje kuće, zapamtite to...

— Samo nek umre otac, pa će se vidjeti, da li si kod svoje kuće!

— Ali dok on živi, ja vam mogu pokazati vrata.

— Meni! meni! — skoči, kao da ju je bič ošinuo.

— Prilijepili ste se uz mene kao čičak uz pasji rep! Ni riječi vam jedne ne kažem, a vi ste uzjazbili na mene kao na kakvo kljuse...

— Hvali Bogu, da nisi izvukla još i više! — nakostriješi se Hanka prijeteći.

— Pokušajte samo. Sirotica sam, nitko me ne će uzeti u obranu, ali vidjet ćete, čije će biti pravo na kraju!

Odgrne kosu s lica, a srdite, pune bijesa oči udariše kao nožem, te Hanku smjesta spopade tolika ljutina, da je počela tresti pesnicama i vikati, što joj je god došlo na jezik.

— Prijetiš se! Počni samo, počni! Nevinašce, sirotica progonjena... Dakako... Dobro znadu ljudi, što radiš! u cijeloj župi znaju za tvoje poslove. Nisu te samo jedanput vidjeli u krčmi s knezom, niti dvaput! A onda, kad sam ti iza ponoći otvarala vrata, vraćala si se s pijačenja, s klatarenja, bila si pijana kao svinja... Krčag ide na vodu, dok se ne razbije... Ne boj se, tko glasno živi, o tome tiho govore! Svršit će se to tvoje gazdovanje, ne će te obraniti ni knez, ni kovač, ti... ti!...

Sva se zagrcnula, kako je vikala.

— Radim, što mi drago, a vi svi, čuvajte me se! — povikne naglo Jagusia, zabaci kosu na ramena kao rukovet najčistijega lana.

Bila je bijesna i spremna makar i na tučnjavu, jer je sva ceptila od srdžbe, rukama je mahala oko bedara i tako ljutito šibala očima, da je u Hanki srce klonulo, zašutjela je i zalupivši samo vratima pobjegla iz sobe.

Ali poslije te svađe nije se mogla ni ganuti, sjela je s djetetom kraj prozora, a Józka se latila raspoređivanja zajutarka.

Tek kad su se ponovno porazilazili na posao, sabrala se nekako, i okanivši se svih poslova, uputila se k ocu, koji je već prije nekoliko dana obolio, ali se s pol puta opet vratila kući.

Tako je u njoj sve treperilo, da nije mogla ni hodati.

A kad se poslije ipak malko smirila, obavljala je kućne poslove gotovo bez svijesti, a poglavito je mislila na Anteka zagledavši se u daleki svijet...

A i vrijeme se pročistilo, kiša je prestala, kapalo je još samo s krovova i s drveća kad bi vjetar potresao granjem, na putu su se sivjele kaljuže, a svijet je postajao sve vedriji.

Mislilo se, da će se sunce zacijelo pojaviti prije podneva, jer su već lastavice visoko lijetale, bijeli su, zlaćani oblaci jatomice išli preko neba, s poljâ je dopirala toplina, a ptičji se žagor dignuo u voćnjacima, koji su stajali u cvijetu, kao da ih je snijeg pokrio. Cijelo je selo zažamorilo, pušilo se gotovo iz svih dimnjaka, pripremali su tečna jela, radost je izbijala iz kuća, a babje klepetanje išlo od kuće do kuće, djevojke se svečano obukle, uplele vrpce u kosu, mnoge trkom potrčaše po rakiju, jer je židov, obradovan povratkom seljaka, davao na vjeru, koliko je tko htio, a svaki bi se čas netko penjao na ljestve i pozorno gledao s krova na sve putove, što su vodili prema selu.

Tako su se zabavile spremanjem, da je jedva koja otišla u polje, čak su zaboravile istjerati na jarke guske, koje su glasno gakale po dvorištima, a dječurlija, prepuštena danas sama sebi i bez nadzora, pravila je na putu takve vragolije, da Bog sačuva! Stariji su dječaci s dugačkim motkama švrljali po topolovom putu, pentrali se na drveće i rušili vranina gnijezda, a preplašene su ptice kao oblak čađe kružile visoko grakćući tužno i žalosno; a drugi, manji dječaci, gonili su slijepog župnikovog konja, upregnutog u saonice s buretom, hoteći ga natjerati u jezero s više obale, samo što se mudri konj nije dao zavesti. Kadšto bi tik nad rubom obale stao kao uprkos, spustio glavu, ne mareći za dječju vrisku, strpljivo se otresao od blata i grumenja, što su nemilosrdno na njega bacali. Ali

čim bi osjetio, da su mu se popeli na bure i da već hvataju za uzde, zarzao bi opasno i zaokrenuo naglo u rulju jogunaste dječurlije, te bi se oni uz vrisak raspršili. Tako su se zabavljali nekoliko dobrih očenaša, pa su ga napokon i nadmudrili podmetnuvši mu pod nozdrve zapaljenu slamu, te se preplašeni konj bacio u stranu, ravno baš na pritvorenu Borynino ljesu. Izvalio je vrata i zapleo se ždrepčanikom, a oni nasrnuše i stadoše ga nemilice udarati batinama.

Konj bi bio noge polomio u letvama, da nije Jagna, čuvši viku, batinom rastjerala obješenjake i izvela konja na put, ali kako je preplašeni konj izgubio smjer, ne znajući, na koju stranu da krene, a deriščad je vrebala iza drveća, to ga Jagna odvede u župni dvor.

Povela ga je između župnikova vrta i Kłębove kuće, baš kad su orguljaševa kola stigla pred kuću, što je stajala u pozadini. Orguljašica je već sjedjela na kolima, a Jasio se opraštajući ljubio pred pragom s porodicom.

— Dovela sam konja, jer su ga djeca preplašila. — započe ona plaho.

— Oče, zovni Waleka, neka prihvati konja! klipane jedan, ostavio si samoga konja, da noge polomi! — prodere se orguljašica na slugu.

Jasio, opazivši Jagnu, samo baci pogled na roditelje i pruži joj ruku.

— Ostajte zbogom, Jaguś!

— Zar već na škole?

Nešto ju je steglo u srcu, kao tiha tuga.

— Dajem ga u popove, draga Borynina — nadme se orguljašica oholo.

— U popove!

Podigne začuđen pogled na njega. Baš je sjedao na prednje sjedalo, leđima okrenut prema konjima.

— Duže ću ovako gledati Lipce! — poviče on i obuhvati nježnim pogledom stari krov očeve kuće i voćnjak, što se sjao u rosi, sav zatrpan cvijećem.

Konji krenuše kasom.

Jagna pođe za kolima, Jasio je još nešto dovikivao sestrama, koje su stajale plačući uz kuću, ali gledao je samo na nju, u njene modre vlažne oči, divne kao taj svibanjski dan, u njenu plavu glavu, okruženu pletenicama, koje su u tri reda počivale nad bijelim čelom, krupne kao užeta, a spuštale su se još u polukrugu oko ušiju, — u njeno bijelo bjelcato lice, tako lijepo, da je bilo slično poljskoj ruži.

A ona je išla gotovo bez svoje volje, kao začarana njegovim žarkim očima, usne su joj drhtale, nije mogla stisnuti zube, srce joj je slatko podrhtavalo, a oči su ga ponizno pratile, tronute od čudne miline...

Kao da ju je spopao nenadani san i zasuo mirisnim cvijetom omamljenosti... Tek kad su kola krenula na topolov put, raskidoše se njihovi pogledi, popustiše te vrele karike i rasprsnuše se tako potpuno, da je pogledom udarila u prazni svijet i odjednom stala.

Jasio je mahao kapom opraštajući se. Uvezli su se već u mrak topolā.

Obazirala se oko sebe tarući oči, kao da se trgla iza sna.

— Isuse, on bi čovjeka odveo očima u sam pakao.

Stresla se, kao da otresa te žarke Jasiove poglede.

— Orguljašev sin, a izgleda kao da je vlastelinov... I bit će pop, možda će ga namjestiti još i u Lipcu!...

Obazre se: kolā je već nestalo, samo je dopirao štropot od njih i glasovi pozdravā, izmijenjenih s prolaznicima.

— Tako golobrad, gotovo dječak, a kada pogleda, kao da te netko zagrlio, srsi te podilaze i u glavi se vrti...

Stresla se oblizujući svoje crvene usnice i protežući se gipko, s nasladom...

Odjednom je prođe zima. Tek je sada primijetila, da je gologlava, bosa i gotovo u košulji, jer je samo imala neku poderanu maramu na ramenima. Zastidi se, pocrveni, i krene kući stranputicom.

— Ljudi se vraćaju, znate li? — dovikivale su joj djevojke iz ljesa, žene, pa i djeca, a svi su bili zasopljeni i jedva su disali od radosti.

— No pa što onda? — reče nekoj gotovo srdito.

— Vraćaju se... zar je to malo? — začudi se njenoj ravnodušnosti.

— Uz njih mi je kao i bez njih! Lude! — promrmlja ona gotovo uvrijeđena, što svaka od njih izgleda svoga, kao da su pomahnitale...

Zavirila je k majci. Kod kuće je bio samo Andrija, tek se prvi put izvukao s ležaja, ozlijeđena mu je noga još bila omotana krpama, pleo je na pragu košaricu i fućkao svrakama, što su se šetale po plotovima.

— Jesi li čula, Jaguś? Naši se vraćaju!...

— Cijeli svijet o tome samo brblja kao svrake!

— Znaš, Nastusia je kao luda, što će se Šimek vratiti...

— A zašto? — Sijevne očima strogo, baš kao njena majka.

— Pa... ništa... Opet me boli noga... — zastenje preplašeno. — Mir, mrcine — baci šipku u trijem na kvočke, što su se raskvocale.

Tro je tobože bolnu nogu, ali je ponizno pogledavao u njeno lice, što se neobično smrklo.

— Gdje je mati?

— Otišla je u župni dvor... Jaguš, ono o Nastki samo mi je onako izmaklo...

— Ludo, misliš, da to nitko ne zna! Uzet će se, pa gotovo...

— A hoće li dopustiti majka, jer Nastuš ima samo jedno jutro.

— Ako bude pitao, ne će dopustiti. Ali momak je u godinama, treba da ima svoju pamet, da zna, što treba i kako...

— Ima on svoju glavu, Jaguš, ima, a kad on sebi nešto upilji, onda ne popušta, pa ni majku ne će poslušati, oženit će se uprkos, uzet će svoju zemlju i ostat će pri svome.

— Divani ti samo, divani, samo da te majka ne čuje!

Spopala ju tuga. A kako i ne bi! Takva Nastka, pa se i njoj prohtjelo momka, i ona ima, što ju veseli, a druge djevojke isto tako. Poludjet će valjda danas, jer će se svakoj netko vratiti, svakoj.

— Istina, svi će se vratiti... — Zaokupila ju je nenadana nestrpljiva radost, ostavila preplašenoga Andriju i žurno otišla kući, da sprema i priređuje za doček, kao i druge, i da grozničavo čeka one, što se vraćaju kao i cijelo selo u taj čas.

Sva se uzvrpoljila, pjevuckala od radosti i čežnje i svaki čas istrčavala da pogleda na put, kuda su i druge upirale oči.

— Koga to izgledate? — zapita je netko iznenada.

Kao da ju je netko udario po tjemenu, preblijedjela je, ruke joj klonuše kao odsječena krila, a srce joj zatrepće od tuge.

— Istina, koga to ona očekuje? nitko se ne žuri k njoj, na cijelom je svijetu ona sama samcata kao prst! ...»Jedino, možda Antek!«... — dometne plaho. — »Antek!« — prošapće posve tiho, srce joj na-

brekne uzdahom, a uspomene proletješe sjećanjem kao tanke magle i kao divan san, koji je još davno sanjala; — »Možda će se i vratiti!« — pomisli.

...Premda je kovač još juče tvrdio, da ga ne će s drugima pustiti iz kriminala i da će ostati tamo još mnogo godina.

»A možda će ga i pustiti!« — ponovi glasnije, kao da mu već mislima i očekivanjem polazi u susret, ali bez radosti, bez zanosa, i s nekom pritajenom u srcu plahom nevoljkošću.

»Pa nek se vrati! Što mi je stalo do njega!« — otrese se nestrpljivo.

Stari poče nešto buncati...

Ona mu okrene leđa, gadeći se. Nije mu pružila jelo, premda je znala da on na taj način pokazuje, da je gladan.

»Krepaj već jedanput« — razljuti se ona, i, da ga ne gleda očima, izađe opet na hodnik.

Na jezeru su lupale pratljače, a negdje pod drvećem crvenile su se pralje. Suhi je lagani vjetrić jedva dirkao zelene vrbe, što bi se kadšto zanjihale. Sunce je svaki čas trebalo da izviri iza bijelih oblaka, već su se svjetlucale kaljuže, a po površini jezera poigravalo je zlaćano treptanje. Kišovite magle već padoše, a između sivih ograda od kamena dizali su se sve više u vedrinu rascvjetani voćnjaci poput golemih cvjetnatih snopova, što su odisali mirisima, puni ptičjega cvrkutanja. Mlin je oštro klepetao, a iz kovačnice je dolijetalo zvučno, odmjereno udaranje čekića, ljudski glasovi i sva ta vreva oko spremanja dočeka bila je slična zujanju pčela među drvećem.

— »A možda ću ga i vidjeti!« — pomisli i okrene lice prema vjetru i rosi, što je kapala s cvijeća i lišća, koje se već pomalo sušilo.

— Jaguś, zar vi ne ćete na posao? — vikne Józka s dvorišta.

Nije joj ni na pamet palo, da se usprotivi: uzela je motiku i smjesta pošla među žene. Napustila ju je snaga i volja otpora, štaviše, rado se pokorila nalogu, koji ju je istrgnuo iz zamišljenosti i neodređenosti. Samo ju je prožimala čudna čežnja, te su joj suze navirale na oči, a duša joj se nekuda otimala. Tako se latila posla, da su težakinje ostale daleko iza nje, ali ona nije prestala, nije se osvrtala na Jagustynkine primjedbe, niti je vidjela one babje oči, koje su se vrzle oko nje kao psi kad vrebaju, kako će ujesti.

Samo bi se kadšto naglo uspravila, kao što se kruška, bogata cvijetom, uspravi na međi, kad je dotakne vjetar, malko se zanjiše i pogleda po svijetu hiljadama očiju i plače bijelim mirisnim laticama po uzbibanom zelenom žitu, a možda se sjeća i ljute zime...

Jaguś je kadšto mislila na Anteka, a češće na žarke Jasiove oči i crvene su joj se Jasiove usne javljale u sjećanju, a mili joj je Jasiov glas odjekivao u srcu tako slatko, da se sva tuga raspršila i u njoj se razvedrilo, pa prignuvši se većma nad brazdu, uhvatila se svom snagom čežnje o te uspomene. Ona je naime imala narav kao vitki slak ili divlji hmelj, koji se uvijek mora prihvatiti koje grane ili omotati se oko visokoga debla, da može rasti i cvasti i živjeti — a kad je bez oslonca, prepušten sam sebi, lako pada žrtvom svake nepogode.

Težakinje, kad su se do sita našaptale, pobacaše s glava plahte i marame, jer se lijepo otopilo i stadoše živahnije razgovarati, češće se protezati i željno izgledati podne...

— Kozłova, vi ste viša, pogledajte, ne vide li se već naši ljudi na topolovom putu?

— Ni traga ni glasa! — odvrati ona, pošto se uzalud propinjala na prste.

— A kako bi mogli tako brzo!... ne će stići prije mraka... to je komad puta...

— A na raskršćima ima opet krčma! — naruga se na svoj način Jagustynka.

— Siromasi, jadnici, baš im je krčma na pameti!

— Napatili su se kroz to vrijeme, namučili...

— Baš im je bilo krivo, što su se u toplome naspavali i do grla najeli...

— Da, toliko su se naužili toga dobra, kao hranjenici prasci uz koprivu i pljevu.

— Makar uz suhe krumpire, ipak je bolje na slobodi — reče Grzelina žena.

— Baš mi je veliko uživanje takva sloboda!... ona daje siromahu, da može krepati od glada, kad mu se svidi, i da zato ne mora platiti globe, niti će ga zbog toga žandar u kriminal!... naruga se Jagustynka.

— Istina, draga moja, istina! ali robija je robija!...

— Ali pasulj sa slaninom nije isto, što i juha od jelšinog kolca! — reče Jagustynka slikovito, te sve prasnuše u smijeh.

Filipka se malko branila, ali kako bi mogla odoljeti takvoj jezičini i lajavici? Jagustynka ju je ismjehivala i stala pričati prava čudesa o mlinaru, kako daje na veresiju pljesnivu kašu, a za novce vara i na vagi. Zatim je zajedno s Kozłovom ogovarala cijelo selo, a nije poštedjela ni velečasnoga, nego je svakoga promljela poganim jezikom kao kroz oštro trnje...

Grzelina pokuša da neke obrani, ali je nadviče Kozłova:

— Vi biste htjeli braniti i one, što i u crkve provaljuju...

— Jer svaki čovjek podjednako treba obranu! — šapne ona blago.

— A najviše Grzela od vašeg sukala...

— Nije vaš posao, da pazite na poštenje, kad ste žena Barteka Kozła!... — reče ona tvrdo i ponosno se uspravi.

Sve se prestrašiše, očekujući, da će jedna drugoj skočiti u kosu, ali one se samo ošinuše bijesnim pogledima. Dobro da je baš u pravi čas dotrčao Witek, da ih pozove na ručak i da pokupi košare, jer je poslije podne trebalo svetkovati.

Razgovarale su za ručkom jedva nešto malo, a Hanka je dala postaviti na hodniku, jer se sunce već sasvim promoljilo, cijeli se svijet zasjao, a svi su se krovovi i rascvjetana drveta, kao da su posuti bijelim snijegom, kupali u prozirnom mirisnom zraku...

Prolio se sunčan i tih dan, vjetar je samo malo prebirao po drveću, ali tako meko, kao da majčine ruke dragajući miluju djetinje obraze.

Nastao je pravi mali svetac, jer poslije ručka nije nitko pošao na posao, blago su potjerali s pašnjaka, a samo bi po koja sirotica izvela svoje mršave hraniteljice na užetu, da pasu negdje na međi ili kraj jaraka.

A kad se sunce prilično otkotrljalo od podneva, stadoše se skupljati pred crkvom, grijati se kraj zidova, razgovarajući tiho kao one ptice, što su cvrkutale u javorima i lipama, koje su u visokom luku dopirale granama sve do crkvenoga krova, a bile su tek poprskane zelenilom. Sunce je prilično pripicalo, kao što biva obično poslije jutarnje kiše. Žene su, svečano obučene, stajale u gomilama, a neke su čeznutljivo izvirivale iza zida na topolov put, slijepi je pak prosjak sjedio sa svojim psom na grobljanskim vratima i stenjući otezao glasom nabožne pjesme, strigao ušima na sve strane i potresao prosjačkom zdjelicom prema onima, koji su ulazili.

Doskora je izišao i velečasni u roketi i stoli, gologlav, te mu se ćela sjala na suncu.

Borynin Pietrek prihvati križ, jer Ambrozije ne bi mogao prevaliti toliki put, a knez, kmet i po koja snažnija djevojka iznesoše barjake, koji se odmah stadoše na vjetru razmatati, lepršati i prelijevati se bojama. Orguljašev je Michał nosio svetu vodu i škropilo, Ambrozije porazdijelio bratimkama svijeće, a orguljaš stade s knjigom u ruci kraj velečasnoga; velečasni dade znak i krenuše u tišini kroz rascvjetano selo, kraj jezera, te se u tihoj vodi odrazila čitava procesija.

Mnogo se još žena i djece priključilo usput, a napokon se uz svećenika doguraše mlinar i kovač.

Na kraju procesije, iza sviju, vukla se Agata kašljucajući često, a slijepi se prosjak njihao na štakama, samo što se kod mosta vratio i skrenuo valjda u krčmu.

Tek su iza ustavljenoga mlina, jer se i mlinarov pomoćnik, sav ubrašnjen, priključio procesiji, zapalili svijeće, župnik je metnuo na glavu crnu uglatu kapicu, prekrstio se i započeo pjesmu: »Tko se uteče pod tvoju zaštitu...«

Prihvatili su pjesmu od svega srca, kako je tko znao, i krenuli uz rijeku, livadama, gdje je još bilo puno vodurine, a mjestimice tako meko, da su do gležanja zagazili. Braneći plamen rukama, protegoše se uskim puteljkom kao čislo složeno od crvenih isprutanih sukanja.

Rijeka je treptala na suncu i vijugala kroz zelene livade, koje su gdjegdje bile pokrite gomilama žutoga i bijeloga cvijeća.

Barjaci su lepršali nad glavama kao goleme ptice žuto-crvenih krila, križ se ljuljao sprijeda, a glasovi su se pjevajući polagano širili kroz tihi prozirni zrak, padali na travu, na bokore svijetlo-zelenih vrba, na trno-

vo grmlje, što je bilo puno prebijeloga cvijeća, kao da je zagrnuto presvetim košuljama.

Voda je pljuskala o obale, što su bile nagusto išarane ljutićima, kao da tiho prati pjevanje i poglede, koji su bili upravljeni u daljinu vedroga neba, u rijeku, treptavu zlatnim ljuskama, u sela, što su se vidjela na suhim humcima, jedva primjetljiva u plavkastom zraku, opasana voćnjacima u bijelom cvijeću.

Svećenik je išao s pratnjom tik iza križa i pjevao zajedno s ostalima.

— Nekako se previše pataka diže! — prošapće škiljeći na desno.

— To su selice divlje patke, krže — odvrati mlinar gledajući preko rijeke u nizine, obrasle žutom lanjskom trskom i jelšama, odakle su se na mahove teško dizala čitava jata divljih pataka.

— A i rodā ima nešto više nego prošle godine.

— Imaju što da žderu na mojim livadama, pa se kupe iz cijeloga svijeta.

— A ja sam svoju izgubio, nekud je nestala baš na blagdane.

— Zacijelo se priključila jatu, kad je proletjelo.

— A što je tu u ovim utrvenim brazdama?

— Zasijao sam sijerka cijelo jutro... tu je malko vlažno, ali vele, da će biti suha godina, pa će možda uspjeti.

— Samo da ne bude kao s mojim lanjskim: nije bilo vrijedno sagnuti se.

— Jarebicama je sijerak dobro došao: mnogo ih se tamo izleglo — našali se tiho.

— Da, vi ste pojeli jarebice, a moji su konji glodali jasle...

— Ako bude rodio, ja ću vam, velečasni, poslati jedan voz.

— Hvala, a i lanjska djetelina nije osobita; ako dođe suša, propast će! — uzdahne tužno i opet počne pjevati.

Stigli su baš do prvog mrginja, koji je bio tako obrastao grmljem rascvjetane trnine, te se dizao kao bijeli humak pun cvijeća i pčelinjeg zujanja.

Okružiše ga krugom lelujavih plamenova, uspravio se križ, zataknut u grmlje, razviše se nisko spušteni barjaci, a ljudi poklekoše unaokolo kao pred oltarom, na kojem se u cvijeću i u proljetnom zujanju pčela javilo sveto veličanstvo!...

Svećenik pročita molitvu od tuče i poškropi svetom vodom sve četiri strane svijeta: i drveće, i zemlju, i vode, i te glave, što se ponizno prignuše, čitav taj svijet, što je drhtao u tihoj radosti rastenja i snage, i sreće, sve, što je započinjalo nov život, i sve, što je bilo mrtvo.

Narod zapjeva novu pjesmu i digne se bodrije i veselije.

Krenuše dalje odmah nalijevo, poprijeko preko livada prema blagim humcima. Samo su se djeca duže zadržala, jer su Gulbasovi s Witekom po drevnom običaju na mrginju čvrsto izlupali neke dječake, te nastade tolika vriska, da im se župnik izdaleka zaprijetio. A iza livada stigoše na široki pogranični progon, među grmlje vitkih borovica, što su rasle uz kraj, kao da čuvaju stražu nad plodnim poljima. Progon je bio širok i vijugao ovamo i onamo poput rijeke zelenim talasom trave, gusto natučene cvjetićima, pa se i po starim kolosjecima rojilo od žutih maslačaka i bijelih titrica. Gdjegdje se razvaganilo veliko kamenje, obraslo trnjem, pa ga je trebalo zaobići, a drugdje su stajale osamljene divlje kruške, sve u jednom cvijetu, kako pjevaju pčelinjim zujanjem, tako divne i svete, kao hostije, što se dižu iznad polja, te se čovjeku

prohtjelo da pred njima klekne i da poljubi zemlju, koja ih je na svijet rodila.

A drugdje opet nagnula se breza odjevena bijelom bjelcatom košuljicom, sva zamotana u zelene, raspletene pletenice, sva tako čista i uzdrhtana, kao djevojče kad stoji pred prvom pričesti.

Polagano su se penjali na uzbrdicu obilazeći lipčanska polja sa sjeverne strane, uzduž mlinarovih njiva, što su šumile ražju.

Svećenik je išao iza križa, za njim se u hrpama stisnuše djevojke i mlađe žene, a na kraju su jedna po jedna ili po dvije u redu išle starice s Agatom, koja je šepesala daleko iza sviju. Samo su se djeca smucala postrance, uklanjajući se župnikovu pogledu, da mogu slobodnije lakrdijati.

Kad stigoše na ravnicu, gdje je vladala veća tišina, vjetar je posve prestao, barjaci se objesiše, a narod se razmaknuo i žene su u zelenilu izgledale kao cvjetovi, a plamečci svijeća drhtali su kao zlaćani leptiri.

Nebo je visjelo visoko i čisto, samo bi gdjegdje ležao po koji bijeli oblak poput ovce na modrikastim nedosežnim poljima, preko kojih je putovalo golemo žarko sunce, zalivajući svijet toplinom i sjajem.

Pjevanje se pojačalo: pustiše glasu maha iz sve snage i tako glasno, da su pobjegle ptice s obližnjeg drveća; kadšto bi im prestrašena jarebica prolepršala ispod nogu, ili bi gdjegod iskočio zec ispod grma i pojurio nasumce pred sebe.

— Zimski su usjevi uspjeli — šapne župnik.

— Da, jučer sam već primijetio koljence u raži.

— A tko je ovo ovako zasvinjio?... polovica đubreta leži na brazdama!

— To su krumpiri neke težakinje, kao da je kravom preoravala.

— Brana sve prodrlja. Šeprtlje nekakve!

— To je preoravao vaš sluga, velečasni — tiho primijeti kovač.

Velečasni se lecne, ali zašuti i zapjevavši narodu zakruži očima po tom nedohvatnom prostoru plodnih polja, koja, uleknuta, a mjestimice malko ispupčana, kao grudi hraniteljice majke, regbi da su disala slatkim bujanjem, da sve, što se priljubi njezinom otvorenom krilu, nahrani i prigrli, da svi zaborave na kruti udes.

Hej! široko je dopirao pogled i daleko, i prostrano, te je cijela procesija izgledala samo kao red mravi među žitom, a glasovi su ljudski lebdjeli nad poljima kao ševino cvrkutanje.

Sunce se primicalo k zapadu, te se pozlatilo žito, rascvjetano je drveće bacalo sjenu, a lipčansko jezero bliještilo kao usijano okno između vrtova, zasutih pjenom bijeloga cvijeća. Selo je ležalo niže, kao na dnu goleme zdjele, ali tako zastrto drvećem, da si samo gdjegdje mogao nazreti sivi štagalj, samo se crkva dizala bijelim zidovima iznad svega i sjala zlatnim križem na nebu.

A s desne strane rastegoše se ravnice kao nepregledna sivo-zelena voda, iz koje su virila sela u gustim vrtovima rascvjetanog drveća, raspela na raskršćima i drveće, što je osamljeno raslo. Oči su onamo letjele kao ptice, ali u kružnom letu ne dosegnuše drugih granica, osim šuma, što su se unaokolo crnile.

— Nekako je suviše mirno... da noćas ne naiđe kiša... — poče župnik.

— Ne će: posve se razvedrilo i piri hladan vjetrić.

— Jutros je padalo, a sada vodi ni traga.

— Proljeće je, pa u jedan tren presahne — dometne kovač.

Stigli su do drugoga mrginja, što je bio na granici. Bio je velik kao kakva mogila; govorilo se, da tu leže

oni, što su pali u ratu. Na mogili je stajao niski i posve istruli križ, okićen lanjskim vijencima i svetim slikama s čipkastim obrubima, a postrance se pritisla natrula granata vrba pokrivajući novim mladicama rane na raspelu. Tu je bilo nekako strašno i pusto, te se ni vrapci nisu gnijezdili po dupljima, a premda su naokolo ležale plodne zemlje, mrginj je bio gotovo gol, njegove su se strane žutjele pijeskom, a samo se mahovina gdjegdje uhvatila kao lišaj a stršile suhe stabljike divizme i lanjskog velebilja.

Izmolili su molitvu od kuge i požurivši se krenuše još većma nalijevo, prema topolovom putu, baš ravno prema šumi, kamo je vodio uski i veoma izrovani puteljak.

Opet su krenuli svi zajedno, samo je Agata ostala uz mrginj, potajno strgla krpu s križa i idući daleko iza procesije, zakapala je komadić te krpe u međama zbog nekog praznovjerja.

Orguljaš je započeo litanije, ali oni prihvatiše tako pospano, da je jedva po netko zapjevao, žene su tiho razgovarale dobacujući samo tamo, gdje je trebalo, glasno: — »Moli za nas« — a djeca su potrčala naprijed i obijesno lakrdijala, te je Borynin Pietrek, obziruć se na župnika srdito gunđao:

— Obješenjaci jedni! Nevaljalci!... ako otkopčam kaiš!

Svećenik je, već vrlo umoran, brisao znoj s ćelave glave, a gledajući u susjedne njive, razgovarao je s knezom:

— Ho, ho! ovima je već izniknuo pasulj...

— Da!... Mora da je râni, njiva je u redu, a istjerao je kao šuma.

— Ja sam sijao još na Cvjetnicu, ali tek što je isklijao.

— Jer je kod vas, velečasni, u onoj dolinici hladno, a ovdje je toplija zemlja.

— I ječam im je već istjerao, a ravan je, kao da je sijačicom posijan.

— Modličani su valjane gazde, obrađuju polja po dvorskoj modi.

— Samo na našim poljima nema još ni traga od zobi i od ječma.

— Sve je zakasnilo, a nadošle su i kiše, pa ne će tako skoro krenuti.

— I poraženo je sve rlja-brlja, da Bog sačuva! — uzdahne župnik brzo.

— Poklonjenom se konju ne gleda u zube — nasmije se kovač.

— Ej, obješenjaci, uši ću vam počupati, ako ne prestanete! — poviče župnik na dječake, što su se hitali kamenjem na jato jarebica, koje je trčalo preko polja.

Odjednom pritihnuše razgovori, dječaci se sakriše po brazdama, orguljaš poče opet blejati, kovač ga poprati da su uši zaboljele, a tanahni glasovi žena digoše se vapijućim zborom, pa odjekne litanija iznad polja kao kad ptice, umorne dalekim letom, već polagano sve niže padaju.

Prolazili su tako između zelenih polja kao dugačka pjevajuća brazda, te su ljudi, što su radili na modličkim poljima, pa i oni dalje, ustajali od posla, skidali kape i klecali na zemlju, drugdje bi pak riknulo blago dižući teške rogate glave, a negdje bi preplašeno ždrijebe pobjeglo od kobile i pojurilo u široki svijet.

Do trećega mrginja i raspela na topolovom putu imali su još komadić puta, kad se neko prodere iz sve snage:

— Nekakvi ljudi izlaze iz šume!

— A možda su to naši?

— Naši su! naši! — provali glas iz gomile, a nekoliko ih potrči naprijed.

— Stojte! Služba Bogu je prva — zapovjedi svećenik strogo.

Dakako, da su ostale, tapkajući od nestrpljivosti i još su se više stisle u gomilu, jedna uz drugu, kako se desilo, a svaku je čudnovato nešto gurkalo, no župnik nije popustio, ali je ipak pospješio korak.

Odnekle dahne vjetar, svijeće se pogasiše, barjaci zalepršaše, a raž, grmlje i rascvjetano drveće stade se njihati, kao da se klanja i do nogu pada pred procesijom. Ali narod, premda je sve glasnije pjevao, već je gotovo trkom išao i upirao oči u nedaleku šumu, između drveća kraj puta, gdje su se već izrazito bijelile seljačke surke.

— Ne gurajte se, lude! Ne će vam muževi pobjeći! — ukori ih pop, jer su mu već na pete stajale gurajući jedna drugu.

Hanka, koja je išla u redu s prvim gazdaricama, glasno je zaviknula ugledavši surke. Slutila je doduše, da među onima ne će vidjeti Anteka, no uza sve to zadrhtala je od radosti, a pijana nada kidala joj je dušu, te je pošla u stranu, u brazdu i upiljila oči...

A Jagusia, idući kraj majke, trgla se odmah, da potrči, spopala ju je takva vatra i tolika drhtavica, da nije mogla stisnuti zube, a i druge su žene isto tako željele da vide tako željno iščekivane muževe. Samo neke djevojke i dječaci ne mogoše dulje izdržati, nego odjednom pljusnuše iz gomile kao voda iz uzdrmanoga čabra i uza sve dozivanje potrčaše poprijeko na put, da su im se listovi zabijelili.

Procesija je brzo stigla do Borynina križa, iza kojega je odmah bio mrginj, na kraju lipčanskog hatara i dvorske šume.

Tamo su oni već stajali u gomili kraj golemih breza, što su čuvale stražu kraj križa; izdaleka su već otkrivali glave i žene ugledaše mila lica muževa, otaca, braće i žuđenih sinova, ugledaše izmršavjela, upala lica, puna radosti, puna sretnih smiješaka.

— Płoszke! Sikore! Mateuš! Kłąb! I Gulbas! I stari Grzela! I Filip! Dragi sirotani! Jadnici! Isuse i Marijo, Majko presveta! — otimali su se poklici i uzvici i vreli šapat i oči su već gorile od radosti, ruke se već pružale, suzdržavani je plač cvilio i krik u grlu rastao, sve su htjele pojuriti, ali svećenik ih jednom gromkom riječi zadrži i utiša narod, a kad ih je doveo do križa, mirno je čitao molitvu »od ognja«, samo je čitao polagano, jer se i nehotice neprestano obzirao na stranu i dobrodušnim pogledom promatrao njihova izmršavjela lica.

I poklekoše svi u polukrugu, pa zajedno s usrdnom i zahvalnom molitvom potekoše suze iz očiju uprtih u razapetoga Krista. Tek kad je svršio i vodom poškropio glave, što su se prignule do zemlje, skine uglatu kapicu i veselo iz svega glasa zaviče:

— Hvaljen Isus! Kako ste, dragi ljudi!

A oni mu uzviknuše jednim glasom i pohrliše k njemu kao ovce pastiru, ljubeći ga u ruke, obujimljući ga oko koljena, a on je svakoga pritisnuo na srce, poljubio u glavu, pomilovao po izmršavjelom obrazu, zabrinuto pitao i uz dobru riječ ih otpuštao, dok nije umoran sjeo kraj križa brišući znoj i tople suze.

A narod se uzvrpoljio kao da je lonac zakipio.

Provali vreva, smijeh, cmakanje, radostan plač, dječje čavrljanje, tople riječi i šaptanje, povici, što su se oteli iz sretnih srdaca kao pjesma, dozivanje odjednom zaboravljenih čežnja; svaka je svoga povukla u stranu, a svaki se kao bor ljuljao sred grmlja u gomili žena i djece, u radosnoj vrevi žamora i plača... Do-

bra je dva očenaša potrajalo to pozdravljanje i bilo bi se proteglo do noći, da se nije župnik sjetio, da je vrijeme, i dade znak.

Krenuli su prema posljednjem mrginju putem uz šumu kroz nisku borovicu i mladu borovu šumu.

Svećenik zapjeva: »Srdačna majko«, a svi ga kao jedan čovjek popratiše snažnim glasom, da je šuma zabrujala i jekom se odazvala, radost je naime tako napunila duše, toliku snagu dala prsima, da se pjesma digla poput proljetne bure i iznad šume šiknula kao stupac vatrenih zanosa...

...A kako je pridošlo mnogo naroda, zakrčili su već cijeli put, išli su također i šumom između drveća, išli su i preko polja i cijeli kraj uz šumu napunio se ljudima i odjekivao nebotičnom pjesmom.

Ali ubrzo je pjevanje splasnulo kao oblak, kad iz njega ispadne grom, pa su samo oni, što su bili sprijeda, još pjevali, a mnogima je bilo više do toga stalo, da se porazgovore sa svojima. I povorka se prekinula i raspršila na sve strane, pošli su kući, mnogi uzeše manju djecu na ruke, a drugi, mlađi, krenuše u parovima razgovarajući se, neki pak skrenuše u grmlje, da se uklone ljudskim pogledima, a djevojke, crvene kao višnje, pritisnuše se uz svoje momke, ne obaziruć se ni na koga. Pokadšto bi, valjada da im srcu odlane, opet glasno zapjevale, te su vrane poletjele iz gnijezda u polje, a svijeće se gasile od žurbe, a šuma polagano odjekivala i brujala kao iz kakvog dubokog, nedosežnog grla.

A onda bi nastala tišina, te se čuo samo bahat nogu, a iz grmlja vatreni smijeh i prigušene riječi. Starice su mrmljale stenjući molitve, što su se čule čas tiše čas glasnije.

Već je dospijevalo veče, nebo se uzdiglo kao da se nadulo nekim pozlaćenim staklenim mjehurom, samo je nekoliko crvenilom prožetih oblaka ginulo u modroj

visini, a sunce se spustilo na rub obzora viseći nad šumama. Zlaćani su se traci između golemih debala raspršavali po zelenom grmlju, a na čistini se činilo kao da osamljeno drveće gori živom vatrom; usplamtješe vode, što su se sakrile po guštarama i čitava šuma kao da je planula vatrom i krvavim dimom, a samo tamo, gdje su gusto stajali visoki borovi, naslonjeni jedan o drugi kao momci, tamo je vladao crni mrak, ali ipak gdjegdje osvijetljen ovom sunčanom kišom.

Šuma se nagnula iznad puta i kao da je virila prema poljima, grijući na zapadu goleme krošnje, a stajala je tako tiho, da se izrazito čulo kuckanje djetela, negdje je ustrajno kukala kukavica, a s polja je dopirao ptičji cvrkut.

Put je mjestimice zavijao uz rub poljā, te su ljudi prekinuli razgovor i priljubili se brazdi kraj ceste, idući pognuto, obuhvatajući očima te zelene njive, gdje je bujno rascvjetano drveće plamtjelo od zapada, gledajući u te dugačke slogove, što su se ponizno k njima primicali, ta poput vode malko ustalasana polja zimskih usjeva, što su se prostirala pod noge gazdama uz radosno šuškanje. Oni su proždirali očima tu hraniteljicu majku i mnogi se od njih prekrstio, mnogi prošaptao »Hvaljen Isus« skinuvši kapu, a svi su u duši klekli iskazujući toj svetoj i žuđenoj zemlji nijemo i toplo poštovanje.

Poslije prvih pozdrava nastade novi žamor i nova je radost napunila srce, te se mnogome prohtjelo da zavikne kroz šumu ili da kraj njive poklekne i zaplače.

Samo se Hanka osjećala kao da je izvan cijeloga svijeta. Pred njom i za njom i svuda išli su ljudi bučno, a uz svakoga čovjeka radosno se pritisla žena i djeca poput grmlja, pa razgovaraju, vesele se, zaviruju jedni drugima u oči, priljubljuju se jedni uz druge, a samo ona jedina nema s kime da progovori! Cijeli je

narod uzavrio nesavladivom radošću, a ona, premda ide sredinom, osjeća se tako napuštena i nesretna, kao ono drvo u guštari, na kojem ni vrana ne će da savije gnijezdo, niti ijedna ptica da sjedne.

Jedva ju je itko i pozdravio — pa da! svatko se žurio k svojima... a što im je ona... a toliko ih se vratilo... čak i Kozieł, pa će opet trebati pripaziti na komore i dobro zaključavati hlijev... pa i oni najveći bundžije: Grzela, knežev brat, i Mateuš... Samo Anteka nisu pustili... možda ga ne će nikada više ni vidjeti.

Ne, nije više mogla da izdrži, jer su je te misli pritiskale kao kamenje, te je jedva mogla micati nogama, ali je ipak išla uzdignute glave, naoko ponosna i ohola kao uvijek. Kad bi zapjevali, pjevala je s drugima glasno; kad bi svećenik započeo molitvu, ona bi prva ponovila blijedim usnama, samo je za vrijeme onih dugih stanka, kad bi oko sebe čula prigušeni vreli šapat, upirala teške oči u sjajni križ i išla čuvajući se samo onih izdajničkih suza, što su se kao kradljivci tajno šuljale ispod vrelih vjeđa... Nije se čak ni usudila da zapita za Anteka — još bi mogla pred ljudima odati svoju muku!... Ne, ne, toliko je podnijela, pa će i još više izdržati, prepatiti... podnijeti... zapovijedala je tako sama sebi, a u isti je čas osjećala, kako se u njoj sabiru vrele suze, kako ju davi u grlu tuga, kako joj mrak zastire oči i kako od časa do časa biva ta muka sve veća.

Nije samo ona tako patila, jer ni Jagusi nije bilo bolje: išla je i ona sama za se, plaho se provlačila kao preplašena srna. I nju je zanijela radost i potrčala je njima u susret i gotovo prva stigla pred njih, ali nitko nije poskočio njoj u susret, nitko je nije zagrlio niti poljubio. Još je izdaleka ugledala Mateuševu glavu višu od svih drugih, i k njemu poletješe njeni vreli pogledi, k njemu ju odjednom vukla već davno zaboravljena

čežnja, te se kroz stisku gurala s veselim pokličem. Ali on kao da je nije ni primijetio... Prije no što je došla do njega, već mu je majka pala oko vrata. Nastusia ga grlila oko pasa, a mlađa su se djeca vješala oko njega, Tereska soldatuša, crvena kao cikla, držala ga je plačući za ruku, ne mareći ni za čije poglede.

Kao da ju je netko polio hladnom vodom, iskočila je iz gomile i pojurila u šumu, a da sama nije znala, što se to s njom dešava. Pa kako i ne bi, kad je živo željela, da bude među ljudima i u stisci, u toj potresnoj vrevi pozdravljanja, kad je htjela, da se veseli kao i druge, jer je i ona imala poput drugih srce puno vrele žari, voljno da se zanese i da radosno zajeca, a evo sada mora da ide sama, daleko od ljudi, kao šugavi pas.

Spopala ju je teška tuga, jedva je mogla da suzdrži suze i jecanje i povlačeći se kao tmurni oblak, koji će začas zaplakati obilnom kišom.

Nekoliko je puta pokušavala da potrči kući, ali nije mogla: žao joj je bilo da ostavi procesiju, pa se vrzla među ljudima, kao kad Łapa u svjetini traži svoje gazde. Nije ju ništa vuklo ni k majci ni k bratu, koji je domišljato nestajao u borovici i vrzao se oko Nastusie, a nitko se drugi nije k njoj pridružio, jer su svi bili zaokupljeni svojom svojtom. Napokon ju je spopala tolika srdžba, da bi s užitkom bacila kamen u tu rulju i u te vesele, nasmijane njuške.

Sva sreća, da su već izlazili iz šume.

Posljednji je mrginj stajao na raskršću, odakle je jedan put skretao ravno prema mlinu.

Sunce je već zalazilo, a hladni je vjetar pirio odozdo, župnik se žurio da dovrši obred, a osim toga je i Walek čekao s kolima na njega.

Pjevali su još nešto malo, ali nekako narijetko, jer su bili umorni, a ljudi su šapćući pitali za majur, što je izgorio na Uskrs, a začađene su ruševine nedaleko

stršile i osim toga se na dvorskim poljima događalo nešto zanimljivo.

Vlastelin je skakutao preko polja na svojoj riđoj kobili iza nekih ljudi, koji kao da su mjerili njive dugačkim prutovima, a kraj križa, na raskršću, i kraj spaljenih plastova vidjela su se žuto obojadisana kola.

— Što bi to moglo biti? — primijeti netko.

— Pa evo mjere polje, samo da nisu enđeliri.

— Zacijelo su to kupci, jer ne izgleda da su seljaci.

— Izgleda da su Švabe.

— Zacijelo, plave surke, lule u zubima i čakšire u sarama.

— Baš su slični Holandezima iz Grünbacha.

Šaptali su gledajući radoznalo, ali je neki potmuli nemir počeo da zahvata svjetinu, pa nisu ni primijetili, kako je kovač tiho i gotovo kradom pošao brazdama, da dođe do vlastelina.

— Kupuju majur pod šumom, što li je to?

— Još se na Uskrs govorilo, da vlastelin traži kupca.

— Bog nas sačuvao nemeckih susjeda!

Nisu dulje pretresali, jer se svršio obred i župnik je zajedno s orguljaševima sjeo u kola.

Narod se raspao u gomilice i polagano krenuo u selo i raziđoše se putem i krenuše jedan za drugim međom, kako je već komu bilo bliže kući.

Sunce je već zašlo, nad zemljom se smračilo, a na zelenkastom se nebu žarilo vatreno večernje rumenilo. S livada iza mlina krenuše bijele magle razvlačeći se po nizinama kao pređa. U tišini, u koju se zaodio svijet, samo je negdje glasno klepetala roda.

I ljudski se glasovi pogasiše, cijela se procesija polagano gubila u poljima, samo se još gdjegdje crvenila suknja, ili bi se zamaglile bijele surke u plavkastoj sjeni, što se spuštala.

Doskora se stalo puniti selo i odjekivati, jer su sa svih strana bučno nahrupili, svaki je seljak pozdravio svetim križem davno neviđene pragove, a mnogi padoše na zemlju pred svetim slikama klikćući glasno od sreće.

Ponovilo se pozdravljanje, a babji i dječji razgovori i pripovijedanje bijahu prekidani i provalama vrelih poljubaca i smijeha.

Žene, sve u jednoj vatri i kao mahnite od te galame, posadiše svoje drage jadnike pred zdjele, primičući im jelo i nudeći ih od sveg srca.

A oni zaboraviše na svoje zlo, smetnuše s uma jad i rastanak kroz toliko mjeseci, svaki se srdačno radovao, što se vratio k svojima i svaki ih je čas doticao i k srcu pritiskao i koješta ispitivao.

A kad su se najeli do sita, pođoše da pregledavaju gospodarstvo i da se raduju svome imanju, no premda se već prilično smračilo, ipak su obilazili ljesama i voćnjacima, milovali rukama blago i prstima doticali spuštene rascvjetane grane, kao da dodiruju drage dječje glavice.

Ne može se ispričati, kakva je radost zavladala u Lipcu.

Samo je kod Boryninih bilo posve drukčije.

Kuća je ostala gotovo prazna, Jagustynka je potrčala k svojima, a Józka je s Witekom pošla, gdje je bilo bučnije i veselije, samo je Hanka hodala po mračnoj sobi ljuljuškajući na rukama rasplakano dijete i pustivši maha tuzi i bolnim vrelim suzama.

Samo što danas nije u toj boli bila osamljena, jer se isto tako stisla i Jaguś u mračnoj ljesi, mučena istom takvom tugom, kidajući se kao ptica kad udara o šipke krletke.

Tako se to naime čudno desilo.

Jagna je dotrčala kući prije svih drugih, a premda je bila mrka kao noć i zlovoljna, bacila se na posao, latila se svega, što joj je došlo pod ruku, radila je mjesto svih; pomuzla krave, napojila tele, čak i svinjama odnijela hranu, te se Hanka začudila, jedva vjerujući rođenim svojim očima. A ona je, ne obzirući se ni na koga, radila, kao da se htjela preraditi i tako se umoriti, da zaboravi neku krivicu i da u sebi zatomi tugu i bol.

Ali iako su joj ruke padale od umora, a leđa čudo da se ne slomiše, ipak su u očima neprekidno stajale suze i često bi potekle niz lice kao vreo niz, a u duši je rasla sve bujnija i sve ljuća bol.

Uplakane oči ništa nisu vidjele kraj sebe, pa ni Pietreka, koji se, otkako je stigao kući, nije ni za korak od nje odmicao, nego je, pomažući joj tiho govorio i gledao ju zažarenim očima i pritiskao se više puta tako blizu, da se ona i nehotice odmicala. Ali je došlo do toga, da ju je, kad je u štaglju zagrabila saćuricom sječke, uhvatio oko pasa, pritisnuo ju o sanduk buncajući nešto i požudno tražeći njene usne...

Nije se protivila, nije ni primijetila, za čim on ide, i prepustila se njemu na volju, čak zadovoljna, što ju je neka snaga spopala i ponijela, ali čim ju je povalio na slamu i kad je na obrazu osjetila njegove vlažne usne, trgla se kao vjetar i odbacila ga od sebe kao snop slame, te je ljosnuo na gumnište...

Strašna ju je ljutina spopala.

— Ti nakazo gubava!... ti svinjaru... Usudi se još samo da me takneš, noge ću ti polomiti... dat ću ti ja već ašikovanja, da će te krv obliti!... — vikala je i navalila na njega s grabljama.

Ali brzo je zaboravila na sve i svršivši poslove pošla u kuću.

Na pragu je srela Hanku: pogledaše jedna drugoj u oči, zamagljene suzama i klonule od boli, i žurno pođoše svaka na svoju stranu.

Od obadvije sobe bila su otvorena vrata prema trijemu, u obje je sobe gorilo svijetlo, pa su svaki čas, kao pod nekim nepojmljivim pritiskom, izdaleka pogledavale jedna drugu.

A zatim, kad su zajedno priređivale večeru, vrzle su se jedna blizu druge, ali nijedna nije ni pisnula, nijedna nije ni riječi progovorila, nego su samo potajno, kao kradljivci, pratile pogledima jedna drugu. Da, dobro je znala svaka, što ona druga danas trpi i često su zli i osvetljivi pogledi skakali jedni na druge, kao oštri noževi, a stisnuta nijema usta govorila su podrugljivo:

— Tako ti treba! Tako!

Ali nadošli su i takvi časovi, da su počele jedna drugu žaliti, te bi se bile prijateljski porazgovorile, samo je svaka čekala, da ona druga započne, pa da joj uzvrati ljubeznom riječju, čak su se zaustavile jedna uz drugu pogledavajući se s očekivanjem, jer je popuštala ljutina, nestajalo stare srdžbe, a zajednički udes i osamljenost privlačila ih je sve bliže... samo što ih to nije zbližilo, jer ih je uvijek nešto suzdržalo: ili plač djeteta, ili neki stid, ili naglo probuđenje prepaćene krivice u sjećanju, pa ih je to napokon daleko odaljilo jednu od druge i nanovo je u srcima njihovim uzavrela ljutina, srdžba im napela duše, a oči stadoše sijevati munjama mržnje.

— Tako ti treba! Tako! — siktale su tiho žegući se pogledima, opet spremne na svađu i na tučnjavu, samo da iskale bijes jedna na drugoj.

Na sreću nije do toga došlo, jer je Jagusia odmah poslije večere otišla k majci.

Bilo je tamno veče, ali tiho i toplo; zvijezde su rijetko blistale u sinjoj dubini; na vlažnim su livadama

ležali bijeli debeli kožusi magle, žabe su počele kreketati, a kadšto bi dolutao vapaj cviljenja vivka. Zemlju je obuhvatala tmina, samo se negdje uzdizalo prema nebeskom svijetlu usnulo drveće, voćnjaci su se sivjeli, kao da su vapnom poškropljeni i odisali mirisom kao iz začaranih kadionica; višnjev je cvijet mirisao i jorgovani, što su se jedva otvorili, mirisalo je žito, voda i ona promočena zemlja, svaki se cvijet osjećao napose, a svi su zajedno odisali opojnim slatkim mirisom, da ti se u glavi zavrtjelo.

Selo još nije spavalo, tihi je razgovor dopirao s pragova i potkućnica, što su tonule u tminu, a putovi zaslonjeni sjenom drveća, samo gdjegdje prosječeni svijetlim tracima, što su padali s prozora, vrvjeli su ljudima.

Jaguś je tobože pošla k majci, ali stala je da se vrze nad jezerom, da obilazi i da sve češće zastajkuje, jer je gotovo na svakom koraku nailazila na kakav par, što se čvrsto zagrlio razgovarajući tiho.

Srela je i brata s Nastusiom: bili su zagrljeni i mahnito su se ljubili.

Nehotice je naišla i na Marysiu Balcerekovu s Wawrzekom: stajali su negdje kraj plota u debeloj sjeni, pritisnuti jedno uz drugo, zaboravivši da postoji svijet.

Poznala je i druge po glasovima, a iz svake je sjene nad vodom kraj plotova, odasvud dopiralo šaptanje, zadahtane riječi, vrelo uzdisanje, neko treptanje i vrpoljenje. Cijelo selo kao da je uzavrelo vrutkom milovanja i draganja, pa su čak i djevojčuljci, što jedva odrastoše, išli s momčićima šaleći se i vijajući se po putu.

Odjednom joj se to ogadi i poče im se uklanjati krenuvši ravno k majci, ali pred kućom sretne licem u lice Mateuša; nije ju ni pogledao, nego prođe kraj nje kao kraj drveta; išao je s Tereskom, držeći je oko pasa

i govoreći joj nešto... Prođoše, a ona je još čula njihove glasove i prigušeni smijeh.

Naglo se okrenula i trkom, kao da je gone svi psi, pobjegla kući.

A tiho proljetno, mirisno veče, nabujalo radošću pozdrava, prožeto svetom tišinom sreće, strujalo je ničim nezaustavljeno.

Negdje je u noći, u mirisnim voćnjacima ili u polju zacvrkutala frula čeznutljivim napjevom, kao da prati to šaptanje i cjelivanje i tu radost.

A na vlažnim livadama zakreketaše žabe u velikom zboru, koji se samo kadšto prekidao, a druge, u jezeru zamagljenom poput dremljiva oka, odgovarahu im otegnutim, pospanim, sve tišim regetom... a djeca, što su lakrdijala, počeše se s njima takmiti i oponašati ih derući se:

Kre! kre! kre!
Roda crče, gle!
Nije nam bila draga,
Ode do vraga,
Vraga! vraga! vraga!...
— — — — —

VIII

Svanuo je krasan, topal i svjež dan, sličan momku, koji se valjano ispavao, pa čim se probudio, skočio na noge i šapćući molitvu, tare oči, pomalo zijeva i obzire se za poslom.

Sunce je izlazilo vedro; crveno i golemo polagano se kotrljalo na visoko nebo kao na nedogledno polje, gdje su u sinjoj maglenoj pređi ležala nebrojena stada bijelih oblaka.

I vjetar se već klatario svijetom, kao onaj gazda, što budi cijelu kuću u zoru; prebirao je po klonulom žitu, duhao u magle te se rasprhnuše na sve strane, tresao spuštenim granama, zahukao negdje na raskršćima, a onda se tajno uputio k zaspalim još voćnjacima i nahrupio u granje te se s višanja prosuo posljednji cvijet, istresao se na zemlju kao snijeg i padao na jezero poput suza.

Zemlja se budila, ptice zapjevaše u gnijezdima, drveće stade šuškati kao da moli jutarnju molitvu, cvijeće se otvaralo dižući prema suncu teške, vlažne i pospane vjeđe, a blistava se rosa prosipala kao tuča od bisera.

Dugotrajno i slatko drhtanje potreslo je svim, što se opet budilo životom, a negdje, iz zemlje, sa dna sveukupnoga stvorenja, provali nijemi krik i kao gluha munja preleti preko svijeta, kao kad u tvrdom snu mòra davi čovjekovu dušu, te se otima, plaši, obumire, dok ne otvori odjednom oči prema sunčanom svijetlu i pozdravlja s pokličem sretne omamljenosti dan, jer

je još živ, ne misleći, da je to nov dan napora i boli, kao što je i jučer bilo, kao što će sutra nadoći, kao što će uvijek biti...

I Lipce se tako stalo buditi i bodro skakati na noge; mnoge raščupane glave izviriše gledajući pospanim očima u svijet; negdje su se već pred kućom umivali, drugdje su pohrlile još neobučene žene na jezero po vodu, netko je sjekao drva; izvlačili su kola na put, negdje bi iz dimnjaka procvao dim, a tu i tamo odjeknuše pozivi, da ustanu oni, što su ljenčarili u krevetu.

Bilo je još rano, sunce jedva što se diglo s istoka i kroz mračne voćnjake probadalo postrance crvenim plamenom, a već je svuda bilo živo kretanje.

Vjetar se negdje izgubio i sve se u slatkoj tišini opajalo svježim mirisnim jutrom, sunce je treptalo u vodi, a rosa kapala s krovova u bisernim nizovima, lastavice su jurile kroz čisti zrak, rode poletjele iz gnijezda po hranu, po plotovima pjevali pijevci udarajući radosno krilima, a guske su gačući vodile svoje mlade na jezero, što je pocrvenilo od jutarnjega sunca. Po oborima je rikalo blago, a svuda su pred pragovima i u ljesama žurno muzli krave i iz svakog su dvorišta gonili blago na put, a ono je išlo gegajući se i ričući otegnutim glasom, češkajući se o plotove i drveće, a ovce su podignuvši glavu i blejući išle u gomili sredinom puta kroz maglu od prašine. Sve su tjerali na trg pred crkvom, gdje je nekoliko starijih dječaka na konjima, pucketajući bičevima i ljutito kunući, tjeralo stado, što se razbježavalo i vikalo na one, što su zaostali.

A kad su krenuli ulazeći na topolov put, jer su kraj šume bili zajednički pašnjaci, pokrila ih prašina, koja se crvenkasto prelijevala na suncu, a samo se blejanje ovaca i pasje lajanje čulo iz teške prašine, koja je pokazivala, kamo su pošli.

Doskora su za njima i guščarice potjerale bijela razgakana jata, a netko je vodio steonu kravu na među ili je pratio na ugar sputanoga konja držeći ga za grivu.

Ali poslije toga nije se selo stišalo, jer su se počeli spremati na sajam. Bilo je to nekako nedjelju dana, izakako su se ljudi vratili iz kriminala.

U Lipcu se već sve polagano vraćalo starom poretku, kao iza bijesne oluje, koja je počinila mnogo grdne štete, pa se narod, odahnuvši od straha, jadikujući i tužeći se na sudbinu, pomalo laćao posla, da se nadomjesti gubitak.

Doduše, još nije bilo sve onako, kako bi trebalo da bude, premda su muškarci već prihvatili uzde u tvrde svoje ruke, još su, naime, bili malko lijeni da urane i više su puta dugo leškarili pod perinama; mnogi je od njih često znao zaviriti u krčmu, tobože da čuje, što ima novo u njihovoj istrazi; još bi po koji znao i pol dana klatariti se po selu i probrbljati s kumovima, a drugi su svršavali samo prešnije poslove, jer nisu mogli iza tolikog dangubljenja da se oštro prihvate posla — ali svaki je već dan bivalo bolje, svaki je dan krčma bila praznija i po putovima sve manje ljudi, a svakim je danom pritiskala sila sve jače i nužda ih tjerala k zemlji, zapregnuvši ih u teški rad pun znoja.

Kako je baš danas sajam u Tymovu, jedva je tko izišao na posao, nego se svatko spremao na sajam.

Ljetos se javila oskudica ranije i bila je tako teška, da je sve škripilo po kućama, pa što je tko još imao da proda, žurno se spremio da proda, a drugi su pošli na sajam, da se porazgovore sa susjedima, da vide malo svijeta, ili da ispiju po koju čašicu.

Svatko je imao svoje brige, a gdje da se narod razveseli, izjadikuje, okrijepi i gdje da čuje novosti, ako ne na sajmu ili na proštenju?...

Čim su istjerali blago na pašu, počeše se skupljati, spremati kola, a oni, što su morali ići pješke, krenuše.

Prvo je krenula sirotinja, tako je Filipka plačući potjerala šest starih gusaka, otetih od guščića, što su jedva odrasli, i to zato, što joj je obolio muž, čim se vratio, a nije imala ništa da pristavi na vatru.

A po koji je težak vukao junicu za rogove, što se proljetos počela tjerati... A kako nevolja ima duge krake i oštre pandže, to je krivousti Grzela, premda je sjedio na osam jutara, poveo na užetu kravu muzaru, a njegov susjed, Józek Wachnik, gonio je krmaču s praščićima.

Spasavala se sirotinja, kako je mogla, jer je već mnogoga tako pritislo, da je izveo i posljednje konjče iz staje, kao što je morao da učini Gulbas, pošto ga je parničila Balcerekova za petnaest rubalja, koje je bio nekoć pozajmio za kravu, a sada mu se prijetila dražbom, pa je uz plač i kletve i prijetnje čitave porodice siromah jahao na doratu i krenuo da ga proda.

Kola su polagano kretala jedna za drugima, jer su i gazde vozili na trg, što je tko imao, budući da je knez zahtijevao porez i plašio globama, a kako su se i gazdarice spremale sa svojim dobrom, često bi zakokodakale kokoške ispod pregača ili bi krupni gusak zasiktao iz kola, a one druge, što su išle pješke, nosile su u maramama jaja ili maslac, što su ga tajno pred djecom obrale, a neke su i svetačko ruho ili nepotrebno platno ponijele na leđima.

Nevolja ih je tjerala, a do žetve bilo je još daleko.

Svi su se tako žurili, te se danas i misa ranije služila. Samo je nekoliko žena klečalo pred oltarom, ali nisu mogle stići župnika, jer tek što su izmolile molitvu za Podizanje, već je Ambrozije gasio svijeće i zveckao ključevima.

Soldatuša Tereska, koja je u nekoj stvari došla k župniku, stigla je baš kad je on pošao na zajutrak. Dakako, nije se usudila da ga zaustavi, nego je stala uz ogradu izgledajući, kad će se velečasni javiti na hodniku. No prije nego što se odlučila, da mu priđe, sjeo je on na kola i naredio, da oštrim kasom krenu u Tymów.

Tužno je uzdahnula i dugo gledala prema topolovom putu, gdje se vidjela prašina, koja se spuštala kao sivi oblak na polja; kola su štropoćući odmicala sve dalje, a samo je kadšto između drveća zatreptalo crvenilo žena, što su išle jedna za drugom kraj puta.

Lipce se doskora stišalo, mlin nije klepetao, kovačnica je bila zatvorena, a putovi opustješe posve, jer tko je ostao, čeprkao je pomalo oko kuće i po vrtu iza kuće.

Tereska, teško zabrinuta, vratila se kući.

Stanovala je iza crkve, kraj Mateuša u kući s jednom sobom i s pol trijema, jer je drugu polovicu kod diobe odsjekao brat i prenio ju na svoje zemljište, pa su kao poprijeko presječena rebra stršili prepiljeni zidovi i krov, koji se prislonio uz začađeni dimnjak.

Ugledala ju je Nastka s praga, jer ih je dijelio samo uski vrtić.

— No dakle? što ti je pročitao? — klikne pritrčavši k njoj.

Tereska joj s nogostupa ispriča, što ju je snašlo.

— A možda bi orguljaš mogao pročitati?... on mora da zna pisano.

— Sigurno zna, ali kako bih mogla poći k njemu ovako praznih ruku?

— Ponesi nekoliko jaja.

— Majka ih je ponijela u grad; ostala su samo pačja.

— Ne brini se: uzet će on i pačja.

— Pošla bih, ali bojim se nečega! Da znam, što je tu napisano! — Izvadi iz njedara pismo od muža, što joj ga je sinoć donio knez iz kancelarije. — Što bi tu moglo biti napisano?

Nastka uzme iz njenih ruku zaprljani papir, čučnuvši kraj nogostupa, rasprostre ga po koljenima i pokuša opet s velikim naporom da ga pročita. Tereska sjedne na letvu i uprvši bradu na pesnice zagleda se s nekom bojazni u te neke kvake, iz kojih je Nastka jedino toliko odgonetnula, da na početku piše »hvaljen Isus«.

— Ne mogu ništa više da pročitam, sve zabadava. Mateuš bi zacijelo mogao.

— Ne, ne! — pocrveni Tereska po čitavom licu i stade je tiho moliti: — nemoj mu ništa spominjati o tom pismu, Nastuś, nemoj mu reći!

— Da je štampano, pročitala bih u svakoj knjizi, dobro poznam slova i znam, kakvo je koje, ali ovdje ništa ne mogu da sastavim, same su neke kuke i verige, kao da je netko pustio na papir muhu, što se uprljala tintom:

— A ne ćeš reći, Nastuś, zar ne?

— Već sam ti jučer rekla, da me se to ništa ne tiče. Kad se tvoj vrati iz vojske i onako će sve morati izaći na javu! — reče i ustane.

Tereska kao da se zagrcnula od plača, samo joj se micalo grlo, ali nije smogla ni riječi.

Nastka, malko ljutita, ode i usput zovne kokoške, a Tereska zaveže u maramu pet pačjih jaja i pođe k orguljašu.

Ali mora da joj to nije bilo lako, svaki bi čas zastajkivala skrivajući se u sjenu i bojažljivo se zagledavala u neshvatljiva slova pisma.

— A možda ga već i puštaju?...

Strah je spopadne za grlo, noge joj klonuše, a srce joj stade kucati tako očajno, da se prislanjala o drveće i zaplakanim očima pogledavala unaokolo kao da zove u pomoć.

— A možda piše samo zbog novaca!

Išla je sve sporije, muževo pismo tako joj je bilo teško i peklo ju je, da ga je svaki čas premještala iz njedra u ruke i zamatala u kraj marame.

Kod orguljaševih kao da nitko nije bio kod kuće: vrata su stajala širom otvorena od praznih soba, samo je u jednoj, gdje je prozor bio zastrt suknjom, netko glasno hrkao ispod perine. Plaho se prošuljala kroz trijem, obzirala se po dvorištu, a pred kuhinjom je sjedjela samo služavka držeći među koljenima stupu i tukla maslac tjerajući granom muhe od sebe.

— A gdje je gospođa?

— U vrtu, odmah ćete je čuti...

Tereska stane uz nju, gužvajući pismo u rukama i navlačeći maramu većma preko čela, jer se sunce uspelo iznad zgrada.

Uz župnikovo dvorište, što je bilo ograđeno samo plotom, dopirali su krještavi glasovi živadi, patke su se brčkale u kaljužama, mlade su pure pijukale negdje kraj plota, a purani su pućkajući širili krila i bijesno nasrtali na praščiće, što su leškarili u blatu, golubi prhali ispred štaglja, kružili u zraku i svaki se čas spuštali na crvene krovove župnoga dvora poput snježnoga oblaka. Vlažna i svježa toplina dopirala je s polja, rascvjetani voćnjaci kupali su se u suncu, jabuke, natrpane cvijetom, dizale su se iz zelenila kao bijeli oblaci, koje je zarudila zora, pčele su uz tiho zujanje letjele na posao, a negdje bi već i leptir zalepršao kao kakva latica cvijeta, a onda bi se jato vrabaca s velikim cvrkutom spustilo s drveća na plot.

Tereski odjednom navališe suze na oči i curkom potekoše.

— Je li orguljaš kod kuće? — zapita i okrene lice.

— A gdje bi bio? Velečasni se odvezao, a on se izvalio kao krmak.

— Velečasni se zacijelo odvezao na sajam?

— Da, hoće da kupi bika.

— Zar mu je još malo tog svakakvog dobra? a?

— Tko ima dosta, htio bi još više — progunđa služavka.

Tereska zašuti, rastuži se veoma, što drugi ljudi imaju svega do grla, a ona jedva da životari gladujući često.

— Gazdarica ide! — poviče služavka i snažno stade udarati batom u stupi, da je vrhnje sve prskalo naokolo.

— To je tvoje maslo, lijenčino... naumice si pustio konje u djetelinu! — začuje se u vrtu reski glas orguljašice. Nije ti se htjelo, da ih potjeraš na ugar. Isuse, ni u koga se čovjek ne može pouzdati! Popasli su dva hvata djeteline! Čekaj samo, odmah ću reći, a ujak će ti već zapapriti, dangubo jedna, da ćeš zapamtiti...

— Potjerao sam ih na ugar, sputao sam ih i ularom ih privezao uz kolac.

— Ne laži! Već će se s tobom ujak porazgovoriti, vidjet ćeš...

— Ja ih nisam pustio, ujna, kad kažem.

— Nego tko? možda župnik? — zaviče ona podrugljivo.

— Pogodili ste, ujna: župnik je pustio svoje konje da pasu — reče on glasnije.

— Jesi li poludio!... drži jezik za zubima, da se još ne pročuje.

— Ne ću da držim, u oči ću mu reći, jer sam vidio. Vi, ujna, na mene vičete, a župnikovi su konji popasli. Pošao sam prije dana po konje: kulaš je ležao, a kobila pasla; bili su, gdje sam ih preko noći ostavio. Dosta su ostavili tragova, može se provjeriti, još su topli. Razvezao sam im pŭta i uzjahao na kulaša, a tu vidim, kako su u našoj djetelini nekakvi konji. Tek je svanjivalo, stigao sam preko utrine do župnikova vrta, da im spriječim put, izađem na Kłębov puteljak, a župnik stoji s brevijarom, ogleda se naokolo i svaki čas ih tjera bičem sve dublje u djetelinu pa...

— Mir, Michał! Je li još tko čuo tako što, da bi sam velečasni... Davno sam već govorila za ono sijeno lanjske godine... mir, tamo stoji neka žena.

Hitro se požuri, a u isti je čas baš i orguljaš ispod perine dozivao Michała.

Tereska joj preda maramu s jajima, pa ogrlivši joj noge plaho zamoli, da joj pročita pismo od muža.

Orguljaševa joj reče, neka čeka.

Tek iza nekoliko dobrih očenaša pozvaše je u sobu. Orguljaš, sav razdrljen, samo u gaćama, poče čitati pismo pijući kavu.

Slušala je obamrla srca, jer joj je muž nagoviještao svoj povratak u žetvu zajedno s Kubom Jarczykom iz Wólke i sa Grzelom Borynom. Pismo je bilo srdačno, brižljivo je pitao za nju, ispitivao za sve, što se dešava kod kuće, slao pozdrave znancima i radovao se povratku, a na kraju je dopisao Grzela, moleći, da obavijesti njegova oca, da će se vratiti. Jadnik, nije znao, što se dogodilo s Maćejem.

Teresku su te tople i srdačne riječi šibale kao bič i potlačile ju prema zemlji. Svladavala se, da se ne vidi po njoj i da mirno izdrži tu strašnu vijest, ali suze izdajnice potekoše joj nekako same od sebe vrelim nizovima.

— Kako se veseli, što joj se vraća muž! — šapne orguljašica podrugljivo.

Tereski se prospe još obilnija kiša suza iz očiju. Uteče sirotica, da ne zavapi krikom i dugo se sklanjala među ljese.

— Što ću ja sada, jadnica? što ću? — jadikovala je u beznadnoj tuzi.

Da, muž će se vratiti, sve će saznati! Strah je tresao njome kao žestoki vihar. Jasiek je bio poštenjačina, ali nagle ćudi kao svi Płoszke: krivicu ne će oprostiti, prije će ga ubiti! Isuse, spasi, Isuse! Nije ni pomislila na sebe. Plačući i boreći se u sebi, našla se kod Boryninih. Hanke nije bilo: odvezla se još jutros rano u grad, a Jagna je radila kod majke, pa je u kući bila samo Jagustynka s Józkom, prostirale su u voćnjaku mokro platno.

Reče im za Grzelu i htjede čim prije da ode, ali stara ju povede na stranu i neobično dobrodušno šapne:

— Tereska, opameti se, promisli, ne ćeš umaći zlim jezicima... Jasiek će se vratiti, pa će i onako doznati. Zapamti, momak na mjesec dana, a muž za cijeli život! Dobar ti dajem savjet.

— Što vi to kažete? što? — mucala je, kao da ne razumije.

— Ne pravi se luda, svi znadu za vas, otpravi Mateuša dok je vrijeme, pa Jasiek ne će povjerovati; zaželio se tebe, lako ćeš mu nabajati, što budeš htjela. Mateuš se namečio na tvoju perinu, ali nije uz nju prirastao, istjeraj ga, dok je vrijeme. Ne boj se, ni Jasiek nije šeprtlja... a ljubav ti prođe kao jučerašnji dan, ne ćeš je zaustaviti makar i životom platila; ljubav ti je samo masni prismok za nedjelju; jedeš li ga svaki dan, brzo će ti se ogaditi i podrigivati. Milovanje — plakanje, a od braka raka — vele. Možda je to i istina, samo što je raka s mužem i dječicom bolja nego sloboda

bez ikoga. Ne plači, nego se spasavaj, dok je vrijeme. Ako te tvoj zbog te ljubavi izbije i potjera iz kuće, kamo ćeš poći? U svijet, da se upropastiš i da budeš na ruglo svima! Eh, samo luda sjekiru za batinu mijenja! Kad spadneš s kola, trči za njima i isplazi jezik. Proti vjetru ćeš brzo izgubiti sapu i snaga će te ostaviti, brzo će ti umaći! Ludo, svaki muškarac ima čakšire, zvao se on Mateuš ili Kuba, svaki jednako prisiže, dok te dostiže, svaki je kao med, dok si mu draga. Zapamti to i uzmi u pamet, što ti kažem, ujna sam ti i dobro ti želim.

Ali Tereska nije više mogla da izdrži, pobjegla je u polje i srušila se negdje u raž i tek je tamo dala oduška žalosti i plaču.

Zalud je pokušavala, da odvagne riječi stare Jagustynke, jer ju je svaki čas spopadala tolika tuga za Mateušem, da se tuleći valjala po brazdi kao ranjena zvijer.

Tek ju je nedaleka vika digla na noge.

Kao da se ljuta svađa zapodjela pred kneževom kućom.

Jest: to su se svađale Kozlova i kneževa žena.

Stajale su jedna prema drugoj, rastavljene plotom i putom, samo u košulji i suknji, jedva su dahtale od bijesa, grdile se iz sve snage, prijeteći jedna drugoj pesnicama.

Knez je uprezao konje u kola razgovarajući pomalo sa seljakom iz Modlice, što je sjedio na hodniku i tapkao nogom od užitka, huckajući žene jednu na drugu.

Vika se čula nadaleko, te se strčaše ljudi kao na kakvo čudo: mnogo ih je stajalo na putu, a iza svih susjednih plotova i uglova izvirivale su glave.

A svađale su se, da te Bog sačuva! Kneževa žena, obično tiha i dobroćudna, kao da je danas pobjesnila,

mahnitala je sve većma, a Kozlova se promišljeno smirivala, ali nije ništa propustila, a da ju ne pecne pomalo podrugljivim riječima.

— Nalaj se samo, kneževa gospođo, nalaj se, ni psi te ne će nadlajati, — dovikivala je Kozlova.

— Zar je to prvi put ili drugi put? Ne prođe ni nedjelja dana, a da mi nešto iz kuće ne nestane! Kokoške nosilje, pilići, patke, pa i stara guska, a da i ne spominjem one štete u vrtu i voćnjaku! Da Bog da crkla zbog moje krivice! Grom te ubio! Da Bog da krepala kraj plota...

— Deri se samo, vrano, deri, odlanut će ti, kneževa gospo...

— Danas sam baš — obrati se prema Tereski, koja je izišla na put — danas sam baš iznijela pet komada platna, da se bijeli. Poslije južine izađem da navlažim platno. Nema jednoga komada! Tražim! Kao da je u zemlju propao! Kamenjem sam pritisnula, a vjetra nije bilo! Tanahno platno, laneno, ni kupovno ne bi bilo bolje, pa je nestalo!

— Kad su ti svinjske krmelje oči zalijepile, pa nisi vidjela!...

— Ti si mi platno ukrala! — prodere se kneževa žena.

— Ja da sam ukrala! Ponovi to još jedanput, ponovi!

— Lopužo jedna! Pred cijelim ću svijetom posvjedočiti. Priznat ćeš, kad te povedu s lisičinama u kriminal.

— Veli mi, da sam lopov! Jeste li čuli, ljudi! Tužit ću sudu, tako mi Boga na nebu, svi su čuli. Ja da sam ti ukrala, imaš li svjedoke, ti vucibatino!...

Kneževa žena prihvati neki kolac, izjuri na put, navali kao bijesan pas i ljutito urlikne:

— Batinom ću ti dokazati! već ću ti posvjedočiti! kad te ja...

— Priđi samo bliže, kneževa gospođo! Dotakni me se samo, svinjska kumo! dotakni me se, ti pasja nakazo — završi Kozlova i potrči joj ususret.

Odgurne muža, koji ju je suzdržavao i raskoračivši se uhvatila se za kukove dovikujući podrugljivo:

— Udri me samo, udri, ne će ti faliti kriminal, kneževa gospođo!...

— Ne laj, dok te nisam spremio u buharu! — povikne knez.

— Zatvaraj bijesne pse, jer ti je to i služba, bolje da privežeš babu svoju na lanac, da ne nasrće na ljude! — plane ona, jer se nije mogla dulje svladati.

— Službeno lice govori s tobom, čuvaj se, ženo! — vikne on strogo.

— Ovdje mi je to tvoje službeno lice — razumiješ li! Ti ćeš mi se prijetiti, gledaj ga, a možda si baš ti uzeo platno za košulju kojoj svojoj ljubeznici. Nije ti bilo dosta općinskih novaca jer si ih prolokao, pijanico! Ne boj se, zna se, što ti sve radiš. Sjedjet ćeš i ti, gospodine službeno lice, sjedjet ćeš!

To je već bilo i suviše za njih oboje, pa kao vuci skočiše na nju, prvo ju je kneževa žena maznula batinom po njuški i s divljim joj se urlikom noktima uplela u kosu, a knez je stade mlatiti pesnicama, kud je stigao.

U taj tren priskoči Bartek u pomoć svojoj ženi.

Spletoše se kao psi u nerazmrsivu gomilu, pa nisi mogao znati, čije li pesnice mlate kao cijepovima, čije li se glave ruše i tko zapravo viče. Pritisnuše se uz plot i zanesoše se opet na put, kao snopovi, koje je ponijela oluja, dok napokon u sve bjesnijem tezmanju ne ljosnuše na zemlju, na pijesak.

Prašina ih zastrla, čulo se samo vikanje i psovanje; valjali su se po putu, tukli se i urlali iza glasa.

Kadšto bi se po koje od njih otrglo iz klupka, a kadšto bi se i svi odjednom digli na noge, pa hvatajući u šake, što su mogli dohvatiti, nasrtali bi jedni na druge, hvatajući se u koštac, za gušu, za jaku.

Derača se pronijela po cijelom selu, prestrašene kokoške počeše kokodakati po voćnjacima, psi lajati, babe naricati uzvrpoljivši se bezglavo oko njih, dok napokon ne stigoše ljudi, koji ih rastaviše.

Koliko je još bilo psovaka, plača i prijetnje, to se ni iskazati ne može. Susjedi se smjesta razletješe, da ne budu pozvani za svjedoke, ali svuda su pričali, tobože kao tajnu, kako su knez i njegova žena žestoko namlatili Kozlove.

A nije prošlo ni nekoliko očenaša, a već krenuše da prvi podnesu tužbu: knez s nabreklom gubicom, sa ženom, prilično punom modrica i sasvim izderanom. Tek poslije jednoga sata krenuše i Kozioł i Kozlova.

Stari je Płoszka veoma pripravno, čak zabadava, pristao da ih odveze u grad, samo da tako iskaže knezu prijateljsku uslugu.

Krenuše da podnesu tužbu, pa kako ustadoše od tučnjave, tako i krenuše, ni ne zaogrnuvši se.

Naumice su se vozili kroz selo korakom, da uzmognu pričati o svojim krivicama i da pokažu svoje rane svakomu, tko je god htio da gleda.

Koziołu je bila razbita glava do kosti, krv mu je oblila cijelo lice, vrat i prsa, što su se vidjela ispod razderane košulje. Nije ga više jako boljelo, ali se svaki čas hvatao za kukove i strahovito urlao:

— Zaboga, ne mogu izdržati! Sva mi je rebra polomio! Spasavajte, ljudi, spasavajte, jer ću umrijeti!...

A Magda je jadikujući potvrđivala:

— Cjepanicom ga je tukao! Umiri se, siroto moja! izlemao te kao psa, ali još ima pravde i kazne, za razbojnike, ima! Umiri se, siroče moje! dobro će on to

platiti! Htio ga je ubiti, vidjeli su ljudi, jedva su ga obranili, to će pošteno posvjedočiti pred sudom! — derala se i svaki čas zaurlala iza glasa, a bila je tako premlaćena, da su je jedva prepoznali. Vozila se gologlava, kosa joj je bila iščupana zajedno s kožom, uši do krvi nategnute, oči zakrvavljene, a čitavo lice izgrebeno noktima kao da ga je tko drljačom izdrljao, pa premda su znali, kakva je ona ptičica, ipak se mnogome iskreno sažalila.

— Tako istući ljude, no!

— Sramota i grehota, jedva su ostali živi.

— Prilično su izmrcvareni, zar ne? ni mesar ih ne bi mogao bolje... ali gospodinu knezu sve je slobodno, zar on nije činovnik i službeno lice — dobaci Płoszka podrugljivo okrenuvši se k narodu.

Vrlo su se čudili, a premda su se Kozłovi već provezli, selo se još dugo nije moglo umiriti.

Tereska, koja se od straha za vrijeme tučnjave sakrila, izvukla se iz svoga skrovišta tek kad su obje stranke otišle na sud.

Naišla je Kozłovima, jer joj je Bartek bio brat od tetke s majčine strane. U kući nije bilo nikoga, samo je vani kraj zida sjedjelo ono troje djece, što su bila dopremljena iz Varšave.

Pritisli su se jedno o drugo griskajući lakomo napolak skuhane krumpire i braneći se cikom i žlicama od prasadi. Tako su bila propala, izmršavjela i nečista, da su joj se smilila. Prenese ih u trijem, pa pozatvaravši vrata, poleti trkom da raznosi novosti.

Kod Gołębiovih je bila samo Nastka.

Mateuš je još prije južine otišao k Stachu, Byličinom zetu. Baš je sada s njim pregledavao srušenu kuću, ne bi li se dala podići. Bylica je išao za njima mucajući nešto.

Gospodin Jacek sjedio je, kao uvijek, na pragu, pušio cigaretu i fućkao na golubove, što su kružili iznad trešanja.

Sunce se već diglo prema podnevu, bilo je fino toplo.

Ugrijani je zrak treptao nad poljima kao ugrijana voda, žita i voćnjaci kao da su se zagledali u sunce, samo bi kadšto pala s Byličinih trešanja po koja latica i zibala se na travi, kao bijeli leptir.

Prispjelo je već podne, kad je Mateuš svršio pregledavanje, pa kuckajući još tu i tamo budakom po strani, reče odlučno:

— Sasvim je istrulo, sam trulež, ovo nije nizašto, sve zabadava...

— Kupio bih nešto nove građe, možda bi se... — šapne Stacho moleći.

— Kupite građe za cijelu kuću, od ovoga đubreta ne može se izabrati ni jedna greda.

— Što vi to kažete, zaboga!

— Potkućnica bi još izdržala, samo se moraju dati novi balvani... a i zidove poduprijeti potpornjima i povezati čengelama... pa da... — mucao je stari Bylica.

— Kad ste takav majstor, dignite vi kuću, ja ne umijem od truleži graditi — dobaci Mateuš ljutito navlačeći svoj kaput.

Uto je stigla Weronka s djetetom na ruci i počela jadikovati:

— A što ćemo mi sada, što?

— Za novu bi kuću trebalo oko dvije hiljade! — uzdahne zabrinuto Stacho.

— Eh, barem da je jedna soba s trijemom.

— Nešto malo drva dobio bih iz naše šume... to se zna, makar samo malo... a drugo ću kupiti... jest... bilo bi dosta... Da u uredu zamolim...

— Baš će dati sada, kad je šuma pod parnicom!... Zabranili su i sabiranje suharaka. Počekajte s kućom, dok se svrši parnica! — svjetovaše im Mateuš.

— Čekaj magarče, dok trava naraste, a kuda ćemo se skloniti preko zime? kuda? — zavapi Weronka i tužno zaplače.

Zašutješe. Mateuš je skupljao svoj tesarski alat, Stacho se češao po glavi, a Bylica brisao nos iza ugla, pa je u toj tužnoj tišini jecao samo Weronkin plač.

Odjednom se digne gospodin Jacek i reče glasno:

— Ne plačite, Weronka, nabavit će se već građa za kuću.

Zapanjiše se i zinuše od čuda, ali Mateuš se prvi sabere i prasne u smijeh:

— Obećanje, ludom radovanje! Nema kuda glavu da skloni, a drugima poklanja kuće! — reče žestoko i pogleda u njega, ali gospodin Jacek ne uzvrati ništa, nego opet sjedne na prag, zapuši cigaretu i čupkajući bradicu stade gledati po nebu kao i prije.

— Počekajte samo, doskora će vam obećati čitav majur.

Nasmije se Mateuš, slegne ramenima i ode.

Pođe lijevo stazom, što je vodila iza štagljeva.

Danas je malo ljudi radilo po vrtovima, jer se samo pogdjegdje crvenila ženska suknja, ili bi koji čovjek popravljao krov ili udešavao nešto oko štagaljskih vrata, što su bila otvorena prema polju.

Mateuš se nije žurio, rado je zastajkivao, razgovarao s ljudima o kneževoj tučnjavi, kesio zube na djevojke i veselo im dobacivao po koju riječ, a drugdje bi babama tako zgodno zapaprio, da je smijeh odjeknuo vrtovima, pa mnoge ženske uzdišući stadoše ga pratiti očima.

Kako i ne bi, bio je pristao i visok kao hrast, kao kralj svih momaka u selu, a i najjači iza Anteka Boryne, u plesu ravan Stachu Płoszki, a i mudra glava. A kako je osim toga bio spretan za svaki posao, jer je znao sagraditi kola i postaviti ognjište i podići kuću. a i u frulu je lijepo svirao, pa premda nije gotovo ni imao zemlje i mada se groš nije mogao kod njega držati, jer je bio podatne ruke prema drugima, ipak bi mnoga majka rado s njim zapila i cijelo tele, samo da joj postane zetom, a mnoge su mu djevojke koješta dopuštale, računajući, da će on tim prije poslati prosce.

No sve to nastojanje nije ništa hasnilo, s majkama je pio, s kćerkama ašikovao, a ženidbi je izmaknuo okretno kao čikov.

— Nije lako odabrati, jer je svaka dobra, a bolje još rastu, počekat ću... — znao bi reći provodadžinicama, kad bi mu predlagale koju djevojku.

Zimus se upustio s Tereskom i živio je s njom gotovo na oči cijelomu selu, ne mareći ni za ogovaranje ni za sablažnjivanje.

— Kad se vrati Jasiek, dat ću mu je natrag, još će me počastiti rakijom što sam mu čuvao ženu — šalio se s prijateljima nekako odmah iza povratka, jer mu je već bila dosadila i polagano ju je napuštao.

I sada, idući na ručak, izabrao je dalji put, da se pošali s djevojkama usput i da uštine koju, ako se da.

I posve nenadano naiđe na Jagnu. Plijevila je nešto u majčinom vrtu.

— Jagusia! — poviče radosno.

Jagusia se digne i uspravi se nad brazdom kao stasiti sljez.

— Ipak si me primijetio! Gle, kako si brz, već si nedjelju dana u selu, pa tek...

— Još si ljepša postala! — šapne joj on zadivljen.

Zapregla se do koljena, ispod crvene marame, vezane pod bradom, modrile su se krupne, slatke oči, bijeli su zubi sjali među višnjevim usnama, a cijelo

joj lišce bilo rumeno kao jabučica, i tako lijepo, da je upravo molilo, da ga poljubiš. Ponosno se uhvatila ispod kukova i šibala ga blistavim očima s tolikom snagom, da su ga srsi podilazili. On se ogleda naokolo i priđe joj bliže.

— Nedjelju dana te tražim i izgledam, ali badava.

— Laži to psu, možda će ti povjerovati. Svako veče kesiš zube po ljesama, svako veče udvaraš drugoj, pa sada hoćeš da mi soliš pamet!

— Zar me ti tako pozdravljaš, Jaguš? Što? zar tako? ...

— A i kako bih drukčije? možda da ti se sagnem do koljena i da ti zahvalim, što si se mene sjetio?

— Sjećam se, kako si me lani primala.

— Što je bilo lani, nije sada — okrene se ona skrivajući lice, a on se naglo primakne i zagrli je požudnim rukama.

Ona mu se srdito otme.

— Pusti me, jer će mi Tereska oči iskopati zbog tebe!

— Jagusia! — zastenje on teško.

— Ašikuj ti sa svojom soldatušom ... ugađaj joj, dok se onaj ne vrati. Hranila te u kriminalu, štetovala je zbog tebe, pa joj sada nadoknadi! — šibala je kao bičem s tolikim prezirom, te je Mateuš zaboravio, da ima jezik u ustima.

Tako se zastidio, pocrvenio kao cikla, zgurio se i pobjegao glavom bez obzira.

A Jagna, premda je rekla, što je osjećala i što je u njoj kuhalo već čitavu nedjelju dana, sada požali: nije se nadala, da će se on razljutiti i otići.

»Luđak, ja sam to rekla samo onako od srdžbe! — pomisli i mrko pogleda za njim. — A on se odmah uvrijedio!« ... Mateuš!

Ali on nije čuo, nego je odmaglio kroz voćnjak, kao da je netko pse na njega nahuckao.

— Bijesna osa, mrcina! — progunđa jureći ravno kući. U njemu je kipjela srdžba naizmjence s udivljenjem. Ona, koja je uvijek bila tako plaha, da nije znala ni usta otvoriti, pa ga sad potjerala kao pseto kakvo! Zastidio se i obazreo, nije li tko čuo, kako ga je opsovala.

— Prigovara mu zbog Tereske! Luda! ... što mu je stalo do te soldatuše? ... poigrao se s njom i to je sve! A kako ga je samo očima ošinula! kako se oholo podbočila! kako je iz nje suknula milina! ... Isuse, nije sramota od takve ženske dobiti po gubici, samo da se čovjek domogne meda ... — Žmarci mu prođoše kroz tijelo, sporijim korakom dođe do kuće.

— Razljutila se, što sam na nju zaboravio ... istina, kriv sam ... a i zbog Tereske ... — naceri se, kao da je gucnuo malko octa. Dosta mu je bilo te plašljivice, dozlogrdilo mu je njeno vječno jadikovanje. Nije se s njom oženio, da mora uz nju visjeti kao kravski rep! Ima ona muža! Još bi ga mogao i župnik ukoriti s propovijedaonice! Uz takvu žensku čovjek sasvim omlohavi. Đavo je s tim babama! — ljutio se Mateuš.

Ručak se tek dogotavljao, ispsuje Nastku zbog šeprtljanja i naiđe k Tereski. Ona je baš muzla kravu u voćnjaku, podigla na njega čudnovato tužne oči, koje su se jedva osušile od plača.

— Zašto si cmizdrila?

Ona se tiho ispričavala, milujući zaljubljenim pogledima njegovo lice.

— Pripazi bolje na vimena, prskaš se mlijekom po suknji!

Danas je bio mrk i zlovoljan, pa ona stade razbijati sebi glavu, što mu se desilo? Sva se stisla u sebi, jer je on, čim bi se oglasila, srdito planuo i bijesno gledao.

Tražio je tobože nešto po vrtu i oko kuće, a zapravo ju je potajno promatrao i čudio se sve većma.

— Gdje li sam ja imao oči? Tako je kržljava i mekoputna... niti je od perja, niti je od mesa! Globura ukiseljena, cigančura jedna. Sasvim bez forme, nema ni...

Istina, imala je oči lijepe, možda kao i Jagusine, krupne plave kao nebo, okružene crnim obrvama, pa kad god bi se sreo s njenim pogledom, okrenuo bi glavu i tiho opetovao:

— Izbuljila oči kao tele, kad podigne rep!

To mu je njeno gledanje dozlogrdilo i sve većma ga ljutilo.

— Baš uprkos ne ću ni da te pogledam, gledaj psu u rep! Ne ćeš me privući!

Zajedno su ručali, ali on se ni jedanput nije oglasio, nije čak ni pogledao prema njoj. Samo je svaki čas prigovarao Nastki:

— Ni pas ne bi okusio ovu kašu, kao da je u dimu sušena!...

— Samo je malko zagorjela i već ti zapinje u grlu.

— Ne brani se! Začinila si ju muhama, ima ih više nego čvaraka.

— Već mu i muhe smetaju! kakav je to izbirač! ne ćeš se otrovati!

Kod kupusa je prigovarao starome salu.

— Da si kolomazom začinila, ne bi gore bilo.

— Poliži osovinu, pa ćeš se osvjedočiti, ja nisam tome vješta! — uzvrati Nastka tvrdo.

Zadijevao se o makar što i galamio. Kako se Tereska za čitavo to vrijeme nije oglasila, osovi se odmah iza ručka na nju, kad je opazio njenu kravu, kako se češe o ugao.

— Obrasla je đubretom kao korom: zar je ne možete obrisati?

— U štali je vlažno, pa se zamusala.

— Vlažno! U šumi ima dosta borovih iglica, ima, ali vi čekate, da vam netko nagrabi i u kuću donese. Izgorjet će joj butovi u tom đubretu, sagnjit će! Toliko baba u kući, a reda ni za jedan groš! — poviče, a Tereska mu pokorno popusti, nije smjela da se dalje brani, nego je samo očima molila, da joj se smiluje.

Bila je tiha kao uvijek, pokorna i radina kao mrav, pa se i obradovala, što je on počeo da joj zapovijeda i da strogo pazi na red. A njega je baš to još većma ljutilo. Ljutile su ga njezine plahe oči pune ljubavi, ljutio ga njezin tihi hod, ljutilo ga njeno ponizno lice, ljutilo ga i to, što se neprestano vrzla oko njega. Već je htio da joj povikne, nek mu se gubi s očiju.

— Da Bog da vas kuga pomorila, sto vam bogova! — plane napokon i ne odmorivši se iza ručka, pokupi tesarski alat i pođe Klębovima, gdje je imao nekoga posla oko kuće.

Tamo su još sjedjeli za ručkom, na dvorištu.

Mateuš zapali cigaretu i sjedne do ziđa. Klębovi su razgovarali o povratku Boryninoga Grzele iz vojske.

— Zar se već vraća? — zapita Mateuš mirno.

— Pa zar vi ne znate? Vraća se zajedno s Tereskinim Jasiekom i s Jarezakom iz Wole.

— Doći će u žetvu. Danas je Tereska išla s pismom orguljašu, da joj ga pročita. Pripovijedao mi je to orguljaš.

— To mi je novost! Jasiek se vraća! — usklikne on nehotice.

Svi zašutješe, samo se međusobno pogledaše, a žene pocrveniše suzdržavajući smijeh. On to nije primijetio i kao da se veseli toj vijesti, reče mirno:

— Dobro je, da se vraća, možda će ljudi prestati ogovarati Teresku.

Žlice im ostadoše nepomične nad zdjelom, tako su se začudili, a on, gledajući drsko unaokolo, dometne:

— Znate, da nitko nema prema njoj obzira. Nije mi stalo do nje, premda mi je rod s očeve strane, ali da se meni tako što desi, valjano bih začepio gubice tim lajavicama, da bi me zapamtile! A ženske su prema ženskima najgore: makar da je koja i najbjelja, ne će joj oprostiti, nego će je blatom zaprljati.

— Da, istina je, istina! — potvrdiše oni uprvši poglede u zdjelu.

— Jeste li već bili kod Boryne? — zapita Mateuš uznemireno.

— Spremam se i spremam, ali svaki dan me nešto pomete.

— Pati zbog svih, a nitko da ga se sjeti.

— Jesi li ti možda bolesnika obišao?

— Eh, kad bih pošao, rekli bi, da idem zbog Jagne.

— Gle! kako je oprezan kao djevojka, kad joj se nešto desi, — promrlja stara Agata, koja je sjedjela kraj plota sa zdjelom na koljenima.

— Jer mi je već dosadilo to lajanje.

— I vuk se pripitomi, kad mu zubi ispadnu — nasmije se Kłąb.

— Ili kad se za brlogom obzire — prišapne Mateuš.

— Ho, ho, još malo pa ćeš nekoj poslati prosce s vudkom — našali se Kłębov sin.

— Baš neprestano promišljam, koju da izaberem.

— Brzo izaberi, a mene pozovi za djeverušu, Mateuš! — zapišti Kasia, najstarija kći.

— Što ću, kad nije lako izabrati: sve su po izbor djevojke, a jedna bolja od druge. Magdusia je najbogatija, ali nema više zubi i pune su joj oči krmelja; Ulisia je kao cvijet, samo joj je jedno bedro deblje, a za miraz ima bure kupusa; Franka ima mlâdo; Marysia je podašna momcima; Jewka, premda ima čitavih sto

zlotih u samom bakru, lijena je i leži samo pod perinom. A sve bi htjele masno jesti, slatko piti i ništa ne raditi. Pravo su zlato takve djevojke! A druge imaju još prekratke perine za mene.

Prasnuše u smijeh, da su golubi prhnuli s krovova.

— Istina je, što kažem. Mjerio sam kod mnogih, jedva mi sežu do pol listova, pa kako bih spavao zimi? valjada u čizmama, kako li? . . .

Ukori ga Kłębova, što pred djevojkama govori takve ludorije.

— Govorim tako samo od šale. Kažu ljudi, da valjane šale ne škode ni pod perinom.

Djevojke navališe na njega kao bijesne pure.

— Gledaj izbirača! . . . tu će da ismjehuje sve djevojke! kad je malo u Lipcu, potraži po drugim selima! — zaviknuše.

— Ima ih u Lipcu ima: lakše je naći dozrelu djevicu nego čitav srebrnjak. Prodaju ih po šest groša i još uz aldumaš. Samo da se kupac nađe! Toliko ih ima, da cijelo selo odjekuje od djevičanske vriske, sve su spremne da dođu pod nož, a svake se subote u svakoj kući još od zore cifraju, kosu pletu i kokoške po voćnjacima gone, da ih odnesu židovu za rakiju, a od podneva izviruju iza uglova, ne dolaze li s koje strane prosci. Vidio sam, kako su neke i s krova mahale pregačama dozivajući: »Ovamo k meni, Maciuś, ovamo!« A majke im sekundiraju: »Brže ovamo Kasi, dragi Maciuś, Kasi! Sirac i gomilu jaja dometnut ću mirazu! Kasi!«

Razglagoljao se tako veselo, da su se dječaci valjali od smijeha, a Kłębove kćeri navališe s vikom na njega, te je stari Kłąb uskliknuo:

— Mir! Derete se kao svrake na kišu.

Nisu se odmah umirile, pa, da prekine to bockanje, zapita:

— Mateuš, jesi li bio u kneževom ratu?

— Nisam. Kažu, da su Kozłovi valjano izvukli.

— Da ne može biti bolje. Strahota, kako su izgledali! knez je lijepo sebi dopustio, da bi riječ! . . .

— Općinski ga je kruh tako napeo, pa se uzjogunio.

— Glavno je to, da se on nikoga ne boji. Tko će mu se usprotiviti? Drugi bi za tako što valjano platio, ali njemu ne će ni vlas spasti s glave. Poznaje on činovnike, pa može u kotaru sve što mu se god prohtije . . .

— Jer ste ovnovi, pa dopuštate da takav čovjek nad vama vlada! Vrijeđa vas i visoko diže nos, pa je čudo, da ga i u noge ne ljube!

— Mi smo ga izabrali za kneza, pa ga moramo poštovati.

— Tko ga je namjestio, taj ga može i skinuti.

— Samo ne viči, Mateuš, moglo bi se čuti.

— A ako mu jave, neka zna, neka samo mene takne!

— Maćej je bolestan, a tko bi drugi mogao s njim izaći na kraj? Svatko se susteže, da navali prvi, jer svatko jedva svojoj nevolji odolijeva — šapne stari i ustane s klupe.

I drugi se odmah podigoše.

Netko legne, da se odmori poslije jela, drugi izađe na put da protegne kosti i da pas popusti, a djevojke pođoše, da u jezeru operu lonce, da se ohlade i porazgovore. Mateuš se odmah lati tesanja potpornja za kuću, a Kłąb zapali lulu i sjedne na prag.

— Tko samo za druge brigu vodi, gol i bos po svijetu hodi! — promrlja povlačeći slasno iz lule.

Sunce je stajalo baš iznad kuće, nastalo je toplo poslije podne, s poljā je pirio vruć zrak. Voćnjaci su stajali mirno, među drvećem je treptalo sunce, latice su se tiho prosipale po travi, po jabukama su zujale pčele,

kroz drveće blistalo jezero, pa i ptice zašutješe. Popodnevna slatka pospanost prostrla se svijetom.

Kłąb, da ne zadrijema, odvuče se polako do trapa s krumpirima.

Zatim je nekako oštrije povlačio iz gotovo ugasle lule i pljuckao odbacujući glavom kosu, što mu je padala na lice.

— Jesi li prigledao? — zapita ga žena provirivši iz trijema.

— Da . . . da se jedanput na dan vare, trajalo bi sve do mladih krumpira!

— Hej, jedanput na dan! Mladi su i zdravi, pa moraju jesti.

— Ne ćemo izdurati. Toliko svijeta! Desetero usta, a trbuhe imaju kao mjerice. Trebat će nešto smisliti.

— Ciljaš na junicu, zar ne? To ti velim, da je ne dam prodati. Radi, što hoćeš, ali ja živinče ne dam. Zapamti to!

On mahne rukama, kao da se brani od nasrtljive ose, a kad je otišla, stade opet da pripaljuje lulu.

— Vrag, a ne baba . . . ako ustreba, ni junica nije oltar!

Sunce je žeglo ravno u oči, sjene su bile još kratke, pa se on samo okrenuo leđima i potezao iz lule sve polaganije i sve rjeđe. Popusti pojas, jer su ga krumpiri malko tištali, sunce je pripicalo, golubi gukali na strehi, a tiho je šuštanje lišća tako uspavljivalo, da se stao klimati kraj zida.

— Tomaš! Tomaš!

On otvori oči, kraj njega je sjedjela Agata i plaho ga gledala.

— Stiglo je vrijeme oskudice — reče ona tiho. — Ako hoćete, ja imam par groša, mogla bih vam pomoći. Skucala sam ih za svoj ukop, ali kad ste u takvoj nuždi, pozajmit ću vam. Šteta je junice. Lani se otelila,

kad sam ja bila tu... dobre je pasmine. Možda će mi dopustiti Gospodin Isus, da doživim, pa ćete mi dati poslije žetve. U nuždi nije sramota ni gazdi od svojte, uzmite — gurne mu u ruku neka tri rublja u samim srebrnjacima.

— Čuvajte rublje za sebe! Nekako ću već smisliti.

— Uzmite, evo dometnut ću još pol rublja, uzmite — molila ga tiho.

— Hvala vam, baš ste vi dobra duša!

— Evo, uzmite ravno trideset zlotih, da bude okruglo — vadila je iz čvora na marami i dometala desètāk za desetákom — uzmite — moljakala je suzdržavajući suze: duša joj se kidala, kao da je svaki groš izvlačila iz svoje utrobe.

Novci su se čudnovato zamamno blistali na suncu. Stari Kłąb zažmiri od užitka prebirući po njima prstima: bili su novi i čisti. Teško je uzdahnuo, borio se s neodoljivom voljom, ali se okrene i prošapće:

— Dobro spremite, još bi mogao tko da vidi i da vam ukrade.

Nudila mu je još tiho, ali samo onako iz običaja, a kad se on nije odazvao, stala je žurno zamatati i spremati to svoje blago.

— A zašto ne sjedite kod nas? — zapita je on poslije nekog vremena.

— A kako bih, nisam ni za kakav posao, ne mogu ni guske čuvati. Zar da badava jedem?... Slaba sam, svaki dan čekam svoj kraj. Dakako, više bih voljela da umrem kod rođaka, voljela bih... makar i u onoj komori, gdje je junica... ali što će vam tolika briga i kubura! Imam četrdeset zlotih za ukop... bilo bi dosta i za misu... gazdinski... a?... Perinu bih još dometnula... ne bojte se, mirno ću zaspati, ne ćete se ni nadati... doskora... — mucala je bojažljivo i s kucanjem srca očekivala, da će je on primiti i reći: »Ostanite!«

Ali on se ne oglasi, kao da ne razumije tog cviljenja, nego se samo protezao i zijevao i stao se polako kradom povlačiti kraj kuće prema štaglju na sijeno...

— Takav gazda... pa da... pa kako bi... a ja sam samo prosjakinja... — jecala je tihim žalosnim vapajem dižući prema njemu isplakane oči.

Povukla se polagano, kašljucajući često i sjedajući svaki čas kraj jezera. Opet je krenula, kao svaki dan, tražeći po selu, gdje bi mogla da umre gazdinski, da je ne prevare.

I povlačila se tražeći ljude pravednike. Vukla se selom kao ona tanka paučina koja leti, neznajući, gdje će zapeti.

A ljudi su se podrugivali i šaleći se svjetovali jadnici, kako bi trebalo, da ostane kod rođaka, a Kłębovima bi tobože iz prijateljstva također govorili:

— Rod vam je ipak, ima svojih novaca za ukop i ne će vam dugo biti gošća u kući... kamo da se djene?

Sve je to palo na pamet Kłębovoj, kad joj je muž rekao, što je danas bilo s Agatom. Već su legli da spavaju, a kad su djeca počela hrkati, stade ga tiho nagovarati:

— Naći će se mjesta... mogla bi ležati u trijemu... guske ćemo istjerati pod šupu... prehranit će se makar čime... ne će se dugo povlačiti... za ukop ima... Ne će svijet govoriti... a i perina bi ostala... pa da, ne možeš perinu naći na putu — razlagala je uvjerljivo.

Ali Kłąb mjesto odgovora samo zahrče. I tek sutradan ujutro reče:

— Da Agata nema ni groša, primio bih ju, šta tu čovjek može, volja božja, ali ovako će reći svijet, da činimo dobro zbog tih nekoliko zlotih. I onako već govore, da je otišla u prosjake, da za nas prosi... Ne može se.

Kłębova, koja je u svemu slušala muža, samo tužno uzdahne za perinom i poče goniti djevojke, da se požure.

Danas je trebalo saditi kupus.

Svanuo je dan kao jučerašnji, lijep, sunčan, pravi svibanjski dan. Samo je nadošao vjetar, koji je lakrdijao i jogunio se po poljima, te je žito na slogovima pljuskalo kao uzbibana voda. Voćnjaci su se šumeći ljuljali, gusto stresali latice, a puni, teški grozdovi jorgovana i cremže širili su svoj miris. Zrak je bio svjež, prožet mirisom zemlje i cvijeća. S pašnjaka pod šumom dopiralo je s vjetrom pjevanje. U kovačnici su odjekivali čekići. Od ranoga je jutra već bilo na putovima puno žamora i ljudi. Žene su polazile na kupusišta noseći u sitima i košarama rasadu i razgovarajući glasno o jučerašnjem sajmu i kneževom slučaju.

Doskora, prije još no što se osušila rosa, zacrvenilo se po crnim kupusištima, ispresijecanim samo brazdama, punim vode, koja je odsijevala na suncu.

Kłębova je također krenula onamo sa kćerima, a Kłąb s Mateušom i sinovima prihvatiše se posla oko podupiranja kuće.

Ali čim je sunce počelo pripicati, stari prepusti posao sinovima, pa, zovnuvši Balcereka, pođoše da posjete Borynu.

— Lijepo je vrijeme, kume — reče Kłąb prihvativši burmut.

— Fino. Samo da ne pripeče suviše dugo.

— Po strani prolaze kiše, ne će ni nas mimoići.

— Bube se roje po drveću, sprema se na sušu.

— A proljetni su usjevi zakasnili, mogli bi izgorjeti. Možda ne će dati Gospodin Isus... A kako je bilo na sajmu? Jeste li što čuli za konja?

— Eh... dao sam stražmeštru tri rublja, obećao je.

— I baš nikakve sigurnosti nema!... čovjek neprestano živi u strahu kao zec, a nikoga nema, da ti pomogne.

— A knez kao neka lutka — šapne Balcerek oprezno.

— Valja pomisliti na novoga. — Dobaci Kłąb.

Balcerek pogleda u njega, a stari živahno dometne:

— Sramoti nam selo. Jeste li čuli za ono jučerašnje?

— Eh... svakomu se može desiti, da se potuče, obična stvar... Nego ja mislim nešto drugo: da ne bismo morali još nadoplatiti za tu njegovu upravu.

— Ne raspolaže on sam: i blagajnik pazi, i pisar, i ured...

— Psi čuvaju meso! Oni paze, a na kraju, seljače, nadoplati ti, jer nisu sačuvali.

— Pa i nije drukčije! Znate li možda što novo?

Balcerek samo pljune i mahne rukom; nije htio da govori, bio je čovjek šutljiv, a baba ga je tjerala u red, pa je držao jezik za zubima.

Stigoše tako do Borynine kuće.

Józka je na hodniku ljuštila krumpir.

— Uđite, otac leži sam. Hanusia je na kupusištu, a Jagna radi kod majke.

U sobi je bilo pusto, kroz otvoreni su prozor virili grozdovi jorgovana, a sunce je prosijevalo kroz zelenilo.

Stari je sjedio na krevetu. Izmršavio je, sijeda mu se brada naježila na žutom licu kao čekinje, glava mu je još uvijek bila povezana, pomalo je micao pomodrelim usnama.

Nazvaše mu Boga, on ne uzvrati, niti se ne pomače.

— Ne poznaje nas? — oglasi se Kłąb i prihvati ga za ruku.

A on, kao da ništa ne vidi, prisluškivaše samo, kako cvrkuću lastavice, što su lijepile gnijezdo pod strehom i kako šuškaju grane, što su strugale po zidovima i kadšto zavirivale kroz prozor.

— Maćej! — reče ponovno Kłąb i malko ga prodrma.

Bolesnik zadršće, oči mu zatreptaše i obazre se na njih.

— Čujete li? To sam ja, Kłąb, a ovo je Balcerek, vaš kum; poznajete li nas?

Čekali su gledajući mu u oči.

— Ovamo, ljudi! K meni! Udri pasju braću! udri! — zavikne on odjednom snažnim glasom, podigne ruke, kao da se od nečega brani i sruši se nauznak.

Józka uleti na taj krik i stade mu glavu omatati mokrim krpama, no on je već mirno ležao, a u širom otvorenim očima sijevao je neki smrtni strah.

Doskora izađoše zbunjeni i potreseni.

— Mrtvac tamo leži, a ne živ čovjek! — reče Kłąb i osvrne se na Boryninu kuću.

Józka je opet ljuštila krumpire na hodniku, djeca su se igrala kraj zida, voćnjakom se šetala Witekova roda, a vjetar je granama zastirao otvoreni prozor.

Išli su neko vrijeme šuteći pod strašnim dojmom, kao da su izašli iz groba.

— Svakomu će doći njegovo vrijeme, svakomu — prošapće tronuto Kłąb.

— Da, svakomu... Božja volja... šta ćemo, ništa ne pomaže... ali mogao je još poživjeti neko vrijeme, da nije bilo one šume...

— Zacijelo, poginuo je, a drugi će se time koristiti — uzdahne Kłąb.

— Svatko mora umrijeti... a mnogo se napatio.

— A možda ćemo i mi doskora morati poći za njim.

Mrko su gledali u svijet, u ustalasana polja, u šume, što su se vidjele kao na dlanu, u zelene njive, u taj

vedri, topli i proljetni dan, i duše im se okameniše u pokunjenosti i u predanosti božjoj volji.

— Ne može čovjek preinačiti ono, što mu je suđeno, ne može...

I tako se raziđoše.

A drugi počeše još istoga dana i narednih dana pohađati bolesnika, a on isto tako nikoga nije prepoznavao, dok ga napokon ne prestadoše pohađati.

— Njemu je samo potrebna molitva, da brzo premine, — reče župnik.

A kako je svatko imao svojih briga i nevolja, nije čudo da su ubrzo zaboravili na njega, a ako ga je baš netko i spomenuo, to je bilo kao da govori o pokojniku.

Istina je doduše, da je jadnik ležao tako napušten, kao da je već položen u grob i kao da je nad njim već trava porasla.

A i tko bi ga držao na pameti?

Dešavalo se više puta, da je čitave dane ležao bez kapi vode, a možda bi baš i umro od gladi, da nije bilo dobra Witekova srca, koji je grabio, što se moglo i nosio gazdi, a često je čak znao i potajno pomusti krave i mlijekom ga napojiti. Toliko se zabrinuo, da se jednom usudio zapitati slugu:

— Pietrek, je li istina, da ide u pakao onaj, tko umre bez ispovijedi?

— Istina je. Tako barem župnik uvijek govori u crkvi.

— Onda bi i naš gazda otišao u pakao? — prekrsti se preplašeno...

— On je čovjek kao i svi drugi.

— Eh! gazda da je čovjek kao i svi drugi! Eh!

— Glup si kao glava kupusa — ražesti se Pietrek i dugo mu je razlagao, no Witek nije vjerovao: on je znao, što je znao, a to je bilo posve nešto drugo.

I tako su dakle prolazili dani u Boryninoj kući...

A u selu je vrilo kao u loncu.

To je izazvala kneževa tučnjava, jer su obje stranke tražile svjedoke i potezale ljude na svoju stranu.

Premda se radilo samo o sporu s Kozlovima, ipak knez nije ništa propustio i sve je moguće poduzeo. Već je spočetka imao većinu, jer se više od pol sela izjavilo za njega. Poznavali su ga kao loš groš, ali ipak je on bio knez, mogao je u koječemu biti na pomoći, ali mogao je također i zapapriti čovjeku, pa je nagovorom, laskanjem i rakijom udesio sebi svjedoke, kako mu je trebalo.

Kozioł je ležao teško bolestan, pa su mu doveli i župnika s Gospodinom Isusom. O toj se njegovoj bolesti pričalo koješta i potajno se natucalo, da se on samo pretvara, ne bi li knez morao pred sudom dublje segnuti u džep. Ali samo Bog dragi zna, kako je zbilja bilo. Znalo se dobro samo to, da je Kozlova čitave dane obilazila ljude psujući i kunući. Kazivala je, da je već prodala krmaču s praščićima za liječenje muža i gotovo je svaki dan naumice istrčavala pred kneževu kuću derući se iza glasa, kako Bartek već umire i pozivajući Boga i ljude pravednike, da posvjedoče i da pomognu.

Uz njihovu stranu pristala je samo sirotinja i žene mekšega srca, pa čak jedan od manjih gazda, Kobus, pošto je to bio čovjek nemiran i svadljiv. Ali drugi nisu htjeli ni da čuju, nego su joj u oči tvrdili, da nisu ništa vidjeli, a mnogi su joj još i savjetovali, da se ne upuštaju s knezom, jer da ne će ništa postići.

Iz toga se porodiše nove kavge, jer je Kobus imao oštar jezik, i bio brz na šakama, a ni babe nisu birale riječi.

I tako se samo dizala galama i nastajale svađe, jer kako bi oni mogli izaći na kraj s gazdama i knezom?

Čak im se već i židov rugao i nije više htio davati na veresiju.

No nije prošla ni nedjelja dana, a svima je dozlogrdila ta svađa i to jadikovanje, pa su već prestali i slušati.

Uto im je nadošla nova pomoć i u selu je opet uzavrelo.

Płoszka se naime dogovorio s mlinarom i odjedanput otvoreno i javno stadoše na stranu Kozlovih...

Dakako, do njih im je bilo stalo kao do lanjskoga snijega — imali su oni u tom svoje planove i računali su na neku korist za sebe.

Płoszka je bio čovjek veoma tašt, podmukao, koji se pouzdavao u svoju pamet i bogatstvo, a mlinar bi se, kao što se znalo, dao za groš objesiti, škrtac i gulikoža.

Odmah se zapodjeo među strankama tihi i oštri rat, ali pred svijetom, jedan pred drugim, iskazivali su prijateljstvo, pozdravljali se kao i prije, a više puta bi se i u krčmu uputili sve ispod ruke.

Pametniji su ljudi odmah primijetili, da toj družini nije stalo ni do kakve pravde, niti do krivice Kozlovih, nego do nečega drugoga, možda do kneževa položaja.

— Naužio se jedan, pa nek se naužiju i drugi! — rekoše stariji klimajući glavama.

I tako je prolazilo vrijeme, a u selu nastajaše sve veći metež.

Dok se jednoga dana nije pronio glas selom:

— Nijemci su u krčmi!

— Zacijelo su krenuli pod šumu — reče netko domišljato.

— Neka idu zbogom... što vam je stalo do njih? — odvrati drugi.

Ali neka uznemirena bojazljiva radoznalost zaokupi ljude. Preko voćnjaka su jedni drugima dovikivali

tu novost, po ljesama su zastajkivali govoreći o tome, a neki su se već uputili i u krčmu, da čuju, što je na stvari.

Istina je bilo, što su rekli. Pred krčmom je stajalo pet kola, a svaka na željeznoj osovini, svaka žuto i plavo namaljana, platnenim ponjavama natkrivena, a iz njih su izvirivale žene i vidio se različiti gospodarski alat, u krčmi je pak pred tezgom pilo oko deset Nijemaca.

A snažni su bili, ljudeskare visoke i bradate, u plavim surkama, sa srebrnim lancima na ugojenim trbusima, a gubice su im se sve sjale, kako su dobro bili uhranjeni. Nešto su švabekovali sa židovom.

Ljudi su se hrpimice skupili oko njih, naručivali vudku, gledajući i prisluškujući pažljivo, ali je teško bilo uhvatiti makar i jednu jedinu riječ. Tek Mateuš, koji je znao sa židovima švabekovati, nešto im je zašprehovao, te se krčmar sav u čudu okrenuo. Nijemci ošinuše jedan drugoga pogledima, ali ne odgovoriše ništa, a kasnije im je i Grzela, knežev brat, rekao neku njemačku riječ. Oni se okrenuše leđima prema seljacima rokćući nešto međusobno, kao svinje nad koritom.

— Trebalo bi ih izmlatiti po tim svinjskim njuškama! — reče Mateuš srdito.

— Batinom opipati njihove kukove, pa će već progovoriti.

A Adam Kłębov šapne žestoko:

— Gurnut ću u trbuh onoga tamo s kraja, a kad me on sruši, vi udrite!

Zaustaviše ga, jer su Nijemci, kao da su naslutili prijetnju, uzeli bečku piva i brzo se pokupili iz krčme.

— Hej, plundronje, ne žurite se tako, čakšire ćete pogubiti!

— Svinjski nakot! — vikali su za njima dječaci.

Ali čim su otišli, prizna židov pred momcima, da su Nijemci gotovo već kupili onu vlastelinsku zemlju pod šumom, pa su već krenuli da izmjere naselje, i da će se na majuru naseliti petnaest familija.

— Mi se davimo na brazdama, a Nijemci će se raskomotiti na jutrima.

— Natjeraj višu cijenu, pa im ne daj! Mućni glavom, kad si takav mudronja! ... dovikne Grzeli Stacho Płoszka.

— K vragu, još nam i to treba! — opsuje Mateuš i udari šakom po tezgi. — Kad jedanput zasjednu pod šumom, teško će nam biti i u Lipcu izdržati — uvjeravaše on, a proputovao je mnogo svijeta i dobro je poznavao Nijemce.

Nisu mu spočetka vjerovali, ali se ipak cijelo selo zabrinulo; počeli su razmišljavati i prosuđivati, kakvo bi zlo moglo nastati za Lipce od takvih susjeda?

A svaki dan su javljali pastiri i prolaznici; kako pod šumom već mjere zemljište, kako dovoze kamenje i kopaju bunar.

Mnogi je iz radoznalosti pošao iza mlina prema Woli, da se uvjeri, govore li istinu.

Ali što je, kako je zapravo, to se nije moglo saznati.

Navalili su na kovača, jer se već snjuškao s Nijemcima i potkivao im konje, ali on se izmotavao i nije rekao ni crne ni bijele.

Tek je Grzela, knežev brat, pošao na izvide i saznao istinu.

A bilo je ovako: vlastelin je bio dužan nekom Nijemcu petnaest tisuća rubalja. Nije mogao da plati, a Nijemac mu htio za dug uzeti majur pod šumom, a ostalo u gotovu isplatiti. Vlastelin je tobože pristao, ali je tražio i druge kupce, jer je Nijemac davao samo šezdeset rubalja od jutra. Vlastelin otеže, koliko može.

— Ali mora pristati! U dvoru je sve puno od židova, svaki traži svoje! Rekao mi je lugar, da su krave već zaplijenjene za porez. A odakle da uzme i da plati, sve je već prodano, prije no što je požeto. Sada mu ne će dopustiti da siječe šumu, dok je s nama u parnici. Nema mu druge pomoći, nego da proda budzašto — tvrdio je Grzela.

— Takva zemlja, ni sto rublja po jutru nije previše.

— Kupite, prodat će i još će vas u ruku poljubiti.

— Eh, skup je novac, kad ga nema!

— Nijemci će se najesti, a ti, seljače, gutaj slinu!

Razgovarali su tako uzdišući bolno. Tuga ih je morila. Žao im je bilo takve zemlje, jer je bila uz njih, a plodna. Svakome bi dobro došlo nekoliko jutara, svakom. Već su se stiskali na svome polju kao mravi, jedva su mogli preživjeti od žetve do žetve. Takav komad po izbor-zemlje baš bi dobro došao sinovima i zetovima. Podigli bi novo selo, imali bi i livade prilične, a voda je blizu... Ali što se može, nema pomoći! Nijemci sjede, razvaganit će se, a ti, seljače, uzdiši!

— Kuda će se sve to smjestiti? — uzdisali su stariji gledajući mlađariju, kako naveče vrvi po putu, a bilo ih je, bilo, da su zidovi sve pucali! A čime da se kupi zemlja, kad je dostajalo jedva za život?

Mnogo su sebi razbijali glave, pošli i k župniku po savjet. Nije pomogao. Sipaj iz pustoga u prazno.

— Tko groša nema, nikud se ne sprema. Siromahu uvijek udara vjetar u oči!...

Ali ni naricanje ni jadikovke ništa ne pomogoše.

A da bude još gore, udarila sve jača vrućina. Svibanj je bio tek pri kraju, a sunce je peklo kao u srpnju. Dani su svanjivali tihi i zaparni, sunce se već od istoka dizalo užareno na čisto nebo i tako je pripicalo, da je već po uzvisinama i na pijescima povrće požutjelo i

pokunjilo se, trave su posve izgorjele na ugaru, potoci presahnuli, a krumpiri, premda su bili prilično krenuli, jedva su pokrivali zemlju slabom cimom. Samo zimski usjev nije mnogo stradao, isklasao je, lijepo porastao, uspravno se držao, a kuće kao da su se sakrile i čučnule niže uz zemlju i vidjeli su se samo krovovi iznad te šume od klasja.

I noći su bile zaparne i tako tople, da su već po voćnjacima spavali, jer je teško bilo izdržati u kući.

Uz tu vrućinu, uz brige i kubure, uz Płoszkino huckanje na kneza, uz ljetošnju oskudicu, težu nego drugih godina, nije čudo, da je u Lipcu nastalo vrijeme neobično svadljivo i nemirno.

Ljudi su bili tako uzbuđeni, da su samo tražili, koga da povrijede žestokom riječi ili koga da spopadnu za gušu. Svatko je bio gotov, da se suprotstavi drugome, pa u selu nastade pravi pakao. Svaki je dan, već čim bi svanulo, sve odjekivalo kavgom i psovkama, a svaki dan bi nadošlo nešto novo: potukli su se Kobusovi, te ih je čak župnik morao miriti i opominjati, Balcerekova se počupala s Gulbasom radi praseta, koje je izrovalo mrkvu, Płoszkina se posvađala s kmetom, da joj je izmijenio guščiće, svađali su se radi djece, radi komšinske štete, radi makar čega, samo da se zakvače i zadjenu jedni o druge, da se mogu derati i psovati iz sve snage, — čovjek bi rekao, da je selom zavladala neka pošast, toliko je bilo kavge, tučnjave i procesa.

I Ambrozije se podrugivao pred stranim seljacima:

— Priličnu mi je ljetos oskudicu udijelio Gospodin Isus! Ne umire nitko, nitko se ne rađa, nitko se ne ženi, a mene svaki dan netko nudi rakijom, časti me i zove za svjedoka. Da se tako još nekoliko godina svađaju, čovjek bi se zbilja propio...

Da, zlo je zavladalo u Lipcu.

Ali najgore je valjada bilo u kući Dominikove.

Šimek se vratio kao i drugi, Andrija je ozdravio, bijeda ih nije pritisla kao neke druge, pa bi trebalo da bude sve u redu, kao i prije. Ali okrenulo se sve naopako, kad momci otkazaše majci poslušnost! Drsko su se suprotstavljali, prepirali su se riječ po riječ, nisu se dali tući, a ženskih poslova, kao prije, nisu htjeli da se dotaknu.

— Sluškinju najmite, ili sami radite — rekoše odlučno.

Pacześova je imala gvozdene ruke i nepopustljivu dušu, a kako i ne bi! Toliko je godina upravljala svim, toliko joj se godina nije smio nitko usprotiviti ni suprotstaviti. A tko se sada usprotivio? tko se usudio ustati proti njoj? — rođena njena djeca!

— Isuse milostivi! — klicala je u srdžbi i ljutini i svakom prilikom hvatala štap na sinove, htjela ih nadvladati i prisiliti, da slušaju. Oni se nisu dali, uprli se kao i majka i upustili se u borbu. Tako se gotovo svaki dan dizala tolika dernjava i trka oko kuće, te su pritrčavali ljudi, da ih umire.

Čak i župnik, zacijelo nagovoren od nje, pozivao ih je k sebi i nagovarao ih, da budu složni i poslušni. Oni su saslušali strpljivo, u ruke ga poljubili, ponizno ga prihvatili za koljena, kao što se pristoji, ali se nisu promijenili.

— Nismo mi djeca, znamo, što je naš posao. Neka majka prva popusti! — ispričavali su se pred ljudima. — Cijelo nas je selo ismjehivalo...

Dominikova je sva požutjela od srdžbe i jeda, jer se oni nikako nisu dali upokoriti, a osim toga, mjesto da je kao prije sjedjela u crkvi i kod kumica, morala se sada baviti gospodarstvom. Svaki čas je pozivala Jagusiu u pomoć, ali ni kćerka je nije poštedjela kinjenjem i sramotom. Pacześova je držala knezu stranu, pa je čak i svjedočila proti Kozlovima, jer je bila prisutna kod tučnjave i previla rane knezu i njegovoj ženi.

A i knez Petar znao bi često naveče naići k njoj tobože da se posavjetuju, a glavno zato, da zovne Jagusiu i da s njom izađe u vrt.

Na selu se ne može ništa sakriti, svijet dobro zna, što je i kako je, pa je sablazan zbog tog grješnog ašikovanja sve većma rasla, a dobri su ljudi više puta opominjali staru Dominikovu.

Ali zar je ona mogla spriječiti, kad je Jagna uza sve molbe i preklinjanja radila kao uprkos? Miliji joj je bio i najteži grijeh i ljudsko ogovaranje, nego da sjedi u onoj mrskoj muževoj kući. Zlo ju je spopalo i ponijelo, a nitko nije bio kadar da ga zaustavi.

Hanki je to bilo čak po volji i često je o tome razgovarala s ljudima.

— Neka se zabavlja dok ne zabrane knezu da troši općinske novce. On ništa ne žali na nju i doprema joj iz grada sve što može, zlatom bi je pozlatio, da može. Neka samo uživaju i neka pripaze, kako će se to svršiti. Šta me briga za njih!

Jest, zar ju je malo njenih briga trlo! Nije žalila novaca za advokata, a još se nije znalo, kad će biti Antekova rasprava i što ga čeka? A on je, jadnik, kunjao u kriminalu i čekao, da mu se Bog smiluje. A i u kući je polako sve popuštalo. Zar je ona mogla pripaziti na sve? Sluga se ubezobrazio sve većma, zacijelo podgovoren od kovača, pa je radio onako, kako se njemu svidjelo, a više puta, kad bi ona pošla u grad, klatario bi se cijeli dan po selu. Ona mu se prijetila, neka se samo Antek vrati, da će on već s njim obračunati.

— Kada se vrati! Još nismo tako daleko, da se razbojnici puštaju! — znao bi on drsko uzvratiti.

Sva se ukočila od srdžbe, zar da ga udari po toj huljskoj gubici, pa bi li to pomoglo? Još bi je on mogao

napasti, a tko će nju uzeti u obranu, tko će joj pomoći? Trebalo je sve podnijeti i u sebi pohraniti za kasnije, za zgodan čas, jer bi on još mogao otići i sve bi palo njoj na vrat; i onako je jedva mogla odoljeti navali poslova. Zdravlje joj se sve većma pogoršavalo. Kako i ne bi, kad i gvožđe izjede napokon rđa, a i kamen samo neko vrijeme traje, a nekmoli slabi ženski stvor!

Jednoga dana, potkraj svibnja, odvezao se župnik s orguljašem na proštenje, a Ambrozije se tako opio s Nijemcima, koji su često nailazili u krčmu, te nikoga nije bilo da odzvoni Pozdravljenje i da otvori crkvu.

Skupiše se zato da obave pobožnost kraj groblja, gdje je uz vrata stajala mala kapela s likom Majke Božje. Svakoga mjeseca svibnja kitile su je djevojke vrpcama od papira i pozlaćenom krunom i zasipali poljskim cvijećem, štiteći je od potpune propasti, jer je to bila drevna kapela, sva ispucana, te se već raspadala, pa su se već i ptice u njoj gnijezdile, a kadšto bi za jesenskih kiša znao i po koji pastir da u njoj potraži sklonište. Grobljansko drveće, starice lipe, vitke breze i pognuti križevi štitili su je malko od zimskih bura i vihrova. Skupilo se mnogo naroda i, kako se na brzu ruku moglo, okitiše kapelu zelenilom i cvijećem, netko je izgurao smeće, a netko posuo pod žutim pijeskom, pa zataknuvši u zemlju liku do nogu cvijeće i zapaljene fenjere, poklekoše pobožno na zemlju.

Kovač je kleknuo sprijeda pred pragom, koji je bio posut tulipanima i divljom ružom i on prvi zapjeva.

Bilo je već prilično poslije zalaska sunca, mračilo se, nebo je na zapadu još gorjelo sve u zlatu, samo poprskano blijedim zelenilom, vrijeme je bilo tiho, spuštene pletenice breza kao da su curile na zemlju, žito

se pognulo kao da prisluškuje zvučni žubor rječice i tiho zrikanje šturaka.

Posljednje je blago ulazilo u obore; od strane sela, s polja i s već nevidljivih međa doprle bi kadšto vesele pjesmice pastira i duga otegnuta rika. A narod je pjevao zagledavši se u vedro lice Majke, koja je blagosivljajući raširila ruke iznad cijeloga svijeta:

»Laku noć, mirisni ljiljane,
Laku noć!«

Miris mladih breza duhnuo je s groblja, a u taj mah stadoše i slavuji da iskušavaju svoja grla, da se oglase otegnutim isprekidanim napjevom, sve jačim, te napokon provališe zlatni pjenušavi potoci, tako se proliše biserni ćurlici, te divno biglisanje i to slatko i ganutljivo zapijevanje, a nedaleko, iz žita, oglasiše se također i gusle gospodina Jacka ugađajući ljudima tako slatko, tihano, i prodirno, kao da je smeđe klasje raži kucnulo jedno o drugo, kao da je to zlatno nebo ili ta suha zemlja zapjevala tu svibanjsku pjesmu.

I u jedan su mah pjevali: i narod, i ptice, i gusle, a kad bi na jedan tren prestali, kad bi slavuji tako visoko zapjevali, da je gotovo nastala tišina, a žice kao da su usrknule novi dah, tada bi nebrojeni žabji zbor digao kreketave glasove i zapjevao složnim regetom i otegnutim kunkanjem.

I tako se pjevalo naizmjence.

Dugo se otegnula ova pobožnost, te je kovač već počeo požurivati tuleći snažno, nadvikujući druge, a često bi se okrenuo i doviknuo:

— Požurite se, ljudi... — jer su neki zaostajali u pjevanju.

A jedanput je čak i viknuo na Kłębovoga Maciuśa:

— Ne deri se, gade, ne ideš za marvom.

Zatim se glasovi opet složiše i podigoše se zajedno kao jato golubova kružeći i polako lebdeći prema sve tamnijem nebu.

»Laku noć, mirisni ljiljane!
Laku noć!
Neokaljana Marijo!
Laku noć!«

Mrak se već zgusnuo, a topla i tiha noć zagrnula je svijet. Na nebu izidoše zvijezde poput blistave rose, kad su se počeli razilaziti.

Djevojke, obuhvativši se oko pasa, zapjevaše putem.

Hanka se vraćala sama s djetetom na ruci i nešto se duboko zamislila, kad joj se primakne kovač i pođe uz nju.

Ona se ni riječju ne oglasi, a tek pred kućom, videći, da on ne odlazi, reče:

— Hoćete li ući, Michał?

— Sjest ću na hodniku i nešto ću vam reći — šapne on tiho.

Ona se malo lecne, spremna da čuje neko novo zlo.

— Kažu, da ste bili kod Anteka — započe on prvi.

— Bila sam, ali me nisu pustili k njemu.

— Toga sam se i bojao.

— Govorite, što znate! — podiđe je zima.

— Ono, što ja znam?... znam samo ono, što mi je pošlo za rukom da izmamim od stražmeštra.

— A što to? — ona se nasloni o tram i čvršće pritisne dijete k sebi.

— Rekao je, da Anteka ne će pustiti prije rasprave.

— Zašto? — jedva promuca sva drščući i lomeći se u sebi. — Jer... advokat je rekao, da će ga možda pustiti.

— Eh, da im pobjegne! Ne puštaju oni samo onako, bez ičega! Znate, došao sam danas k vama, kao pravi prijatelj. Što je bilo med nama, bilo je; vi ćete već uvidjeti, da sam ja imao pravo... Niste mi vjerovali... kako vam drago... ali sada slušajte, što ću vam reći... reći ću vam istinu, kao pred popom na ispovijedi... S Antekom je zlo! zacijelo će ga teško odsuditi, možda na deset godina. Čujete li vi to?...

— Čujem, ali baš ništa ne vjerujem — umiri se ona odjednom.

— Povjerovat ne ćeš, dok se ne opečeš — istinu vam kažem.

— Vi uvijek govorite istinu — nasmije se ona podrugljivo.

To ga je bocnulo i stade je usrdno uvjeravati, da je sada došao samo iz prijateljstva, da joj pomogne. Ona je slušala, pogledom kružila oko kuće, već se nekoliko puta nestrpljivo digla, nepomuzene su krave mukale u oboru, guske nisu bile potjerane na noćište, ždrijebe se natjerivalo s Łapom po ljesi, a sluge su bezbrižno razgovarale u štaglju. Nije mu više ni riječi vjerovala. »Neka se izrazgovori, možda će izaći na javu, zbog čega je došao« — pomisli ona držeći se na oprezu.

— U čemu da pomognete? u čemu? — progovori ona, samo da nešto kaže.

— Ali našao bi se način — reče on još tiše.

Ona se okrene prema njemu.

— Dati jamčevinu, pa će ga pustiti prije rasprave, a onda će se već udesiti, pa makar otišao i u Ameriku... ne će ga stići...

— Isuse i Marijo! u Ameriku! — usklikne ona nehotice.

— Umirite se, govorim vam kao pod zakletvom, tako je vlastelin savjetovao »Neka pobjegne, reče: —

najmanje deset godina... propast će čovjek...« Jučer mi je govorio.

— Pobjeći iz sela... sa zemlje... od djece... Isuse... — samo je jedino to razumjela.

— Dajte vi samo jamčevinu, a drugo je već Antekova briga, dajte ...

— Odakle da uzmem... Bože moj, u toliki svijet... daleko od svega.

— Oni traže pet stotina rubalja! Imate one očeve novce... dajte ih za jamčevinu... a mi ćemo se obračunati kasnije... samo da njega spasimo...

Ona skoči na noge.

— Vi kao pas samo jedno lajete! — i htjede da otiđe.

— Trzate se kao da ste ludi — razljuti se on. — Rekao sam samo onako... eh, zar ćemo se tu vrijeđati na svaku riječ, a čovjek tamo trune u kriminalu. Reći ću mu, koliko se brinete, da mu pomognete.

Ona opet sjedne, ne znajući već, što da misli.

On joj stade opširno pričati o toj Ameriki, o poznatim ljudima, koji su pošli onamo, kako pišu pisma, pa i novce šalju svojima. Kako je tamo dobro, kako svako po svojoj volji živi, koliko su blaga sakupili. Antek bi mogao odmah pobjeći: on pozna židova, koji je već mnoge otpremio. Zar ih je malo, što su tako utekli! A Hanka bi mogla otputovati kasnije, da se ne primijeti. Grzela će se vratiti iz vojske, pa će isplatiti iz očevine, a ako ne bude tako, brzo će se naći kupac.

— Posavjetujte se kod župnika, vidjet ćete, da će vam potvrditi moje riječi. Vidjet ćete, da govorim pravo i da vam savjetujem iz iskrena srca, a ne radi svoga dobra. Samo ni pred kim o tome ni riječi, da ne bi žandari primijetili, jer ga onda ne će pustiti ni za hiljade rubalja, nego će ga još baciti i u okove — dovrši on ozbiljno.

— Odakle da smognem jamčevinu! toliko novaca! zastenje ona.

— Poznam ja nekog čovjeka iz Modlice, koji bi dao uz dobar interes... poznam i neke druge... novci bi se već našli... To je moja briga... pomogao bih vam.

I dugo je još savjetovao i nagovarao.

— Promislite, treba se brzo odlučiti.

Otišao je tiho, te nije ni primijetila, kako je nestao u noći.

Bilo je već kasno, u kući su spavali, samo je Witek sjedio kraj zida, kao da čuva stražu nad gazdaricom, a i u selu su već svi polijegali, pa ni psi nisu štektali, samo je voda grgotala i ptice pjevale po voćnjacima. Mjesec se popeo na nebo i prolazio kao srebrni srp preko onih strašnih, mračnih visina. Bijele i niske magle pokrivale su livade, a nad raži je visio sinji oblak cvjetnoga peluda, jezero je bljeskalo između drveća kao ledena ploča. U ušima je odzvanjalo od te tišine i od slavujeva ćurlika i biglisanja.

Hanka je još uvijek sjedjela na istom mjestu kao prikovana.

— Isuse, pobjeći iz sela, sa zemlje svoje, od svega! — mislila je jedno te jedno.

Jeza ju spopadne rastući od minute do minute i stežući srce strahovitom tugom i očajem.

Łapa poče zavijati na dvorištu, slavuji zamuknuše, zaduhne vjetar, zaljuljaše se sjene, a tužni šum jecajući preleti.

— Vidio je Kubinu dušu! — šapne Witek i prestrašeno se prekrsti.

— Baš si lud! — ukori ga ona i potjera ga spavati.

— Kad dođe, prigleda konjima, dospe im obroka... mnogo puta...

Ona ga nije više slušala, tišina je opet pala na svijet, slavuji zapjevali, a ona je sjedjela kao obumrla i ponavljala sa strahom i bolju:

— Pobjeći u široki svijet! Zanavijek! Isuse milosrdni! Zanavijek...

IX

Još nije bilo povenulo duhovsko zelenilo, kojim su bile okićene kuće, kad se jednoga dana nenadano ujutro pojavio Rok.

Tek poslije mise i nakon dugotrajnog razgovora sa župnikom javio se u selu. Nije bilo mnogo ljudi oko kuća, jer je bilo vrijeme zagrtanja krumpira, ali čim se pronio glas, da Rok prolazi selom, smjesta pohrliše neki na put, da pozdrave davno neviđenoga.

A on je išao, kao uvijek, poštapljujući se batinom, veoma polagano, uzdignute glave, u istoj onoj sivoj surki, isto tako s čislima oko vrata; vjetar mu je razgrtao sijedu kosu, a mršavo lice odsijevalo čudnovatom dobrotom i radošću.

Kružio je očima po kućama i voćnjacima, radosno se smiješio svemu, svakoga napose pozdravljao, djeci, što su se uz njega stiskala, dobrodušno milovao glavice, prvi oslovljivao žene, bio je veoma veseo, što je sve zatekao, kako je bilo i prije.

— Bio sam na proštenju u Częstochowi — odgovorio je, kad su radoznalo navaljivali s pitanjima, gdje se zadržavao kroz toliko vrijeme.

Tako su se iskreno veselili njegovu povratku, da su mu još usput stali pričati lipčanske novosti, a po netko bi ga već i za savjet zapitao, drugi se pak htio pred njim potužiti i odveo bi ga na stranu želeći da pred njim istrese svoje brige kao groš spremljen za krajnju nuždu.

— Veoma sam umoran, otpočinut ću koji dan — ispričavao se on, da ih se riješi.

Oni ga, kao da se natječu, počeše pozivati u svoje kuće.

— Za sada ću se smjestiti kod Maćeja, već sam obećao Hanki, a ako me poslije tko primi, ostat ću kod njega duže.

I žustro krene prema Boryninoj kući.

Dakako, Hanka ga je primila radosno i od svega ga srca htjela pogostiti, ali on, čim je skinuo sa sebe torbe i malko odahnuo, uputi se k starom Boryni.

— Pogledajte ga, leži u voćnjaku, jer je u kući vrućina. Ja ću vam međutim svariti mlijeka, a možda hoćete i jaja?

Ali Rok je već bio u voćnjaku i provlačio se ispod granja k bolesniku, koji je ležao na sjedalu, izvađenom iz kola, podstavljenom perinom, a pokriven kožuhom. Łapa je ležao uz njega i čuvao ga, a Witekova se roda dostojanstveno šetala između drveća, kao da čuva stražu.

Voćnjak je bio star i mračan, krošnjato je drveće tako zastiralo nebo, da su dolje po tratini samo gdjegdje puzle sunčane mrlje, slične zlatnim paucima.

Maćej je ležao nauznak. Uzbibane su se grane tihim šumom ljuljale nad njim kao sjenovita ponjava, a samo kadšto, kad bi ju odgrnuo vjetar, pljusnulo bi mu sunce u oči i odastro bi se komad plavoga neba.

Rok sjedne do njega.

Drveće je šuštilo, pas bi kadšto zarežao na muhe, a kadšto bi cvrkutave lastavice smuknule između crnih debala na zelena i ustalasana polja.

Bolesnik se odjednom okrene prema njemu.

— Poznajete li me, Maćeju? Poznajete li me?

Preko Boryninog lica preleti laki smiješak, oči mu zatreptaše i poče micati pomodrelim usnama, ali se nije mogao oglasiti.

— Ako Gospodin Isus odredi, moći ćete još ozdraviti.

Kao da je razumio, potresao je glavom i nekako se nevoljko od njega okrenuo. Opet se zagledao u uzbibano granje i u sunčanu poplavu, što mu je svaki čas polivala oči.

Rok samo uzdahne, prekrsti ga, i ode.

— Zar ne, ocu kao da je već bolje? — zapita Hanka.

Dugo je nešto razmišljao, a onda reče tihim, ozbiljnim glasom:

— I lampa, prije no što će se ugasiti, bukne življim plamenom, na posljetku. Meni se čini, da Maćej već dokončava... Štaviše, čudim se, da je još živ: osušio se kao iver...

— Ništa ne će da jede, pa ni mlijeko ne popije uvijek.

— Morate biti spremni, da će svaki dan svršiti.

— Zacijelo, Bože dragi, zacijelo. Isto je to jučer kazivao Ambrozije, svjetovao je, da dulje ne čekamo, nego da naručimo lijes.

— Naredite, da se načini, ne će dugo čekati, ne će... Kad se duša žuri da ode s ovoga svijeta, ništa je ne će suzdržati, niti plakanje, jer bi inače neki i vijekovima ostali među nama — govorio je tužno, prihvatio se mlijeka, koje mu je bila priredila, i pijuckajući pomalo, ispitivaše, što se u selu bilo dogodilo.

Ona mu ponovi, što je već bio čuo usput od drugih, i stade mu žurno i opširno pričati o svojim brigama.

— Gdje je Józka? — prekine je on nestrpljivo.

U polju, zagrće krumpire s težakinjama i s Jagustynkom, a Pietrek se odvezao u šumu: vozi Stachu drvo za kuću.

— Gradi li?

— Gospodin Jacek mu je dao deset borova.

— Dao mu? Nešto su mi spominjali o tome, ali nisam vjerovao.

— Zbilja se ne može vjerovati! Spočetka nije nitko vjerovao. Obećao je, ali mnogi obećaju. Obećanje, ludom radovanje — kao što vele. A gospodin Jacek dao je Stachu pismo, i rekao mu, da ode s tim pismom vlastelinu. Čak se Weronka protivila, neka ne ide, jer, reče, zašto da badava dere čizme? ... još će ga ismijati, što je povjerovao glupaku ... Ali Stacho se upeo i pošao. I kaže, da ga je možda iza jednog očenaša, kad je predao pismo, dao vlastelin pozvati u odaje, počastio ga rakijom i rekao: »Dođi s kolima, pa će ti lugar obilježiti deset komada građevnog drveta ...« Kłąb mu je dao konje, dao mu kmet, a ja sam dala Pietreka. Vlastelin je već čekao na njih u sječi i odmah je sam izabrao najvitkije drveće od onih, što su ga bili zimus posjekli za židove. Pa sada voze, a s granjem će biti dobrih trideset kola. Stacho će dići finu kuću! Ne treba da kažem, kako je zahvaljivao gospodinu Jacku i molio ga za oproštenje, jer su ga, da pravo kažem, svi smatrali prosjakom i glupakom, pošto se nije znalo, od čega živi, a kraj propela i u žitu svira u gusle, pa kadgod samo kaže makar što i bez smisla, baš kao onaj, koji nema pameti ... A on je toliki gospodin, da ga čak i vlastelin sluša! ... Tko bi prije to vjerovao? ...

— Ne gledajte u čovjeka, nego na njegova djela.

— Ali dati toliko drvo, koje je, kako računa Mateuš, vrijedno oko hiljadu zlotih i to samo da mu se kaže hvala, toga još nije bilo!

— Vele, da je zato uzeo staru kuću na doživotno uživanje ...

—Eh, ta vrijedi koliko i razbita cokula! Već smo pomišljali i na to, nema li u toj dobroti nekakva lu-

kavstva, pa je Weronka išla velečasnomu, da ga pita. On ju je ispsovao, da je luda.

— Pa tako je. Ako daju, treba primiti i Bogu zahvaliti za milost.

— Ali čovjek nije navikao da prima badava i to još od vlastelina! Tko je to još čuo! Kad je još netko dao seljaku s dobra srca? Pođe li čovjek i po najmanji savjet, odmah ti gledaju u ruke, a u ured ne možeš se javiti bez novaca, jer će ti reći, da dođeš sutra ili za nedjelju dana ... Dobro sam naučila u ovoj Antekovoj stvari, kakav je uređaj na svijetu i već sam mnogo novaca izdala ...

— Baš dobro, da ste spomenuli Anteka. Naišao sam u grad.

— Jeste li ga možda vidjeli?

— Nije bilo vremena.

— Nedavno sam bila, ali me nisu pustili k njemu. Bog zna, kad ću ga vidjeti.

— Možda i prije, no što mislite, — reče on sa smiješkom.

— Isuse, što vi to kažete!

— Istinu govorim! U glavnom su mi uredu rekli, da mogu pustiti Anteka prije rasprave na slobodu, ako tko zajamči za njega, da ne će pobjeći, ili ako dade sudu jamčevinu od pet stotina rubalja.

— Baš mi je tako i kovač kazivao! — poče ona odmah da kazuje od riječi do riječi, što joj je svjetovao.

— Savjet je dobar, ali je opasan, jer je Michałov: ima on u tome svoje prste, ima ... Ne treba se žuriti s prodajom: sa zemlje čovjek odlazi na ždrijepcima, a vraća se natraške kao rak, četveronoške ... Treba smisliti nešto drugo ... Možda bi netko za njega zajamčio? ... valjalo bi se propitati među ljudima ... Dakako, kad bi bilo novaca ...

— Možda bi se i našlo — šapne ona tiše. — Imam nešto gotova novca, samo ne znam izračunati, ali možda bi bilo dosta...

— Pokažite, pa ćemo zajedno izbrojiti.

Ona se izgubi negdje iza kuće, a kad se vratila po prilici nakon jednoga očenaša, zatvori i zasune vrata i položi mu zavežljaj na koljena.

U zavežljaju su bili papirnati novci, bilo je i srebra, a bilo je i nekoliko zlatnih komada i šest nizova koralja.

— To su koralji pokojne majke, dao ih je Jagni, ali je zacijelo kasnije opet uzeo — šapne ona i čučne uz klupu, na kojoj je Rok brojao novce.

— Četiri stotine trideset i dva rublja i pet złotih! To su Maćejevi, zar ne?

— Da... jesu... dao mi je poslije Uskrsa... — mucala je crveneći se.

— Za jamčevinu nije dosta, ali mogli biste prodati koji komad blaga.

— Da, mogla bih prodati krmaču, a moglo bi se i jalovu kravu, bez nje kao i s njom, židov je već za nju pitao... pa i nekoliko mjerica žita...

— No eto, vidite, zrno do zrna pogača. Iskupit ćemo Anteka bez ičije pomoći. Znade li tko za ove vaše novce?

— Dao mi je otac, da spasim Anteka, ali je zapovjedio, da nikom ne pisnem ni riječi. Vama sam prvome rekla. A ako sazna Michał...

— Ne ću razglasiti, budite mirni. Kad jave, da je vrijeme, poći ću s vama po Anteka. Izaći će to nekako na dobro, udesit će se, draga moja — prošapće i poljubi je u glavu, jer mu je pala do nogu zahvaljujući mu.

— Ni rođeni mi otac ne bi bio bolji — klicala je ona plačući.

— Vratit će vam se muž, pa ćete Bogu zahvaliti. A gdje je Jagusia?

— Odvezla se još prije zore s majkom i s knezom u grad, kažu, da su otišli k bilježniku, jer da stara prepisuje zemlju na kćer.

— Sve Jagni? a momci?

— Njima u prkos, jer hoće da se dijele. Tamo je kod njih pakao i ne prođe dan bez svađe, a knez je na strani Dominikove, bio je tutor siročadi poslije smrti Dominika.

— Ja sam mislio, da je nešto drugo, jer su mi koješta pričali.

— Rekli su vam čistu istinu. Knez se bajagi brine za Jagnu, ali tako, da me je sramota o tome potanko govoriti. Stari još hropće, a ona kao kučka... ne bih kazivala, da sam čula, ali sam ih sama zatekla u voćnjaku, pa...

— Dajte mi gdje da se odmorim — prekine je on i ustane s klupe.

Htjela je da mu namjesti Józkin krevet, ali njemu je bilo milije poći u štagalj.

— Novce dobro spremite — upozori je on i ode.

Javio se opet tek poslije podne, odručao i spremao se da pođe u selo, kad se Hanka vrlo plaho oglasi:

— Ne biste li mi pomogli okititi oltar...

— Istina, sutra je Tijelovo. Gdje ćete ga postaviti?

— Tamo, gdje i svake godine, pred kućom. Pietrek tek što nije došao iz šume, dopremit će jelova granja i smreke, a Jagustynku sam s Józkom odmah iza ručka poslala da nabere cvijeća za vijence.

— A imate li već svijeće i svijećnjake?

— Ambrozije je obećao, da će donijeti iz crkve rano ujutro.

— Kod koga će još postaviti oltar?

— S naše strane kod kneza, a s one strane kod mlinara i pred Płoszkinom kućom.

— Pomoći ću vam, samo ću još da naiđem gospodinu Jacku, a vratit ću se prije sumraka.

— Recite Weronki, da dođe odmah izjutra da pomaže.

On zaklima glavom i pođe ravno prema Stachovoj podrtini.

Gospodin Jacek sjedio je na pragu kao uvijek, pušio cigaretu, čupkao bradicu i kružio očima po ustalasanom žitu pogledavajući za pticama.

Pred kućom i pod trešnjama ležalo je već nekoliko krupnih borova i gomila vršika i granja. Stari je Bylica obilazio oko njih, mjerio ih sjekirištem, pogdjegdje bi sjekirom otkresao koji čvor i neprestano gunđao:

— I ti si došao na naše dvorište... to se zna... vidim, da si krasan... hvala ti... odmah će te Mateuš zatesati... bit će od tebe dobra greda... suho će ti biti, ne boj se...

— Govori kao živom stvorenju — prošapće Rok začuđeno.

— Sjednite! Od radosti mu se pomelo u glavi, po čitave dane sjedi tako uz drvo. Slušajte samo.

— A i ti si već dosta dugo stajala u šumi, sirotice, barem ćeš se sada odmoriti... to se zna, nitko te više ne će ni taknuti!... — govorio je stari milujući rukama žutu oljuštenu borovu koru.

Prišao je k najdebljem boru, što je bio izvaljen na putu, čučnuo uz drvo, gdje je bilo prerezano, i gledajući s užitkom u žute slojeve, promrmlja:

— Koliki si, a ipak su te svalili! Židovi bi te odvezli u grad, a evo je Gospodin Isus dopustio, da ostaneš kod svojih, kod gazda, svete će slike po tebi povješati, svećenik će te svetom vodom poškropiti, to se zna... što veliš na to?...

Gospodin Jacek samo se neprimjetljivo smiješio i porazgovorivši se malko s Rokom, uzeo gusle pod pazuho i krenuo međom prema šumi.

A Rok je zatim sjedio kod Weronke slušajući različite novosti.

Na svijetu se već mračilo, žega je popuštala, a od strane livada već su pirkali svježi lahori, a i vjetar je već počeo da prilično duha baš s juga, te su se raževa polja, smeđa od mladoga klasja, njihala kao nabujala voda, na mahove se naglo zazibala, zavrtjela se virom i pljusnula prema putovima i međama, kao da će se ovaj čas proliti, no samo su udarala plavim grivama o zemlju i uspravljala se unatrag kao stado ždrijebaca, kada se propinje. Vjetar je s raznih strana navaljivao na njih i, kao da se igra, potresao njima, te su uzburkana opet tumarala po slogovima puna plavih bórā, zelenih zaliva, smeđih pruga, puna šuštanja i drhtanja. Ševe su visoko pjevale, kadšto bi preletjelo jato vrana lebdeći u vjetru i spuštajući se da otpočinu na uzbibanom drveću. Sunce se već crvenilo, spuštajući se sve niže, a nad cijelim svijetom po ustalasanim poljima i po ustreptanim voćnjacima sličnim sputanim stadima, prosipao se polagno crvenkasti sjaj dana, koji se svršavao.

Radi sutrašnjega blagdana vraćali su se ljudi ranije s polja, žene su plele pred kućom vijence, djeca su donosila pregršte zelenog šaša, pred Płoszkinom i mlinarovom kućom stajale su gomile breza i smreka, koje su ukapali, gdje su trebali biti oltari, a već su i djevojke zelenilom kitile zidove, mjestimice su izravnavali put i zasipali rupčage, a po neka je žena još prala kraj jezera, te je samo pratljača lupala, a guske preplašeno gakale.

Rok se baš spremao da pođe od Weronke, kad se na topolovom putu u velikoj magli prašine pojavio

netko jureći na konju. Smetala su mu kola sa Stachovim drvima, pa je htio da ih obiđe preko polja.

— Hej, obangavit ćeš konja, kuda se toliko žuriš! — doviknuše mu.

On ih nekako zaobiđe i potjera u selo iz sve snage tako, da se čulo, kako u konju udara jetra.

— Hej! Adame, počekaj! — poviče Rok.

Mladi se Klębov sin malko zaustavi i stade vikati iz sve snage:

— Čujte, u šumi leže neki ubijeni ljudi! Isuse, ne mogu da dišem. Pasao sam konja na livadi i već sam krenuo s Gulbasom kući, ali kod Boryninog križa trgne se konj u stranu, da sam ljosnuo o zemlju. Gledam, koji je vrag poplašio konja? a neki ljudi leže pod borovicom... zvali smo ih, a oni ništa, leže kao mrtvi...

— Luđače, ne brbljaj koješta! — zaviknuše.

— Idite i vidite, tamo leže! I Gulbas je vidio, samo je od straha odjurio k najamnicama, koje su skupljale po šumi suharke. Leže mrtvi.

— U ime Oca i Sina, obavijesti odmah o tome kneza!

— Knez se još nije vratio iz grada — reče netko.

— Onda javite kmetu!... popravlja put s momcima kraj kovačeve kuće... povikaše za njim, jer je već odjurio u oštrom galopu.

U taj se tren pronio glas po selu o umorenim ljudima, nastade vriska puna zgražanja, i trka, svijet se krstio od preneraženja. Prije no što je zašlo sunce, izašlo je pol sela na put. Netko je obavijestio velečasnoga, te je i on izišao pred župni dvor, da se raspituje, a već su krenuli onamo u velikoj gomili, razgovarajući tiho, mladi su pošli naprijed topolovim putem, a svi su s velikom nestrpljivošću čekali na kmeta,

koji je došao kolima i povezao sa sobom Klęba i momke.

Dugo su čekali, ali kmet se vratio tek u sumrak, no na veliko udivljenje, kneževim konjima i kolima. Bio je nekako srdit, bijesno je psovao i šibao konje, pa nije ni mislio, da se ustavi pred svjetinom, no netko mu prihvati konje za uzde, pa je morao stati. Kmet reče:

— Obješenjaci su ti dječaci, izmislili su makar što od šale. U šumi nije nitko ubijen, samo su neki ljudi spavali pod grmljem. Kad uhvatim tog Klębovog balavca, naučit ću ga, kako se svijet plaši. Putem sam sreo kneza i povezao sam se s njim, to je sve. Đi! konjici!

— Zar je knez bolestan, da leži kao zaklan? — zapita netko i pogleda u kola.

— San ga je svladao i to je sve! — ošine konje i odjuri kasom.

— Baš su gadovi ti obješenjaci, kad izmisliše takvu stvar!

— To je maslo Gulbasovoga sina, on je prvi u svakoj psini.

— Trebalo bi ih remenjem izvoštiti, što ljude samo badava plaše!

Ogorčeno su psovali razilazeći se polagano po kućama.

Još su gdjegdje stajali u gomilama kraj jezera, što se crvenilo od zapadnog rumenila, kad se pojaviše najamnice s teškim bremenima drva na leđima. Kozlova je išla pred svima, pognuta pod teretom, a kad je ugledala ljude, prislonila se bremenom o drvo.

— Kmet vas je fino nasamario! — reče jedva dišući od umora. — U šumi nije bilo doduše nikakvih mrtvaca, nego možda nešto gore.

I čim se skupilo više ljudi, dovabljenih njenim glasom, ona razveže jezik:

— Vraćale smo se putem ispod šume prema križu, a uto leti prema nama Gulbasov i sav izvan sebe viče: »U borovici leže neki ubijeni ljudi!« Pomislim, ako su i ubijeni, treba ipak pogledati. Krenusmo... vidimo izdaleka, zbilja leže nekakvi ljudi kao mrtvi... samo im noge strše ispod borovice. Filipka me vuče, da pobjegnemo... Grzelina se već moli i šapće, a i mene polije hladno preko leđa, ali sam se prekrstila, pa prijem bliže... a ono leži gospodin knez bez surke, a uz njega Jagusia Borynina... i spavaju sve u šesnaest. Opili su se u gradu, vrućina je bila, pa su htjeli da se odmore u hladu i da poašikuju. Rakija je iz njih upravo sukljala! Nismo ih budile; neka dođu svjedoci, neka čitavo selo vidi, što se radi! Sramota je i reći, kako je bila razdrljena, pa ju je Filipka od samilosti pokrila pregačom. Prava sodoma. Stara sam, ali još nisam čula za takvu sablazan. Kmet je brzo stigao i budio ih, Jagna je pobjegla nekud u polje, a gospodina kneza jedva strpaše u kola, bio je pijan kao svinja!

— Isuse, toga još nije bilo u Lipcu — zastenje neka žena.

— Da je momak s djevojkom, ali gazda, otac i knez!

— A Boryna leži na umoru, nema tko vode da mu pruži, a ova...

— Ja bih je iz sela protjerala! ja bih mrcinu pred crkvom išibala! — poče Kozłova opet da se dere.

— Sablazan sama dosta više, zašto još da domećemo? — umirivale su je žene zalamajući rukama.

— A gdje je Dominikova?

— Naumice su je ostavili u gradu, da im ne smeta...

— Isuse, strašno je i pomisliti, što se sada zbiva na svijetu!

— Toliki grijeh, tolika sablazan, sramota će pasti na cijelo selo!

— Jagna se ne boji takve dike, spremna je da sutra isto to uradi.

Jadikovale su po kućama zalamajući rukama, a od zgražanja i ogorčenja zaplakaše žene mekša srca, bojeći se, da će ljuta kazna božja snaći sve ljude. Cijelo se selo treslo od kukanja i jadikovanja.

Samo su momci, što su se bili skupili na mostu, stali potanko ispitivati Gulbasovog ismjehujući taj slučaj.

— Baš je pravi pijetao taj knez, baš ljudeskara! — naruga se Wachnik Adam.

— Okajat će on još to ašikovanje: žena će mu svu kosu počupati.

— I pol godine ga ne će pustiti k sebi.

— Poslije Jagusie ne će se ni žuriti k njoj!

— Boga mi, zbog Jagne svaki bi se odvažio na sve...

— A tko i ne bi! Košuta, a ne žena, ne znam, bi li se i u kojem dvoru našla ljepša: čim te pogleda samo, već se u tebi nešto proteže.

— Med, a ne žena, ne čudim se, da je Antek Boryna...

— Pustite to, momci, Gulbasov laže jedno, Kłębova drugo, a babe od zavisti još domeću svoje, pa se ne zna, kako je zbilja bilo... olajavaju svaku, makar bila najčestitija — poče govoriti Mateuš nekim tužnim i veoma zabrinutim glasom, no nije još ni dovršio, kad se među njima javio Grzela, knežev brat.

— Kako je? spava li Petar još uvijek? — zapitaše znatiželjniji.

— Rođeni mi je brat, ali tko tako radi, za mene je od danas pseto! Ali svemu je kriva ona mrcina! — plane on bijesno.

— Nije istina! prodere se odjednom Pietrek, Borynin sluga, i progura se pesnicama do Grzele: — Tko tako laje, laže kao pas!

Svi se začudiše toj neočekivanoj obrani, a on tresući šakama, vikne:

— Samo je knez kriv! Zar mu je ona nosila koralje? zar ga je ona vukla u krčmu? zar ga je ona čitave noći u voćnjaku čekala? Ja dobro znam, kako je on nju zavodio i mamio! A možda joj je dao i kakve kapljice, da se od njega ne brani!

— Gle branitelja gubavoga! Ne ritaj se toliko, jer ćeš još izgubiti kaiš s čakšira!

— Čut će ona da ju braniš, pa će ti povisiti plaću.

— Ili će ti pokloniti par čakšira, što ih je nosio Maćej!

Oni se stadoše valjati od smijeha i podrugivanja.

— Muž ne može da je brani, niti itko drugi, pa ću je ja braniti... a, bogami, ako još čujem jednu ružnu riječ, ne ću požaliti svojih šaka... Gadovi jezičavi, da se to dogodilo čijoj sestri ili ženi, držali biste jezik za zubima!

— I ti zatvori gubicu, slugo jedna! to nije tvoja briga, drži se ti konju uz rep! — otrese se na njega Stacho Płoszka.

— I pazi, da nešto ne izvučeš — dometne Wachnik.

— Ne miješaj se s gazdama, đubre jedno! — dobaci mu još netko odlazeći.

— Šugave gazde, mrcine gazdinske! Ja služim, ali ne nosim potajno mjerice židovu, niti kradem iz komore! Još vi mene ne poznajete! — vikao je za njima, a oni su žurno odlazili, jer im je bilo neprijatno pri

duši, pa ne uzvraćajući na njegovo dovikivanje, razišđoše se po kućama.

Nastalo je već veče, samo nekako vjetrovito i čudnovato vedro, jer je već davno bilo zašlo sunce, a na nebu su još ležali široki zatoni krvava rumenila, kao razrovani mravinjaci, a goleme su se oblačine polagano skupljale. Neki je nemir lebdio nad svijetom, visoko je hujao vjetar, te su se samo tresle vršike najvišega drveća, nekakve su nevidljive ptice prelijetale pištеći, guske su s nepoznata razloga gakale, a psi štektali kao bijesni i istrčavali u polje. Slično je bilo i u kućama, jer poslije večere nitko nije ostao u sobi, niti sjedao na prag, kao obično: svi su odlazili k susjedima, skupljali se pred ljesama i tiho razgovarali.

Selo je bilo kao obamrlo, nije odjekivao smijeh ni pjesma kao uvijek u toplo veče, nego su svi šapćući govorili, uklanjajući se od djece i djevojaka, i svi su bili obuzeti istim ogorčenjem i zgražanjem.

I kod Hanke se skupilo na hodniku nekoliko žena: dođoše da je požale i da čuju nešto novo o Jagni. Pokušavali su s raznih strana, ali im Hanka odvrati tužno:

— Sramota je to i hula Bogu, ali i velika nesreća.

— Zacijelo, a sutra će to znati cijela župa.

— I odmah će reći, što ima najgorega, to se u Lipcu dešava.

— I na sve će lipčanske žene pasti sramota.

— A sve su takve svetice, kad bi ih netko tako zaveo, da bi isto to učinile! — naruga se Jagustynka.

— Šutite, nije vrijeme šali! — ukori je Hanka odlučno i ne oglasi se više niti jednom riječi.

Još ju je davio stid, ali srdžba, što ju je odmah bila spopala proti Jagni, već se nekud izgubila, pa čim su se žene razišle, zaviri na drugu stranu, tobože Ma-

ćeju, ali kad je ugledala Jagusiu, kako spava odjevena, pritvori vrata i u mraku je oprezno razodjene.

— Neka Bog sačuva čovjeka od takve sudbine! — pomisli zatim s čudnovatom samilošću, i još je nekoliko puta te večeri prigledala k Jagni.

Jagustynka mora da je nešto primijetila, jer kao nehotice reče:

— Jagna nije bez grijeha, ali knez je najviše kriv.

— Istina, i on treba da sve to okaje, on! — reče Hanka tako zagrižljivo, da ju je Pietrek zahvalno pogledao.

I imali su pravo, jer su do kasne noći stari Płoszka i Kozłovi obilazili selom i huckali ljude protiv kneza. Płoszka je zalazio i u kuće i tobože se šalio:

— Valjanog imamo kneza, u cijelom kotaru nema snažnije ljudeskare!

A jer mu nisu baš jako odobravali, povuče se on u krčmu. Tamo je već bilo nekoliko manjih gazda, počasti ih rakijom jedanput i dvaput, a kad su se ponapili, stade im on razlagati:

— Lijepo nam se vlada knez? zar ne?

— Nije mu to prvi put! — dobaci oprezno Kobus.

— Što o njemu mislim, to držim, i ne ću pustiti iz usta, držim! — promrmlja malko nakresani Sikora i teško se prisloni o tezgu.

— Drži ti i drugo nešto u zubima, nitko ti ne vadi! — plane Płoszka i poče tiho podbadati protiv kneza, govoreći, kako on loš primjer ljudima daje, kolika je sramota zbog njega i tako sve koješta.

— Što o tebi mislim, i to držim, samo ti ne ću reći — promrmlja opet Sikora.

— Treba ga srušiti s vlasti, to je jedini način, pa će mu odmah njuška omekšati! — reče i naruči novi četvrtâk rakije. — Mi smo ga postavili za kneza, pa ga možemo i maknuti! To, što je danas uradio, sramota

je za cijelo selo, ali on je i još gore činio: uvijek je držao s vlastelinom na štetu općine, hoće da u Lipcu podigne školu, kažu, da je on vlastelinu domamio Nijemce, da se nasele pod šumom. A neprestano lumpuje, pije, štagalj je nov digao, konja dokupio, svake nedjelje jede meso i čaj pije — a za čije novce? a? To se zna, ne za svoje, nego za općinske...

— Mislim, da je knez svinja, ali i ti bi htio svoju njušku da zamočiš u korito! — prekine ga Sikorino gunđanje.

— Opio se i bunca koješta.

— Ostajem pri svome, da te ne ćemo izabrati za kneza!

Odmaknuše se od njega i dugo su nešto vijećali u noći.

A sutradan su još glasnije prepričavali cijeli događaj, jer je župnik zabranio da se podigne oltar pred kneževom kućom, kao što je bilo svake godine. On je, dakako, sve doznao i dao odmah izjutra pozvati Dominikovu, koja se bila vratila tek oko ponoći, a tako je bio ljut, da je ispsovao orguljaša, a Ambrozija opatrnuo čibukom.

Tijelovo je svanulo kao i prijašnji dani: bilo je vedro, samo neobično zaparno i tiho; ni najslabiji dašak nije pirio nad zemljom, sunce je odmah s istoka počelo nemilosrdno žeći, te je u žarkom i suhom zraku klonulo povenulo lišće, a živo se nemoćno pognulo, pijesak je žegao noge kao žeravica, a s drvenih zidova je tekla smola rastopljena od žege.

Dopustio je Gospodin Isus i žario sve jače, no svijet kao da se na to nije osvrtao, jer je još od ranoga jutra u selu nastao rusvaj i veliko vrpoljenje: spremali su se u crkvu, a djevojke, koje su imale nositi svete slike i prosipati u procesiji cvijeće pred velečasnim, trčale su kao oparene jedna k drugoj, da se nakite, po-

češljaju i da koješta ispričaju, stariji su na vrat na nos kitili oltare, postavljali ih kod mlinarove kuće, pred župnim dvorom namjesto pred kneževom kućom, i pred Boryninom kućom, gdje je Hanka još od zore s ukućanima pomagala Roku.

Svršili su gotovo prvi, a tako su lijepo okitili, da su se ljudi čudili i kazivali, da je njihov oltar ljepši čak i od mlinarovog.

A rekli su istinu; pred hodnikom se dizalo nešto kao kapelica ispletena od brezova granja i zelenila, a zastrli su je svu šarenim suknjama, pa je sve treptalo pred očima od boja, a u sredini, na uzvišenom mjestu, bio je postavljen oltar, pokriven bijelom i tankom ponjavom, na njemu svijeće i cvijeće u loncima, koje je Józka oblijepila izrezuckanim zlatnim papirom.

Velika je slika Majke Božje visjela nad oltarom, a uz nju su povješali manje slike, koliko ih se moglo smjestiti. Da bude kićenije, prikvačili su nad oltarom kavez s kosom, što ga je donijela Nastusia: ptica se oglašavala na svoj način, jer joj je Witek tiho fućkao.

Cijela je ljesa još od puta bila zasađena smrekovinom i brezama, debelo posuta žutim pijeskom i nabacana šašem. Józka je nanijela čitave pregršti različka, kokotića, poljske víkē i kitila zidove kapele; cvijećem je oplela slike, svijećnjake i sve, što je mogla, čak je i zemlju pred oltarom posula cvijećem; nije poštedjela ni kuću, pa su se zidovi i prozori gubili u zelenilu, a u strehu je pozabadala šaš.

Poslu su prionuli svi podjednako, osim Jagusie, koja se išuljala iz kuće ranim jutrom i nije se više javila.

Doduše, svršili su prvi, ali sunce se već izdiglo nad selo, sve češće su drndala kola, dolazeći iz drugih sela.

Žurno se latiše spremanja za crkvu.

Samo je Witek ostao u ljesi na straži, jer je gomila djece navalila da gleda oltar i da fićuka kosu, te ih je tjerao granom, a kad nije mogao izići s njima na kraj, pustio je na njih svoju rodu, koja je, valjada tako uvježbana, vrebajući izvirivala i oštrim kljunom smjerala prema bosim nogama, pa su se djeca svaki čas raspršivala.

Zvonce se oglasilo baš kad su svi izlazili iz kuće. Prva se žurila Józka, sva u bjelini, u cipelama utegnutim crvenim vrpcama, s molitvenikom u ruci.

— Witek, kako izgledam? a? — zapita ga vrteći se pred njim na peti.

— Fino, baš kao bijela guska! — odgovori on udivljeno.

— Ti se u to razumiješ, koliko i tvoja roda. Hanka je rekla, da se nijedna u selu ne će tako dotjerati — čavrljala je natežući okratku suknju.

— Eh!... a koljena ti se crvene kroz suknju kao guski ispod perja.

— Ludo! Gledaj ti Łapi u rep! Ali sakrij rodu: doći će župnik s procesijom, pa će je još vidjeti i prepoznati — opomene ga ona tiše.

— Istina je, dotjerala se i načifrala, a i gazdarica se nakinđurila kao puran! — prošapće Witek gledajući za njima putem, ali sjetivši se opomene, odvuče rodu u trap, Łapi zapovjedi da čuva oltar pred djecom, pa potrči k Maćeju, koji je ležao u vrtu kao svaki dan.

U selu se već posve stišalo, sva su se kola provezla, ljudi prošli, putovi opustjeli, samo bi se negdje u ljesi igrala djeca, psi su lješkarili na suncu, lastavice letjele nad jezerom u užarenom zraku, a u crkvi se odmah nakon zvonca započela misa, velečasni izađe pred oltar, orgulje zasviraše, ali odmah iza propovijedi zazvoniše sva zvona i zabrujaše tako glasno, da su golubi pole-

tjeli s krovova, narod nahrupi kroz velika vrata, nad njim su stršili pognuti barjaci, zapaljene svijeće i svete slike, što su ih nosile djevojke u bjelini, a na kraju se dizalo crveno nebo, pod kojim župnik sa zlatnom monstrancom u rukama silažaše polagano niz stepenice.

A kad su se tako postavili za procesiju i poređali se u dva gusta reda stvorivši dugački špalir, koji je s obje strane treptao zapaljenim svijećama, velečasni ponovno zapjeva:

»Pred vratima Tvojim stojim, Gospode!« ...

A cijeli narod uzvrati mu jednim golemim nebotičnim glasom:

»Čekam, da mi se smiluješ« ...

I pjevajući krenuše gurajući se kroz vrata grobljanska i tiskajući se, jer je došlo mnogo naroda, cijela župa, pa i svi dvorovi. Vlastela su pratila velečasnoga i išla uz njega sa svijećama, a nebo su nosili gazde, kao uprkos Lipčanima, sve sami strani iz drugih sela.

Cijela se procesija istresla iz grobljanske hladovine na trg, koji je bio bijel i vreo od žege, sunce im udarilo u oči žegući žarkom vatrom, a oni su se polagano pomicali uz zvonjavu zvona, pjevajući, u mirisnom dimu kadionice i u magli prašine, koja se odmah digla, između plamenova svijeća i kroz cvijeće, što su sipali velečasnome pred noge ...

Krenuše k prvom oltaru s desne strane pred Boryninom kućom, put se u jedan tren zaglavio, plotovi zaškripili, po netko se skotrljao s visoke obale u jezero, a drveće kraj puta zatreslo se od pritiska. Valjali su se kao teško, gusto mnoštvo glava, pjevajući, pomicali su se kao rijeka, koja se prelijevala bojama, a po sredini, kao čamac na talasu, plovilo je crveno nebo, ljuljali se barjaci, svete slike i sveti kipovi u koprenama i cvijeću.

Stiskali su se u velikoj gužvi, glava uz glavu, jedva dišući od žege i stiske, ali pjevajući iz svega srca, iz

sve snage, iz svih grla, te se činilo, kao da zajedno s njima cijeli svijet pjeva hvalospjev Gospodu — kao da te visoke lipe, te crne jelše, te na suncu blistave vode, te vitke breze, ti niski voćnjaci i zelena polja i prostori nedohvatni okom, i kuće, i sve, što je god bilo, kao da sve to prati srdačnom pratnjom, nabujalom radošću, te se golema pjesma prolila kao grmljavina u ražarenom zraku dižući se prema blijedome nebu i prema suncu.

A lišće je drhtalo od glasova i posljednje je cvijeće slijetalo s drveća.

Pred Boryninom je kućom župnik pročitao prvo Evanđelje i odmorivši se malko poveo narod k mlinarovom oltaru.

Vrućina je postala još jača, pa se nije mogla dulje podnositi, prašina je davila grlo, sunce se užarilo, po vedrom nebu stadoše se prevlačiti bjelkasti dugački traci, a usijani je zrak treptao i prelijevao se u očima, kao da je uzavrio — spremalo se na buru.

Procesija je išla već dobar jedan sat i premda su već klonuli od vrućine, premda se i župnik uznojio i pocrvenio kao cikla, ipak su obilazili polagano po redu sve oltare, pred svakim slušali Evanđelje i pjevali nove pjesme.

A kad bi kadšto narod, umorivši se, malko zašutio, čuo se samo bahat nogu, u toj bi se nenadanoj tišini tada čule ševe kako pjevaju na poljima, kako kukavica negdje ustrajno kuka, lastavice cvrkuću pod strehama, a zvona neprekidno zvone polagano, otegnutim, snažnim i vrelim glasom.

Premda je narod opet zapjevao, premda muškarci nisu žalili svojih grla, žene otegnule tankim glasom, djeca pištala na svoj način, sitna zvonca zveckala, a od teškog bahata tutnjila osušena zemlja — ipak su se glasovi zvona uzdizali iznad svega, pjevali su čisto i uzvišeno, pjevali su nebotično nekim zlaćanim dubo-

kim glasom, prožeti radošću i veseljem; tako krepko i glasno, kao da netko čekićima udara u sunce, te se činilo, da se cijeli svijet ljulja i odzvanja.

A kad su svršili pred oltarima, dugo je još trajao sveti obred u crkvi, dugo su brujale orgulje i odjekivalo pjevanje.

A tek što su se prosuli pred crkvu, da se malo rashlade pod drvećem, da udijele po koji groš prosjacima i da se porazgovore sa znancima, kad se odjednom stmuštilo, izdaleka zatutnjila grmljavina, suhi se žarki vjetar zavrtio, te je zadrhtalo drveće i s putova se digla prašina.

Ljudi iz obližnjih sela počeše brzo odlaziti.

Spočetka je samo sitna kiša poškropila, vrela i rijetka, te je postalo još zaparnije i zagušljivije, sunce je žeglo nemilosrdnije, a žabe se oglašavale tiše i pospanije, samo se nekako smračilo, daljine potamnjele, opet zatutnjili gromovi, a na posinjelom istoku počeše sijevati blijede kratke munje.

Bura je dolazila s istočne strane kao da zaokružuje u obliku srpa teške, tamno-plave ponjave oblaka, pune kiše ili tuče, kratki i bučni vjetar trzao se pred burom, fijukao po krošnjama drveća i drmao žitom, ptice su vrišteći bježale pod krovove, pa i psi su jurili kući, blago bježalo s polja, a po putovima se stadoše dizati vrtlozi prašine, a grmljavina se čula sve bliže.

Nisu prošla ni dva očenaša, kad je sunce počelo da se zagrće riđom gadnom maglom sjajući kao kroz zagareno staklo, nad selom zatutnji grmljavina i navali toliki vihar, te je čudo, što nije počupao drveće. Ponio je granje i snopove slame s krovova širom cijeloga svijeta, a prvi gromovi tresnuše negdje u šumu, cijelo je nebo u tren oka pomodrelo kao jetra, sunce se ugaslo, zaurlali vihri i počeli udarati gromovi jedan za drugim, grmljavina potresla zemljom, a vatra od munja derala naoblačeno nebo zasljepljujući oči blijeskom.

Kuće su zadrhtale od urnebesa, a sva se stvorenja pritajila od straha.

Bura je na sreću prešla postrance, gromovi su negdje daleko udarali, vjetrina prestala ne nanijevši štete, nebo se već počelo čistiti, kad je pred večernju pljusnula obilna kiša i navalio toliki pljusak, da je u tren oka položio žito, rijeka nabujala, a iz svih jaraka, međa i brazda pojurila zapjenjena voda.

Stišalo se tek predveče, kiša je prošla, a na zapadu je izvirilo iza oblakā sunce kao crvena i sjajna kugla . . .

Lipce je opet oživjelo, ljudi pootvaraše vrata i izađoše na svijet, da s užitkom udišu ohlađeni zrak; sve je mirisalo poslije kiše, a najvećma mlade breze i bosiljci po vrtićima, promočena zemlja kao da se zapalila na suncu; po putovima su gorjele kaljuže, sjalo se lišće i trava, gorjele su zapjenjene vode, što su s veselim grgutom padale u jezero.

Lagani je vjetrić prebirao po pognutom žitu, a snažna i radosna bodrost dopirala je od strane šuma i polja i prožimala dušu, te su već djeca s vriskom gazila po jarcima i barama, ptice cvrkutale po džbunovima, psi štektali, popove se biserke derale po plotovima, a sve ljese, putovi, kuće i kućišta odjeknuše dovikivanjem i razgovorom, a neka je djevojka, tamo negdje kraj mlina zapjevala pjesmicu:

Kiša rosi, rosi me, rosi me —
Maryś moja, uzmi me, uzmi me!

A s poljā zajedno s rikom gonjenih stada vrištali su žurni napjevi pastirica:

Uzet će me s drage volje,
Čim požanje raž i polje,
Požeo je i zob eto —
A sad laje kao pseto —

Oj dana, da dana!...

Počeše kretati kola onih ljudi, koji su ostali dok ne prođe bura, ali mnogo je gazda iz susjednih sela ostalo u gostima kod Lipčana: to su bili oni, što su onako srdačno pritekli ženama u pomoć. Bogatiji su ih gostili po kućama, ne žaleći ni jela ni pila, a siromašniji povedoše svoje dobročinitelje, da ih počaste kod židova, jer je uvijek življe u gomili i veselije u krčmi.

Momci dovedoše glazbu, pa se već iza večernje čulo iz krčme cviljenje gusala, brundanje basova i zveketavo režanje bubnjića.

A i drugi u velikom broju pođoše na zabavu, jer se već toliko vremena, još od poklada, nisu sastali ni na kakvom veselju.

Naroda se sabralo sva sila, ponestalo je mjesta, pa su se mnogi morali zadovoljiti sjedeći na gredama, što su ležale pred krčmom, a kako je bilo vrijeme lijepo, a po nebu se prolili svijetli zlatni traci zapadnjega rumenila, smjestiše se nagusto kraj zida, dovikujući židovu, da im donese piće.

Gotovo je sama mlađarija napunila krčmu i odmah zaigraše obèrek, da su zacvilili zidovi i pod, a na veliko čudo sviju, poveo je ples Šimek, sin Dominikove, s Nastusiom. Zalud ga je mlađi brat Andrija odgovarao i tiho navaljivao, ali nije uspio, jer se momak široko raspoložio, nije htio da sluša, pio je rakiju, nudio Nastku i drugove svoje da piju, a kad bi udarila glazba, dobacivao bi sviračima desetake, obuhvatio Nastku oko pasa i viknuo iz sve snage:

— Samo oštro, momci, žestoko, naški!

I pojurio bi preko sobe kao razulareni ždrijebac, uzvikujući žestoko i udarajući snažno peticama.

— Gledaj gada, još će svu slamu iz čizama istresti! — prošapće Ambrozije i okrene se prema onima, što su kraj njega pili, a grkljan mu je lakomo poigravao. —

A mlati nogama kao mlatilom, još će mu se razletjeti! — dometne glasnije i primakne se bliže.

— Pazite samo, da vi štogod ne izgubite — promrmlja Mateuš, koji je stajao sa svojim drugovima.

— Napio bih se s vama rakije sloge i mira radi — reče Ambrozije smijući se.

— Evo ti, samo staklo ne poloči, pijanico! — pruži mu punu čašu i okrene se leđima, jer mu je Grzela, knežev brat, počeo nešto tiho govoriti, te su naslonjeni na tezgu pozorno slušali ne obzirući se na ples ni na rakiju, što je pred njima stajala. Bilo ih je šestorica, sve izabrani momci iz sela, sve sami koljenovići, gazdinski sinovi, dogovorili su se nešto žurno, ali kako je galama bivala sve veća, a u krčmi sve tjesnije, prešli su u židovov stan, jer su u posebnoj sobi bili gazde sa svojim gostima.

Židovska je soba bila tijesna, natrpana izgnječenim krevetima, po kojima je spavala židovčad, pa se jedva smjestiše za stolom. Jedna se lojanica pušila u tučanom svijećnjaku, što je visio sa stropa. Grzela gucne iz flaše i da dalje, oni gucnuše jedanput i drugi put, ali nekako nitko da započne, zbog čega su došli, dok nije Mateuš dobacio podrugljivo:

— Započni, Grzela, sjedite tu kao vrane na kiši!

Grzela još nije dospio da započne, kad uđe kovač, pozdravi se s njima, tražeći, gdje da sjedne.

— Garavi vrag, uvijek iznikne tamo, gdje ga nisu posijali! — plane Mateuš. — U tvoje zdravlje, Michał! — dometne brzo, svladavajući srdžbu.

Kovač ispije i pretvarajući se, reče veselo:

— Nisam lakom na tuđe tajne, ali vidim, da mi tu nema mjesta...

— Tako je! Dobro vam je u petak s Nijemcima uz slaninu s kavom, a još će bolje biti danas na svetac...

— Ti, Płoszka, govoriš koješta, kao da si se napio — otrese se kovač.

— Velim ono, što se zna, da svaki dan s njima šuruješ.

— Tko mi da posla, tomu radim, ne izbirem.

— Posla! Ti drugo nešto s njima radiš — reče Wachnik tiše.

— Kao što si s vlastelinom radio oko naše šume — dobaci Pryczek prijeteći se.

— Čini mi se, da sam pogodio doći na sud... gle! kako oni sve znadu.

— Pustite ga na miru, on radi svoje bez nas, latimo se i mi svoga bez njega — reče Grzela, gledajući mu u nemirne oči.

— Da vas vidi žandar kroz prozor, mislio bi, da ste se urotili proti nekomu! — kovač se tobože našali, ali su mu usne drhtale od srdžbe.

— Možda i jest tako, samo ne proti tebi: premalena si figura, Michał.

On nabije kapu na glavu i izađe tresnuvši vratima.

— Nanjušio je nešto i dojurio, da izvidi.

— Sad će možda prisluškivati kod prozora.

— Čut će još o sebi takve stvari, da će ga proći volja.

— Mir, momci! — poče Grzela svečano. — Kazivao sam vam već, da majur pod šumom nije još prodan Nijemcima, ali već će za koji dan možda ići na potpis, čak su govorili, da će to biti u idući četvrtak.

— Znamo to, sada treba to spriječiti! — klikne Mateuš nestrpljivo.

— Savjetuj, Grzela, razumiješ se u knjige, novine čitaš — tebi je lakše.

— Jer ako kupe Nijemci i zasjednu kraj naše međe, bit će kao u Górkama: u Lipcu će naprosto ponestati zraka za disanje i poći ćemo u prosjake ili u Ameriku.

— A ocevi se naši samo češkaju po glavi, uzdišu i ne znaju, što bi trebalo učiniti.

— A ne prepuštaju nam da mi gazdujemo! — dobacivahu jedan za drugim.

— Velika li čuda s tim Nijemcima! isto su tako sjedjeli u Liszkama, a naši su ih kupili sve do jednoga, a što je u Górkama bilo drukčije, to su sami seljaci krivi: pili su, parničili se neprestano i pali na prosjački štap.

— Onda ih možemo i mi ispod šume iskupiti i protjerati! — klikne Andrija Boryna, Antekov brat od strica.

— Lako je to reći: sada nemamo čime da kupimo, premda sada prodaju jutro samo po šezdeset rubalja, a kako ćeš poslije naći za isto to kojih hiljadu złotih?...

— Da ocevi dadu svakomu, što ga pripada, brže bi se našlo.

— Zacijelo, to se zna! Odmah bih znao, što da radim — zaviknuše.

— O, luđaci, luđaci! Stari se jedva prehranjuju na čitavom, a vi hoćete da skupite novaca na dijelovima! — prekine ih Grzela.

Zašutješe odmah, jer je rekao takovu istinu, kao da ih je udario tupom stranom sjekire po tjemenu.

— Nevolja nije u tome, što vam roditelji ne će da prepuste gazdinstvo, — nastavi on — nego u tome, što Lipce ima premalo zemlje, a naroda biva sve više, pa što je za djedova dostajalo za troje, sada se mora dijeliti na desetoro.

— Prava je to istina! Tako je! Da! — šaptali su zabrinuto.

— Da kupimo majur pod šumom i da podijelimo! — izvali jedan od njih.

— Kupio bi selo, ali se zlato nekud djelo! — promrmlja Mateuš.

— Čekajte samo, možda će se i tu naći neki izlaz.

Mateuš odjednom poskoči, tresne pesnicom po stolu i zavikne:

— Vi čekajte i radite, što vam drago, meni je već dosta i ako se razljutim, otići ću iz sela i poći u grad, tamo ljudi bolje žive.

— Kako ti drago, ali drugi moraju ostati ovdje i sebi nekako pomoći.

— Jer ja više ne mogu da izdržim, đavo hoće da me odnese: svuda je tijesno, čudo, da se kuće ne raspadaju, toliko je u njima svijeta, nevolja sve pišti, a tu kraj nas leži slobodna zemlja i moli te, da je uzmeš... a ne možeš ni da prigrizeš, makar izdisao od gladi, nemaš čime da je kupiš, a pozajmiti nemaš ni od koga. Neka đavo odnese ovakav poredak.

Grzela im ispriča, kako je to drugdje, u drugim zemljama.

Slušali su uzdišući tužno, a Mateuš ga prekine:

— Što je nama stalo do toga, da je drugima dobro! Pokaži gladnome punu zdjelu i sakrij, neka se naguta gledanjem! Dobro im je: drugdje se brinu za narod, a ne tako, kao kod nas, gdje svaki seljak raste kao divljaka na otvorenom polju; da li će propasti ili uzrasti — što to koga svrbi?... samo neka plaća porez, ide u regrute i neka se vlastima ne protivi! Ogadio mi se već takav život i došao mi do grla...

Grzela je strpljivo saslušao i opet započne svoje:

— Ima samo jedan način, da zemlja pod šumom bude naša.

Primaknuše se još bliže, da im ne izmakne ni jedna riječ, kad odjednom cijelom krčmom potrese tolika buka, da su okna zazvečala, a muzika prestala svirati. Netko od njih poleti onamo, da vidi, što je, i ispripovjedi zatim smijući se, što se dogodilo: Dominikova je napravila toliki rusvaj, dojurila s batinom po sinove,

htjela da ih tuče i da ih silom odvuče kući, ali oni se usprotiviše i istjeraše majku iz krčme, pa je sada Šimek počeo da pije do besvijesti, a Andrija pijan kao ćuskija tuli u badži.

Nisu dalje pitali, jer je Grzela počeo razlagati svoj način, a taj je bio: nagoditi se s vlastelinom i u zamjenu za jutro šume zatražiti po četiri jutra polja na majuru ispod šume!

Veoma su se začudili i vrlo obradovali, kad bi to moglo biti, a Grzela im još reče, da se isto tako nagodilo neko selo kraj Płocka, kao što je čitao u novinama.

— Živili momci! Židove, rakije! — poviče Płoszka kroz vrata.

— Za tri jutra šume pripalo bi nam ravno dvanaest jutara polja!

— A nama nekih deset, čitava sermija!

— I neka dometne malko grmlja za ogrjev.

— A za pašnjake bi mogao dati makar po jedno jutro livade.

— I malko građe za kuću! — uzvikivaše jedan za drugim.

— Još malo, pa ćete zahtijevati, da vam dometne po jednoga konja s kolima i kravu, zar ne? — naruga se Mateuš.

— Umirite se!... Sada treba nagovoriti gazde, da se sastanu i da pođu k vlastelinu, pa da predlože, što žele: možda će on pristati.

Mateuš ga prekine:

— Ako mu nije nož na grlu, ne će pristati: njemu treba odmah novaca, a Nijemci će ih dati, makar i sutra, samo ako pristane!... A dok se naši iščešu po glavama, dok se dogovore, dok se slože, dok babe povuku na svoju stranu, proći će i mjeseci, vlastelin će prodati zemlju i okrenuti nam leđa: imat će s čime da čeka, kako će se svršiti parnica zbog šume. Grzelin je način

pametan, samo mi se čini, da bi ga trebalo postaviti s drugoga kraja.

— Govori, Mateuš, savjetuj!

— Ne treba razgovarati ni vijećati, nego uraditi isto onako kao i sa šumom.

— Kadgod se tako može, a kadgod ne može! — promrmlja Grzela.

— A ja ti kažem, da se može, samo malko drukčije, ali na jedno će izići... Da pođemo svi u gomili k Nijemcima i da im mirno kažemo, neka se ne usude kupovati tu zemlju pod šumom...

— Baš su tako ludi, da će se odmah pred nama uplašiti i poslušati.

— Pa će im se reći i to, ako ne poslušaju i ako kupe, da im ne ćemo dopustiti sijati, da im ne ćemo dopustiti graditi, da im ne ćemo dati ni za korak da se maknu preko polja. Vidjet ćete, ne će li se prepasti! Istjerat ćemo ih kao lisicu iz jame.

— Eh, baš, kao da se oni ne će snaći!... kao što je Bog na nebu, tako će nas za te prijetnje opet strpati u kriminal! — plane Grzela.

— Strpat će nas, a i pustit će nas, ne ćemo tamo vjekovati, a kad nas puste, bit će za Nijemce još gore... nisu oni ludi i dobro će promisliti prije, da li će im prijati ratovanje s nama, a i vlastelin će drukčije zapjevati, kad mu razjurimo kupce, a ako ne...

No Grzela nije mogao duže da izdrži, skoči od stola i poče ih odvraćati svom snagom od tih drskih nauma. Razlagao je, kakve će iz toga nastati parnice, nove štete za sve, nove nevolje, da ih još mogu strpati u kriminal na nekoliko godina zbog tih neprekidnih buna... Da se sve to može udesiti mirno s vlastelinom... Preklinjao ih svim i svačim i molio, da ne guraju narod u novu nesreću. Govorio im je kroz neka dva očenaša i sav je pocrvenio, svakoga je po redu izljubio, nagova-

rajući i moleći da se toga okane, ali sve je to bilo zabadava, kao da si bob bacio o zid, pa napokon reče Mateuš:

— Govoriš kao u crkvi, kao da iz knjige čitaš, ali nama treba nešto drugo!

Odjednom stadoše svi govoriti, ustajati, udarati šakama po stolu i tuliti od velike radosti:

— Živio, juriš na Nijemce, protjerati plundronje! Mateuš dobro govori, njega slušamo, a tko se boji, neka se sakrije pod perinu!

Nije se više moglo s njima razgovarati, tako su se uspalili. Židov je međutim donio flašu, poslušao što govore, i brišući rakiju što se razlila po stolu, reče plaho:

— Mateuš je pametna glava: mudar je njegov savjet.

— Gle! I Jankiel je također proti Nijemcima, no! — kliknuše začuđeno.

— Jer ja volim držati sa svojima, nevolje ću se napatiti, kao i svi, ali uz božju pomoć može se živjeti... ali gdje dođu Nijemci, tamo nesamo da se ne može prehraniti siromašni židov, tamo ni pas nema što da jede. Krepali, da Bog da, kuga ih... fuj... pomorila!...

— I židov drži s narodom! Jeste li čuli?

Čudili su se sve više.

— Ja sam židov, ali me nisu našli u šumi, tu sam se rodio, kao i vi, moj djed i moj otac isto tako... pa uz koga da držim? što?... Zar ja nisam domaći... Pa ako vama bude bolje, bit će i meni bolje!... Kad vi budete gazde, ja ću s vama trgovati!... Kao što je moj djed s vašim djedovima, zar ne?... a to, što ste mudro smislili o Nijemcima, zato ću vas ja počastiti čitavom flašom ruma... U vaše zdravlje, podšumske gazde! — usklikne i nazdravi Grzeli.

Pili su obilno i toliko ih je radost obuzela, da su židova gotovo ljubili u bradu, posadili ga kraj sebe i sve

ispočetka ispripovijedali, pitajući ga za savjet u svemu. Čak se i Grzela razvedrio i pristao uz njih, samo da ne posumnjaju u njega.

Vijećanje nije dugo trajalo, jer se Mateuš dignuo i kliknuo:

— U krčmu, momci, da noge protegnemo, za danas je dosta! ...

Svi zajedno pođoše onamo, a Mateuš odmah otme od nekoga Teresku i zaigra s njom, za njim počeše ostali da izvlače djevojke iz kutova, da viču na muzikante i da igraju kao vihar.

Dakako, muzika je odmah glasnije zasvirala, jer su svirači znali, da s Mateušem nema šale, da plaća, ali i da je spreman da bije.

Krčma se dobrano rasplesala, glave su se već valjano pušile, a vriska, muzika, lupa nogu i snažni povici napuniše sobu kao da je uzavrela i čulo se napolje kroz otvorena vrata i prozore, a vani se kraj zidova također razvila prilična zabava, kucale su čašice, gazde su često jedan drugome nazdravljali i razgovarali sve glasnije i sve mucavije.

Noć je već nastala, zvijezde su jasno sjale, drveće tiho šumilo, s tresetišta je dopiralo žabje kreketanje, a odnekale su stizali glasovi bukavaca, po vrtovima biglisali slavuji, bilo je toplo i sve puno mirisa. Ljudi su se odmarali na svježem zraku, a svaki bi se čas po koji par, držeći se oko pasa, išuljao iz krčme i pošao u mrak ... Kraj zida je bilo sve glasnije, svi su zajedno govorili, teško se bilo snaći.

— .... čim sam pustila krmka, te još nije dospio ni njuškom da zarije po krumpiru, a ona na mene zine ...

— Istjerati je iz sela! ... Istjerati! ...

— Sjećam se, da su isto tako učinili s jednom za mojih mladih ljeta! ... Pred crkvom su je do krvi išibali, kravama izvezli iza mrginja, i bio je mir ...

— Židove, četvrtāk jake!

— Oduzela je mlijeko mojoj sivulji, oduzela! ...

— Izabrati novoga, svatko će znati isto tako ...

— Iščupati zlo, dok ne pusti dubljega korijena ...

— Plijevi žito, dok ga korov ne uguši ...

— Dajte mi, da gucnem, pa ću vam nešto reći ...

— Bika hvataj za rogove i ne puštaj, dok se ne sruši ...

— Dva jutra i jedno — tri jutra, i tri jutra i jedno — četiri jutra.

— Pij, brate, ni rođeni ne bi čestitije obradili ...

Iz mraka su dopirali rastrgani razgovori, nisi znao, tko je govorio, ni kome, samo se krupni Ambrozijev glas izrazito razlikovao od drugih, na različitim mjestima, jer je on išao neprestano od gomile do gomile, zavirivao u krčmu i svuda iskapio po čašicu. Bio je već potpuno pijan, teturao, ali je kraj tezge nekoga spopao za prsa i stao mu plačljivo dokazivati:

— Ja sam te krstio, Wojtek, a tvojoj sam ženi tako zvonio, da su mi noge natekle; naruči čašicu, brate! A ako naručiš pol četvrtáka, odzvonit ću joj za vječni počinak i isprosit ću ti drugu babu ... mladu, jedru kao repa, naruči, brate, pol četvrtáka ...

Mlađarija se živo zabavljala, cijela se soba napunila vriskom i lepršavim suknjama i surkama, već su pred muzikom pjevali pjesmice i plesali sve mahnitije, pa su se čak i starije žene prodrmale, piskutljivo podcikivale, a Jagustynka, protisnuvši se u sredinu, uhvatila se za kukove i udarajući nogama po podu, zapjeva promuklim glasom:

Ne bojim se vukova, ni iz čoporova! ...

Ne bojim se muških lica, ma ih bila stotinica! ...

— — — — —

X

Dani od Tijelova do nedjelje nisu lako prošli Mateušu, Grzeli, ni njihovim drugovima. Mateuš je naime prekinuo rad oko Stachove kuće, a i drugi su napustili svoje zanimanje, pa je svaki cijele dane i večeri obilazio po kućama i huckao narod proti Nijemcima, nagovarajući, da ih protjeraju s majura pod šumom.

Krčmar, sa svoje strane, također nije škrtario nagovaranjem, a ako je naišao na kojeg tvrdoglavca, pogostio bi ga ili mu dao u zajam, no uza sve to išlo je kao po rđavom putu: stariji su se samo češkali po glavi, teško uzdisali i ne odlučujući se ni na koju stranu, obzirali se na druge i na žene, koje sve kao jedna ne htjedoše ni da čuju o napadaju na Nijemce.

— Eh! što im je palo na pamet! Zar je bilo malo one kubure zbog šume? ... još jedno nisu svršili, a hoće da navuku novu nevolju na selo! — govorile su, a kmetova žena, inače tiha i mirna, baci omelo na Grzelu.

— Ako budeš nagovarao na novu bunu, prijavit ću te žandarima! Lijene mrcine, ne vole da rade, nego bi samo htjeli da se šetaju! — derala se pred kućom.

A Balcerekova navali na Mateuša:

— Pse ću na vas nahuckati, dangubo! Vruće vode spremiti, da vas polijem!

Sve se usprotiviše nagovaranju, gluhe na sve razlaganje i molbe, pa nije bilo moguće uvjeriti ih; na svakoga su napale krikom i vikom, a neke bi znale udariti u plač i naricanje.

— Ja ne dam mome da ide! Uhvatit ću mu se za surku i ne ću pustiti, makar mi noge odsjekli! ... dosta smo se mi već napatile! ...

— Grom vas ubio, glupe tikve! — kleo je Mateuš. — Kao svrake na kišu, samo se deru i deru. Prije će tele razumjeti ljudski govor, nego žena pametnu riječ! — jadikovao je zlovoljan.

— Kani se toga, Grzela, ne ćeš ih umudriti, svaku bi trebalo izmlatiti ili je pod sebe povaliti, onda bi te možda poslušale, — žalio se tužno.

— One su već takve, silom ih ne možeš obrlatiti, s njima treba na drugi način: ne protiviti se, odobravati i pomalo na svoju stranu navlačiti.

Tako je razlagao Grzela ne popuštajući, premda je on sam spočetka bio protivan, ali kad je prosudio, da se ne može drukčije, svom se dušom posvetio toj stvari.

Bio je to čovjek kao čelik, svojeglav, što je naumio, morao je postići, makar bile ne znam kakve zapreke; i sada nije nizašto hajao: kad bi mu zatvorili vrata pred nosom — govorio je kroz prozor, kad bi mu se žene prijetile — nije se ljutio, nego je još odobravao, a ako je trebalo, i laskao, pitao za djecu i hvalio red u kući, napokon rekao svoje, a ako mu nije uspjelo — krenuo bi dalje. Čitava dva dana puno ga je bilo selo, po kućama, po vrtovima, čak je i u polja išao i razgovarajući s ljudima o koječemu, razlagao im svoje, a onima, koji nisu odmah shvatili, crtao je štapom na zemlji polja pod šumom, pokazivao dijelove i strpljivo razlagao koristi svakoga pojedinca. Ali uza sve to nastojanje, sav bi posao bio uzaludan, da nije pritekao u pomoć Rok. U subotu poslije podne, kad su uvidjeli, da ne će nagovoriti selo, pozvaše Roka iza Borynina štaglja i povjeriše mu svoj naum. Bojali su se, da će se on usprotiviti.

Ali Rok razmisli kratko i reče:

— Razbojnički je to način, ali kako nema vremena za koji drugi, rado ću vam pomoći.

I odmah pođe u vrt k župniku, koji je sjedio uz slugu, što je kosio djetelinu, a sluga je kasnije pripovijedao, kako se velečasni u prvi mah razljutio na Roka, kako je vikao, uši sebi začepljivao i ni slušati nije htio, ali da su zatim obojica sjela na među i nešto se opširno dogovarali. Bit će da ga je Rok nagovorio, jer predveče, kad su ljudi počeli stizati s polja, krene župnik u selo, tobože da se malo rashladi, a zavirivao je u dvorišta, ispitivao koješta, a ponajviše razgovarao sa ženama, a napokon svakome napose tiho rekao:

— Momci dobro misle, treba se požuriti, dok je vrijeme. Učinite svoje, a ja ću poći k vlastelinu, da ga nagovorim.

Uspio je toliko, da se žene nisu više protivile, a gazde stadoše tumačiti, da bi trebalo tako učiniti, kad župnik na to nagovara.

Cijelo su se još veče dogovarali, ali u nedjelju ujutro već su svi bili jednoga mišljenja.

Imali su poći poslije večernje s Rokom na čelu, jer se on mogao porazgovoriti s Nijemcima njihovim jezikom.

Baš je sada Rok to obećao momcima, oni odoše klikćući od radosti, a on je sjedio na Boryninom hodniku, prebirao zrnje na čislu, i nešto razmišljavao.

Još je bilo rano, tek su uklonili zdjele poslije zajutarka, miris čorbe i čvaraka bockao je nosnice, a Pietrek se protezao poslije jela.

Vrijeme se spremalo toplo, ali ne vruće, lastavice su prolijetale zrakom kao strijele. Sunce se tek dizalo iza kuće, u sjeni je još blistala osušena teška trava, a s polja je pirio svjež vjetar mirišući žitom.

U kući je bilo tiho, kao obično u nedjelju, žene su se bavile oko pospremanja, djeca su, posjedavši oko zdjele pred hodnikom, polagano jela, braneći se žlicama i cičanjem od Łape, koji se silom gurao u društvo,

krmača je stenjala kraj zida na suncu, jer su navaljivali na nju prasci glavama, da se domognu mlijeka, roda je rastjerivala kokoške i stupala za ždrebetom, što je optrkivalo dvorište, kadšto bi zašumilo drveće i uzbibao se voćnjak, a nad poljem se pronosilo samo zujanje pčela, što su pošle na posao, i pjevanje ševa.

Na selo je pala nedjeljna tišina, samo se kadšto čuo po koji glas, zakvocala bi koja kokoš, negdje su se kraj jezera uz smijeh i prskanje umivali momci, ili bi patke zapákale.

Putovi su se pružili pusti, trepćući na suncu, slabo je tko prolazio, samo bi se negdje na pragu češljale djevojke i netko tiho svirao u frulu.

Rok je prebirao čislo, kadšto prisluškivao, a ponajviše razmišljavao o Jagusi. Čuo je, kako se miče po sobi, kadšto bi stala iza njega, onda pošla na dvorište, a vraćajući se spuštala bi pred njim oči i krvavo bi joj rumenilo oblilo izmršavjelo lice, te mu se sažalila.

— Jaguś! — šapne on dobrodušno i podigne na nju oči.

Ona zastane i ustavi dah čekajući, što će joj on reći, ali on, kao da ne zna, što bi kazao, samo nešto promrmlja i zašuti.

Opet je otišla na svoju stranu, sjela kraj otvorenoga prozora i naslonivši se gledala tužnim očima u svijet pun sunca, u one bijele oblačiće, što su lutali kao guske po vedrom nebu, a teški joj se uzdasi vinuše iz grudi, kadšto bi kapnule suze iz pocrvenjelih očiju i polako klizale po izmršavjelim, upalim obrazima. Zar je malo proživjela ovih dana? Cijelo je selo bilo nahuckano na nju kao na kakvog šugavog psa; žene su joj okretale leđa, kad bi prošla, a neke su pljuvale za njom, prijateljice je nisu primjećivale, muškarci se podrugljivo smijali, a jučer se čak najmlađi Gulbasov sin hitnuo za njom blatom i doviknuo:

— Kneževa ljubeznica!

O, kao da su je noževi proboli, stid ju je teško davio!

Bože moj, zar je ona bila kriva? ... on ju je opio, nije znala za sebe ... pa zar se mogla oteti? ... a sada zinuše svi na nju, sada cijelo selo bježi pred njom, kao da je gubava, a nikoga nema, da je uzme u obranu.

Kuda će ona sada? Vrata će pred njom pozatvarati i možda će još pse na nju nahuckati! ... Ni k majci nema po što da ide, gotovo ju je istjerala uza sve njene molbe i plakanje ... Da još nema Hanke, već bi učinila sebi kakvo zlo ... Da, jedina se Antekova zauzela za nju s dobra srca, nije uskratila pomoćnicu ruku, nego ju je još i branila pred ljudima ...

A ona i nije kriva, ne, nije, knez je kriv, što ju je zaveo i silom u grijeh natjerao, a svemu je najviše kriv ovaj stari mućak! — pomisli odmah na muža. »Čitav mi je život podvezao! Da se nisam udala, ne bi ljudi dopustili, da me ovako osramote ... A čega sam se uz njega naužila? Ni života ni svijeta!«

Tako je grozničavo razmišljavala, tuga se u njoj nekuda gubila, a na njeno je mjesto dolazila ljuta srdžba, koja ju je tako napela, da je počela trčati po sobi. »Da, sve je to zlo zbog njega ... ni s Antekom ne bi bilo onoga ... ni knez se ne bi usudio ... ni ... — tužila se. — Živjela bih mirno, kao prije, kako i sve druge što žive ... đavo ga je doveo pred nju i zaveo iskušenjem majku s onim jutrima, a ona sada mora da trpi ... mora ... Crvi te izjeli!«

Planula je stišćući bijesno pesnice, a kad je kroz prozor na pročelju kuće ugledala koš s bolesnikom u voćnjaku pod drvećem, potrči naglo onamo i, nagnuvši se nad Borynu, zasikće glasom punim mržnje:

— Crkni što prije, ti, matoro pseto! ...

Bolesnik izbeči na nju oči i nešto promrmlja, ali ona je već odjurila: odlanulo joj je, imala je na kome će iskaliti bijes zbog svoje krivice.

Kovač je stajao na hodniku, kad se vraćala u kuću, ali se pretvarao, da je nije primijetio. Reče glasnije Roku:

— Mateuš pripovijeda, da ćete ih povesti na Nijemce ...

— Molili su, pa ću poći s njima k susjedima — reče on naglasivši posljednju riječ.

— Opet se spremaju, da ih vežu u lisičine. Ubezobrazili se ljudi proti vlastelinu, pa misle, kad opet nasrnu u gomili, s batinama i galamom, da će se Nijemci prestrašiti i da ne će kupiti majur pod šumom.

Jedva je suzdržavao bijes.

— A možda će odustati i ne će kupiti, tko bi znao?

— Još nešto! zemlju su izmjerili, sve familije doselili, kopaju bunar, dovoze kamen za temelje ...

— Dobro znam, da još nisu potpisali akt kod bilježnika.

— Preda mnom su se kleli, da je već sve gotovo.

— Kažem ono, što znam, a ako vlastelin nađe bolje kupce ...

— Lipce ne može da kupi, nitko ne zaudara novcem ...

— Grzela nešto smišlja, pa mi se čini ...

— Grzela!— prekine ga kovač žestoko — Grzela se gura, da bude prvi, a lud je, zavodi narod i upućuje ga na zlo ...

— Vidjet ćemo, kako će to proći, vidjet ćemo! — reče Rok smješkajući se malko, pa je kovač od bijesa čupao brkove.

— Jacek iz kancelarije! — klikne opazivši redara u ljesi.

— »Za Annu Maćvjejovnu Boryna« papir iz koncelarije! — sricao je Jacek izvukavši neku kuvertu iz torbe.

Hanka pritrči i stade nemirno okretati papir u ruci, ne znajući, što bi.

— Ja ću pročitati — reče Rok.

Kovač htjede da mu zaviri preko ramena, ali Rok brzo složi pismo i reče s najvećim mirom:

— Sud vas obavješćuje, Hanka, da možete posjećivati Anteka jedanput na nedjelju.

Hanka ponudi redara rakijom, vrati se u sobu, a Rok pođe za njom tek kad je otišao kovač i klikne veselo:

— U papiru piše drugo nešto, samo nisam htio da kažem pred kovačem! Sud vam javlja, da položite pet stotina rubalja jamčevine ili zalog, pa će odmah pustiti Anteka... što vam je?...

Ona ne odgovori, grlo joj zatajilo, stade kao ukopana, rumenilo joj oblije lice, a zatim preblijedi kao krpa, oči joj se zamutiše suzama, raširi ruke i uzdahnuvši teško, sruši se koliko je duga ničice pred svetim slikama.

Rok tiho izađe, sjedne na hodnik i čitajući još jedanput s onog papira, nasmiješi se isto tako obradovan, a iza nekog vremena ponovno zaviri u sobu.

Hanka je klečala nasred sobe, molila se iz dna duše, čudo, da joj srce nije puklo od radosti i od one tople zahvalnosti; kratki, isprekidani uzdasi i vreli šapat kao da je ispunjavao sobu bljeskanjem, dizao se poput stupa i srdačnoga plamena do nogu Majke Božje Częstochowske i tekao kao živa krv. Gotovo je umirala od sreće, suze su joj curkom curile, a zajedno s njima otjecalo je sjećanje na sve prijašnje boli, sjećanje na sve pretrpljene krivice.

Napokon se digne, i brišući suze, reče Roku:

— Već sam spremna na novo, makar bilo i najgore, jer ovoliko zlo ne će biti.

On se začudi, tako se odjednom sva promijenila: oči su joj se zasjale, krv udarila na blijede obraze, uspravila se kao da se pomladila za deset godina.

— Poskrbite se, da prodate, što treba, prikupite novaca, koliko treba, pa ćemo poći po Anteka, makar sutra, ili u utorak.

— Antek se vraća kući! Kad se vrati, saznat će se i onako, a kasnije kažite, da su ga pustili bez zaloga, pa vam ne će dosadivati kovač.

Poučavao ju je tiho. Svečano mu je obećala, ali da će samo Józki odati tu tajnu, jer je jedva mogla podnositi tu golemu radost; išla je kao pijana, neprestano ljubila djecu, govorila nešto ždrebetu, govorila nešto krmači, šalila se s rodom, a Łapi, koji je cvileći išao za njom i zavirivao joj u oči kao da je nešto primijetio, šapne na uho, kao čovjeku:

— Mir, ludo, gazda se vraća!

I smijala se, a onda opet plakala, dugo je o tom pričala Maćeju, te je on izbuljio preneražene oči i nešto mrmljao jezikom. Zaboravila je na cijeli svijet, te ju je Józka morala podsjetiti, da je vrijeme, da se spremi za crkvu. Hej, sreća ju je ponijela, ponijela tako, da joj se prohtjelo pjevati, da joj se prohtjelo poletjeti u svijet i viknuti žitu, što joj se šušteći klanjalo do nogu, drveću, čitavoj zemlji:

— Gazda se vraća! Antek dolazi kući!

U toj velikoj radosti pozove Jagnu, da zajedno pođu u crkvu, ali Jagna nije htjela, voljela je ostati kod kuće.

Nitko joj nije rekao ništa za Anteka, ali ona se lako dosjetila svemu po nekim neizgovorenim riječima i po tomu, što se Hanka tako vladala. I nju je zanijela

ta vijest i uzljuljala ju nekom radosnom tihom nadom, pa je, ne hajući nizašto, pojurila k majci.

Nije došla u pravi čas, jer je pogodila baš na ljutu svađu.

Šimek je naime odmah poslije zajutarka sjeo kraj prozora s cigaretom u zubima, štrcao pljuvačku po sobi, dugo razmišljao, dugo se odlučivao, pogledavajući u brata, dok napokon ne progovori:

— Majko, dajte mi novaca, jer moram odnijeti, da me navijeste. Župnik je rekao, da dođemo na ispit prije večernje.

— S kim se ti to ženiš? — zapita ona s podruglji-vim smiješkom.

— S Nastusiom Gołębiankom.

Ona ne odgovori ništa, nego se stade brižljivo ba-viti oko lonaca i ognjišta. Andrija je dometao drvca, pa premda je vatra plamsala, duhao je u nju od straha, a Šimek, počekavši da prođe koliko jedan očenaš, oglasi se opet, samo nekako sigurnije:

— Dat ćete mi pet rubalja, jer će trebati i zaruke proslaviti...

— Jesi li već poslao prosce s vudkom, a? — za-pita ona isto onako.

— Bio je Kłąb s Płoszkom.

— I pristala je, a? — a brada joj se sve tresla od smijeha.

— Nego!... pristala je, pa da!

— Našla ćorava koka na zrno: kako i ne bi, tâ drolja!

Šimek se namršti, ali počeka, što će još reći.

— Donesi vode iz jezera, a ti, Andrija, ispusti krmka, jer cvili...

Oni učiniše to gotovo besvijesno, a kad se Šimek opet razvalio na klupi, a mlađi stao nešto šeprtljiti oko ognjišta, zapovjedi stara odrešitim glasom:

— Šimek, odnesi junici napoj!

— Odnesite vi sami, ne ću da budem vaša sluški-nja! — odbrusi joj oštro i izvali se još šire na klupi.

— Jesi li čuo?!... nemoj da me naljutiš u ovu svetu nedjelju...

— A vi ste čuli, što sam rekao: dajte novce, ali odmah!...

— Ne dam i ne ću ti dopustiti da se ženiš! — plane ona.

— I bez vašeg dopuštenja mogu biti!

— Šimek, svladaj se i ne zameći kavge sa mnom!

On se odjednom prigne pred njom i ponizno joj obujmi noge.

— Evo vas molim, majko, evo cvilim kao pas!...

Suze mu zališe grlo.

Andrija također zatuli i stade ljubiti majku u ruke, stiskati za noge i navaljivati zajedno s bratom.

Ona ih srdito odgurne od sebe.

— Da se nisi usudio usprotiviti se meni, jer ću te protjerati iz kuće!... — vikne ona prijeteći se ša-kama.

Ali Šimek se nije preplašio, majčine su ga riječi ošinule kao bič, uskipio je, ponosno se uspravio, a tvrdoglavost starih Pacześā udarila mu u glavu, zako-rači kroz sobu i reče joj strahovito mirno, probadajući je oštrim pogledima:

— Ovamo novce, ali brzo!... ne ću više ni da če-kam, ni da molim!...

— Ne dam! — vrisne ona bijesno, ogledavajući se, što da rukom zahvati.

— Onda ću ih ja sâm naći!

Priskočio je k sanduku kao ris, jednim trzajem otrgne poklopac i stade iz sanduka na pod izbacivati odijelo. Ona poleti s vriskom, da ga odgurne od san-duka, pokuša ga odvući, ali on nije ni za korak ustuk-

nuo, ona mu ruku uplete u kosu, a drugom ga stade udarati po licu i po glavi, nogom u zadnjicu, urlajući iza glasa. On se još branio kao od dosadne muhe, nije prestao da traži novce, a kad ga je udarila negdje u slabine, odgurnuo ju je tako bijesno, da je pala na pod, koliko je dugačka, no u isti je čas poskočila i zgrabivši žarač ponovno nasrnula na njega. Nije htio da se tuče s majkom, nego se još samo branio, kako je mogao, nastojeći da joj otme žarač. Soba se napuni vriskom. Andrija, jecajući u plaču, trčao je oko njih i tužno cvilio:

— Majčice, zaboga!... Majčice!...

Jagna je baš stigla u taj čas, poletjela, da ih rastavi, ali badava, jer kad bi se Šimek izmaknuo i poskočio u stranu, majka bi ga opet napala kao bijesna kuja i udarala nasumce, te je on, razbješnjen od boli, počeo uzvraćati udarce. Zakvačili su se kao psi i valjajući se po sobi gruhali o zidove i o pokućstvo uz strašni urlik.

Ljudi pritrčaše sa svih strana pokušavajući da ih rastave — ali uzalud, jer se ona pritisla uz njega kao pijavica i udarala ga bijesnom mahnitošću.

Dok ju on nije tresnuo među oči, uhvatio ju za kukove i bacio ju kao snop, a ona zatetura i kao klada pade svom težinom na užarenu željeznu ploču na ognjištu, između lonaca punih kipuće vode; ognjište se raspade i sve se svali...

Odmah su je doduše izvukli iz ruševina, ali ona, premda je bila strahovito ofurena, nehajući za bol, i nemareći, što joj se suknja zapalila, opet nasrne na njega.

— Napolje iz kuće, izrode prokleti!... Napolje!... — urlala je sva izvan sebe.

Silom su morali na njoj gasiti vatru i pridržavati ju, da joj barem ofureno lice omotaju mokrim krpama, ali ona im se još uvijek otimala.

— Da te moje oči nikada više ne vide... da te...

A Šimek je, jedva dišući, izbijen i okrvavljen samo gledao u majku razrogačenim očima, strah ga je ščepao za grlo, sav je drhtao, ni riječi nije mogao promucati, neshvatajući, što se dogodilo.

A tek što se malko smirilo, stara se otme ženama iz ruku, skoči iza ognjišta, gdje je visjelo odijelo i trgajući s vješalice Šimekove stvari, stade ih bacati, kroz prozor u voćnjak...

— Odlazi ispred mojih očiju! Ništa tu nije tvoje, sve je moje, ne dam ti ni jedne brazde zemlje, ni kašike hrane, makar krepavao od gladi! — derala se preostatkom sila, a napokon, svladana ljutim bolima, klone jaučući jaukom, koji je uši parao.

Odnesoše je na postelju.

Toliko se skupilo ljudi, da su zaglavili sobu, da su se gurali u trijemu, a i kroz prozor pružali glave.

Jagna je već izgubila glavu, nije znala, što da učini, jer je stara naprosto urlala od boli... A kako i ne bi, cijelo joj je lice i vrat polila kipuća voda, ruke je opekla, kosa joj izgorjela, i oči, te je jedva vidjela.

Šimek sjedne u vrtić kraj kućnoga zida, podupre bradu šakama i kao da se sav stinuo, krvav, pun modrica i rana na licu, na kojima se već sasirila krv, sjedeći tako slušao je majčino jaukanje.

Doskora stigne Mateuš, potegne ga za ruku i reče:

— Hodi k meni! tu sada tebi nema mjesta...

— Ne idem! Moja je zemlja od djedova, ostat ću na svojem, ne ću se ni maknuti! — govorio je tmurnim bijesom i nehotice se noktima hvatao kućnoga ugla.

Ne pomogoše ni molbe ni nagovaranje, nije se maknuo s mjesta i prestao je odgovarati.

Mateuš sjedne uz njega, neznajući, što bi s njim, a Andrija, koji je baš pokupio izbacane surke, hlače i košulje, sveže ih u ponjavu i plaho položi pred brata. — stenjao je plačući gorko.

— Ja ću s tobom, Šimek, u svijet, ja ću s tobom!

— Sto mu bogova! ... rekao sam, da se odavde ne mičem, pa se ne mičem! ... — prodere se Šimek udarajući šakama po zidu, te se Andrija šćućurio od straha.

Zašutješe, a uto se razlegne nov strašan jauk u sobi: to je Ambrozije previjao bolesnicu, metao joj je svježi nesoljeni maslac na pofurena mjesta, slagao nekakvo lišće, a na to opet polio kiselo mlijeko i sve to premotao mokrim krpama. Zapovjedivši Jagusi, da obloge polije svakoga očenaša hladnom vodom, pohrli žurno u crkvu, jer se već glasilo zvonce.

Bilo je vrijeme velikoj misi, ljudi su nagrnuli širom cijeloga puta, kola se kotrljala, a mnogo je znanaca usput nailazilo bolesnici, pa je Jagna morala zaključati vrata pred radoznalim svijetom, a uz nju je ostala jedina Sikorina žena.

Doskora se sve posve umirilo. Dominikova se smirila, iz crkve je dopiralo tiho zujanje orgulja, a pjevanje se iz crkve čulo kroz voćnjake kao plačljivo treptanje puno milovanja.

Sunce je dobrano žeglo, drveće u pretpodnevnoj tišini nepomično stajalo, samo bi se kadšto zatresla po koja grančica i uzdrhtala sjena, ptice zamuknuše, a kadšto bi se ganulo žito oglasujući se tihim šuštanjem i tresući plavim grivama.

Momci su još uvijek sjedjeli pred kućom. Mateuš je nešto tiho govorio, Šimek je samo klimao glavom, a Andrija se, ležeći pred njima, zagledao u dim Mateušove cigarete, što se uzdizao iznad strehe kao plava paučina.

Jagna izađe s vedrom po vodu na jezero.

Tada ustane Mateuš, obećavši, da će doći još poslije ručka, a kanio je otići u crkvu, no kad je vidio, da Jagusia sjedi kraj vode, priđe k njoj.

Vedro je bilo puno, a ona je zaronila noge u vodu.

— Jagusia! ... šapne on tiho i stane uz nju pod jelšom.

Ona brzo potegne suknju preko koljena i pogleda u njega, a oči su joj bile tako isplakane i pune boli i tuge, da mu je srce zakucalo.

— Što ti je, Jaguś? jesi li bolesna? ...

Drveće se zaljuljalo bez šuštanja i prosulo na njenu plavu glavu pljusak treptava sjaja i sjenu kao zeleno-zlatnu kišu.

— Nisam ... samo mi nije dobro na svijetu, nije ... — okrene ona oči.

— Da ti čime pomognem ... — reče on srdačno.

— Eh! pobjegao si onda u vrtu i nisi se više javio.

— Jer si me uvrijedila ... Zar sam smio? Jaguś! ... — bio je pokoran i dobar.

— Ali ja sam te onda zvala, no ti nisi čuo ...

— Zvala si me, Jaguś, zbilja?! ...

— Kao što rekoh! ... Do neba bih se mogla derati, a nitko se ne bi požurio, da mi pomogne! ... Što je komu stalo do sirotice? ... A svatko je spreman da nanese krivicu i uvredu! ...

Rumenilo joj pokrije lice, ona okrene glavu i u neprilici stade nogama brčkati po vodi. A i Mateuš se nešto zamisli.

Tišina se opet rasprela; svirka orgulja cijedila se kao tiha blaga struja, jezero blistalo, a okrugli su se talasići širili od Jagusinih nogu kao isprutane zmije, sjene su drhtale po površini uz obalu, a između njih dvoje počeše letjeti pogledi i vezati se među sobom ...

Mateuša je sve jače vuklo k njoj, te bi ju uzeo na ruke kao djetešce i s neiskazanom dobrotom milovao i umirivao ...

— Mislila sam, da se ljutiš na mene... — reče ona tiho.

— Nikada ti nisam bio kriv... zar se ne sjećaš?

— Eh, možda lani, nekad... ali sada si kao i drugi... kao... — šapne ona neoprezno.

Njega potrese naglo sjećanje, u njemu se probudi srdžba i ljubomor.

— Jer si... jer si...

Ne, nije mogao izbaciti iz sebe, što ga je gušilo, svlada se ipak i samo kratko i tvrdo reče:

— Zbogom ostaj!...

Morao je bježati, da joj ne spomene kneza.

— Bježiš, a čime sam ti se opet zamjerila?...

Bila je preplašena i tužna.

— Ne... ne... samo... — govorio je brzo, gledajući joj u modre isplakane oči, a u njemu se borila tuga, nježnost i srdžba — samo otjeraj tu nakazu od sebe, otjeraj, Jaguś!... — molio je on silovito.

— A zar sam ga ja vabila? zar ga ja držim! — povikne ona ljutito.

Mateuš stade neodlučan i vrlo zbunjen.

Plač ju spopade, suze, krupne kao grah, prosuše se niz usplamtjelo lice.

— Tako me je osramotio... tako me opio... a nitko da se za mene zauzme... nitko da mi se smiluje, nego svi na mene: udri! Što sam skrivila?... što? — tužila se bolno.

— Ja ću toj mrcini odmazditi! — plane on i podigne pesnice.

— Odmazdi, Mateuš! Odmazdi, a ja ću ti već... — ponovi ona pakosno.

On se ne oglasi, nego pojuri prema crkvi.

Još je dugo sjedjela kraj jezera, razmišljavajući o Mateušu, hoće li se on možda za nju zauzeti i obraniti je.

— A možda će i Antek — sune joj odjednom u glavu.

Vratila se kući, puna tihih i radosnih slutnja.

Zvona su počela zvoniti, narod je izlazio iz crkve, brzo se napuniše putovi i odjeknuše štropotom kolā i razgovorom, zrakom je odjekivao smijeh, išli su u gomilama zastajkujući pred ljesama, samo su se pred kućom Dominikove ljudi nekako stišavali, pogledavali u sebe i prolazili tmurna lica, nitko čak nije ni zavirio k bolesnici.

Ubrzo je oživjelo čitavo selo, oživješe sobe, trijemovi i pragovi; po voćnjacima se začuše glasovi i uzvrpoljiše ljudi, jer se ručalo pod drvećem u sjeni i hladu, svuda se vidjelo, kako jedu, čulo se struganje žlica, kuckanje zdjela, a miris jela i cviljenje pasa širilo se u omari tišine.

Samo je kod Dominikove bilo gluho i pusto: nitko se nije požurio, da je pohodi. Stara je stenjala u vrućici, Jaguś nije dulje mogla da izdrži sjedeći, izlazila je na prag i na put, a onda bi opet dugo čeznutljivo gledala kroz prozor. Šimek je kao i prije sjedio pred kućom, samo jedini Andrija nije izgubio glavu i latio se na drugoj strani kuće posla oko priređivanja ručka.

Tek u neko doba poslije ručka uniđe Hanka, ali bila je nekako čudnovata, za sve se raspitivala mnogo se brinula za bolesnicu, a potajno je vrebajući očima pratila Jagnu i zabrinuto uzdisala.

Doskora stiže i Mateuš k Šimeku.

— Hoćeš li s nama k Nijemcima? — zapita.

— Zemlja je moja po ocu i ne mičem se s mjesta — reče opet momak.

— Nastusia te čeka, imali ste odnijeti novce za navještaj.

— Ne idem nikuda... zemlja je moja od djedova.

— Glupo magare! Nitko te ne vuče za rep... sjedi ovako makar do sutra — razljuti se, a kako je baš Jagna otpraćala Hanku do ljese, Mateuš se pridruži k njoj i ne pogledavši u Jagnu.

Krenuše zajedno putem kraj jezera.

— Je li već došao Rok iz crkve? — zapita.

— Došao je, već ga tamo čeka mnogo ljudi.

Obazre se, Jagna je gledala za njima, a on, okrenuvši se žurno, zapita tiho, negledajući joj u oči:

— Je li istina, da je župnik s propovijedaonice nekoga korio?...

— Čuo si, pa zašto me vučeš za jezik?

— Došao sam tek poslije propovijedi, rekoše mi, ali sam mislio, da samo lažu, od šale.

— A nije samo jednu korio... pesnicama je tresao... svatko je gotov da glasno psuje i da se nabacuje na drugoga kamenjem... ali nema, tko će zlu stati na kraj — bila je duboko ražalošćena i zlovoljna. — Ali kneza nije ni jednom riječi spomenuo, a on je baš najviše skrivio — dometne ona tiše.

Mateuš ljutito opsuje i premda je htio još nešto da zapita, ponestalo mu odvažnosti. Išli su šuteći. Hanku je duboko povrijedilo sve to. »Istina, Jagna je griješila, istina, da ju je trebalo prekoriti, ali odmah ju spomenuti čak s propovijedaonice gotovo po imenu... to je već suviše... Jagna je bila Borynina žena, a ne makar kakva vucibatina...« — razmišljavaše tužno Što je među njima bilo, to je njihova stvar, a drugih se to ne tiče.

— Magdu, a ni mlinarove djevojke ne spominje, a zna se, što one rade! A dvorovima iz Wole se ne prijeti pesnicama, a o vlastelinki iz Głuchova nije ni riječi pisnuo, premda cijeli svijet zna, kako se povlači sa slugama! — govorila je s najdubljim ogorčenjem.

— Je li istina, da je i Teresku ukorio? a? — jedva je čula njegovo pitanje.

— Obadvije je ukorio; svi su razumjeli, o kome govori.

— Netko mora da ga je podgovorio proti njoj — jedva je svladavao ogorčenje.

— Kazivali su, da je to maslo Dominikove ili možda Balcerekove; jedna ti se osvećuje radi Šimeka i Nastke, a druga bi htjela, da te odmami svojoj Marysi.

— U tom grmu leži zec?! To mi nije ni palo na pamet...

— Muškarci uvijek samo vide ono, što im je pred očima krupno kao vol.

— Badava se trudi Balcerekova, badava!... mogla bi ona još nešto izvući od Tereske... a uprkos Dominikovoj mora se Šimek oženiti s Nastkom: ja ću se već za to pobrinuti! Mrcine bapske!

— One svoje rade, a nedužne zato trpe — reče Hanka tužno.

— Tako su ljudi pakosni jedni na druge, da je teško izdržati u selu.

— Dok je bilo Maćeja, bilo je, tko će da izmiri, ili koga da slušaju.

— Tako je, knez je glupan, ni u čem nema pameti, a tako se ponaša, da ga narod ne može slušati. Barem da se vrati Antek!...

— Vratit će se doskora, vratit će se! Ali tko će njega slušati? — zakrijesiše joj se oči.

— Već sam o tom razgovarao sa Grzelom i momcima, da ćemo mi zajedno učiniti red u selu, kad se on vrati, vidjet ćete!

— Bilo bi i vrijeme: sve se rasklimalo kao točkovi bez lijevče.

Stigoše do kuće; na hodniku je već sjedjela gomila ljudi.

Trebalo je krenuti nekoliko gazda i najuglednijih momaka, premda je spočetka cijelo selo navalilo da ide, kao onda na šumu.

Skupili su se čekajući nestrpljivo na ostale.

— Trebalo bi da i knez s nama pođe! — primijeti netko stružući svoju batinu.

— Načelnik ga je pozvao u kotar, pisar reče, radi toga, što treba da sazove skupštinu, koja će odobriti školu u Lipcu i u Modlici.

— Neka samo sazivaju, mi ne ćemo odobriti! — nasmije se Kłąb.

— Odmah bi došao novi porez po jutru, kao u Dolovima.

— Zacijelo, ali ako načelnik naloži, moramo slušati — primijeti kmet.

— Šta ima on tu da nalaže? Neka on zabrani žandarima, da ne kradu zajedno s lopovima.

— Odrješito si zaintačio, Grzela! — opomene ga kmet. Mnogoga je jezik poveo dalje, nego što mu se htjelo.

— Govorit ću, jer poznam naše pravo, a načelstva se ne bojim, samo vama, glupim ovnovima, dršću noge pred makar kakvim odrpancem iz ureda.

Derao se, da su se uplašili zbog tolike drskosti, a mnogima se koža naježila od straha. Kłąb prihvati:

— Pravo da kažem, takva nam škola ne treba... Moj je Adam čitave dvije godine išao u Wolu, učitelju sam slao po mjericu krumpira, a žena mu je moja dala za svetke maslaca i jaja, pa što je krâj tomu? Da ne zna čitati iz molitvenika, a ni ruski ni mukajet... Mlađi su mi zimus učili kod Roka, pa čak i pisano čitaju, a mogu da pročitaju i iz gospodskih knjiga...

— Trebalo bi da se nagodimo s Rokom, da i dalje obučava, djeci je potrebnija škola nego obuća — dometne opet Grzela.

Nato se kmet progura u gomilu i poče govoriti u pol glasa:

— Rok bi bio najbolji to znam... i moje je dječake naučio... ali nije moguće. Vlast mora da je nešto njušila i pazi na njega... Stražmeštar me sreo u kancelariji i mnogo je ispitivao za njega... nisam mu mnogo rekao, pa se razljutio na mene i stao tvrditi, da on dobro zna, kako Rok obučava djecu i kako ljudima dijeli poljske knjige i novine... Trebalo bi ga upozoriti, neka se čuva.

— To nije čist posao! Dobar je čovjek, pobožan, ali zbog njega bi selo mogla zateći kakva nevolja... Trebalo bi nešto učiniti... ali brzo — reče stari Płoszka.

— Vi biste ga od straha još i odali... zar ne? — prošapće Grzela zlobno.

— Kad bi bunio narod proti vlasti, a svima na štetu, onda bi svatko to učinio. Mlad si, ali ja se dobro sjećam, što se događalo za vrijeme onog gospodskog rata, kad su šibali seljake makar zbog čega. Nije to naša stvar.

— Hoćete da budete knez, a glupi ste kao poderana čizma! — dobaci mu Grzela.

Prekinuše razgovor, jer je Rok izišao iz sobe, okružio pogledom po ljudima, prekrstio se i uskliknuo:

— Vrijeme je već! hajdemo u ime Božje!

Krenuo je prvi, a za njim nagrnuše seljaci posred puta, a na kraju je pošlo nekoliko žena i djece.

Žega je već prošla, baš je zvonilo na večernju, sunce se primicalo šumama, nebo se dizalo vedro i čisto, a rubovi su bili tako providni, da su se i udaljenija sela dizala pred očima kao na dlanu, a posred zelenila šuma mogao si okom raspoznati žuta debla borova, bijele košuljice breza i sive, goleme hrastove.

Žene zaostadoše kod mlina, a muškarci krenuše polagano uzbrdo. Za njima se digla prašina, kroz koju bi se samo kadšto zabijelila po koja surka.

Išli su šuteći. Lica su im bila stroga, gledali su ponosno, oči su im šibale oholo i odlučno.

Da se raspoloze, neki bi udarali o zemlju hrastovim toljagama, a kadšto bi po koji pljunuo u šaku i protegnuo se kao da će poskočiti.

Išli su u lijepom redu, kao u procesiji, a ako se komu otela po koja riječ, odmah bi se smirio pod strogim pogledima: nije bilo vrijeme razgovora, svaki se u sebi skupio i pribirao snagu.

Na pograničnim su mrginjima kraj križa malko sjeli, da se odmore, ali ni sada se nitko nije oglasio; samo su mirnim pogledima bludili po svijetu. Lipčanske su se kuće jedva vidjele iza voćnjaka, zlatna je jabuka na crkvenom tornju sjala na suncu, polja su se zelenila dokle je oko sezalo, na pašnjacima pod šumom migoljila su razasuta stada, s nekog se ognjišta kraj šume dizao dim plavim trakom, odzvanjalo je dječje pjevanje, a sviranje frula širilo se po cijeloj zemlji, okićenoj proljećem, radošću, čudnim mirom, te je mnogomu nabujalo srce tugom i strahom, mnogi je teško uzdahnuo i plaho zirkao prema majuru pod šumom...

— Hajdemo, nije to mačji kašalj! — navali Rok, jer je primijetio, kako su već počeli oklijevati.

Krenuli su ravno prema majurskim zgradama, starim putem, koji je bio obrastao korovom, a činio se kao da se rascvjetana vrpca pružila između zelenoga žita; slaba se raž plavila od različaka, zakašnjela zob sva se žutjela od repulje, pšenica, mlohava i opaljena, crvenila se divljim makom, a krumpiri tek što proklijaše. Na svakom se koraku vidjela zapuštenost i nehaj.

— Pravo židovsko gazdinstvo, da čovjeka srce zaboli gledajući! — promrlja po koji od njih.

— I najlošiji ratar bolje obrađuje zemlju!

— Netko, pa makar bio i vlastelin, ne poštuje ovu svetu zemlju!

— Muze ju i muze kao gladnu kravu, pa nije ni čudo, što se izjalovila.

Izađoše na ugar. Zagarene i povaljene ruševine zgrada bile su nedaleko, opaljeni je voćnjak pocrnjelim kosturima drveća, što su se bolno protegnuli prema nebu, okruživao dvorski salaš s propalim krovovima i stršećim dimnjacima, a uz zidove, u mršavoj sjeni obumrla granja, vidjele su se gomile ljudi. To su bili Nijemci. Bečko pivo stajalo je na kamenju, netko je na pragu prebirao u flautu, a oni su sjedjeli razvaljeni po klupama i po travi, samo u košuljama, s lulama u zubima i pili su iz glinenih lončića; djeca su lakrdijala oko kuće, a malo dalje su pasle krupne krave i konji.

Mora da su primijetili došljake, jer su počeli ustajati, rukom zastirati oči, gledati prema njima i nešto dovikivati, no neki stari Švaba progunđa nešto strogo te smjesta svi posjedaše mirno na svoja mjesta, potežući iz vrčeva; flauta zazviždi još slađe, ševe su gotovo nad glavama pjevale, iz žita se prosipalo gusto, neprekidno zrikanje cvrčaka, a negdje se oglasiše i prepelice.

Premda je suha zemlja tutnjila pod nogama seljaka, a potkovice sve bliže zveckale o kamenje, Nijemci se ni ne ganuše, kao da ništa ne čuju, nego kao da samo uživaju u pivu i u milini, kojom je odisao zrak predvečerja.

A seljaci su već stizali, samo su išli sve teže i sve polaganije, suzdržavajući teško disanje i stežući u šakama batine; srca zakucaše, vruće drhtanje polije im krsta toplinom, grla se osušiše, ali leđa se ispraviše i žarke se oči oholo upiljiše u Nijemce, a s lica, koja kao da se ukočiše, udari stroga ljutina i nepopustljiva snaga.

— Hvaljen Isus! — reče Rok njemački i stane, a iza njega u polukrugu stade gomila gurajući se i tiskajući ramenima.

Nijemci u jedan glas uzvratiše pozdrav, ali ne makoše se smjesta. Samo onaj stari, sa sijedom bradom, ustane, i sav blijed zaokruži očima po mnoštvu.

— Došli smo k vama s poslom — započe Rok.

— Sjedajte, gazde, kako vidim vi ste iz Lipca, pa da se porazgovorimo kao susjedi! Johan, Fric, dajte klupe za susjede.

— Hvala, posao je kratak, možemo i stojećki.

— Mora da nije kratak, kad ste došli s cijelim selom! — poviče on poljski.

— Jer nas se tiče sviju podjednako.

— Još ih je triput toliko ostalo kod kuće! — reče Grzela odlučno.

— Vrlo nam je drago, a kad ste došli prvi, možda ćete se s nama napiti piva... u zdravlje sloge... ded, natočite, momci...

— Loči sâm! gle, kako je podašan! Nismo došli na pivo! — viknuše žešći.

Rok ih umiri pogledom, a stari Nijemac reče tvrdo:

— Dakle, slušamo!

Nastade tišina, začulo se teško i kratko disanje. Lipčani se stisnuše jače na okup, srsi ih prođoše, a i Nijemci ustadoše svi kao jedan, suprotstaviše se tijesno okupljeni i stadoše srdito gledati u seljake, čupkati se za bradu, kostriješiti se i nešto tiho mrmljati.

Žene su plašljivo izvirivale kroz prozore, djeca se skrivala po trijemovima, a neki su golemi riđi psi režali kraj zidova, i tako su stajali dobru »Zdravu Mariju« jedni prema drugima u dubokoj tišini, kao stado ovnova, što već krvavo prevrće očima, grebe papcima, napinje leđa, prigiba vratove, da za koji čas nasrnu rogovima — kad Rok prekine tišinu.

— Došli smo u ime cijeloga sela — govorio je poljski glasno i razgovijetno — da vas s dobra zamolimo, da ne kupujete ovaj majur pod šumom...

— Da! Jest! Zato! — ponoviše oni za njim udarajući batinama po zemlji.

Nijemci se zapanjiše.

— Što kaže on? Što hoće? Ne razumijemo! — mucali su nevjerujući svojim ušima.

Rok im još jedanput ponovi njemački, a tek što je izgovorio, Mateuš dobaci žestoko:

— I da vi, plundronje odete do sto vragova!

Oni odjednom poskočiše, kao da ih je netko polio vrelom vodom, nastade vika, uskomešaše se uzvikujući bijesno, udarajući nogama i topćući srdito, a mnogi htjedoše nasrnuti šakama na seljake, prijeteći se, no stajali su nepomični kao zid, šibajući bijesnim očima, samo su im se ruke tresle, a zubi stiskali.

— Jeste li vi svi poludjeli? — zavikne starac i podigne ruke. — Zabranjujete nam da kupimo zemlju! Zašto? S kojim pravom?...

Rok im opet mirno sve obrazloži, opširno i kako treba, ali Nijemac, pocrvenjevši od srdžbe, poviče:

— Zemlja pripada onomu, tko za nju plati!

— Tako je po vašem, ali po našem je drukčije, zemlja treba da pripadne onomu, komu je potrebna — reče Rok svečano.

— A na koji način, možda zabadava, hajdučki? — naruga se starac.

— Za ovih deset prstiju, tim je dobro naplaćena — odgovori Rok isto tako.

— Glupo brbljanje! Čemu da gubimo vrijeme u šali! Kupili smo ovaj majur pod šumom, naš je i ostat će naš, a komu se to ne sviđa, neka pođe s milim Bogom i neka nas obilazi izdaleka. No, što još čekate?...

— Što? Da vam kažemo: daleko vam kuća od naše zemlje! — plane Grzela.

— Selite se sami, dok vas nismo potjerali.

— Dok vas još molimo kao susjedi! — poviknuše drugi.

— Prijetite se. Tužit ćemo vas! Naći ćemo puta proti vama, još niste odsjedili za šumu, pa će vam ovo dometnuti, da zajedno odslužite — rugao se starac, ali se već sav tresao od srdžbe, a i ostali su se jedva svladavali.

— Ušljivci prokleti!

— Hajduci! Smrdljivi psi! — derali su se svojim jezikom i pleli se u gomili kao pogažene zmije.

— Mir, paščadi, kad narod s vama govori! — opsuje Mateuš, ali oni se ne uplašiše, nego su vikali sve glasnije i primicali se u gomili.

Rok, bojeći se tučnjave, umirivaše ljude, stišavaše ih i ublaživaše, da se smire, ali oni su mu se otimali i vikali jedan preko drugoga:

— Opali po glavi onoga prvoga s kraja.

— Treba im malo krvi pustiti!

— Zar da im pustimo, momci, da se cijelom narodu rugaju!

— I da ne ostanemo pri svomu — vikali su drugi, sokolili se i primicali se sve bliže i sve opasnije, dok nije Mateuš odgurnuo Roka na stranu, isprsio se pred Nijemcima kao vuk, keseći zube.

— Slušajte, Nijemci! — prodere se ispruživši pesnice. — Govorili smo s vama čovječanski, pošteno, a vi prijetite kriminalom i ismjehujete nas! Dobro, ali sada ćemo se s vama drukčije poigrati! Ako ne ćete sloge, mi vam pred Bogom i pred ljudima kao pod prisegom navješćujemo, da ne ćete sjedjeti na ovom majuru pod šumom! Došli smo s mirom, a vi hoćete rat! Dobro, kad je rat, neka bude rat! Imate na svojoj strani sudove,

imate vlasti, imate novce, a mi samo ove gole šake... Vidjet ćemo, čija će biti pobjeda! A još ću vam ovo reći, da zapamtite... Kao što se vatra hvata slame, ona požđere i zidanice, a uhvati i žito, makar bilo na vlati... I blago također gine po pašnjacima... A nijedan čovjek ne može izbjeći zlom slučaju... Zapamtite, što sam rekao: rat i danju i noću, i na svakom mjestu...

— Rat! Rat! tako nam Bog pomogao! — zaviknuše svi zajedno.

Nijemci priskočiše batinama, što su ležale kraj zida, nekoliko ih iznesoše puške, neki se sagnuše za kamenjem, a žene udariše u vrisak.

— Neka samo jedan opali, sve će se selo ovamo sletjeti.

— Ako ubiješ, plundronjo, jednoga, drugi će te zatući toljagama kao šugavo pseto.

— Ne zapodijevajte kavge, Švabe, jer ne ćete sa seljacima izaći na kraj.

— A vaše meso ne će taknuti ni gladan pas.

— Samo me dotakni, plundronjo jedna, dotakni! — prijetili su se drsko i izazovno.

Stajali su već blizu jedni prema drugima, probadali se samo očima, premještali se s noge na nogu, lupali kijačama i bijesno uzvikivali, te su psovke i prijetnje letjele iznad glava kao kamenje, i već su širili pandže, a mnogi zadrhtaše, spremni da navale, kad Rok zaokruži pogledom po svojima i povede ih nazad. Seljaci se hoćeš-ne ćeš okrenuše na bok i oprezno, čuvajući zaleđe, odoše vičući podrugljivo:

— Zbogom ostaj, nakote svinjski!

— I čekajte, dok vam crveni pijetao zapjeva!

— Naići ćemo ovamo, da poigramo s vašim frajlama!

Rok ih je morao stišavati, jer su suviše bijesno lajali.

Suton je već lijegao na zemlju, sunce je zašlo, hladni je vjetar prigibao žito, te se sagnulo zvoneći klasjem, trave se vlažile sivim rosama, a glasovi frula i dječja cika dopirala je od sela, žabje kreketanje odjekivaše po barama, a svijetom putovaše tiho i mirisno veče.

Ljudi su se polagano vraćali, raskopčane su se surke vijorile kao bijela krila, išli su žamoreći i zastajkujući svaki čas, netko bi zapjevao, da su šume odjekivale, drugi su od radosti zviždali ili su razgovarajući vrelim pogledima obuhvatali tu zemlju pod šumom.

— Ta bi se zemlja lako mogla podijeliti — reče stari Kłąb.

— Da, gazdinstva bi se mogla ispresijecati kao saće meda, jedno do drugoga, a svaki s livadom i pašnjakom.

— Samo da Nijemci odstupe! — uzdahne kmet.

— Ne brinite se, naša je briga, da odstupe — uvjeravao ga Mateuš.

— Ja bih uzeo ovu zemlju s kraja, uz put — prošapće Pryczek Adam.

— A meni se sviđa ova u sredini, kod raspela — reče drugi momak.

— Ja bih se otimao za onu od strane Wole.

— Eh, kad bih mogao dobiti od majurske bašče!

— Gledaj mudraca, htio bi najbolje!

— Za svakoga će biti dosta po jedan komad — umirivao ih Grzela, jer su se već počeli svađati.

— Ako vlastelin pristane i ako vam dade ovu zemlju pod šumom, čeka vas veliki posao, veliki trud, — oglasi se Rok.

— Doskočit ćemo! doskočiti svemu — kliknuše oni radosno.

— Eh, nije težak posao na svome!

— Mi bismo izašli na kraj s čitavom vlastelinovom zemljom.

— Samo neka dadu, pa da vidite.

— Čovjek bi pustio korijenje u zemlju kao drvo, pa neka netko pokuša da ga iščupa!

Razgovarali su tako i sve brže se žurili, jer se već od strane sela zacrnila gomila žena, koje su im potrčale u susret.

XI

Već se danilo, cijeli se svijet pokrio sinjom modrinom kao dozrela šljiva, kad se Hanka dovezla pred kuću, koja je spavala, ali na oštri štropot kola izletješe djeca vičući, a Łapa poče radosno štektati i skakati pred konjem.

— A gdje je Antek? — zaviče Józka s praga, oblačeći suknju preko glave.

— Pustit će ga tek za tri dana, ali zacijelo će se vratiti, — odgovori ona mirno, ljubeći djecu i dijeleći im perece.

Witek također izjuri iz staje, a za njim ždrijebe, koje se drščući stalo pritiskati uz kobilu. Pietrek skine s kola nakupovane stvari.

— Kose li? — zapita Hanka i odmah sjedne na prag, da nadoji najmlađe.

— Počeli su jučer u podne njih petorica: Filip, Rafał i Kobus na odradu, a najmljeni su Kłębov Adam i Mateuš.

— Mateuš Gołąb zar?...

— Da, i ja sam se čudila, ali on je sam htio, jer, kaže, da ne će da sasvim oguravi od tesanja, hoće da mu se leđa izravnaju pri košenju.

Jagna otvori prozore na svojoj strani i pogleda u svijet.

— Spava li još otac?

— Leži u vrtu, nismo ga unosili preko noći unutra, jer je u sobi strašno vruće.

— A kako je majci?

— Kao i prije, samo je možda malko bolje, Ambrozije ju liječi, jučer je bio i vrač iz Wole, obajao ju je, dao nekakve masti i rekao da će za devet nedjelja biti zdrava, samo neka ne izlazi na svijetlo.

— To je, vele, najbolje proti opeklinama! — odvrati ona, a onda, pružajući djetetu drugu sisu stade radoznalo ispitivati, što se jučer dogodilo, no to je kratko trajalo, jer je već svanuo bijeli dan, zora zarumenila nebo i zatreptala zrakama, rosa kapala s drveća, ptice zacvrkutale po gnijezdima, a u selu se gdjegdje javilo blejanje ovaca i rikanje stada, koje su tjerali na pašnjake, a netko je počeo klepati kosu, te je tanki; oštri zvek jasno odzvanjao.

Hanka, čim se presvukla, potrči do Boryne, koji je ležao na kolnom sjedalu pod drvećem, pokriven perinom, i spavao.

— Znate! — prošapće i prodrma ga za ruku — Antek će se vratiti za tri dana. Otpremili su ga u guberniju, Rok je pošao za njim s novcima, tamo će predati zalog i zajedno će se vratiti!

Stari odjednom sjedne, protare oči i kao da je slušao, ali odmah se opet sruši na posteljinu i navukavši perinu na glavu kao da je opet zaspao.

Nije se moglo s njim razgovarati, a baš su kosci ulazili u ljesu.

— Jučer smo pokosili livadu kraj kupusišta — reče Filip.

— A danas idite preko rijeke, uz mrginje, Józka će vam pokazati.

— To je ona livada u Pačjoj jami, priličan komad.

— I trava do pojasa, kao šuma, a ne onakva kao jučer.

— Zar je tako slaba?

— Da, gotovo se osušila, kao da četku kosiš.

— Rosa će presahnuti, pa bi se već danas moglo sijeno prevrtati.

Krenuše odmah, samo je Mateuš pošao posljednji, nekako je dugo zapaljivao cigaretu kod Jagusie i još se lakomo obzirao kao mačak, kad ga potjeraju od mlijeka.

I iz drugih su kuća počeli izlaziti u kosidbu.

Sunce se baš javilo, ogromno i crveno, dan je nastajao topal, opet se spremalo na žegu.

Kosci krenuše jedan za drugim, a pred njima pođe Józka noseći tačku; netko je mrmljao molitvu, netko se još protezao i protirao pospane oči, a netko bi dobacio po koju riječ, i tako stigoše iza mlina; po livadama su ležale niske, rijetke magle, gajevi jelša izgledali su kao zadimljeno grmlje, rijeka bi gdjegdje zasjala ispod sivih koprena, rosna je trava bila pognuta, vivci su negdje kričali, a s istoka zažareni zrak mirisao je po vlažnom cvijeću.

Józka ih dovede do mrginja, odmjeri očevu livadu, i zataknuvši na granici tačku, potrči natrag.

Oni skinuše kaputiće, zasukaše hlače do koljena, razmaknuše se jedan od drugoga, i uspravivši kosišta, počeše jedan za drugim oštriti kose gladilicama.

— Krasna trava, kao kožuh, mnogi će se valjano uznojiti — reče Mateuš, koji je stao prvi, i pokuša zamahnuti.

— Visoka i gusta, bit će sijena, oho! — reče drugi, što je stajao uz njega.

— Samo da ga za lijepa vremena spreme — reče treći obzirući se po nebu.

— »Kada čovjek travu kosi, svaka baba dažd isprosi« — nasmije se četvrti.

— To je bilo istina prijašnjih godina, ali ljetos nije!

— Počni, Mateuš!

Prekrstiše se svi zajedno, Mateuš stegne pojas, malko se raskorači, prigne pleća, pljune u šake, duboko

udahne i širokim zamahom spusti kosu, rušeći otkos za otkosom, a za njim drugi, zaostajući, malko koso, da jedan drugome nogu ne posiječe, činili su isto tako, ulazeći sve dublje u zamagljenu livadu, koseći ravnim i mirnim zamahom kosā, te su samo hladne oštrice bljeskale zvečeći, a trava se teško rušila posipljući ih rosom kao suzama.

Vjetar je počeo malko prigibati travu, vivci su sve plačljivije kričali nad livadama, kadšto bi prhnule jarebice ispod nogu, ali oni, ljuljajući se s desne na lijevu, neumorno su kosili upijajući se u livadu pedalj za pedljom, samo bi kadšto koji zastao, da naoštri kosu ili da ispruži leđa i opet bi žestoko kosio, ostavljajući za sobom sve duže otkose i utisnute tragove nogu.

Prije nego što se sunce diglo nad selo, već su sve livade jaukale pod kosama, svuda se kosilo, svuda su bljeskale sinje oštrice, odjekivalo škripanje oštrenja i odasvuda udarao snažni miris trave, koja je počela venuti.

Vrijeme je bilo kao izabrano za sjenokošu, jer premda stara poslovica veli: »Čim s kosidbom seljak zače, odmah nebo rado plače«, ali ljetos kao da je bilo obratno. Mjesto kiše došla je suša.

Svanjivali su dani puni rose, a žarki, kao čovjek u vrućici, a lijegali su večerom, kad je sukljala omara, te su se presušili zdenci i rječice, žito požutjelo, krumpir povenuo, gamad se bacila na drveće, voće opadalo, krave presušile, jer su se gladne vraćale s prženih pašnjaka, pošto je vlastelin dopuštao pasti u šumi samo onima, koji su platili po pet rubalja od grla.

Dakako da nisu svi mogli smoći toliko gotova novca.

Ali i bez tih briga oskudica je nastajala sve teža, naročito za najamnike i drugu sirotinju.

Računali su samo s tim, da će na Ivanje morati pasti kiša i da će se još sve u polju popraviti, pa su već u tu svrhu davali za misu, ali nije pomoglo, suša je neprestano trajala.

Mnogi nije imao što da metne u lonac, ali zato nije ponestalo kavge i svađe i psovaka. Možda još nikada, što su zapamtili najstariji ljudi, nije u Lipcu bilo toliko različitih svađa, natezali su se pred sudom radi šume, kneževe su dogodovštine neprestano smućivale ljude, pa onda prepirka Dominikove sa sinom, pa Nijemci, pa sitniji susjedski sukobi, toliko je toga bilo, da su gotovo zaboravili na svoje siromaštvo i živjeli kao u kotlu, u neprekidnim kavgama i spletkama.

Nije čudo, da su odahnuli, čim je prispjela kosidba, sirotinja se odmah razbjegla po dvorovima za zaradom, a gazde začepiše uši od svih novosti, veselo se latiše kosā.

Samo nisu zaboravili na Nijemce i svaki bi dan netko potrčao na majur pod šumom, da vidi, što oni tamo rade.

Još su tamo sjedjeli, ali prestadoše kopati bunare i dovoziti kamen za temelje, a kovač jednoga dana reče, da su Nijemci tužili vlastelina zbog novaca, a Lipce zbog nasilja.

Ljudi su se do sita tome nasmijali.

Baš se danas na livadama za vrijeme ručka opširno o tom razgovaralo.

Došlo je žarko podne, sunce se uspelo nad glave, ražareno do bjeloće, nebo je visjelo kao magla bjelkasta od vreloće, žega je udarala kao iz kakve strahovite peći, ni najlakši vjetrić nije zapirio, lišće se pokunjeno objesilo, ptice zašutjele, sjene se pružile mršave i kratke, slabo braneći od pripeke, zaparno je bilo, a samo je s otkosa dopirao oštri miris ugrijane trave; žito, voćnjaci i kuće, kao da su bili zagrnuti bijelim plamenom,

kao da se sve rastapalo u užarenom zraku, koji je drhtao kao krop na lakom ognju, čak je i rijeka tekla polaganije, bez žubora, voda se sjala kao rastopljeno staklo, a bila je tako prozirna, da se pod ravnom površinom vidio svaki grgeč, svaki kamenčić na pješčanom dnu, i svaki rak, koji je puzao u osvijetljenoj sjeni obala; nad sunčanom zemljom prevlačila se tišina kao pređa, koja uspavljuje; jedino su još muhe zujale oko ljudi.

Kosci su sjedjeli baš uz rijeku pod visokim jelšama i jeli iz dvojaka. Mateušu je donijela jelo Nastka, a težacima Hanka s Jagustynkom. Sjedoše na travu na suncu i pokrivši glave maramama, radoznalo su slušale.

— Ja sam još od početka uvijek govorio jedno te isto, da se Nijemci moraju odseliti, ako ne danas, onda sutra! — reče Mateuš stružući po loncu.

— Župnik tvrdi to isto! — potvrdi Hanka.

— A bit će onako, kako se svidi vlastelinu — zareži Kobus svadljivo i protegne se pod drvetom.

— Kako to, da se nisu prepali vaše vike i da ne pobjegoše? — uplete se Jagustynka na svoj način, ali jedan reče:

— Kovač je jučer kazao, da će se vlastelin s nama nagoditi.

— Samo se čudim, da Michał sada drži uz selo.

— Njuši on u tome neki dobar posao za sebe — zasikće stara.

— Kažu, da se i mlinar zauzeo kod vlastelina za selo.

— Svi su uz nas gadovi plemenita srca — reče Mateuš. — Reći ću vam, zašto drže uz nas: vlastelin je obećao kovaču masno mito, ako ga pomiri s Lipcem, mlinar se uplašio, da bi Nijemci mogli podići vjetrenjaču na brežuljku kraj raspela, a krčmar pomaže narodu od straha za sebe, jer dobro zna, gdje Nijemci zasjednu, tamo nijedan židov ne izdrži.

— Onda se i vlastelin boji seljaka, kad hoće da se pomiri?

— Pogodili ste, majko, on se najviše boji, a odmah ću vam reći, zašto.

Mateuš prekine, jer se od strane sela pojavio Witek trčeći prema njima.

— Gazdarice, dođite brzo! — vikao je još izdaleka.

— Što se dogodilo? vatra, što li? — skoči ona sva preplašena.

— Jer.. jer gazda nešto viče!

Poletljela je bez daha, neshvaćajući, što se dogodilo.

A evo, što je bilo. Maćej je još od ranoga jutra bio nekako neobičan, buncao je, neprestano gunđao, dizao se s ležaja, tražio nešto oko sebe, pa je Hanka, polazeći na livadu, naložila Józki, da bolje na njega pripazi. Djevojčica je često priglédala k njemu, mirno je ležao, a tek za vrijeme ručka počeo vikati iza glasa.

Kad je Hanka dotrčala, još je sjedio na svom sjedalu i vikao:

— Kuda ste mi zametnuli čizme? Brže ovamo s njima!

— Odmah će donijeti iz komore, odmah... — stišavala ga ona sva preplašena, jer se činilo, kao da je posve pri sebi, a prijeteći je gledao oko sebe.

— Zaspao sam, sto mu gromova! — široko zijevne. — Već je bijeli dan, a vi spavate! Kuba neka spremi brane, sijat ćemo! — zapovjedi on.

Stajali su pred njim neznajući, što da učine, kad se on odjednom nagne i klonuvši strovali se na zemlju.

— Ne boj se, Hanuś... zavrtjelo mi se u glavi... je li Antek u polju, a? ... U polju? — ponovi on, kad su ga opet položili na perinu.

— Jest... još od zore... — promuca ona, bojeći se, da mu se usprotivi.

On se stade obzirati i neprestano govoriti, ali kad bi rekao jednu riječ sa smislom, izgovorio bi ih deset posve besmislenih, počeo da se diže, htio da se obuče i pitao, gdje su mu čizme, onda se hvatao za glavu i tako strahovito jaukao, da se čulo čak na put. Hanka, shvatajući, da mu je već prispio kraj, dala ga prenijeti u kuću, a prije večeri poslala po svećenika.

Doskora je došao s Gospodinom Isusom, ali mu je podijelio samo svetu Pomast.

— Više mu i nije potrebno, za koji sat će usnuti... — reče župnik.

Predveče se skupilo nešto naroda, jer se činilo, da umire, Hanka mu je već turala u ruku mrtvačku svijeću, ali se nekako umirio i zaspao.

Sutradan je bilo isto tako, prepoznavao je ljude, razgovarao prisebno, a zatim cijele sate ležao kao mrtav. Uz njega je, nemičući se, sjedjela kovačica, a Jagustynka ga htjede obajati ugljevljem.

— Kanite se toga, još ćete kuću zapaliti — otrese se iznenada, a kad je u podne dotrčao kovač i zavirivao mu pod zaklopljene oči, oglasi se on opet s čudnom podrugljivošću:

— Ne brini se, Michał... sad ću otići... doskora ću otići...

Okrenuo se prema zidu i ništa više nije rekao; a kako se vidjelo, da je sve slabiji, i kako sve većma propada, pazili su na njega, a ponajviše Jagusia, koja se nekako čudno počela vladati.

Odjednom je prestala brinuti se za majku, potpuno ju je prepustila na brigu Andriji i nije htjela da se makne od muža.

— Ja ću sama pripaziti na njega, to je moje pravo! — reče Hanki i Magdi tako odlučno, da se nisu usprotivile, a naročito zato što je svaka imala svoga posla.

Nije se više maknula iz kuće, neki ju je potmuli strah držao kao na lancu, te nije mogla napustiti staroga, kao prije.

A cijelo je selo na livadama, kosilo se sijeno bez prekida, čim bi svanulo, čim bi prva zora nebo zarumenila, cijeli bi narod krenuo onamo, a redovi seljaka, samo u košulji, kao bijelo-crne rode, stajali su po livadama, oštrili vršike i bljeskali kosama, cijele dane neumorno koseći i cijele dane se čulo samo klepanje kosā i pjevanje djevojaka, što su grabljale sijeno.

Zelene mekane ravnice livada napuniše se ljudîma, zvekom i žamorom, zatreptaše isprutane hlače, crvene suknje poput makova cvijeća zaplamtješe na suncu, odjeknuše bučne pjesmice, zazvonješe kose, prasne veseli smijeh, svuda se veselo i žestoko radilo, a svaki dan podveče, kad bi se pocrvenjelo sunce sklanjalo nad šume, a zrak uzavrio ptičjom krikom, kad bi sva žita i sve trave uzdrhtale od glazbe cvrčaka, a močvare zasvirale žabjim kreketanjem, kad bi udarili mirisi, kao da je cijela zemlja jedna kadionica, krenula bi valjajući se po putovima teška natovarena kola sa sijenom, vraćali bi se kosci pjevajući, a po požutjelim izgaženim poljima smjestiše se u gustim redovima plastovi i stogovi kao prisne prijateljice, koje sjedoše da se tiho porazgovore, a među njima su gazile rode, kružili vivci cvileći tužno i puzale bijele magle s močvara. Kroz otvorene su prozore Borynine kuće dopirali svi ti glasovi ljudî i poljā, radosni glasovi života i truda zajedno s tamjanskim mirisom žita i livada i sunca, samo je Jagusia bila prema svemu tome gluha.

U sobi je bilo tiho i mrtvo, kroz grmlje, što je zastiralo prozore od žege, dopirao je zelenkasti pospani

mrak, zujale muhe, a Łapa, što je čuvao gazdu, kadšto bi zijevnuo i prišao da se mazi kraj Jagne, koja je cijele sate sjedjela bez pokreta i bez misli, posve slična stupu.

Maćej nije više ništa govorio, nije stenjao, ležao je mirno i samo neprestano kružio očima; svijetle te oči, sjajne kao staklene kuglice, tako su je uporno pratile i tako su je naskroz probadale kao hladni noževi.

Zalud se okretala, zalud je htjela da zaboravi, gledale su u nju iz svakoga kuta, lebdjele u zraku i sjale se tako strašno i privlačile tako neodoljivo, da se prepuštala njima na volju, gledajući u njih kao u nedogledni ponor.

A kadšto bi, kao da se trgla iz strašnoga sna, tužno zamolila:

— Nemojte gledati tako, jer ćete mi dušu izvući, nemojte gledati!

Mora da je čuo, jer je malko zadrhtao, lice mu se zgrčilo kao od kakvog nijemog krika, oči su gledale još strašnije, a po pomodrjelim obrazima kotrljale bi se u teškim kapima suze.

Tada bi ona pobjegla napolje, strah bi je istjerao.

Gledala bi iza drveća na livade pune naroda i radosne vreve.

I vratila bi se plačući.

Pošla bi k majci, ali tek što bi pružila glavu u mračnu sobu, tek što bi je zaokupio miris ljekarija, žurno bi se povukla.

I opet bi plakala.

Onda bi izašla iz kuće i čeznutljivim očima promatrala široki svijet. I plakala bi tada još tužnije, žalosnije i bolnije, jecala bi ganutljivo kao ptičica s polomljenim krilima, koju je napustilo njeno jato.

I tako su bez promjene prolazili dani za danima, Hanka je neprestano bila zaokupljena sjenokošama

kao i cijelo selo, a tek je trećega dana ostala kod kuće još od jutra.

— Subota je, danas će se zacijelo vratiti Antek! — reče radosno spremajući kuću za doček muža.

Već je prošlo podne, a njega još nije bilo, Hanka je izgledala iza crkve, pošla je čak na topolov put, da vidi, ali tamo je bilo pusto i tiho.

Ljudi su počeli žurnije dopremati sijeno, jer je blizu bila mijena, pijetli su pjevali, sunce je većma žeglo, a postrance su visjeli teški ledeni oblaci, a vjetar je dizao prašinu u vrtuljcima.

Očekivali su buru s pljuskom, ali pala je samo kratka premda obilna kiša, koju je u jedan tren upila užežena zemlja, i jedino, što je od nje ostalo, bilo je to, da se osvježio zrak.

Ali veče je bilo malko hladnije, mirisalo je sijenom i promočenom zemljom, na putove je pao gusti mrak, mjesec još nije izišao, nebo je visjelo tamno, samo rijetko gdje isprobadano zvijezdama, kroz voćnjake su sjala svijetla iz kuća i kao krijesnice odražavala se u jezeru. Svuda se večeralo pred pragom, netko je svirao u frulu, a negdje je odzvanjao smijeh, ptice su već počele pjevati, a polja progovoriše tihim cvrkutom šturaka i glasovima prepelica i bukavaca.

Kod Boryninih su također večerali pred kućom, pod prozorom je bilo živahno i puno ljudi, jer je Hanka, pošto su svršili kosidbu, pozvala sve i počastila obilnom večerom. Mirisala je kajgana s vlašcem, živahno su strugale žlice, a kreštavi glas Jagustynke javljao se svaki čas izazivajući buru smijeha. Hanka je svaki čas dometala iz lonaca, nudeći ih, neka ne žale jela, ali je svom dušom prisluškivala svaki glas s puta i trčala da zaviri u ljesu.

Ali Anteku ni traga, samo je jedanput naišla na Teresku, što se pritisla uz plot, kao da je nekoga čekala.

Mateuš nije mogao da se porazgovori s Jagusiom, koja je danas bila zlovoljna i neraspoložena, pa se od bijesa stao prepirati s Pietrekom, kad odjednom dojuri Andrija po sestru, jer ju zove majka.

Doskora se svi raziđoše, samo je jedini Mateuš nekako dugo oklijevao i otišao nakon dobroga očenaša.

Malo kasnije izađe i Hanka, izgledajući uzalud kroz mrak, kad joj dopre od strane jezera Mateušev glas, pun režanja i srdžbe:

— Što se vučeš za mnom kao pas... ne ću ti umaći... dosta nas već melju jezičinama... — i tako koješta još neugodnije, a kao odgovor prosuše se riječi pune jecanja i gorki plač.

Ali to Hanku nije ganulo, čekala je na muža. Što su se mogle nje ticati tuđe stvari? Jagustynka je spremala poslije večere, a kad je dijete počelo kiskati, uzela ga na ruke i ljuljuškajući ga zaviri k bolesniku.

— Antek tek što nije došao! — dovikne s praga.

Boryna je ležao zagledavši se u lampu, što se pušila na ognjištu.

— Danas su ga pustili, Rok čeka na njega — ponovi mu ona na uši prateći radosnim očima njegove zjenice, da li je razumio, ali valjada ni ta novost nije prodrla do njegova mozga, jer se nije ni ganuo, niti pogledao u nju.

— Možda već ulazi u selo... možda je već... — pomisli istrčavajući svaki čas pred kuću, a tako je bila sigurna, da će se on vratiti, i tako puna očekivanja, da je gubila prisebnost, makar zbog čega prasnula u smijeh, razgovarala sama sa sobom i teturala kao pijana. Kazivala je svoje nadanje tmini, povjeravala se kravama, muzući ih, neka znadu, da im se vraća gazda.

I čekala je od minute do minute, sve do krajnje iscrpljenosti snage i strpljenja.

Bila je već noć, selo je polijegalo, doskora je cijela kuća zaspala, a Hanka je još do kasne noći čekala pred kućom, napokon, iscrpena i gorko zaplakana, ugasivši svijetla, legne i ona.

Cijeli je svijet utonuo u duboku tišinu počinka.

Po selu su se gasila svijetla jedno za drugim, kao oči, koje zaklapa san.

Mjesec se uspeo na tamno-plavo visoko nebo, posijano zvjezdanim treperenjem i dizao se sve više, letio kao ptica što presijeca pustoš srebrnim krilima, a oblaci su pogdjegdje spavali, zamotani u mekane bijele gvalje.

Na zemlji je svaki stvor, izmoren, pao u tihi i slatki san, samo bi po koja ptica tu i tamo zapjevala kićenu pjesmicu, samo su vode nešto žuborile kao kroz san, a drveće, što se kupalo u mjesečini, zadrhtalo bi kadšto, kao da sanja o danu; kadšto bi zarežao pas ili zatreptao krilima šišmiš, a niska magla stade polako i brižljivo zastirati polja kao umornu majku.

Kraj jedva vidljivih zidova i iz voćnjaka dopiralo je tiho disanje, ljudi su spavali na zraku prepustivši se povjerljivo noći.

I u Boryninoj je sobi vladala pospana tišina, samo je cvrčak cvrčao kraj ognjišta.

Mora da je bila već kasna noć, prvi su pijetli počeli pjevati, kad se odjednom Boryna maknuo na krevetu, kao da se budio, a u taj je čas i mjesec udario u okna i zasjao zapljusnuvši mu lice srebrnim svojim sjajem.

On sjedne na krevet i klimajući glavom i s naporom pomičući grkljanom htjede nešto reći, ali u grlu mu samo nešto zagrgoće.

Dosta je dugo tako sjedio, neprisebno se ogledavao, a kadšto bi micao prstima po mjesečini, kao da je htio u šake skupiti tu ustreptalu rijeku mjesečeva sjaja, što mu je udarala u oči.

— Sviće... vrijeme je... — promrlja napokon i stane na pod.

Pogleda kroz prozor, i kao da se budio iz teškoga sna, činilo mu se, da je već davno svanuo dan, a on da je prespavao jutro, i da neki hitni poslovi čekaju na njega...

— Vrijeme je da se ustane, vrijeme je... — ponovi on, prekrsti se nekoliko puta, počne se moliti, obzirući se, gdje mu je odijelo, segne po čizme, gdje su obično stajale, ali kad nije ništa oćutio pod rukom, zaboravi na sve i nemoćno stade pipati rukama oko sebe, molitva mu se prekidala, i samo je neke riječi nejasno mumljao.

Odjednom mu se u mozgu spletoše sjećanja na neke poslove, na neke davne stvari, nešto kao odraz onoga, što se oko njega zbivalo za cijelo vrijeme njegove bolesti, to je prodiralo u njega kao neke sitne krpice, kao mutno sjećanje, kao izbrisane kretnje, kao grude na strništima, i sve se to sada odjednom budilo, valjalo se u mozgu i pritiskalo da izađe na svijet, pa se svaki čas trzao prema nekoj prikazi, ali prije no što bi je dohvatio, već mu se ona rasplinula u pamćenju kao saggnjila pređa i duša mu se lelujala kao plamen, kojega nemaš više čime da podržiš.

Sada je samo ono znao, što u prvo proljeće može da sniva usahlo drveće, da mu je vrijeme probuditi se iz zimske ukočenosti, da je vrijeme sabrane sokove pustiti iz sebe, da je vrijeme zašumiti s vjetrom radosnu pjesmu života, a ne zna, da je tašto njegovo snivanje i isprazno nastojanje...

I sve, što je činio, radio je kao konj, koji poslije mnogo godina, što je okretao suvaču, čini u slobodi isto, i od navike se neprestano kreće u krugu.

Maćej otvori prozor i pogleda u svijet, zaviri u komoru, a nakon dugog razmišljanja pročeprka po ognji-

štu, pa zatim onako, kako je ustao, bos i u košulji, izađe iz kuće.

Vrata su bila otvorena, cijeli je trijem polila mjesečina, pred pragom je spavao Łapa, smotan u klupko, ali od bahata koraka probudio se, zarežao, a, poznavši ukućanina, krene za njim.

Maćej zastane pred kućom i češkajući se za uhom, stade teško razmišljati, kakvi ga to hitno poslovi čekaju?...

Pas mu je veselo skakao na prsa, on ga pogladi kao nekada, i zabrinuto se stade obazirati po svijetu.

Bilo je vidno kao po danu, mjesec se već uzdigao nad kuću, te je modra sjena silazila s bijelih zidova, voda je na jezeru odsijevala kao ogledalo, selo ležalo u dubokoj šutnji, jedino su se ptice neumorno oglašavale iz grmlja.

Odjednom se nečega sjeti, jer je žurno pošao u dvorište, sva su vrata stajala širom otvorena, momci su hrkali kraj stajskih vrata, zaviri u staju, potapše konje, te su zarzali, zatim pruži glavu prema kravama, ležale su u redu, samo su im se vidjele stražnjice na mjesečini; zatim htjede da izvuče kola ispod šupe, već je spopao rudo, ali kad ugleda blistavi plug kraj hlijeva pohrli prema njemu, ali ne stigne do njega, jer je posve zaboravio.

Stao je posred dvorišta obziruć se na sve strane, jer mu se činilo, da odnekle čuje dozivanje.

Tik pred njim stršila je bunarska đerma bacajući dugačku sjenu.

— Što? — zapita očekujući odgovor.

Voćnjak, ispresijecan mjesečinom, kao da mu je zakrčio put, srebrnasto je lišće nešto tiho šuškalo.

— Tko me zove? — pomisli on i dotakne se drveća.

Łapa, idući neprestano uz njega, tiho zacvili, te on stane, duboko uzdahne i reče veselo:

— Zar ne, psetance, vrijeme je sijati...

Ali u jedan je tren i na to zaboravio, sve mu se rasulo u pamćenju kao suhi pijesak u šaki, samo ga je novo sjećanje opet guralo nekuda naprijed, omatao se tim prikazama kao što nît omata vreteno vječno izmičući, a ostajući uvijek na istome mjestu.

— Da... vrijeme je sijati... — reče opet i krene bodro kraj šupe kroz ljesu, što je vodila u polje, nabasa na onaj nesretni plast, što je još zimus izgorio, a sada je opet bio podignut.

Najprije ga je htio zaobići, ali naglo odskoči, na tren mu je zasinulo kao munja, vrati se u prošlost sjećanjem, istrgne kolac iz plota i obuhvativši ga objeručke kao vile, pojuri bijesna lica prema plastu, spreman da bije i ubije, no prije nego što je išta dodirnuo, ispusti nemoćno kolac iz ruku.

Iza plasta, od strane puta, a uz krumpire, protezao se dugački trak oranice, on se tu zaustavi kružeći začuđenim očima.

Mjesec je već bio u pol neba, zemlja se kupala u mutnoj mjesečini i pružila se u biserju rose, kao da sluteći nešto sluša.

Neprodirna je tišina dopirala s poljā, zamagljena je daljina spajala zemlju s nebom, s livada su puzale bjelkaste magle i prevlačile se iznad žita kao pređe, zamatajući ga kao nekim toplim vlažnim kožuhom.

Uzrastao zelenkasti zid raži nagibao se preko međe pod teretom klasja, što je visjelo kao smeđi kljunovi pilića, pšenica se već digla uvis, ponosno se uspravila svjetlucajući crnkastim vlatima, a zob i ječam, tek što su istjerali, zelenili su se kao livade pod blijedim koprenama magle i mjesečine.

Već su drugi pijetli zapjevali, bila je kasna noć, polja su se zanijela u duboki san počinka i kao da su disala nekim tihim škripanjem i nekom jekom dnevnih

poslova i briga — kao što diše majka, kad legne među djecu, što bezbrižno spavaju na njenom krilu...

Odjednom poklekne Boryna na brazdi i stade u pridignutu košulju grabiti zemlju, kao da grabi iz vreće žito spremljeno za sijanje, a kad je nagrabio toliko, da se jedva mogao dići, prekrsti se, pokuša zamahnuti i poče sijati...

Pognuo se pod teretom i polagano, korak za korakom, pošao i tim je polukružnim, blagoslovnim pokretom ruke zasijavao zemlju po brazdama.

Łapa je išao za njim i projurio ispod njegovih nogu kao prestrašena ptica, trčao jedan čas, a onda se opet vratio, da služi uz gazdu.

A Boryna, zagledavši se pred sebe, u sav taj čarobni svijet proljetne noći, išao je preko brazda tiho kao prikaza kakva, koja blagosilje svaku grudu zemlje, svaku vlat, i sijao je — sijao neprestano, sijao neumorno.

Spoticao se o grumenje, zaplitao se u razorima, kadšto bi pao, ali samo što on nije za to znao niti išta osjećao osim tajne i neodoljive potrebe, da sije.

Išao je sve do kraja poljā, a kad mu je ponestalo zemlje pod šakom, nagrabio bi nove zemlje i sijao; a kad mu je put zakrčilo kamenje i bodljikavo grmlje, okrenuo bi natrag.

Polazio bi daleko, te se već ni ptičji glasovi nisu čuli, a selo se gubilo negdje u maglenom mraku, a njega okruživalo žućkasto, nepregledno more polja, u kojem se on gubio kao zalutala ptica, ili kao duša, koja odlijeće sa zemlje — a onda bi opet izronio bliže kućama, vraćao se u doseg ptičjeg cvrkuta i u krug ljudskog napora, što je za jedan čas zašutio, kao da je bio ponesen natrag na rub živoga svijeta od škripljivog talasa žita...

— Popusti, Kuba, branu, ali lako! — viknuo bi kadšto tobože sluzi.

I tako je prolazilo vrijeme, a on je neumorno sijao, samo bi kadšto stao, da se odmori i da protegne kosti i opet bi se latio tog ispraznog posla, tog ništavog truda, tog ništavog rada.

A onda, kad se noć već malko zamutila, zvijezde poblijedjele i pijetli počeli pred zoru pjevati, usporio je rad, zastajkivao češće, i zaboravivši zagrabiti zemlje, sijao je praznom šakom — kao da je sebe samoga do kraja rasijavao u te pradjedovske njive, kao da je rasijavao sve preživjele dane, sav život čovječji, koji je bio primio i sada ga vraćao tim svetim njivama i Vječnome Bogu.

I u taj posljednji čas njegova života počelo se zbivati nešto čudno: nebo je posivjelo kao prtena ponjava, mjesec zašao, sva se svijetla pogasila, te je cijeli svijet odjednom oslijepio i utonuo u sivu mutnu dubinu, a nešto posve neshvatljivo kao da se negdje diglo i krenulo teškim koracima kroz mrak, te se činilo, kao da se zemlja ljulja.

Otegnuti kobni šum zaduhne od šumske strane.

Zadršće osamljeno drveće, kiša suhoga lišća zašušti po klasju, zanjihaše se žita i trave, a s niskih, uzbibanih polja dignuo se tihi, plačljivi, plačući glas:

— Gospodaru! Gospodaru!

Zeleno se vlaće ječma treslo kao da plače i vrelim se cjelovima priljubilo uz njegove umorne noge.

— Gospodaru! — kao da je cvilila raž zakrčujući mu put i istresajući rosnu tuču suza. Neke su ptice tužno kriknule. Vjetar mu zajeca nad glavom. Magle ga omotaše mokrom predom, a glasovi su neprestano rasli, bujali sa svih strana, dopirali jaučući i neprekidno:

— Gospodaru! Gospodaru!

Napokon je čuo i, obziruć se, reče tiho:

— Evo me, tu sam, što je? . . .

Odjednom nastade oko njega tišina, a kad je opet krenuo da sije, već umoran i praznoruk, progovori zemlja kao jedan ogromni zbor:

— Ostanite! Ostanite uz nas! Ostanite! . . .

On se začudi i stane, činilo mu se, da je sve krenulo prema njemu, da su dopuzle trave, potekla uzbibana žita, opasali ga slogovi, da se uzdigao cijeli svijet i nasrnuo na njega, te ga spopao strah, htjede da viče, ali nije mogao izmamiti glasa iz stegnuta grla, htio je da pobjegne, ali mu ponesta sila i zemlja ga spopade za noge, zaplitalo ga žito, sustavljale brazde, hvatale tvrde grude, prijetilo mu se drveće zakrčujući mu put, ubadao ga stričak, ranjavalo kamenje, gonio zao vjetar, pomela mu put noć i oni glasovi, što su odjekivali cijelim svijetom:

— Ostanite! Ostanite!

On se sav ukoči, sve se stiša i sve stade na mjestu, munja mu otvori oči u samrtnom mraku, nebo se pred njim razotkrilo, a tamo, u zasljepljivoj svjetlosti, Bog Otac, sjedeći na prijestolju od snopova, pruži prema njemu ruke i blago reče:

— Priđi-der, dušice čovječja, k meni. Priđi-der, umorni slugo . . .

Boryna zatetura, raširi ruke kao kod Podizanja:

— Gospode Bože, hvala! — odgovori i sruši se ničice pred tim presvetim veličanstvom.

Pade i umrije u onaj čas milosti gospodnje.

. . . . . .

Nad njim svane, a Łapa stade zavijati otegnuto i tužno.